

Аграрлық нарық проблемалары

ТЕОРЕТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

№ 1
ҚАҢТАР - НАУРЫЗ

Проблемы агрорынка

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№ 1
ЯНВАРЬ - МАРТ

Problems of AgriMarket

THEORETICAL AND SCIENTIFIC-PRACTICAL JOURNAL

№ 1
JANUARY - MARCH

АЛМАТЫ
2020

Редакциялық кеңес

Бас редактор

Қалиев Ғ.Ә., э.ғ.д., проф., Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылық ғылыми академиясының президенті

Бас редактордың орынбасары

Молдашев А.Б., э.ғ.д., проф., Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылық ғылыми академиясының академигі

Редакциялық кеңестің мүшелері:

Fuchs Clemens, Dr. habil, Professor for Farm Management University of Applied Sciences, Нойбранденбург қ., Германия; **Анджей Ковальски**, э.ғ.д., профессор, Ауыл және тағам шаруашылығы экономикасы институтының директоры – Мемлекеттік зерттеу институты, Варшава қ., Польша; **Мирослава Терещук**, Ауыл және тағам шаруашылығы экономикасы институты – Мемлекеттік зерттеу институты, Варшава қ., Польша; **Әкімбекова Ғ.Ү.**, э.ғ.д., проф., ҚР АШҒА академигі, Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ бас директорының ғылым жөніндегі орынбасары, Алматы қ.; **Григорук В.В.**, э.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА, ҚР АШҒА академигі, Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ, Алматы қ.; **Гусаков В.Г.**, э.ғ.д., проф., Беларусь ҰҒА академигі, Беларусь ұлттық ғылым академиясы президиумының төрағасы, Минск қ.; **Джаилов Дж.С.**, э.ғ.д., «Манас» Қырғыз-Түрік университетінің "Экономика" кафедрасының профессоры, Бішкек қ.; **Есполов Т.И.**, э.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА, ҚР АШҒА академигі, Қазақ ұлттық аграрлық университетінің ректоры, Алматы қ.; **Першукевич П.М.**, э.ғ.д., проф., РҒА академигі, Ресей ғылым академиясының Сібір федералдық агробиотехнологиялар ғылыми орталығының Сібір ауыл шаруашылығы экономикасы ғылыми-зерттеу институтының жетекшісі, Новосибирск қ.; **Петриков А.В.**, э.ғ.д., проф., РҒА академигі, А.А.Никонов ат. Бүкілресейлік Аграрлық мәселелер және информатика институтының жетекшісі, Мәскеу қ.; **Саблук П.Т.**, э.ғ.д., проф., Украинаның ұлттық аграрлық ғылымдар академиясының аграрлық экономика және азық-түлік бөлімшесінің академик-хатшысы, Киев қ.; **Сайганов А.С.**, э.ғ.д., проф., Халықаралық аграрлық білім академиясының академигі, Беларусь ҰҒА АӨК жүйелік зерттеулер Институты директорының ғылыми және инновациялық жұмыстар жөніндегі орынбасары, Минск қ.; **Сапарова Г.К.**, э.ғ.д., проф., ҚР АШҒА академигі, "Қаржылық академия", Нұр-Сұлтан қ.; **Сатыбалдин Ә.Ә.**, э.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА, ҚР АШҒА академигі, ҚР БҒМ Ғылым комитеті Экономика институтының директоры, Алматы қ.; **Сигарев М.И.**, э.ғ.д., проф., ҚР АШҒА академигі, Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ, Алматы қ.; **Тіреуов Қ.М.**, э.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі, Қазақ ұлттық аграрлық университетінің бірінші проректоры, Алматы қ.; **Ушачев И.Г.**, э.ғ.д., проф., РҒА академигі, аграрлық экономика және ауылдық аумақтарды әлеуметтік дамыту федералдық ғылыми орталығының ғылыми жетекшісі - Бүкілресейлік ауыл шаруашылығы экономикасы ҒЗИ, Мәскеу қ.

1994 ж. қазан айында негізделген

Құрылтайшы - Қазақ АӨК-нің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ

Жаппай ақпараттандыру құралдарын тіркеу туралы Күәлік №1327, 24 мамыр 1994 ж.

Халықаралық тіркеу номері ISSN 1817 – 728X

Мерзімділігі – жылына 4 рет.

Журнал Қазақстан Республикасы білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің басылымдары Тізіміне қосылған

Журнал БД РИНЦ-де орналасады. 788-12/2015 шарты 01.12.2015ж.

Жазылым индексі 76006

Редакционный совет

Главный редактор

Калиев Г.А., д.э.н., проф., Президент Академии сельскохозяйственных наук Республики Казахстан

Заместитель главного редактора

Молдашев А.Б., д.э.н., проф., академик Академии сельскохозяйственных наук Республики Казахстан

Члены редакционного совета:

Fuchs Clemens, Dr. habil, Professor for Farm Management University of Applied Sciences, г. Neubrandenburg, Germany; Анджей Ковальски, д.э.н., профессор, директор Института экономики сельского и пищевого хозяйства – Государственный исследовательский институт, г. Варшава, Польша; **Мирослава Терещук**, Институт экономики сельского и пищевого хозяйства – Государственный исследовательский институт, г. Варшава, Польша; **Акимбекова Г.У.**, д.э.н., проф., академик АСХН РК, зам. генерального директора по науке Казахского НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, г. Алматы; **Григорук В.В.**, д.э.н., проф., академик НАН РК, АСХН РК. Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, г. Алматы; **Гусаков В.Г.**, д.э.н., проф., академик НАН Беларуси, Председатель Президиума Национальной академии наук Беларуси, г. Минск; **Джаилов Дж.С.**, д.э.н., проф. кафедры «Экономика» Кыргызско-Турецкого университета «Манас», г. Бишкек; **Есполов Т.И.**, д.э.н., проф., академик НАН РК, АСХН РК, ректор Казахского национального аграрного университета, г. Алматы; **Першукевич П.М.**, д.э.н., проф., академик РАН, руководитель Сибирского научно-исследовательского института экономики сельского хозяйства Сибирского федерального научного центра агrobiотехнологий Российской академии наук, г. Новосибирск; **Петриков А.В.**, д.э.н., проф., академик РАН, руководитель Всероссийского института аграрных проблем и информатики им. А.А. Никонова, г. Москва; **Саблук П.Т.**, д.э.н., проф., академик-секретарь отделения аграрной экономики и продовольствия Национальной академии аграрных наук Украины, г. Киев; **Сайганов А.С.**, д.э.н., проф., академик Международной академии аграрного образования, зам. директора по научной и инновационной работе Института системных исследований в АПК НАН Беларуси, г. Минск; **Сапарова Г.К.**, д.э.н., проф., академик АСХН РК, АО "Финансовая академия", г. Нур-Султан; **Сатыбалдин А.А.**, д.э.н., проф., академик НАН РК, АСХН РК, директор Института экономики Комитета науки МОН РК, г. Алматы; **Сигарев М.И.**, д.э.н., проф., академик АСХН РК. Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, г. Алматы; **Тиреуов К.М.**, д.э.н., проф., академик НАН РК, первый проректор Казахского национального аграрного университета, г. Алматы; **Ушачев И.Г.**, д.э.н., проф., академик РАН, научный руководитель Федерального научного центра аграрной экономики и социального развития сельских территорий - Всероссийский НИИ экономики сельского хозяйства, г. Москва.

Основан в октябре 1994 г.

Учредитель - Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий

Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 1327 от 24 мая 1994 г.

Международный регистрационный номер ISSN 1817 – 728X

Периодичность – 4 раза в год.

Журнал включен в Перечень изданий Комитета по контролю в сфере образования и науки Республики Казахстан

Журнал размещается в БД РИНЦ. Договор № 788-12/2015 от 01.12.2015г.

Подписной индекс 76006

Editorial Council

Chief Editor

Kaliev G.A., Dr. Economics, prof., President of the Academy of Agricultural Sciences of the Republic of Kazakhstan

Deputy Chief Editor

Moldashev A.B., Dr. Economics, prof., Academician of the Academy of Agricultural Sciences of the Republic of Kazakhstan

Editorial Board Members:

Fuchs Clemens, Dr. habil, Professor for Farm Management University of Applied Sciences, Neubrandenburg, Germany; **Andrzej Kowalski**, Dr. Economics, professor, Director of the Institute of Agricultural and Food Economics - National Research Institute, Warsaw, Poland; **Mirosława Tereszczuk**, Institute of Agricultural and Food Economics - National Research Institute, Warsaw, Poland; **Akimbekova G.U.**, Dr. Economics, professor, Academician of Academy of Agricultural Sciences RK, Deputy Director General on Science, Kazakh Research Institute of AIC Economy and Rural Development, Almaty; **Grigoruk V.V.**, Dr. Economics, professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Academy of Agricultural Sciences RK, Kazakh Research Institute of AIC Economy and Rural Development, Almaty; **Gusakov V.**, Dr. Economics, professor, Academician of the National Academy of Sciences of Belarus, Chairman of the Presidium of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk; **Dzhailov Dzh.**, Dr. Economics, prof. Department of "Economics" of the Kyrgyz-Turkish University "Manas", Bishkek; **Espolov T.I.**, Dr. Economics, prof., Academician of the National Academy of Sciences, Academy of Agricultural Sciences RK, Kazakhstan, Rector of the Kazakh National Agricultural University, Almaty; **Pershukevich P.M.**, Dr. Economics, prof., Academician of the Russian Academy of Sciences, Head of the Siberian Research Institute for Agricultural Economics of Siberian Federal Research Center for Agrobiotechnologies, Russian Academy of Sciences, Novosibirsk; **Petrikov A.V.**, Dr. Economics, prof., Academician of the Russian Academy of Sciences, Head of A.A. Nikonov Russian Institute of Agricultural Issues and Informatics, Moscow; **Sabluk P.T.**, Dr. Economics, prof., Academician-Secretary of the Department of Agricultural Economics and Food of the National Academy of Agricultural Sciences, Ukraine, Kiev; **Saihanau A.**, Dr. Economics, professor, Academician of the International Academy of Agricultural Education, Deputy Director on Research and Innovation of the Institute for System Studies in AIC, National Academy of Sciences, Belarus, Minsk; **Saparova G.K.**, Dr. Economics, professor, Academician of Academy of Agricultural Sciences RK, JSC "Financial Academy", Nur-Sultan; **Satybaldin A.**, Dr. Economics, professor, Academician of the National Academy of Sciences RK, Academy of Agricultural Sciences RK, Director of the Institute of Economics, Committee of Science, Ministry of Education and Science RK, Almaty; **Sigarev M.I.**, Dr. Economics, professor, Academician of Academy of Agricultural Sciences RK, Kazakh Research Institute of AIC Economy and Rural Development, Almaty; **Tireuov K.M.**, Dr. Economics, professor, Academician of the National Academy of Sciences RK, First Vice-Rector of the Kazakh National Agrarian University, Almaty; **Ushachev I.G.**, Dr. Economics, professor, Academician of the Russian Academy of Sciences, Scientific Supervisor at the Federal Scientific Center of Agricultural Economics and Social Development of Rural Territories - Russian Research Institute of Agricultural Economics, Moscow.

Founded in October 1994

Founder - Kazakh research Institute of economy of AIC and rural development

Certificate of registration of mass media No. 1327 from May 24, 1994

International registration number ISSN 1817 - 728X

Frequency of publication - 4 times per year.

The journal is included in the List of publications of the Control Committee in the field of Education and Science of the Republic of Kazakhstan

The journal is placed into BD RINC. Agreement No. 788-12/2015 from 01.12.2015

Subscription index 76006

МАЗМҰНЫ

Аграрлық саясат: іс жүзіне асыру механизмі

А.Б. Молдашев, М.Т. Кантөреев, А.Г. Мәдиева	
Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігі	11
Б.С. Мырзалиев, Е.Т. Абилкасимов, Л.Т. Тайжанов	
Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешеніндегі инновациялық үдерістер: мәселелері және оларды шешу жолдары	18
Р.Н. Жанғырова	
Қазақстанның аграрлық секторын дамытудағы инновациялар	27
Р.Қ. Конуспаев, Т.Ж. Демесінов, Т.А. Таипов	
Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығындағы жаңа технологиялар.....	34
А.А. Аманбаева, А. Нурпейсова	
Агроөнеркәсіп өндірісіндегі инновациялық қызмет.....	41
Д.А. Айбосынова, К.А. Кирдасинова, Е.К. Молдакенова	
Қазақстанның АӨК даму тенденциялары	46
А.Р. Солтанғазин, Б.М. Серікбаева, Г.К. Исенова	
Аймақтық туристік кластерлерді құрудағы мемлекеттік-жеке меншік әріптестік	53
Н.К. Шайханова, А.А. Апышева, Г.С. Қайыпова	
Шығыс Қазақстан облысының агроөнеркәсіптік кешені және оның қаржылық аспектілері	60
Г.Т. Ахметова, К.М. Утепкалиева, С.Б. Альдешова	
Қазақстанның Атырау облысының ауыл шаруашылығы өндірісі: жағдайы мен проблемалары.....	67

Шаруашылық жүргізудің экономикалық механизмі

К. Лукаускас, Г.С. Нұртазина	
Қазақстан Республикасының ветеринария жүйесін мемлекеттік қолдау.....	74
У.К. Керимова, С.А. Турекулов, Ж.Е. Есильбаева	
Қазақстанның ауыл шаруашылығындағы мамандану.....	81
А.Қ. Евниев, А.Е. Ардабаева	
Қазақстан Республикасындағы АӨК субъектілерінің несие қабілеттілігі мәселелері	87
М.И. Сигарев, Ж.М. Нуркужаев, Л.Т. Алшембаева	
Қазақстандағы құс шаруашылығы саласын мемлекеттік реттеу	93
С.С. Донцов, М.А. Баяндин	
Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік өндірісіндегі жобаларды басқарудың жүйелі тәсілі	99
Г.Т. Андыбаева, Н.С. Нуркашева	
Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешені кәсіпорындарының өндірістік-қаржылық талдауы	106
Ж.К. Мизамбекова, А.А. Жакупов, В.С. Мусаева	
Қазақстан Республикасының акваөсіру саласындағы кәсіпкерлік қызмет	113

Азық-түлік өнімдері рыногы

К.М. Тиреуов, С.К. Мизанбекова, Г.К. Нурманбекова	
Қазақстандағы жемдік астық нарығы	121
Г. Турысбекова, Д. Айтмуханбетова	
Қазақстан Республикасының ет өңдеу өнеркәсібін дамыту	127
Г.А. Қожахметова, Р. Шоқан, Э.Ж. Шалбулова	
Тамақтану: шындығы мен келешегі	134

Табиғат пайдалану экономикасы

Г.К. Құрманова	
Мораторий жағдайындағы Қазақстандағы жер пайдалану жүйесі	142
Ш.А. Смағұлова	
Қазақстан Республикасында егіншілікті цифрландыру: тәжірибесі және мәселелері	149
А. Сейдахметов, М.Б. Тышқанбаева	
Қазақстанның жер нарығы: құрылымдық өзгерістер және оны жетілдіру бағыттары	156

Ауылдың әлеуметтік проблемалары

С.В. Беспалый	
Қазақстан Республикасы Павлодар облысының қала маңындағы ауылдық аумақтарын дамытуға кеңістіктік факторлардың әсері	164
Ж.С. Булхаирова, Г.А. Саймагамбетова, Ж. Таскинбайқызы	
Ауылдық жерлердегі жастар жұмыссыздығы	171
Д.Н. Шайкин, Ө.З. Тұралин	
Солтүстік Қазақстан облысының шағын қалаларының әлеуметтік әлеуетінің резервтері	178
А. Мұханова, Ж.Б. Смағұлова, Ж.Ш. Абдықалиева	
Қазақстанның Қызылорда облысы Жалағаш ауданы мысалында ауылдың әлеуметтік-экономикалық дамуы	184

СОДЕРЖАНИЕ

Аграрная политика: механизм реализации

А.Б. Молдашев, М.Т. Кантуреев, А.Г. Мадиева Продовольственная безопасность Казахстана	11
Б.С. Мырзалиев, Е.Т. Абилкасимов, Л.Т. Тайжанов Инновационные процессы в агропромышленном комплексе Республики Казахстан: проблемы и пути их решения	18
Р.Н. Жангирова Инновации в развитии аграрного сектора Казахстана	27
Р.К. Конуспаев, Т.Ж. Демесинов, Т.А. Таипов Новые технологии в сельском хозяйстве Республики Казахстан	34
А.А. Аманбаева, А. Нурпейсова Инновационная деятельность в агропромышленном производстве	41
Д.А. Айбосынова, К.А. Кирдасинова, Е.К. Молдакенова Тенденции развития АПК Казахстана	46
А.Р. Солтангазинов, Б.М. Серикбаева, Г.К. Исенова Государственно-частное партнерство в создании региональных туристических кластеров.....	53
Н.К. Шайханова, А.А. Апышева, Г.С. Каипова Агропромышленный комплекс Восточно-Казахстанской области и его финансовые аспекты...	60
Г.Т. Ахметова, К.М. Утепкалиева, С.Б. Альдешова Сельскохозяйственное производство Атырауской области Казахстана: состояние и проблемы	67

Экономический механизм хозяйствования

К. Лукаускас, Г.С. Нуртазина Государственная поддержка системы ветеринарии Республики Казахстан	74
У.К. Керимова, С.А. Турекулов, Ж.Е. Есильбаева Специализация в сельском хозяйстве Казахстана	81
А.К. Евниев, А.Е. Ардабаева Вопросы кредитоспособности субъектов АПК в Республике Казахстан.....	87
М.И. Сигарев, Ж.М. Нуркужаев, Л.Т. Алшембаева Государственное регулирование отрасли птицеводства в Казахстане	93
С.С. Донцов, М.А. Баяндин Системный подход к управлению проектами в агропромышленном производстве Республики Казахстан	99
Г.Т. Андыбаева, Н.С. Нуркашева Производственно-финансовый анализ предприятий агропромышленного комплекса Казахстана	106
Ж.К. Мизамбекова, А.А. Жакупов, В.С. Мусаева Предпринимательская деятельность в сфере аквакультуры Республики Казахстан	113

Рынок продовольственной продукции

К.М. Тиреуов, С.К. Мизанбекова, Г.К. Нурманбекова Рынок фуражного зерна в Казахстане	121
Г. Турысбекова, Д. Айтмуханбетова Развитие мясоперерабатывающей промышленности Республики Казахстан	127
Г.А. Кожахметова, Р. Шоқан, Э.Ж. Шалбулова Питание населения: реалии и перспективы	134

Экономика природопользования

Г.К. Курманова	
Система землепользования в Казахстане в условиях моратория	142
Ш.А. Смагулова	
Цифровизация земледелия в Республике Казахстан: опыт и проблемы	149
А. Сейдахметов, М.Б. Тышканбаева	
Земельный рынок Казахстана: структурные изменения и направления совершенствования...	156

Социальные проблемы села

С.В. Беспалый	
Влияние пространственных факторов на развитие пригородных сельских территорий Павлодарской области Республики Казахстан	164
Ж.С. Булхаирова, Г.А. Саймагамбетова, Ж. Таскинбайкызы	
Молодежная безработица в сельской местности	171
Д.Н. Шайкин, А.З. Туралин	
Резервы социального потенциала малых городов Северо-Казахстанской области	178
А.А. Муханова, Ж.Б. Смагулова, Ж.Ш. Абдыкалиева	
Социально-экономическое развитие села на примере Жалагашского района Кызылординской области Казахстана	184

CONTENT

Agricultural policy: mechanism of implementation

A.B. Moldashev, M.T. Kantureyev, A.G. Madiyeva Kazakhstan's food security	11
B. Myrzaliyev, Y. Abyllkasymov, L. Taizhanov Innovative processes in agricultural sector of the Republic of Kazakhstan: problems and solutions	18
R.N. Zhangirova Innovations in agricultural sector development of Kazakhstan	27
R.K. Konuspayev, T.Zh. Demessinov, T.A. Taipov New technologies in agriculture of the Republic of Kazakhstan	34
A.A. Amanbayeva, A. Nurpeisova Innovative activities in agri-industrial production	41
D.A. Aybosynova, K.A. Kirdasinova, E.K. Moldakenova AIC development trends in Kazakhstan	46
A.R. Soltangazinov, B.M. Serikbayeva, G.K. Issenova Public-private partnership in the creation of regional tourism clusters	53
N.K. Shaikhanova, A.A. Apysheva, G.S. Kaipova Agro-industrial complex of East Kazakhstan region and its financial aspects	60
G.T. Akhmetova, K.M. Utepkaliyeva, S.B. Aldeshova Agricultural production of Atyrau region of Kazakhstan: current state and problems	67

The economic management mechanism

K. Lukauskas, G.S. Nurtazina Public support of veterinary system of the Republic of Kazakhstan	74
U.K. Kerimova, S. Turekulov, J.E. Esilbaeva Specialization in agriculture of Kazakhstan	81
A. Yevniyev, A.E. Ardabayeva Creditworthiness of agribusiness entities in the Republic of Kazakhstan	87
M.I. Sigarev, Zh.M. Nurkuzhaev, L.T. Alshembayeva State regulation of the poultry industry in Kazakhstan	93
S.S. Dontsov, M.A. Bayandin A systematic approach to project management in agricultural production of the Republic of Kazakhstan	99
G.T. Andybayeva N.S. Nurkasheva Production and financial analysis of agricultural enterprises in Kazakhstan	106
Zh.K. Mizambekova, A.A. Zhakupov, V.S. Mussayeva Entrepreneurship in the field of aquaculture of the Republic of Kazakhstan	113

Food products market

K.M. Tireuov, S.K. Mizanbekova, G.K. Nurmanbekova Feed grain market in Kazakhstan	121
G. Turysbekova, D. Aitmukhanbetova Development of meat processing industry of the Republic of Kazakhstan	127
G. Kozhakhmetova, R. Shokhan, E.Zh. Shalbulova Population nutrition: realities and prospects	134

Environmental economics

G.K. Kurmanova	
Land use system in Kazakhstan in terms of moratorium	142
Sh.A. Smagulova	
Digitalization of agriculture in the Republic of Kazakhstan: experience and problems	149
A. Seidakhmetov, M.B. Tyshkanbayeva	
Kazakhstan land market: structural changes and areas for improvement	156

Social issues of the village

S.V. Bespalyy	
The influence of spatial factors on the development of suburban rural territories of Pavlodar region of the Republic of Kazakhstan	164
Zh. Bulkhairova, G.A. Saimagambetova, Zh. Taskinbaikyzy	
Youth unemployment in rural areas	171
D.N. Shaikin, A.Z. Turalin	
Reserves of the social potential of small cities of North Kazakhstan region	178
A. Mukhanova, Zh.B. Smagulova, Zh.Sh. Abdykaliyeva	
Social and economic development of the village based on the example of Zhalagash district of Kyzylorda region of Kazakhstan	184

ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАЗАХСТАНА

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІ

KAZAKHSTAN'S FOOD SECURITY

А.Б. МОЛДАШЕВ^{*1}

д.э.н., профессор

М.Т. КАНТУРЕЕВ¹

д.э.н.

А.Г. МАДИЕВА²

к.э.н., доцент

¹Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

²Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан

moldashev48@mail.ru

А.Б. МОЛДАШЕВ¹

э.ф.д., профессор

М.Т. КАНТӨРЕЕВ¹

э.ф.д.

А.Г. МӘДИЕВА²

к.э.н., доцент

¹Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан

²Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды, Қазақстан

A.B. MOLDASHEV¹

Dr.E.Sc., Professor

M.T. KANTUREYEV¹

Dr.E.Sc.

A.G. MADIYEVA²

C.E.Sc., Associated Professor

¹Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development, Almaty, Kazakhstan

²Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Kazakhstan

Аннотация. Рассмотрено современное состояние продовольственной безопасности Казахстана. Авторы констатируют, что благодаря реализуемой в стране аграрной политики за последние годы удалось достигнуть позитивных результатов в отдельных продуктовых подкомплексах, повышении уровня обеспечения населения Республики Казахстан продуктами питания, стабилизировать объемы экспорта зерна на уровне 6-8 млн тонн, увеличить производство основных видов продукции сельского хозяйства с 1,3 до 2,7 раза (по сравнению с 2001 г.) и поголовье скота в 1,5-2 раза. Эти изменения способствовали устойчивому динамичному развитию АПК республики. В статье отражены состояние продовольственного рынка, направления импортных поставок в Казахстан сельскохозяйственного сырья и продовольствия. Показана доля импорта по основным видам потребляемых продуктов. Выявлены причины, сдерживающие рост производства продукции сельского хозяйства страны. Отмечается, что дальнейшее улучшение ситуации в отрасли во многом будет определяться ликвидацией мелкотоварности, мелкоземелья и созданием на их основе крупных и средних сельхозформирований. Для успешного решения продовольственной проблемы авторы акцентируют внимание на вопросах развития в Казахстане переработки аграрной продукции. Проанализировано сложившееся положение материально-технической базы сельского хозяйства, уровень которой по сравнению с 1991 г. значительно снизился. В настоящее время износ сельскохозяйственной техники достигает 70%. Предложены меры по улучшению ситуации. Отмечается необходимость эффективного развития пастбищного животноводства на основе освоения неиспользуемых значительных площадей и пастбищных угодий. Предложен ряд других мер для обеспечения продовольственной независимости страны, в

частности улучшения научного обеспечения отрасли, повышения объемов финансирования научных программ АПК.

Аңдатпа. Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігінің қазіргі жағдайы қарастырылған. Авторлар елде жүзеге асырылып жатқан аграрлық саясаттың арқасында соңғы жылдары жекелеген азық-түлік шағын кешендерінде оң нәтижелерге қол жеткізілгенін, Қазақстан Республикасының халқын тағам өнімдерімен қамтамасыз ету деңгейін арттыруды, астық экспортының көлемін 6-8 млн тонна деңгейінде тұрақтандыруды, ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлерінің өндірісін 1,3-тен 2,7 есеге (2001 жылмен салыстырғанда) және мал басын 1,5-2 есеге арттыруды көздейді. Бұл өзгерістер республиканың АӨК тұрақты серпінді дамуына ықпал етеді. Мақалада азық-түлік нарығының жай-күйі, Қазақстанға ауыл шаруашылығы шикізаты және азық-түліктің импорттық жеткізілімдерінің бағыттары көрсетілген. Тұтынылатын өнімдердің негізгі түрлері бойынша импорттың үлесі көрсетілген. Еліміздің ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірудің өсуін тежейтін себептер анықталды. Саладағы жағдайдың одан әрі жақсаруы көбінесе ұсақ тауарлықты, ұсақ жерлерді жоюмен және олардың негізінде ірі және орта ауыл шаруашылығы құрылымдарын құрумен айқындалатын болады. Азық-түлік мәселесін табысты шешу үшін авторлар Қазақстанда аграрлық өнімді қайта өңдеуді дамыту мәселелеріне назар аударады. Ауыл шаруашылығының материалдық-техникалық базасының қалыптасқан жағдайы талданды, оның деңгейі 1991 жылмен салыстырғанда айтарлықтай төмендеген. Қазіргі уақытта ауыл шаруашылығы техникасының тозуы 70%-ға жетеді. Жағдайды жақсарту бойынша шаралар ұсынылған. Пайдаланылмайтын елеулі алаңдар мен жайылымдық жерлерді игеру негізінде жайылымдық мал шаруашылығын тиімді дамыту қажеттілігі байқалады. Елдің азық-түлік тәуелсіздігін қамтамасыз ету, атап айтқанда саланы ғылыми қамтамасыз етуді жақсарту, АӨК ғылыми бағдарламаларын қаржыландыру көлемін арттыру үшін бірқатар басқа да шаралар ұсынылды.

Abstract. The current state of food security in Kazakhstan is considered. The authors note that thanks to the country's agricultural policy in recent years, it has been possible to achieve positive results in specific food sub-complexes, increase the level of food supply for the population of the Republic of Kazakhstan, stabilize grain export volumes at the level of 6-8 mln. tons, and increase production of main agricultural products from 1.3 to 2.7 times (compared with 2001) and livestock population by 1.5-2 times. These changes contributed to the sustainable dynamic development of AIC of the republic. The article reflects the state of food market, the directions of import supplies of agricultural raw materials and food to Kazakhstan. The share of imports by major types of consumed products is shown. The reasons restraining the growth of agricultural production in the country are identified. It is noted that further improvement of the situation in the industry will be largely determined by the elimination of small commodity goods, small-scale land plots and the creation of large and medium-sized agricultural enterprises on their basis. To successfully solve the food problem, the authors focus on the development of agricultural processing in Kazakhstan. The current situation of the material and technical base of agriculture is analyzed, the level of which has significantly decreased compared to 1991. Currently, depreciation of agricultural machinery reaches 70%. Measures to improve the situation are proposed. The need for effective development of pasture animal husbandry based on the development of unused significant areas and pasture lands is noted. A number of other measures have been proposed to ensure food independence of the country, in particular, improvement of scientific support of the industry, increased funding of scientific programs in agricultural sector.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, сельхозпредприятия, пастбищное животноводство, производство, переработка, экспорт, импорт, производственная инфраструктура, товарооборот, продовольственная безопасность.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, ауыл шаруашылығы кәсіпорындары, жайылымдық мал шаруашылығы, өндіріс, қайта өңдеу, экспорт, импорт, өндірістік инфрақұрылым, тауар айналымы, азық-түлік қауіпсіздігі.

Key words: agro-industrial complex, agricultural enterprises, pasture animal husbandry, production, processing, export, import, industrial infrastructure, commodity circulation, food security.

Введение. В настоящее время проблема продовольственной безопасности имеет глобальный характер. Поэтому производство, потребление, торговля продуктами питания являются основой агропродовольственной политики любого государства [1].

В Казахстане проблема продовольственной безопасности крупным планом обозначилась в середине 90-х годов, это было связано с резким снижением объемов производства сельскохозяйственной продукции.

Прежде всего, сократились площади посевов сельскохозяйственных культур. В 1990 г. их площадь в стране составляла – 35,2 млн га, в том числе по посевам зерна – 23,3 млн гектаров. Сокращение посевов наблюдалось до 2000 года. Такие же изменения наблюдались и в поголовье животных. Оно уменьшилось в 2-2,5 раза. Лишь с 2000 г. имела место тенденция роста как посевов сельхозкультур, так и поголовья скота. На сегодня они выросли по сравнению с базовым годом (2000 г.): посевы – в 1,4 раза, поголовье – в 2,5 раза в условном их исчислении [2]. В итоге, наблюдается улучшение обеспечения населения продуктами питания.

Вместе с тем, в аграрном производстве республики еще много нерешенных проблем, сдерживающих решение вопросов продовольственного обеспечения населения в пределах научно обоснованных норм.

Решающее условие продовольственной безопасности – самообеспечение (продовольственная независимость), под которым понимается удовлетворение населения в основных продуктах питания на 80-85% за счет отечественного производства. По основным путям решения этих вопросов авторы излагают свое мнение в статье.

Материал и методы исследования. Исследование проведено на основе материалов научных разработок по продовольственной безопасности, которые проводились учеными экономистами-аграрниками

Казахстана, России, Беларуси, и обобщения литературы по теме стран дальнего зарубежья. Используются аналитические параметры развития аграрного сектора страны, приведенные в Государственной программе развития агропромышленного комплекса РК на 2017-2021гг., и в других материалах МСХ РК, а также статистические расчеты авторов, основанные на материалах Комитета по статистике МНЭ РК и научных трудах авторов.

Основные методы исследования: монографический, экономико-статистический, абстрактно-логический, расчетно-конструктивный и др. Важное значение имеет диалектический метод, предполагающий, что все события рассматриваются в развитии и неразрывной связи между причинами этих событий и их следствием. На основе аналитического метода выявлены тенденции продовольственного обеспечения населения, определены основные факторы, сдерживающие ускоренный рост производства продукции сельского хозяйства и обеспечение продовольственной безопасности республики.

Результаты и их обсуждение. Продовольственная безопасность зависит, прежде всего, от объемов производства сельскохозяйственной продукции. Последние 17-18 лет аграрный сектор устойчиво развивается. Рост его продукции по видам составляет от 29% до 2,7 раза (без мяса птицы) (таблица 1) [3].

Таблица 1 – Производство основных видов продукции сельского хозяйства

Продукция	1990 г.	2001 г.	2018 г.	2018 г. в % к:	
				1990 г.	2001г.
Зерно	28 487,7	15 896,9	20 276,8	71,2	127,6
Овощи и бахчевые	143,8	2 301,2	4 681,9		177,4
Картофель	2 324,3	2 184,8	3 807,0	163,8	174,3
Плоды и ягоды	301,1	171,2	300,4	99,8	175,5
Молоко	5 641,6	3 922,9	5 686,2	100,8	144,9
Мясо	1 559,6	654,5	10 59,4	67,9	161,9
Яйцо, млн шт.	4 185,1	1 855,3	5 591,4	133,6	301,4

Эти изменения произошли в результате экономического регулирования отрасли и эффективного вовлечения земельных ресурсов в сельхозпроизводство.

За период 2000-2018 гг. площадь сельхозугодий увеличилась на 14,4 млн га за счет вовлечения в сельскохозяйственное использование земель запаса. Пашня выросла на 5,7 млн га, орошаемая пашня – на 300 тыс. га, пастбища – на 13,8 млн га за счет вовлечения в сельскохозяйственный оборот земель запаса и используемых для развития пастбищного животноводства.

Вовлечение в хозяйственный оборот дополнительных площадей сельхозугодий, рост поголовья скота привели к увеличению производства продукции сельского хозяйства, улучшению продовольственного обеспечения населения страны по сравнению с 2000 годом.

Однако достигнутый уровень производства не позволяет населению потреблять многие виды продукции по нормативам, определенным приказом Министра национальной экономики РК от 9 декабря 2016 г. № 503 (таблица 2).

Таблица 2 – Потребление продовольствия в Казахстане

Продукция	2001 г.	2018 г.	Научно-обоснованные нормы*	кг на душу населения Потребление в % к нормативу	
				2001 г.	2018 г.
Хлеб и хлебобродуки	120	138,5	109	90,8	127,1
Картофель	66	48,6	100	66	48,6
Овощи и бахчевые	95	94,1	149	63,7	63,2
Фрукты и ягоды	10	74,9	132	7,6	56,7
Масло растительное	11	19,2	13	84,6	150,0
Сахар	26	46,3	36	72,2	128,6
Мясо и мясодуки	44	77,9	78,4	56,7	99,4
Молоко и молочодуки	235	261,2	301	78,1	86,8
Яйцо	109	193,3	265	41,1	72,9

*Приказ Министра Национальной экономики РК от 09.12.2016 №503

Особенно это проявляется по картофелю, овощам, фруктам, яйцу. В то же время «переедаем» хлеб, растительное масло, сахар, т.е. глюкозообразующие продукты, это явно нарушает структуру питания и может приводить к возникновению избытка веса человека и различным заболеваниям.

Уровень продовольственной безопасности определяется по доле импорта продукции к емкости рынка. Наибольшая зависимость от внешнего рынка по фруктам – 67,9% в структуре емкости рынка, мясу птицы – 49,9%, растительному маслу – 39,0%, сахару – 38,9% (с учетом собственного производства и импортного сырья). Кроме того, большую долю импорта в емкости рынка занимают конверсированные продукты (до 96%). В среднем по продуктам питания импорт составляет около 27%.

За последние 5 лет изменилась география импортных поставок в Казахстан сельскохозяйственного сырья и продовольствия. На многих товаропотоках произошло замещение ранее поступающей продукции из стран ЕАЭС на продукцию третьих стран. Данные тенденции особенно ярко проявились в импорте молочной продукции, свежих овощей, белого сахара, фруктовых консервов. В итоге казахстанский рынок становится более зависим от поставок из стран дальнего зарубежья и СНГ. На долю ЕАЭС приходится немногим более 30% внешнего товарооборота агропромышленной продукции республики. Таким образом, доля импорта по многим продуктам остается высокой и превышает пороговый уровень – 20% импорта в емкости внутреннего рынка [4].

На емкость продовольственного рынка и уровень обеспечения продовольственной безопасности влияет и величина экспорта продукции. В Казахстане основными экспортно ориентированными продуктами сель-

ского хозяйства являются зерно и зернопродукты. В 2017 г. их экспорт составил 8,8 млн тонн [5].

Экспортные ресурсы зерна могут быть значительно выше, особенно в страны Центральной Азии. Однако, существуют проблемы как внутреннего, так и внешнего характера, сдерживающие экспорт. К внутренним относятся проблемы: низкий уровень обеспечения емкостями для хранения зерна (мощности только для обеспечения хранения зерна в годы со средней урожайностью). Отметим также недостаточную отработанность механизма регулирования взаимоотношений субъектов на зерновом рынке.

Мелкие и средние производители не имеют доступа к производственной и логистической инфраструктуре зернового хозяйства и не могут самостоятельно выйти на внешний рынок. Отсутствие единой политики в ценообразовании и высокие внутренние цены на казахстанское зерно не позволяют формировать конкурентные экспортные цены на муку. Сказывается слабая организация транспортной логистики при перевозке зерна (нехватка вагонов-зерновозов и пр.), высокие железнодорожные тарифы при поставке зерна, неэффективная политика в области диверсификации посевных площадей зерна.

Наряду с внутренними проблемами на внешнем рынке можно отметить факторы, сдерживающие экспорт казахстанского зерна и зернопродуктов. В настоящее время отмечается жесткая конкуренция за рынки, на которые экспортируется казахстанская пшеница. В страны Центральной Азии (Туркменистан, Кыргызстан, Таджикистан, Узбекистан, Афганистан), где пшеница и мука из Казахстана доминировала в объеме их импорта, сегодня стала поступать продукция из других стран (Россия, Пакистан). В Азербайджане казахстанская

пшеница конкурирует с российской, в Иране – с продукцией из различных стран-производителей, в том числе канадской, европейской. Кроме того, страны-покупатели вводят различные экономические меры. Таким образом, на внешнем рынке пшеницы развивается жесткая конкурентная борьба [см. 5].

Важное место в экспорте продукции сельского хозяйства принадлежит мясу. Сегодня Казахстан производит более 1 млн т мяса и имеет по нему большой экспортный потенциал. Земельные ресурсы Казахстана располагают реальными возможностями увеличить вдвое поголовье скота и его продуктивность. Потребности рынка сбыта животноводческой продукции огромны как внутри страны, так и в определенных государствах.

Следовательно, агропромышленный комплекс страны, располагая огромным потенциалом, имеет большую перспективу развития и, соответственно, выхода на внешние рынки. Реализуя свою агропродукцию по мировым ценам, мы стимулируем производство собственного сырья, увеличиваем загрузку перерабатывающих предприятий. Налаженные каналы экспорта могут стать тем фактором, который в конечном итоге поднимет наше сельское хозяйство и переработку на новый уровень [6].

В этом направлении в последние годы усилена работа по развитию мясного животноводства, кормопроизводства, расширению посевных площадей кормовых культур, управлению пастбищными ресурсами, усилению мер государственной поддержки, совершенствованию системы организации ветеринарии и обеспечения безопасности животноводческой продукции.

Все это способствует росту экспорта продукции животноводства. Так, в 2018 г. экспорт казахстанского мяса и мясопродуктов составил 20,8 тыс. т, в том числе мяса – 16,7, мясопродуктов – 4,1 тыс. т, что значительно выше по сравнению с 2017 г. (10,2 тыс. т мяса и мясопродуктов).

В то же время, в нашу страну завозится огромное количество мяса и мясопродуктов – в 12,1 раза больше, чем экспортируется. Из завезенного мяса значительная доля приходится на мясо птицы – 19,1 тыс. т и 40,8 тыс. т – мясопродукты, в большей части консервированные.

Высокий импорт в потреблении продуктов обусловлен недостаточным уровнем отечественного аграрного производства продуктов и их переработки, хотя потенциальные возможности страны огром-

ные. Это объясняется тем, что основная доля сельскохозяйственной продукции сосредоточена в личных подсобных хозяйствах. В ЛПХ содержится 56% скота и птицы (в пересчете на КРС), на которые приходится 48,4% стоимости валовой продукции сельского хозяйства. В этих хозяйствах, как правило, низкая продуктивность и эффективность производства [7].

В крупных сельхозпредприятиях, где в большей мере используются достижения научно-технического прогресса, продуктивность значительно выше (в 1,5-2 раза).

Поэтому в целях повышения эффективности сельского хозяйства необходимо трансформировать мелкие хозяйства в более крупные предпринимательские структуры, создавая для их развития необходимые условия (обеспечение оптимальными размерами земельных участков, производственной инфраструктурой, жилыми домами, сельхозтехникой, льготными кредитами, субсидиями).

Эти и другие организационно-экономические, а также инновационно-технологические меры, укрепление материально-технической базы сельского хозяйства позволят повысить объемы производства в отрасли до соответствующего уровня, обеспечить продовольственную безопасность страны.

Одним из главных резервов увеличения производства продукции сельского хозяйства, особенно животноводческой, является вовлечение в сельхозоборот дополнительно 80 млн га естественных пастбищ, находившихся до 1991 г. в сельскохозяйственном использовании. Для предоставления этих земель на конкурсной основе новым хозяйствующим субъектам следует их обводнить за счет подземных вод и обустроить территории социально значимыми объектами. Для подъема подземных вод необходима поддержка государства в виде субсидий на строительство колодцев и сооружений для них, ветроустановок и солнечных модулей для их эксплуатации.

В настоящее время одно из приоритетных направлений развития агропромышленного комплекса республики – переработка сельскохозяйственной продукции. Несмотря на позитивные тенденции и принимаемые меры государственной поддержки доля переработки сельхозпродуктов в общем объеме производства остается низкой. Например, переработка мяса составляет около 24% общего объема про-

4 Moldashev, A.B. AIC of Kazakhstan: problems and solutions: monograph.- Almaty: Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development, 2017.- 150p.

5 Nikitina, G.A. The impact of integration processes within the EAEU on the development of sensitive sectors of agricultural production of the Republic of Kazakhstan / G.A. Nikitina // Problems of AgriMarket. -2018.- №. 3.- P. 7-17.

6 Zholmukhanova, A.Zh. Food security in Kazakhstan: situation, problems and ways to solve them / A.Zh. Zholmukhanova, A.Zh.Koitanova//Problem of AgriMarket.- 2018.- №3.-P.23-29.

7 Abasheva, O. Ensuring import substitution in the region to solve the problem of food security / O.Abasheva, S.Sulayev // AIC: economics, management.- 2019.- №1.- P.4-14.

8 Ushachev, I. Relevant directions of improving agricultural policy of Russia / I.Ushachev, A.Serkov, V. Maslova, V. Chekalin // AIC: economics, management.-2019.- №3.- P.4-16.

9 Kaliev, G.A. Relevant issues of agribusiness development in Kazakhstan: monograph. - Almaty: Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development, 2013.- 23p.

FTAMP 06.52

ӨОЖ 330.322

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІНДЕГІ
ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР: МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ**

**ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ**

**INNOVATIVE PROCESSES IN AGRICULTURAL SECTOR OF THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN: PROBLEMS AND SOLUTIONS**

Б.С. МЫРЗАЛИЕВ*

э.ғ.д., профессор

Е.Т. АБИЛКАСИМОВ

PhD докторанты

Л.Т. ТАЙЖАНОВ

PhD докторы

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,

Түркістан, Қазақстан

borash2006@mail.ru

Б.С. МЫРЗАЛИЕВ

д.э.н., профессор

Е.Т. АБИЛКАСИМОВ

докторант PhD

Л.Т. ТАЙЖАНОВ

доктор PhD

Международный казахско-турецкий университет им. Ходжи Ахмета Ясауи,

Туркестан, Казахстан

B. MYRZALIYEV

Dr.E.Sc., Professor

Y. ABYLLKASYMOV

PhD student

L. TAIZHANOV

PhD

International Kazakh-Turkish University named after Khoja Ahmed Yasawi,

Turkistan, Kazakhstan

Аңдатпа. Агроөнеркәсіптік кешендегі инновациялық үдерістер зерттелген. Экономиканың аграрлық секторында технологиялар трансфертінің ерекшеліктері анықталған. Жоғары технологиялық жүйенің даму көрсеткіштері қаралған. Инновация типтерінің жіктелімі келтірілген. АӨК

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, агроөнеркәсіптік кәсіпорындар, ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілер, инновациялық процестер, модельдер, инфрақұрылым, азық-түлік нарығы, басқару, бәсекелестік позициялар.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, агропромышленные предприятия, сельхозтоваропроизводители, инновационные процессы, модели, инфраструктура, продовольственный рынок, управление, конкурентные позиции.

Key words: agro-industrial complex, agro-industrial enterprises, agricultural producers, innovative processes, models, infrastructure, food market, management, competitive positions.

Кіріспе. Ел экономикасының инновациялық дамуы Қазақстан Республикасы мемлекеттік саясатының маңызды басымдықтарының бірі болып табылады. Қазақстан экономикасын жаңғырту стратегиясында айқындалған дамудың инновациялық үлгісіне дәйекті түрде көшуі кәсіпорындардың инновациялық үдерістерінің тұрақты және ұзақ мерзімді серпінін стратегиялық қолдау мәселесін шешуге бастама жасайды.

Экономикалық мәселелердің күрделілігі өнеркәсіптік кәсіпорындарды дамытудың негізгі кезеңдерінің бірі өндірістік және экономикалық қызметтің жүйелік қайта құруларының жүзеге асырылуы болды. Қазақстанның ерекшелігі көптеген ұйымдардың сыртқы ортада болып жатқан түбегейлі өзгерістермен қатар жүйелік өзгерістерді қажет ететіндігінде. Елдің дамуы кәсіпорындардың тиімділігімен және ұйымдар қиын жағдайларда өмір сүріп қана қоймай, сонымен бірге қайта құрудың белсенді стратегиясын ұстану.

Аграрлық кәсіпорындар ішкі жүйелік қайта құру кезеңінде ұзақ мерзімді іс-шараларды жүзеге асыру үшін инвестициялардың жеткіліксіз болуынан қауіптеніп, қаржылық сауықтырудың қысқа мерзімді іс-шараларында күш-жігерін шоғырландырады. Алайда дағдарысты еңсеру үшін инновациялар есебінен нарықтық құнның өсуіне бағдарланып, инновациялық жобаларды іске асыратын кәсіпорындар да бар, бұл өзінің одан әрі дамуы үшін көп қаражат тартуға мүмкіндік береді.

Аталған мән-жайлар экономикалық тұжырымдарды одан әрі теориялық тұрғыдан пайымдаудың маңыздылығын алдын ала анықтайды, осыған сәйкес жүйелі қайта құрулар негізінде агроөнеркәсіптік кәсіпорындарды дамытудың инновациялық моделін қалыптастыру болашақта оларды дамудың жаңа деңгейіне шығару тетігіне айналады, бұл өз кезегінде зерттеу тақырыбының өзектілігін анықтайды.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Жүргізілген зерттеулер зерделенген нысан

дар мен үдерістер жүйелі ғылыми көзқарастарға негізделген. Агроөнеркәсіптік кешен кәсіпорындарының инновациялық дамуының тұжырымдамалық үлгілерін және олардың агроөнеркәсіптік кешен субъектілерінің инновациялық даму ерекшеліктерінің жұмыс жағдайындағы өзгеруіне бейімделуін, сондай-ақ агроөнеркәсіптік кешенің инновациялық әлеуетін бағалау үшін диалектикалық, аналитикалық, логикалық, есептеу-конструктивті, монографиялық, экономикалық-статистикалық және басқа экономикалық зерттеу әдістері пайдаланылды.

Агроөнеркәсіптік кешеніне қатысты инновациялық үдеріс ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді өсімдіктердің, жануарлардың тұқымдары мен түрлерінің жаңа немесе жақсартылған сұрыптарына, жаңа немесе жақсартылған тамақ өнімдеріне, өсімдік шаруашылығындағы, мал шаруашылығындағы және қайта өңдеу өнеркәсібіндегі дайындамалар жасауға, өсімдіктер мен жануарларды қорғаудың жетілдірілген технологияларына, жаңа тыңайтқыштар мен құралдар шығаруға, жануарлар мен құстар ауруының алдын алу мен емдеудің жаңа әдістерін, экономиканың түрлі салаларын ұйымдастыру мен басқарудың жаңа нысандарын, әлеуметтік қызметтерге жаңа тәсілдерді, өндірістің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Сондықтан жаңа әдістемелер тиімді дамып келе жатқан аграрлық секторды қалыптастыру үшін инновациялық жүйе тұжырымдамасын пайдалану дамудың шешуші факторына айналған ғылымның жаңа рөлімен ғана емес, экономиканың осы секторының дамуына барынша әсер ететін болып жатқан өзгерістермен де байланыстырады.

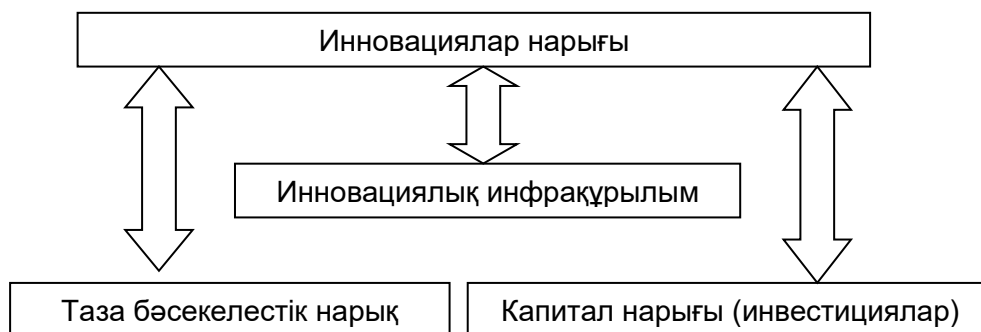
Нәтижелер және оларды талқылау. Әлемдік экономиканың дамуының қазіргі кезеңінде ғалым-экономистердің назарында жаһандық бәсекелестік жағдайында компаниялардың табысының маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын жаңа білім мен технологияларды құру үдерісі жатыр. Бұл үдеріс инновациялық дамудың маңызды элементі болып табылады, сондықтан

айқындауға болады. Нарық жағдайында жаңашылдық инвестициялар мен жетілдірілген инновациялық аталған қызметтің негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл ретте аталған құрамдастардың әрқайсысы өз нарығын қалыптастырады және тиісті инфрақұрылыммен байланысты болады (1 сурет).

Кең қолданылатын тағы бір ұғымға тоқталған жөн, алайда, алдыңғы жағдайдағыдай, әр түрлі ғылыми мектептер әр түрлі мағынада түсінетін, - «инновациялық жоба» ұғымында. Бүгінгі күні бұл ұғымның әмбебап анықтамасы да жоқ.

Біздің ойымызша, инновациялық жоба келесі негізгі қағидаттарға негізделуі керек: мақсатты; адамдардың қажеттіліктері мен тілектеріне сәйкестігі; қарапайымдылығы; ең аз шығындармен жобаны енгізу; шектеулі өткізу нарықтарында көшбасшылық.

1 сурет – Инновациялық қызмет салалары

терде әлі күнге дейін инновациялардың
желілік үлгілері әлі де болса басым
екендігін айта келіп, бұл экономиканың
негізгі ресурсы білім болып саналатын-
дығын естен шығармау керек.

Басқа салалардағыдай, экономиканың аграрлық саласында да инновациялық үдеріске жаңа технологияны енгізу, оны нарыққа шығару, тұтынушыларды пайдалану мен оны қолдау кіреді. Инновациялық үдеріс әр түрлі деңгейде жүзеге асырылуы мүмкін: мемлекеттік, аймақтық, аудандық және кәсіпорындық. Қамту және ауқым тұрғысынан ол кластерлік (салааралық) және салалық болуы мүмкін.

Аграрлық салада инновацияларды қайта құру үдерісінде соңғылары бірнеше аралық жай-күйден өтеді: қажеттілік идея-сы; идеяның жобалық және технологиялық көрінісі; тәжірибелік және топтық үлгілер; жаңа тауар, технологиялық үдерістің жаңа бөліктері немесе тұтынушының жаңа технологиясы; жаңа әлеуметтік-экономикалық нәтиже [4].

Аграрная политика: механизм реализации

Өзінің табиғаты бойынша «инновациялардың таралуы» ұғымын бір жағынан кеңею және кеңейту үдерісі ретінде түсіндіруге болады, нәтижесінде инновациялар бір жерден екінші жерге құйылады, сол уақытта олардың құбылыстары немесе нысандары олардың аймағында сақталады, екінші жағынан, қозғалыс үдерісі ретінде -

кеңістіктегі таралуы, бұл кезде инновациялар пайда болған аумақты тастап, жаңа өңірлерге жылжиды.

Қазіргі заманғы инновациялық үлгінің негізгі стратегиялық бағыттары мен ерекшеліктеріне назар аударып, олардың сипаттамаларын келесідей жасауға болады (1 кесте).

1 кесте – Инновациялық үдеріс үлгілерінің ерекшеліктері мен стратегиялық бағыттары

Стратегиялық бағыттар	Ерекшеліктері
Уақытқа негізделген стратегия	Жоғары ұйымдастырушылық және жүйелік интеграция
Сапа және басқа бағалық емес факторларға негізделген – сапаны жан-жақты басқару (Total quality management)	Өзгерістерге тез ден қоюға болатын икемді ұйымдық құрылым
Корпоративтік икемділік	Толық дайындалған мәліметтер базасы
Тұтынушы – стратегияның маңызды буыны	Тиімді сыртқы байланыс арналары
Ірі жеткізушілермен стратегиялық интеграция	Жеткізушілер ерекшеліктерін толық білу
Көлденең технология бойынша ынтымақтастық стратегиясы	Ынтымақтастықты жаңа деңгейі
Деректерді электрондық өңдеу стратегиясы	Ақпараттық технологиялардағы жаңа жүйелер
Ескерту – Авторлардың сараптамалық зерттеулері негізінде құрастырылған	

Талдау көрсеткендей, инновациялық үлгідегі экономиканы дамытуда ғылыми ресурстарды біріктіре алатын қабілетті инфрақұрылым құру маңызды рөл атқаратыны анықталды. Инновациялық инфрақұрылым инновациялық қызметті тиімді жүзеге асыруға және инновацияларды енгізуге қол жеткізуге мүмкіндік беретін негізгі құрал мен тетік болып табылады. Сондықтан инновациялық инфрақұрылымды дамыту инновациялық қызметті қолдауға және дамытуға бағытталған консалтингтік, ақпараттық, қаржылық және басқа да қызмет түрлерін көрсететін ұйымдардың желісін құруды көздейді.

Қазіргі уақытта Қазақстанның ұлттық инновациялық жүйесінің тұжырымдамалық негіздерін қалыптастыру ерекше өзектілікке ие. Мұны тұрақты экономикалық өсу тұжырымдамасын іске асыру және елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында жүзеге асыру қажет. Инновациялық даму нәтижелілігінің бірқатар көрсеткіштері бойынша Қазақстан дамыған елдерден айтарлықтай артта қалып отыр. Мәселен, біздің елімізде ұлттық инновациялық жүйені дамытудың әзірленген әдіснамалық негіздері әлсіз, отандық инновациялық саланың пәрменді институттарын құру мәселесі әлі де толық шешілмей келеді.

Дамыған елдердің тәжірибесі озық инновациялық инфрақұрылымның бар болуының айқын артықшылықтарын растайды. Сондықтан елдің инновациялық экономикасының тиімді жұмыс істеуі үшін инновациялық инфрақұрылым қызметтері

толық қамтылуы тиіс. Қазақстанда венчурлық компания, «әуел бастан қаржыландыру» қорлары, бизнес-инкубаторлар сияқты инновацияларды қолдау институттарын қалыптастыру саласында шет елдердің тәжірибесі пайдаланыла бастағаны мәлім. Дегенмен, инновациялық инфрақұрылым – бұл инновациялық экономиканың негізгі құрамдас бөлігі, қоғамның инновациялық әлеуеті екендігін, осы түсінікке сүйене отырып, инновациялық инфрақұрылымды жетілдіруде инновациялық қызметті тиімді жүзеге асыру үшін қажетті және жеткілікті ұйымдар мен басқару институттарын қоса алғанда, оларды өзара байланысты өндірістік және техникалық жүйелер жиынтығы деп түсінген жөн [5].

Инновациялар саласындағы отандық кәсіпорындардың мүдделері негізінен ескірген жабдықтарды ауыстыруға, ал шетелдік кәсіпорындардың өнімді ілгерілетуге және көптеген жағдайларда ескірген технологияларды қазақстандық нарыққа ауыстыруға негізделеді. Өкінішке орай, бұл жағдайда инновациялық сала өндірістік сектордан бөлініп қаралғаны кері нәтижелер беруін ескеру керек [6].

Сонымен, инновациялық үлгідегі экономиканың дамуында ғылыми ресурстарды біріктіруге қабілетті инфрақұрылымды құру маңызды рөл атқарады. Бұл инновациялық инфрақұрылым инновациялық қызметті тиімді жүзеге асыруға және инновацияларды енгізуге қол жеткізуге мүмкіндік беретін негізгі құрал мен тетік болып табылады. Сондықтан кез келген басқа елдегі

Аграрная политика: механизм реализации

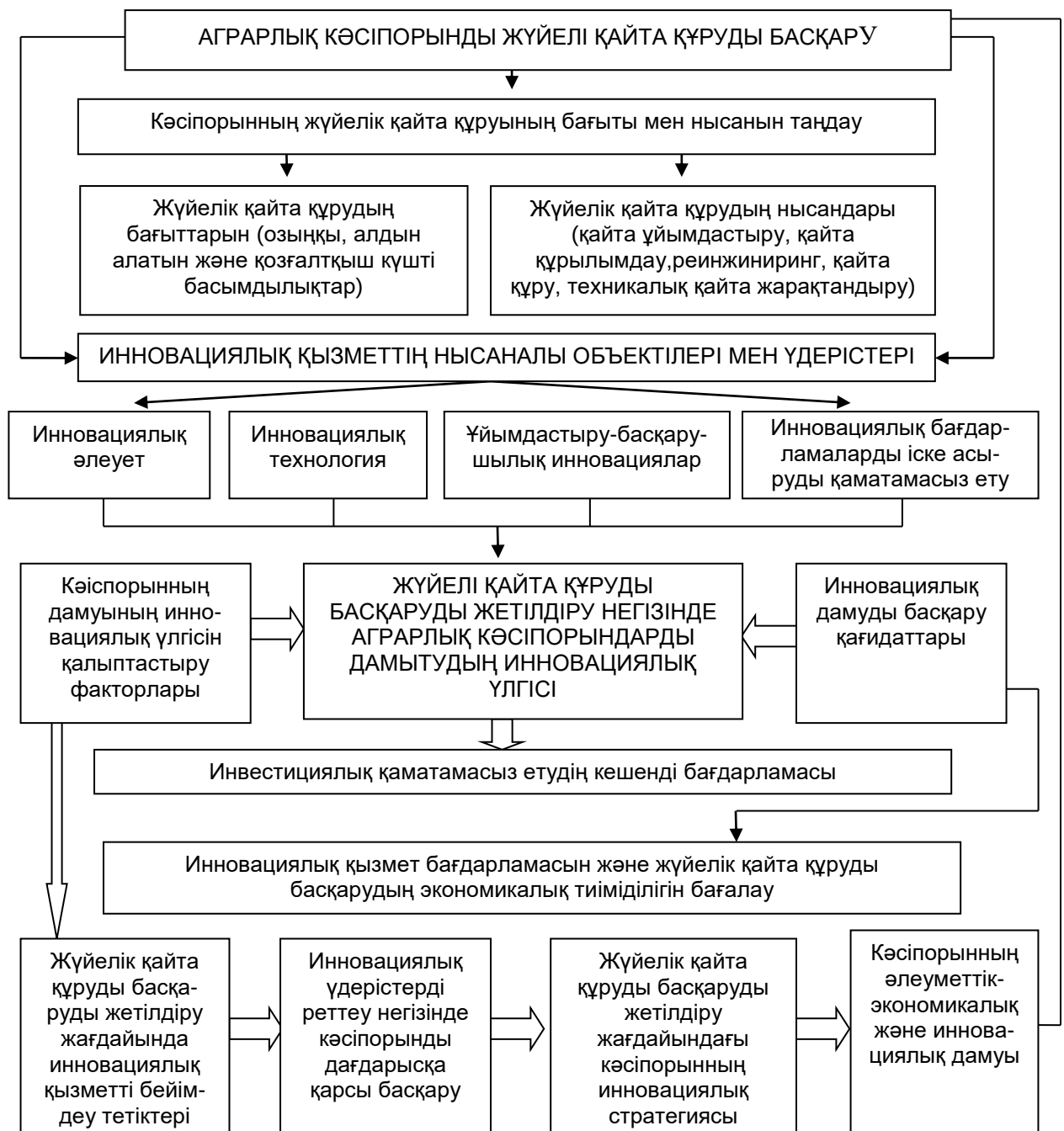
сияқты Қазақстанның инновациялық инфрақұрылымының өз ерекшеліктерін де ескеру қажет.

Отандық және әлемдік тәжірибе терең тоқырау мен дағдарыс кезеңінде аграрлық кәсіпорындардың инновациялық саясаты мен өндірушілердің ғылыми-техникалық үдерісті дамытуды ынталандыруға және жандандыруға уақытылы бағдарлануы экономиканы тұрақсыздандыру салдарын тезірек және аз шығынмен еңсеруге және оның дамуын сенімді алға жылжытуға мүмкіндік беретіндігін көрсетеді [7].

Агроөнеркәсіп кешенінде технологиялық жетілдірілген өнім – бұл қолда бар, са-

палық немесе құндық сипаттамалары, оның айтарлықтай жақсару негізінде пайдалану есебінен неғұрлым тиімді құрам-дары мен материалдары, ішінара өзгеріс-тер бір немесе бірқатар техникалық ішкі жүйелерін өзгертетін өнім деп сипаттауға болады [8].

Жүйелі қайта құруды басқаруды жетілдіру жағдайында аграрлық кәсіпорындарды инновациялық дамытуды әдіснамалық әдістер негізінде жасалып ұсынылған тұжырымдамасы кәсіпорынның тұрақсыз жағдайдан әлеуметтік-экономикалық және инновациялық дамуға көшуі көрсетілген (2 сурет).

2 сурет – Аграрлық кәсіпорындарды дамытуды инновациялық басқару тұжырымдамасы

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын дамытудың инновациялық үлгісін қалыптастыру факторларына мыналар жатады: ғылыми-техникалық үдерістің серпіні; тәуекелдерді есепке алу; инновациялық әлеуеттің мүмкіндіктері; инвестициялық қажеттіліктер мен мүмкіндіктер; қаржылық тұрақтылық және кәсіпорынның дамуы. Ал инновациялық дамуды басқару өлшеу, жүйелілік, тиімділік, шектеулілік қағидаттарды қамту керек.

Жүргізілген зерттеулер ауыл шаруашылығында қатаң ресурстық шектеулілік жағдайында басым инновациялық жобаларды тәуелсіз сараптамалық бағалау негізінде іріктеумен қатар, оларды әзірлеу мен іске асыруға жүйелі тәсілді пайдалану қажет екендігі анықтады.

Жобалау сатысында бұл инновациялық идеяның тұжырымдамасынан бастап өнімге немесе технологияға нарықтық тауашаны және сұраныс әлеуетін айқындауға дейінгі болашақ іске асырудың барлық кезеңдеріне қатысты ғылыми, техникалық-

технологиялық, ұйымдық-экономикалық және әлеуметтік-экономикалық сипаттағы барлық іс-шараларды негіздеуді, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық тиімділік пен экологияға жаңалықтардың әсерін болжайды.

Іске асыру сатысында жүйелік тәсіл инновациялық жобаның жекелеген кезеңдері бойынша ресурстарды толық және теңгерімді бөлуді, инвестицияларды игеруде уақытша үйлесімділікті сақтауды көздейді. Отандық және шетелдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, жекелеген құрамдас-тарды оқшауланған инновациялық жетілдіру жиынтық нәтижелердің түбегейлі өсуін қамтамасыз етпейді [9].

Аграрлық кәсіпорындардың экономикалық жай-күйін зерделеу кезінде жүйелі қайта құрудың тиімділігін бағалау үшін экономикалық тұрақтылық, теңгерімнің өтімділік, рентабельділік, айналым активтерін пайдалану, банкроттықтың басталу ықтималдығы көрсеткіштері бөлініп, талданды. 2 кестеде осы көрсеткіштердің шекаралық мәні ұсынылды.

2 кесте – Аграрлық кәсіпорындарды экономикалық тұрақтылық топтары бойынша бөлуге арналған көрсеткіштердің мәні

Көрсеткіштер	Кәсіпорындардың әрбір тобы көрсеткіштерінің мәні		
	дағдарыс жағдайындағы кәсіпорындар	тұрақсыз жағдайындағы кәсіпорындар	тұрақты жағдайдағы кәсіпорындар
Ағымдағы өтімділік коэффициенті	<1,0	1,0-1,5	1,5-2,0
Қарыз және меншікті қаражат арақатынасы коэффициенті	>1,0	0,7-1,0	<0,7
Айналым капиталының айналым коэффициенті	20%	42%	100%
Активтердің рентабельділік коэффициенті	5%	12%	28%
Альтманның бесфакторлық моделі	$Z < 1,81$	1,81-2,99	$Z > 2,99$
<i>Жүйелік қайта құру бағыты</i>	<i>Қозғалтқыш күшті</i>	<i>Алдын алу</i>	<i>Озыңқы</i>

Көрсеткіштердің алынған мәндерінің негізінде біз жүйелік өзгерістердің мынадай бағыттарын ұсынамыз: озыңқы, алдын алатын және қозғалтқыш күшті.

Жүйелі қайта құрудың озыңқы бағыты икемділік саясатын жүзеге асыруды (сыртқы және ішкі ортаның өзгермелі жағдайларына жедел бейімделуін қамтамасыз ету) және тәуекелдерді белсенді басқаруды көздейді. Мұндай жағдай дағдарыс басталғанға дейін жүзеге асырылатын кәсіпорынды инновациялық басқаруға сәйкес келеді. Озыңқы жүйелі қайта құрулар кәсіпорынның экономикалық даму қарқынын арттыруға, ұзақ мерзімді перспективада оның нарықтық құнын тиісті ұлғайтуды қамтамасыз етуге бағытталған.

Алдын алу (ескерту) бағыты кәсіпорынның жай-күйіне терең талдау жүргізуді және оның дамуындағы дағдарысты үрдістерді анықтауды көздейді. Бұл бағыт кәсіпорынның ағымдағы төлем қабілетсіздігін жоюға, кәсіпорынның ағымдағы сыртқы және ішкі экономикалық міндеттемелерін азайтуға және осы міндеттемелерді қамтамасыз ететін ақша активтерін ұлғайтуға бағытталған шаралар жүйесін білдіреді.

Қозғалтқыш күшті бағыт – бұл «қаржылық шұңқырда ұйықтап қалуы», яғни шұғыл шаралар қабылдау. Басқарудың барлық әрекеттері кәсіпорынның экономикалық тұрақтылығын арттыруға және капитал құрылымын сипаттайтын көрсеткіштерді оңтайландыруға бағытталған.

Жаңалықтарды үш топқа бөлу және зерттелетін кәсіпорындардың экономикалық жағдайын талдау кезінде жаңа енгізілімдер тобына байланысты инновациялық өзгерістерді іске асырудың ең аз мерзімдерін сипаттайтын көрсеткіштердің шекаралық мәні зерттелді (3 кесте).

Инновация топтары	Топтардың сипаттамасы
Үдерістік (технологиялық) инновациялар	Ескі немесе жаңаларын өндірудің жаңа тәсілдері (технологиялары), яғни өндіріс технологиясы саласындағы инновациялар, үлесі өзгермелі шығындарды азайтуға мүмкіндік беретін, өнімнің жаңа түрлерін өндіру, өндірістік мүмкіндіктер
Өнімдік (тауарлық) инновациялар	Өндіріс немесе тұтыну салаларында тұтынылатын жаңа өнімдер, сондай-ақ өнім ассортименті мен оның сипаттамаларындағы инновациялар, шығарылатын өнімнің сапасын арттыру, шығару көлемінің өзгеруі
Өндірісті тиімді пайдалану (ұйымдастыру және басқару жүйесі) инновациялары	Басқару жүйесінде қолданылатын жұмыстың жаңа әдістері, яғни кәсіпорынмен тікелей байланысты қызметкерлермен, мемлекеттік құрылымдармен өзара қарым-қатынасында ашықтықты құруға бағытталған кәсіпорынды басқару және ұйымдастыру саласындағы инновациялар

оларды қолданыстағы технологияларды ұштастыруға (оның ішінде зерттеулер мен әзірлемелердің нәтижелерін пайдалануға) негізделуі мүмкін.

Инновациялық қызмет бағдарламасын және жүйелік қайта құруды басқарудың экономикалық тиімділігін бағалау кәсіпорынның инновациялық стратегиясын іске асыру, инновациялық бизнес-бірліктердің қоржынын қалыптастыру, дағдарысқа қарсы басқару, инновациялық қызметті инвестициялық қамтамасыз ету, инновациялық үдерістерді ақпараттық қамтамасыз ету жүйесін қалыптастыру инновациялық қызметтің мониторингі кезінде жүргізіледі.

1. Жүргізілген

2. Аграрлық салада инновацияларды жіктеудің әр түрлі тәсілдерін қарастыра отырып, жіктемелік белгілерді жинақтау мен жүйелеу және осы ғылыми негізделген жіктеменің негізінде инновацияларды жа-саудың елеулі тәжірибелік маңызы бар екенін ескеру қажет, өйткені қандай да бір ілгерішіл жаңалықтардың сипаттамалары

туралы егжей-тегжейлі түсінік берудің әлеуетті қабілеттілігіне ие.

3. Қазіргі кезеңде аграрлық кәсіпорындардың дамуындағы инновациялардың рөлін арттыра отырып, ескі басқару тәсілдерін қолдануға болмайды. Сондықтан кәсіпорындарға қазіргі және әлеуетті бәсекелестерге қарағанда инновациялар тезірек құру қажет. Алайда, саладағы экономикалық жағдайдың күрделілігі ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының жұмыс істеуіне әсер ететін негізгі факторлардың бірі сыртқы және ішкі жүйелі қайта құрудың қажеттілігі туындар отыр.

Әдебиеттер тізімі

1 Bouhali, R. Leader Roles for Innovation: Strategic Thinking and Planning Procedia / R. Bouhali, Y. Mekdad, H. Lebsir, L. Ferkha // Social and Behavioral Sciences. - 2015. - № 181.- P. 72-78.

2 Казиханов, А.М. Современные проблемы инноваций в АПК (теоретические аспекты) / А.М. Казиханов // Фундаментальные исследования.- 2016. - № 8 (2). – С. 336-340.

3 Жақсыбаев, Қ.Р. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенінің инвестициялық қызметі / Қ.Р. Жақсыбаев // Проблемы агрорынка.- 2018.- №2.- Б. 50-58.

4 Лашкарева, О.В. Реализация инвестиционной политики в сельском хозяйстве Республики Казахстан / О.В. Лашкарева, Г.К. Турысбекова // Проблемы агрорынка. - 2017.- №1.- С. 43-48.

5 Магомедов, А.М. Повышение эффективности использования сельскохозяйственного потенциала региона / А.М. Магомедов А.Г. Бучаев // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. – 2015. – № 2. – С. 25–27.

6 Konyrbekov, M.Zh. Innovations in agrarian-industrial complex of the Republic of Kazakhstan / M.Zh. Konyrbekov // Bulletin of the Karaganda University.-2016.- №1(81).-P. 65-72.

7 Кардашова, М.А. Сравнительный анализ логистического и стратегического развития АПК на региональном уровне / М.А. Кардашова, И.Д. Далгатова // Региональные проблемы преобразования экономики. - 2016. - №8.- С. 24-29.

8 Marusova, A.S. Processes in Agro-Industrial Complex/ A.S. Marusova, R.R., Gurina, E.S. Marusova / Collection of conference materials.- M.- 2015. -P. 143-144.

9 Эминова, Э.М. Особенности управления инновационным развитием в АПК региона / Э.М. Эминова, А.А. Баширова, А.И. Белан // Региональные проблемы преобразования экономики. - 2016.- № 5.- С. 49-57.

References

1 Bouhali, R. Leader Roles for Innovation: Strategic Thinking and Planning Procedia / R. Bouhali, Y. Mekdad, H. Lebsir, L. Ferkha // Social and Behavioral Sciences.-2015.- № 181.- P.72-78.

2 Kazikhanov, A.M. Modern problems of innovation in agriculture (theoretical aspects) / A.M. Kazikhanov // Fundamental research.- 2016. - № 8 (2). - P. 336-340.

3 Zhaksybaev, K.R. Investment activity of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan/ K.R. zhaksybaev // Problems of AgriMarket.- 2018.- № 2.- P. 50-58.

4 Lashkareva, O.V. Implementation of investment policy in agriculture of the Republic of Kazakhstan / O.V. lashkareva, G.K. Turysbekova // Problems of AgriMarket.- 2017.- №1.- P. 43-48.

5 Magomedov, A.M. Increasing the efficiency of using the agricultural potential of the region / A.M. Magomedov A.G. Buchaev // Management of economic systems: electronic scientific journal. - 2015. - № 2. - P. 25-27.

6 Konyrbekov, M.Zh. Innovations in agrarian-industrial complex of the Republic of Kazakhstan / M.Zh.Konyrbekov // Bulletin of the Karaganda University.- 2016.- №1(81).-P.65-72.

7 Kardashova, M.A. Comparative analysis of logistics and strategic development of agriculture at the regional level / M.A. Kardashova, I.D. Dalgatova //Regional problems of economic transformation.-2016.-№8.-P. 24-29.

8 Marusova, A.S. Innovative Processes in Agro-Industrial Complex / A.S. Marusova, R.R. Gurina, E.S. Marusova / Collection of conference materials.- M., 2015.- P. 143-144.

9 Eminova, E.M. Typical features of management of the investment development of the AIC of the region / E.M. Eminova, A.A. Bashirova, A.I. Belan // Regional problems of transformation of the economy.- 2016.- № 5.- P. 49-57.

МРНТИ 06.71.07
УДК 338.43

ИННОВАЦИИ В РАЗВИТИИ АГРАРНОГО СЕКТОРА КАЗАХСТАНА
ҚАЗАҚСТАННЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫН ДАМУДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛАР
INNOVATIONS IN AGRICULTURAL SECTOR DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN

Р.Н. ЖАНГИРОВА

К.Э.Н.

Казахский национальный аграрный университет, Алматы, Казахстан
jan_rimma@mail.ru

Р.Н. ЖАНҒЫРОВА

Э.Ф.К.

Қазақ ұлттық аграрлық университеті, Алматы, Қазақстан

R.N. ZHANGIROVA

C.E.Sc.

Kazakh National Agrarian University, Almaty, Kazakhstan

Аннотация. Рассмотрены основные подходы к пониманию «инновации» применительно к сельскому хозяйству. Показана актуальность процесса их привлечения в аграрную отрасль, дана оценка потенциала внедрения по предмету и сфере применения в АПК Казахстана. Представлена динамика показателей производства основных видов продукции растениеводства и животноводства в республике в 2018 году. С помощью индексного метода проанализировано влияние изменения структуры посевных площадей на урожайность зерновых культур в стране за 2017-2018 годы. Отражено состояние инновационного развития аграрной сферы Республики Казахстан. Выявлены факторы, влияющие на интенсивность использования новейших технологий в сельском хозяйстве. Рассмотрены важнейшие тенденции развития современного агропромышленного комплекса, основанные на мировых научных достижениях в области нанобиотехнологий и роботизации производства. Выделены основные тренды использования «умных» высокотехнологичных систем. Предложены направления повышения инновационной активности в сельскохозяйственной отрасли Казахстана. Показаны перспективы развития органического сельского хозяйства в Казахстане. Определены задачи и направления цифровизации в аграрном секторе. Автор отмечает, что основная цель научного обеспечения инновационной деятельности в АПК – это использование ресурсосберегающих, экологически безопасных и экономически эффективных технологий для повышения генетического потенциала сельскохозяйственных культур и животных; совершенствование методов селекции; применение многофункциональной энергоемкой техники и информационно-коммуникационных систем.

Аңдатпа. Ауыл шаруашылығына қатысты «инновацияны» түсінудің негізгі тәсілдері қарастырылған. Оларды аграрлық салаға тарту процесінің өзектілігі көрсетілді, Қазақстанның АӨК-де қолдану саласы мен пәні бойынша енгізу әлеуетіне баға берілді. 2018 жылы республикада өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлерін өндіру көрсеткіштерінің серпіні ұсынылған. Индекстік әдістің көмегімен 2017-2018 жылдары елдегі дәнді дақылдардың түсімділігіне егіс алқаптарының құрылымы өзгерісінің әсері талданған. Қазақстан Республикасының аграрлық саласын инновациялық дамытудың жай-күйі көрсетілген. Ауыл шаруашылығында жаңа технологияларды пайдалану қарқындылығына әсер ететін факторлар анықталған. Нанобиотехнологиялар мен өндірісті роботтандыру саласындағы әлемдік ғылыми жетістіктерге негізделген қазіргі заманғы агроөнеркәсіп кешенін дамытудың аса маңызды үрдістері қарастырылған. «Ақылды» жоғары технологиялық жүйелерді пайдаланудың негізгі трендтері анықталған. Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласындағы инновациялық белсенділікті арттыру бағыттары ұсынылды. Қазақстандағы органикалық ауыл шаруашылығының даму болашағы көрсетілген. Аграрлық секторда цифрландырудың міндеттері мен бағыттары анықталған. Автор АӨК-дегі инновациялық қызметті ғылыми қамтамасыз етудің негізгі мақсаты - ауыл шаруашылығы дақылдары мен жануарлардың генетикалық әлеуетін арттыру үшін ресурс үнемдейтін, экологиялық қауіпсіз және экономикалық тиімді технологиялар-

ды пайдалану; селекция әдістерін жетілдіру; көпфункционалды энергия сыйымды техника мен ақпараттық-коммуникациялық жүйелерді қолдану болатынын айтады.

Abstract. The basic approaches to understanding of "innovation" in relation to agriculture are considered. The relevance of the process of their attraction to agricultural industry is shown, the assessment of the potential for implementation in the subject and scope in AIC of Kazakhstan is presented. The dynamics of production indicators of the main types of crop and livestock production in the republic in 2018 is presented. The influence of changes in the structure of sown areas on the yield of grain crops in the country for 2017-2018 is analyzed using the index method. The state of innovative development of agricultural sector of the Republic of Kazakhstan is reflected. The factors affecting the intensity of the use of the latest technologies in agriculture are identified. The most important trends in the development of modern agro-industrial complex based on world scientific achievements in the field of nanobiotechnologies and production robotics are considered. The main trends in the use of "smart" high-tech systems are highlighted. The directions of increasing innovative activity in agricultural sector of Kazakhstan are proposed. The prospects for the development of organic agriculture in Kazakhstan are shown. The tasks and directions of digitalization in agricultural sector are identified. The author notes that the main goal of scientific support for innovation in agricultural sector is the use of resource-saving, environmentally friendly and cost-effective technologies to increase the genetic potential of crops and animals; improvement of selection methods; the use of multifunctional energy-intensive equipment and information and communication systems.

Ключевые слова: аграрный сектор, инновационная деятельность, зерновые культуры, посевные площади, сельскохозяйственная продукция, производительность труда, цифровизация, роботизация.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, инновациялық қызмет, дәнді дақылдар, егіс алаңдары, ауыл шаруашылығы өнімдері, еңбек өнімділігі, цифрландыру, роботтандыру.

Key words: agricultural sector, innovation, crops, sown areas, agricultural products, labor productivity, digitalization, robotics.

Введение. Сельскохозяйственная отрасль является базовой составляющей экономики Казахстана. Инновационное развитие аграрной сферы предполагает ее качественное преобразование путем роста производительных сил за счет внедрения современных технологий производства и переработки сельскохозяйственной продукции, применения высокопродуктивных сортов растений и пород животных, использования производительной техники.

Внедрение новых технологий – важный источник роста аграрного производства в Республике Казахстан. Наличие, доступность и применимость на практике сельскохозяйственных научно-исследовательских разработок, эффективность предоставляемых консультационных услуг являются ключом к решению ряда задач в аграрном секторе [1].

Постоянное и непрерывное осуществление инновационной деятельности характеризует создание инновационного процесса, определяемого как закономерная и последовательная чередуемая система конкретных мероприятий по внедрению научных исследований и разработок. Высокий уровень сложности агропромышлен-

ного производства и особенности инновационного процесса в нем предполагают своеобразие методов и приемов организации инновационной деятельности хозяйствующих субъектов. В аграрной сфере развитых стран создаются фабрики мыслей, позволяющие производству выйти на уровень более высоких технологий на основе опыта, знаний, достижений науки [2].

Инновационная деятельность аграрной сферы предполагает как минимум постоянный поиск инноваций как таковых, а также их целесообразный отбор и, кроме того, изыскание самого механизма внедрения инноваций в сельскохозяйственное производство.

Материал и методы исследования.

Теоретической и методологической основой исследования послужили фундаментальные научные положения и концепции экономической теории, законодательные и нормативно-правовые акты, труды отечественных и зарубежных ученых, практические разработки ведущих экономистов по проблемам инновационного развития аграрного сектора.

Информационную базу исследований составили данные Комитета по статистике

Министерства национальной экономики Республики Казахстан, программные разработки государственных органов власти и управления АПК, материалы собственных исследований, источники сети Интернет, экономическая литература, теоретические работы и аналитические статьи, посвященные вопросам экономики сельского хозяйства.

Инструментально-методический аппарат базируется на применении функционально-логического подхода к изучаемому объекту. Круг поставленных задач определил необходимость применения в работе экономико-статистического, монографического, расчетно-конструктивного, абстрактно-логического методов с их разнообразными приемами. Каждый из методов применялся адекватно его функциональным возможностям, что позволило обеспечить аргументированность и достоверность обобщений, выводов и положений, полученных в работе.

Результаты и их обсуждение. Инновационная деятельность является одним из важнейших направлений экономического развития страны, удовлетворения потребностей производственных и других отраслей, при этом инновационный процесс в АПК – преобразование научного знания в инновацию – имеет свою особенность, обусловленную, прежде всего, спецификой агропромышленного производства и, в частности, входящего в него сельского хозяйства [3].

Определяя приоритеты аграрной стратегии, необходимо акцентировать внима-

ние на важнейших аспектах и направлениях инновационного развития – продовольственных, сельскохозяйственных, агропромышленных и внешнеторговых. На степень инновационности АПК оказывает огромное воздействие научная сфера, которая включает аграрную экономику, систему селекции, семеноводство, племенное дело, механизацию и другие направления.

Нововведения выступают в виде результатов фундаментальных и прикладных исследований, патентов на изобретения, лицензий, товарных знаков, документации на новые технологии, инновационных проектов, национальных, региональных и отраслевых инновационных программ, научно-практических рекомендаций. Освоение этих форм воплощения обеспечивает повышение конкурентоспособности предприятий, отраслей, региональных и национальной агропродовольственных систем.

Инновации применительно к сельскому хозяйству следует рассматривать как процесс создания новой или улучшенной сельскохозяйственной продукции, усовершенствованной технологии и организации производства, основанный на применении результатов научных исследований и разработок или передового производственного опыта. Выделены 4 типа инноваций по предмету и сфере применения в АПК: селекционно-генетические; технико-технологические и производственные; организационно-управленческие; социально-экологические (таблица 1).

Таблица 1– Классификация типов инноваций в сельском хозяйстве

Селекционно-генетические	Новые сорта и гибриды сельскохозяйственных растений, новые породы, типы животных и кроссы птиц. Селекция растений и животных, устойчивых к болезням и вредителям, неблагоприятным факторам окружающей среды.
Технико-технологические и производственные	Использование новой техники. Ресурсосберегающие новые технологии в земледелии и животноводстве. Новые безотходные технологии производства и хранения пищевых продуктов, направленных на повышение их питательных качеств.
Организационно-управленческие и экономические	Развитие кооперации и формирование интегрированных структур в сельском хозяйстве. Прогрессивные формы технического обслуживания и обеспечения ресурсами сельского хозяйства. Новые формы организации и управления в сельском хозяйстве. Формирование инновационно-консультативных систем в сфере научно-технической и инновационной деятельности. Современные формы и механизмы инновационного развития.
Социально-экологические	Создание новой системы подготовки кадров. Обеспечение лучших условий труда, решение проблем здравоохранения, образования и культуры аграриев. Оздоровление и повышение качества окружающей среды. Формирование благоприятных экологических условий для жизни, труда и отдыха населения на селе.

Первый тип инноваций относится только к сельскому хозяйству. Селекционно-генетические инновации – особый тип новаций, свойственный только агропромышленному производству. К ним относятся результаты научно-технических исследований в области растениеводства и животноводства по выведению новых сортов растений и селекции новых пород животных.

Второй тип инноваций включает принципиально новые технологии выполнения сельскохозяйственных работ, применение современных методов содержания и кормления животных, технологии хранения и переработки сельскохозяйственной продукции, обеспечивающие повышение и сохранение биологически ценных качеств продуктов, снижение затрат на производство.

Организационно-управленческие, экономические инновации показывают институциональные нововведения, когда формируются принципиально новые организационно-правовые структуры интегрированного типа, создаются информационно-консультационные и коммуникационные службы. Этот тип инноваций особую значимость приобретает при реструктуризации и модернизации всей экономической системы.

Социально-экологические инновации осуществляют нововведения в системах экономических и социальных отношений при развитии сельских территорий, решают проблемы экологической безопасности и охраны окружающей среды. Изменение климата, сокращение пахотных земель, угроза нехватки воды, истощение природных

источников указывают нам на признаки саморазрушения прежнего экономического уклада. Пора искать альтернативы, ориентированные на экологическую устойчивость.

У сельского хозяйства Республики Казахстан имеется огромный потенциал и большие резервы. Различные климатические условия республики позволяют возделывать почти все культуры умеренного теплового пояса и развивать животноводство. По данным Минсельхоза, 2018г. в целом был благоприятным для роста урожайности и повышения производства сельскохозяйственных культур.

Основная наша культура – зерно. Из объема 22,8 млн т зерновых культур (при урожайности 15,1 ц/га) на экспорт отправлено 11,7 млн т, что выше на 33% по сравнению с 2017 годом. В дальнейшем для роста экспорта необходимо продолжить тенденцию глубокой переработки зерна на макаронные изделия, крахмал, клейковину, глютен и органическое химическое волокно.

В 2018 г. валовые сборы масла семян в первоначальном весе были на уровне 2 686,6 тыс., картофеля – 3 896,8 тыс. т, овощей – 3 937,6 тыс. т, бахчевых культур – 2 242,2 тыс. т, хлопка-сырца – 350 тыс. т и сахарной свеклы – 595,7 тыс. тонн.

По данным Министерства сельского хозяйства, в 2018 г. посевные площади сельхозкультур составили 22 млн га, увеличившись на 170 тыс. га, или 0,6% больше уровня 2017 года.

Оценка влияния изменения структуры посевных площадей на урожайность зерновых культур представлена в таблице 2 [4].

Таблица 2 – Посевная площадь и урожайность зерновых культур в Республике Казахстан

Зерновые культуры	Посевная площадь, тыс. га (П)		Урожайность, ц с 1 га (У)	
	2017г.	2018г.	2017 г.	2018 г.
Пшеница	11 976,6	11 410,0	12,4	12,3
Рожь	32,5	23,0	12,5	10,5
Овес	215,2	239,7	13,3	14,3
Гречиха	148,9	98,8	8,5	8,6
Кукуруза	138,7	153,3	57,4	57,4
Ячмень	2 084,2	2 545,2	16,0	15,8
Просо	42,7	45,9	9,3	9,3
Итого	14638,8	14515,9	-	-

Расчет индекса урожайности переменного состава:

$$I_{y \text{ п.с.}} = 13,39:13,30 = 1,007$$

Вследствие роста урожайности зерновых культур и изменения структуры посевов урожайность возросла на 0,7%.

Определим индекс урожайности фиксированного состава:

$$I_{y \text{ ф.с.}} = 194302,34:195748,8 = 0,993$$

Вычислим индекс изменения структуры:

$$I_{y \text{ стр.}} = 1,007:0,993 = 1,014$$

Это означает, что вследствие изменения структуры посевов зерновых культур урожайность возросла на 1,4%.

Анализ изменений в производстве и реализации казахстанской сельхозпродукции из года в год показывает, что происходит снижение производства пшеницы в пользу высокорентабельных культур, таких как лен, рапс, чечевица.

Хорошие показатели отмечаются в птицеводстве, а также в молочном и мясном животноводстве страны. Увеличиваются производство и экспорт говядины, ба-

ранины. Растет производство молока. Так, за 2018 г. произведено 1,5 млн т, что на 7,6% выше, чем в прошлом году. Выпущено более 5,6 млрд. штук куриных яиц, что полностью закрыло внутренний рынок и позволило впервые экспортировать 602 млн штук.

Объем производства животноводческой продукции зависит, в первую очередь, от поголовья и продуктивности животных. По данным таблицы 3 произведен расчет степени влияния этих факторов.

Таблица 3 – Факторный анализ объема производства продукции животноводства в Казахстане

Показатель	2017 г.	2018 г.	Отклонение	
			абсолютное	относительное
Среднегодовое поголовье коров, гол.	3 362 435	3 569 242	+206807	0,062
Среднегодовой надой молока от фуражной коровы, кг	2 337	2 347	+10	0,004
Выход продукции, т	7858011	8377011	519000	0,066

Как видно, общее изменение выпуска продукции составило 519000т, в том числе:

- за счет роста поголовья: $8341319 - 7858011 = 483308$ т;

- повышения продуктивности коров: $8377011 - 8341319 = 35692$ тонн.

Так, рост производства произошел в основном за счет увеличения поголовья коров.

Развитию аграрной сферы препятствует низкий уровень производительности. Основными причинами такого положения считаются вопросы слабой технической оснащенности, проблемы внедрения и трансферта эффективных агротехнологий, их доступности для малых и средних хозяйств. Например, фактический износ техники в отрасли составляет 80%, а срок ее службы больше 15 лет.

К важному вопросу, влияющему как на производительность труда в сельском хозяйстве, так и на обеспечение продовольственной безопасности страны следует отнести слабое взаимодействие аграрной науки и бизнес-сообщества. При этом отечественные товаропроизводители остро нуждаются во внедрении эффективных технологий. Здесь также стоит отметить проблему кадрового обеспечения [5].

Темпы инновационных процессов в экономике во многом зависят от уровня развития человеческих ресурсов и квалификации кадров. Состояние человеческих ресурсов, безусловно, остается одним из главных факторов развития инновационных процессов в государстве, повышения его

конкурентоспособности. Серьезные проблемы, с которыми постоянно сталкивается сельскохозяйственное производство, а также его специфические особенности усиливают отставание предприятий аграрной сферы в области применения современных инструментов управления [6].

Создание условий для устойчивого развития аграрного сектора Казахстана, содействие в обеспечении региональной продовольственной безопасности, выход отечественной сельскохозяйственной продукции на рынки зарубежных стран – все это невозможно без активного участия научной сферы. Взаимодействие науки и производства должно стать основой развития сельского хозяйства. Предстоящая инновационная модернизация научных основ аграрного труда потребует новых радикальных подходов к обновлению кадрового потенциала на селе [7].

Достигнуть хороших результатов в инновационной деятельности невозможно без достаточного вложения средств. Из-за продолжительности оборота финансовых средств и высокого риска невозврата вложенных средств сельское хозяйство является не привлекательной отраслью для инвестирования. Поэтому аграрии не стремятся вкладывать свои средства в инновационную деятельность.

Решение проблем развития АПК обусловлено уровнем финансирования, в основном из государственного бюджета, которое должно осуществляться исходя из

3 Васюкова, Ю.С. Планирование и особенности развития инновационной деятельности в АПК /Ю.С. Васюкова // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.- 2019.- №7.- С.67-72.

4 Официальные данные Комитета по статистике МНЭ РК (2019) [Электронный ресурс] URL: <http://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 06.01.2020).

5 Альмухамедова, Н. (2019). Что мешает сельскому хозяйству Казахстана стать драйвером экономики? [Электронный ресурс] URL: <http://www.analytics.cabar.asia> (дата обращения: 10.01.2020).

6 Баранова, Н.А. Стратегический анализ в управлении предприятием сферы АПК / Н.А. Баранова, А.А. Абдикадилова // Проблемы агорынка.- 2018.- №1.- С.45-52.

7 Кошанов, А. (2019). Социально-экономические проблемы прогресса АПК Казахстана. [Электронный ресурс] URL: <http://www.mysl.kazgazeta.kz> (дата обращения: 9.01.2020).

8 Сайганов, А.С. Современное состояние и перспективы развития инновационной деятельности в пищевой промышленности Евразийского экономического союза / А.С. Сайганов, В.В. Чабатуль // Проблемы агорынка. - 2019.- №1.- С.112-120.

9 Развитие и повышение конкурентоспособности сельского хозяйства России в условиях углубления интеграции в ЕАЭС/ под ред. И.Г. Ушачева. – М.: ФГБНУ «Росинформагротех», 2018. – 348 с.

10 Юмашев, Ф. (2018). Цифровизация – ключевой фактор развития АПК. [Электронный ресурс] URL: <http://www.kazpravda.kz> (дата обращения: 13.01.2020).

Rereferences

1 Eldieva, T.M. Directions for the use of smart innovations in agriculture / T.M. Eldieva //

International Agricultural Journal.- 2018.- №. 6.- P. 46-49.

2 Hitskov, I.F. Rural economy: problems of strategic development / I.F. Hitskov, V.E., Petropavlovsky // AIC: Economics, Management. - 2017. - №. 8. - P. 75-86.

3 Vasyukova, Yu.S. Planning and features of the development of innovative activity in the agro-industrial complex / Yu.S. Vasyukova // Economics of agricultural and processing enterprises.- 2019.- №.7.-P.67-72.

4 Official data of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan (2019) [Electronic resource] URL: <http://www.stat.gov.kz>. (date of access: 06.01.2020).

5 Almukhamedova, N. (2019). What prevents Kazakhstan agriculture from becoming a driver of the economy? [Electronic resource] URL: <http://www.analytics.cabar.asia> (date of access: 10.01.2020).

6 Baranova, N.A. Strategic analysis in enterprise management in the agricultural sector / N.A. Baranova, A.A. Abdikadirova // Problems of AgriMarket.- 2018.-№.1.-P.45-52.

7 Koshanov, A. (2019). Socio-economic problems of progress in the agricultural sector of Kazakhstan. [Electronic resource] URL: <http://www.mysl.kazgazeta.kz> (date of access: 9.01.2020).

8 Saiganov, A.S. The current state and prospects for the development of innovation in the food industry of the Eurasian Economic Union / A.S. Saiganov, V.V. Chabatul // Problems of AgriMarket.-2019.-№.1.-P.112-120.

9 Development and increase of competitiveness of Russian agriculture in the context of deepening integration in the EAEU / ed. I.G Ushacheva. - M.: FSINI "Rosinformagroteh", 2018. - 348 p.

10 Yumashev, F. (2018). Digitalization is a key factor in the development of the agro-industrial complex. [Electronic resource] URL: <http://www.kazpravda.kz> (date of access: 13.01.2020).

жерлердің тұрғындарына сол елде кең жолақты интернеттің болмауы себебінен ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың жиі қолжетімсіздігі болып табылады. Өлшеу нәтижелері бойынша соңғы жылдары әлемдік халықтың 47%-ы интернетке қол жеткізе алады, дамыған елдерде тұрақты пайдаланушылардың саны 89%-ға жетеді, ал Қазақстанда бұл көрсеткіш 80,3%-ға тең. Статистика мәліметтері бойынша, 35 елде ауылдық және аз қоныстанған елді мекендерде интернетті пайдалану қалалық жерлерге қарағанда айтарлықтай төмен. Бұл білім деңгейіне, кірістерге, қарт адамдардың жоғары үлесіне, қарым-қатынас мүдделеріне, ақпараттық сервистерді алу дағдыларының жоқтығына және т.б. байланысты.

Цифрландыру кезеңінде қажетті уақытта, қажетті форматта және дұрыс байланыс арналары арқылы маңызды ақпаратты иелену ауыл шаруашылығы салаларының өнімділігін арттыра отырып, ауыл халқының табысын арттыруға да мүмкіндік береді. Ауыл шаруашылығы ғылыми-зерттеу әзірлемелерінің болуы, қолжетімділігі және қолданылуы, көрсетілетін ауылдық консультациялық қызметтердің тиімділігі аграрлық сектордағы бірқатар міндеттерді шешудің кілті болып табылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Бұл тақырыпты зерттеуде, ауыл шаруашылығының өндірістік әлеуетін дамыту, аталған саладағы цифрлық технологияларды пайдалану ерекшеліктеріне байланысты шетелдік және отандық экономист-ғалымдардың ғылыми еңбектері ілімдік және әдіснамалық негіз ретінде пайдаланылды.

Зерттеу мәселесінің әдіснамалық мәселелерін негіздеу және шешуде авторлар қазіргі экономикалық ілімнің негізгі ережелеріне сүйеніп, сандық технологияларды пайдалануды анықтауда салыстырмалы, жүйелі талдау тәсілдерін пайдаланды.

Ғылыми зерттеудің ақпараттық базасы ретінде еліміздің ауыл шаруашылығы саласындағы цифрлық технологияларды пайдалануға қатысты отандық және шетелдік жарияланымдар мен ғылыми-теориялық, ғылыми-практикалық конференциялар материалдары, салалық мемлекеттік бағдарламалар материалдары, мерзімді басылым мақалалары қолданылды.

Зерттеу әдістері ғылыми абстракция және экстраполяция, индукция және дедукция әдістері болып табылды. Теориялық ережелерді негіздеу жалпы ғылыми әдістер мен тәсілдерді, талдау және синтездеу әдісін, жүйелі және кешенді тәсілдерді қолдану негізінде жүзеге асырылды, ресми

статистикалық материалдар мен интернет желісінің ақпараттық әлеуетінен басқа жеке бақылаулар мен ғылыми және тәжірибелік қызметтің қорытындыларының деректері пайдаланылды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Дамыған елдерде екі онжылдықтан астам білім экономикасын енгізу басталды, Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) Еуропалық экономикалық комиссиясы электрондық іскерлік айналым стандарттарын аграрлық азық-түлік секторы үшін де әзірледі және енгізді. Қазірдің өзінде электрондық фито-санитарлық сертификаттар, зертханалық талдаулардың нәтижелерімен электрондық алмасу, сауданы басқару және сертификаттармен алмасу, тамақ өнімдері мен жемшөп қауіпсіздігі мәселелері бойынша электрондық хабарлама және т.б. жұмыс істейді.

БҰҰ жанындағы Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымы электрондық ауыл шаруашылығы (e-agriculture) және сандық ауыл шаруашылығы (digital agriculture) мәселелеріне жіті назар аударады. Жыл сайын электрондық ауыл шаруашылығы бойынша форумдар мен веб-семинарлар өткізіледі. Соңғы жылдары Азия-Тынық мұхиты аймағы елдері үшін электрондық ауыл шаруашылығы стратегиясын әзірлеу бойынша басшылық шығарылды (E-agriculture Strategy Guide, Piloted in Asia-Pacific countries). Цифрлық технологиялар Қазақстанда ұлттық экономиканың диверсификациялауға негізгі жол ретінде қарастырылғандықтан, цифрландыруды жылдам енгізу үшін «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы қабылданды, оны жүзеге асыру 2018-2022 жылдарға арналған, алайда, оның тиімділігі алдағы кезеңдерде де күтілуде [1].

Отандық ауыл шаруашылығын жаппай цифрландыру үрдістерін іске қосу кезінде бірқатар өзара байланысты міндеттерді шешу қажет: нормативтік-құқықтық қамтамасыз ету; техникалық қолдау; жаппай инновация; қаржылық қолдау, табиғат қорғау заңнамасын орындау және ресурстарды сақтау; жаппай жағдайлық талдау жүргізу; сандық экономика және ауыл шаруашылығындағы «ақылды» технологиялар мәселелері бойынша кадрларды даярлау және қайта даярлау.

Міндеттерді орындаудың негізгі мақсаты – ауыл шаруашылығы өнімдерінің бірлігін өндіруге жұмсалатын шығындарды азайту, елдің азық-түлік қауіпсіздігі үшін жағдай жасау. Саланы жаңғырту үшін үлкен мүмкіндіктер ауыл шаруашылығын дәстүрлі саладан инновациялық шешімдер мен әзірлемелер үшін жаңа нарықтар құруға,

өзін ғана емес, әлемнің көптеген елдерін сапалы және қауіпсіз өнімдермен қамтамасыз етуге қабілетті, басқару шешімдерін қабылдауды ынталандыруға қабілетті жоғары технологиялық салаға айналдырады [2].

Аграрлық секторды цифрландыру үрдістерін іске қосқан кезде олардың мерзімділігі мен көлемін анықтау қажет. Бұл тек пилоттық технологиялар ғана емес, «заттардың интернетін» енгізу, ауыл шаруашылығы техникалары үшін Uber, блокчейн, сондай-ақ ауылдық аумақтар халқының өмір сүру сапасын жақсартуды да қамтиды. Алдыңғы қатарлы агротехнологияларды енгізген елдер тұрақты өсу қарқынын көрсетуде, мысалы, Израильдің агросекторы әлемдегі ең тиімді болып табылады, төмен табиғи әлеует технологиялар енгізу тиімділігімен табысты түрде өтелуде [3].

Отандық ауыл шаруашылығын цифрландыруды нормативтік-құқықтық қамтамасыз ету, өкінішке орай, әзірше фрагменттік сипатқа ие, ал бұл міндетті шешу үшін тұжырымдамалық ережелер тек талқылануда.

Ауыл шаруашылығын цифрландыруды техникалық қолдау міндеттері бірнеше. Олардың біріншісі – қолданбалы сипатқа ие әр түрлі аспаптар мен компьютерлік бағдарламалар жұмысының ауыл шаруашылығындағы барлық үрдістерді басқару кезінде оларды кейіннен үйлестіру үшін үйлесімділігі. Бұл міндетті шешу үшін Еуропалық одақ елдерінде техникалық жаңалық – заттардың интернеті қолданылады. Бұл санауыштардың, сенсорлардың, арнайы құрылғылардың көрсеткіштері құрал-дарының әр түрлі деректерін ақпараттық контенттерді қалыптастырудың жалпы жүйесіне мәлімет беру үрдісі.

Цифрлық экономиканы іске асыру ақпараттық технологиялардың нақты экономикалық үрдістермен байланысы арқылы жүзеге асады [4].

Техникалық қолдаудың екінші міндеті – ауылдық жерлерді жаңғыртуды жеделдету үшін жағдай жасау, әрбір облыс үшін оны шешу кезінде іс-шаралардың кешенділігі мен жоспарлылығы талап етіледі, бұл жылдам немесе жоғары жылдамдықты кең жолақты интернеттің және тіпті қарапайым ұялы байланыстың қолжетімділігіне тең дәрежеде қатысты.

Техникалық қолдаудың үшінші міндеті – жер телімдерінің орналасқан жері, олардың тиесілігі және агрономиялық сипаттамалары туралы барлық деректер орналасырылатын арнайы компьютерлік платформа құру жолымен ресурстарды цифрлау.

Техникалық қолдаудың төртінші міндеті – ауыл шаруашылығы машиналарын жасауды жаңғырту. Ауыл шаруашылығы үшін барлық техникаға навигация және жабдықты қашықтықтан басқару жүйесін орнату қажет, бұл барлық жерде сандық дәл егіншілікті, роботталған комбайндар мен тракторларды енгізуге, минералдық тыңайтқыштарды, өсімдіктерді қорғаудың химиялық құралдарын пилотсыз енгізуге мүмкіндік береді. SMART-фермаларын енгізу сектордағы өнімділікті арттыру мақсатында жануардың бақылауын қадағалауға, жануарларды басқаруға мүмкіндік береді, жылжыдайды автономды басқаруды қамтамасыз етеді, шығынды есепке алуды және шығындарды талдауды онлайн жүзеге асырады [5]. Қазақстан Республикасындағы SMART-фермаларын енгізу қарқынын кестеден көруге болады.

Кесте – Қазақстан Республикасындағы смарт фермалар

Аймақтар	Озық фермалар		Цифрлық фермалар	
	2018ж.	2022ж.	2018ж.	2022ж.
Қостанай облысы	2	152	5	1
Алматы облысы	3	171	1	1
Қарағанды облысы	2	166	3	1
Түркістан облысы	5	157	4	1
Ақмола облысы	6	164	3	1
Павлодар облысы	11	157	0	1
Қызылорда облысы	1	141	0	1
Ақтөбе облысы	4	175	0	1
Солтүстік Қазақстан облысы	12	156	0	1
Батыс Қазақстан облысы	7	154	0	1
Шығыс Қазақстан облысы	1	166	0	1
Жамбыл облысы	2	165	0	1
Атырау облысы	2	41	0	1
Маңғыстау облысы	0	35	0	1
Қазақстан Республикасы	58	2000	16	14

Алдыңғы қатарлы фермаларды құру мысалына Шығыс Қазақстан облысында ашылған (Глубокое ауданының Бобровка ауылы) «Бобровка+» ЖШС роботталған сүт-тауар фермасын жатқызуға болады. Ферма Евростандарт бойынша жабдықталған, шведтік «ДеЛаваль» табынды автоматтандырылған және роботтандырылған басқару жүйесі сауын үрдісін жүзеге асырады, ет-сүт тұқымды ірі қараның денсаулығын қадағалауға, жануарларды күтудің басқа үрдістерін бақылауға мүмкіндік береді. Жоба 360 мал басына қызмет көрсетуге есептелген [6].

Инновация – сызықтық үрдіс емес, ол бір жетістіктен екіншісіне дәйекті қозғалыста көрінбейді, жаңа идеяларды іздеу мен қалыптастырудың ұзақ кезеңдерін болжайды. Бұл инновациялық әлеуетті іске асыру, арнайы ережелер мен рәсімдерді қолдану үшін белгілі бір жағдайлар жасауды талап етеді. Сондықтан инновациялық әлеует – бұл инновациялық қызметті жүзеге асыру үшін қажетті ресурстар түрлерінің жиынтығы: материалдық, өндірістік, қаржылық, зияткерлік, ұйымдастырушылық-техникалық, ұйымдастырушылық, ақпараттық және т.б. Барлық елдерде мұндай инновациялық әлеует ұлттық игілік болып саналады және қорғауда болады. Ауыл шаруашылығы кәсіпорнының инновациялық әлеуеті экономикалық әлеуеттің барлық құрамдастарымен байланысты, инновациялық ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының әлеуеті барлық экономикалық әлеуеттің компоненттері болып табылады [7]. Дүниежүзілік тәжірибе көрсеткендей, тіпті ең жақсы аймақтар да әдетте инновациялық әлеуетті көтеруді қажет етеді, себебі бұл онда орналасқан кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін ұстап тұруға немесе көтеруге, қосымша жұмыс орындарын құруға (жаңа кәсіпорындардың қызмет көлемін ұлғайту және құру есебінен), ірі компаниялардың филиалдарын, соның ішінде шетелдікін тартуға жақсы мүмкіндіктер береді [8].

Сандық технологиялардың инновациялық әлеуеті зор, ол ауыл шаруашылығы үшін басқару шешімдерін қолдау жүйелеріне арналған сандық база; өндірісті цифрландыру; ауыл шаруашылығы саласын басқарудың барлық деңгейлері бойынша аналитикалық компьютерлік платформалар және т.б. қамтиды.

Инновациялық сипат спутниктерден, дрондардан, әр түрлі аспаптар мен құрылғылардан автоматты түрде генерацияланатын деректерді алуға болатын «заттардың интернеті» атауы бар техникалық жаңалықтың географиясын тарату туралы

идеядан тұрады. Озық агрохолдингтерде бұл сандық трансформацияның акселераторы бірнеше жылдан бері пайдаланылуда. Бұдан басқа, заттардың интер-нетін дамыту өндіріс пен өткізудің, оның ішінде нақты тұтынушылар үшін интеграциялық логистикасын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Оны ауыл шаруашылығы үшін қолдану салалары әр түрлі:

- спутниктік және транзакциялық жүйелерден деректерді қолдану;
- аналитикалық жүйелерге және тереңдетілген талдауға сұранысты кеңейту;
- қаржы және коммерциялық мәмілелерді басқаруды жетілдіру;
- ауыл шаруашылығы дақылдарының, микроклиматтың, үй малының, минералдық және органикалық тыңайтқыштардың, ауыл шаруашылығы объектілерінің, роботталған техниканың және т. б. мониторингін енгізу;
- ұшқышсыз ұшу аппараттары, көлік құралдары, навигаторлар, интеллектуалды сепкіштер мен тракторлар, автоматты суару жүйесі, малды қорада ұстау кезіндегі ветеринарлық жұмыстар және т.б.;
- өсімдіктер, жануарлар, қоршаған орта және т.б. жағдайын бақылау бойынша сенсорлық жүйелерді қолдану;
- шикізат пен азық-түлікті сатуды цифрландыру (электрондық биржалардың мүмкіндіктерін пайдалану, электрондық сату базасын қалыптастыру).

Ауыл шаруашылығындағы инновациялық қызмет – бұл жаңа немесе жақсартылған ауыл шаруашылығы өнімдерін жасау жөніндегі дәйекті іс-қимылдардың жиынтығы. Инновациялар бірнеше топқа бөлінеді: ауыл шаруашылығы техникасының тозуына немесе моральдық ескіруіне байланысты; өсімдіктердің жаңа сорттарының, малдың жоғары өнімді тұқымдарының пайда болуына байланысты; ақпараттық қоғамның дамуы жағдайында жаңа технологиялық шешімдердің пайда болуы кезінде; жоғары тиімді басқарушылық қайта құруларды енгізу кезінде және т.б. Қазақстан экономикасының аграрлық секторында өндірісті ұйымдастырудың жаңа бағыттарының бірі инновациялық кластерлерді қалыптастыру болып табылады. Инновациялық типтегі агрокластерлерді құру және дамыту процесі әлемдік нарықта өз брендтерінің пайда болуына ықпал етуі мүмкін [9].

Сонымен қатар, біздің ойымызша, жаппай инновация бұрын белгісіз немесе жақсартылған қасиеттерге ие өнімдердің, тауарлардың немесе қызметтердің қарқынды түрлерін құру ретінде қарастырылуы мүмкін. Мұндай түрдегі өнім ақпараттық қоғамда жаңа өткізу нарығын құрады, жаңа

қажеттіліктерді қалыптастырады, тұтынушылардың мінез-құлқын өзгертеді. Бұл жерде жаппай инновацияларға салым салу – бұл болашаққа деген салымның өзегі екенін атап өткен жөн. Ауыл шаруашылығындағы негізгі инвестициялар әлі олардың табиғи тозуына байланысты негізгі қорларды қалпына келтіруге жұмсалады. Сонымен қатар, цифрландыру – бұл ауыл шаруашылығы қызметінің барлық спектрі бойынша ақпараттық контенттерді пайдалану ғана емес, еліміздің әр аймағында кешенді электрондық автоматтандырылған жүйе құру, оны басқа ақпараттық базаларға интеграциялау қажеттігін түсіну маңызды. Инновациялық технологияларды жаппай енгізу – отындық өнімнің бәсекеге қабілеттілігі болып табылады, өйткені тиімділікті жоғарылатудың дәстүрлі ресурстарының әлеуеті аз [10].

Жер серіктері мен дрондардың сандық мүмкіндіктерін пайдалана отырып, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің жай-күйі және жайылымдардың тозуы туралы ахуалдық талдаудың міндеттері айтарлықтай күрделі. Бірақ олардың шешімі геоақпараттық жүйенің жұмыс істеуін және қазіргі заманғы сандық карталауды, сонымен бірге сандық геоботаникалық карталарды жасауды бастауға мүмкіндік береді. Ал бұл – нүктелі егіншілік технологияларын енгізу, ауыл шаруашылығы өндірісін дамытуды болжау және жоспарлау, эксперименттік алқаптардың санын кеңейту, ауыл шаруашылығы дақылдарының «денсаулық картасын» (экологиялық таза өнім) құру, өсірілетін дақылдардың өнімділігін модельдеу.

Басқарушылық міндеттер тәжірибеде цифрландыру технологияларын енгізумен айналысатын мамандар мен мамандарды дайындаумен байланысты. Бұл жерде үлкен деректер базасын жүйелеу ғана емес, жасанды интеллект, боттар мен роботтардың жаңа нысандарын құру қажет. Ауыл шаруашылығына ақпараттық технологиялардың ену деңгейі бойынша еліміз басқа елдерден артта қалғанын назарға ала отырып, тиісті қаржыландыру кезінде өте қиын жұмыс алда тұр. Барлық агрономдарға, зоотехниктерге, басшыларға біліктілігін арттыруға, жаңа мамандар мен ғалымдарды тартуға тура келеді.

Бұл жерде адам табиғатының консервативті мәніне байланысты мәселелер бар, өкінішке орай, біздің менталитетіміз бүгінде сандық дамуға көшуді тежейді, бұл табиғи кедергі болып отыр. Инновациялық енгізу, цифрландыру – бұл жаңа өмір сапасы, азық-түлік, дәрі-дәрмектің жаңа түрлері, киімнің жаңа түрлері, тауарларды жеткі-

зудің жаңа логистикалық үлгілері. Дегенмен, алдағы 5-10 жылда ауыл шаруашылығы басқа болады деп ойлауға негіз бар. Бұл бәсекеге қабілеттіліктің маңызды белгісі, ал аграрлық қатынастардың әрбір қатысушысы үшін – кәсіби құзыреттілікті қалыптастыруға ынталандыру.

Сонымен қатар жаңа қауіп-қатерлерді алдағы өзгерістердің жанама нәтижелері ретінде атауға болмайды. Ауыл шаруашылығын цифрландыру азаматтардың нақты экономикалық өмірге қатысуын қысқартады. Көптеген білікті емес қызметкерлер жалақы жоғалтады, сонымен бірге отбасының материалдық әл-ауқаты да қысқарады, әлеуметтік тәуекелдерді сақтандыру, әлеуметтік қамсыздандыру жүйесіне қол жеткізу мүмкіндігі азаяды.

Белгілі бір табыстарға жеткен кезде ауыл шаруашылығын жеделдетіп цифрландырудың нақты мәселелері де бар:

- аэрофотүсірілім деректерінің құпиялылығы және дрондар мен ұшқышсыз аппараттарды пайдалану жөніндегі нормативтік құқықтық актілердің болмауы;

- ауыл шаруашылығында сандық технологияларды енгізуге, әсіресе дәл егіншілік міндеттерін шешу кезінде субсидиялау тетігінің болмауы;

- «ақылды» технологияларды енгізу ауыл шаруашылығында бәсекелестіктің кеңеюіне немесе аутсорсингке алып келеді. Сол ұшқышсыз ұшу аппараты кемінде 10 000 га жерге қызмет көрсеткен жағдайда ғана өтеледі. Ал ұшқышсыз тыңайтқыштарды шашыратқанда әрбір шаруашылық үшін жел бағыттарын білу, жел қысымының күші бойынша есептеулері болуы маңызды, соқтығысуды және т.б. болдырмау үшін осындай аппараттардың ұшу кестесі қажет.

Қорытындылай келе, цифрландыру мен цифрлық экономика – бұл өзара байланысты құбылыстар, ал сандық технологиялардың қолданылуы көп жылдарға перспективалы екенін атап өту маңызды. Онда сандық түрде берілген білім көлемі ғана емес, бұл үлкен деректер қоры, сандық ақпаратты өңдеу құралдары (есептеу техникасы), деректерді беру құралдары (байланыс арналары), генерацияланатын ақпаратты өңдеудің, оны жүйелендіру мен сақтаудың жаңа тәсілдері бар.

Тұжырымдар.

1. Ауыл шаруашылығында инновациялық технологияларды, цифрландыруды енгізу әлемнің көптеген елдерін сапалы және қауіпсіз өнімдермен қамтамасыз етуге қабілетті, басқару шешімдерін қабылдауды ынталандыруға қабілетті жоғары технологиялық салаға айналдырады.

2. Инновациялық технологияларды жаппай енгізу – отандық өнімнің бәсекеге қабілеттілігі болып табылады, өйткені тиімділікті жоғарылатудың дәстүрлі ресурстарының әлеуеті аз.

3. Ауыл шаруашылығы үшін барлық техникаға навигация және жабдықты қашықтықтан басқару жүйесін орнату қажет, бұл барлық жерде сандық дәл егіншілікті, роботталған комбайндар мен тракторларды енгізуге, минералдық тыңайтқыштарды, өсімдіктерді қорғаудың химиялық құралдарын пилотсыз енгізуге мүмкіндік береді.

4. Ауыл шаруашылығын цифрландырудың келесідей салдары болуы мүмкін, азаматтардың нақты экономикалық өмірге қатысуын қысқартады, көптеген білікті емес қызметкерлер жалақы жоғалтады, сонымен бірге отбасының материалдық әл-ауқаты да қысқарады, әлеуметтік тәуекелдерді сақтандыру, әлеуметтік қамсыздандыру жүйесіне қол жеткізу мүмкіндігі азаяды.

5. Цифрландыру мен цифрлық экономика – бұл сандық түрде берілген білім көлемі ғана емес, бұл үлкен деректер қоры, сандық ақпаратты өңдеу құралдары (есептеу техникасы), деректерді беру құралдары (байланыс арналары), генерацияланатын ақпаратты өңдеудің, оны жүйелендіру мен сақтаудың жаңа тәсілдері.

Әдебиеттер тізімі

1 Баймухамедов, М.Ф. Технологическая модернизация экономики страны на основе реализации госпрограммы «Цифровой Казахстан» / М.Ф. Баймухамедов, Г.С. Баймухамедова, М.С. Аймурзинов // Аграрный вестник Урала.- 2019.- № 2.- С. 42–45.

2 Эльдиева, Т.М. Направления использования умных инноваций в сельском хозяйстве / Т.М. Эльдиева // Международный сельскохозяйственный журнал.- 2018.- №6.- С.46-49.

3 Афонина, В.Е. Влияние цифровизации на развитие аграрного сектора экономики / В.Е. Афонина // Международный сельскохозяйственный журнал.- 2018.- №3.- С.15-17.

4 Кузнецов, Н.И. Научные основы развития цифровой экономики в сельском хозяйстве России / Н.И. Кузнецов [и др.] // Вестник СГСЭУ.-2019.- №3.-С. 125–129.

5 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 29 желтоқсандағы № 894 қаулысы.- Астана, 2017.- 217 б.

6 Зейнуллина, А.Ж. Қазақстанның АӨК инновациялық дамуы / А.Ж. Зейнуллина, Т.Д. Айдарханова // Проблемы агрорынка.- 2019.- № 4.- Б. 55-61.

7 Тяпкина, М.Ф. Факторы инновационного потенциала сельскохозяйственных предприятий / М.Ф. Тяпкина, И.О. Власова // Вестник НГУЭУ.-2016.-№ 1.-С. 61-70.

8 Ыдырыс, С.С. Аграрлық саладағы инновациялық қызметті басқарудың аймақтық аспектілері / С.С. Ыдырыс, Ж.О. Тохаева // Проблемы агрорынка.- 2018.- № 3.- Б. 91-98.

9 Курмашова, С.О. Вопросы инновационного развития аграрного сектора Казахстана / С.О. Курмашова, Г.Б. Тлепова, Н.П. Тагайбекова // Евразийский Союз Ученых.- 2015.- №12.- С. 128-132.

10 Иванов, Ю.А. Цифровое животноводство: перспективы развития / Ю.А. Иванов // Вестник ВНИИМЖ.- 2019.- №1.- С. 4-7.

References

1 Baymukhamedov, M.F. Technological modernization of the economy of the country based on the implementation of the state program «Digital Kazakhstan» / M.F. Baymukhamedov, G.S. Baymukhamedova, M.S. Aimurzinov // Agrarian Bulletin of the Urals.- 2019.- № 2.- P.42-45.

2 Eldieva, T.M. Smart innovation trends in agriculture / T.M. Eldieva // International agricultural journal.- 2018.- № 6. - P. 46-49.

3 Afonina, V.E. Influence of digitalization on the development of agrarian sector of economy / V.E. Afonina // International agricultural journal.- 2018.- № 3. - P. 15-17.

4 Kuznetsov, N.I. Theoretical foundations for the development of digital economy in Russian agricultural sector / N.I. Kuznetsov [etc.] // Vestnik SSSEU.- 2019.- № 3. - P. 125-129.

5 State program for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan № 894 of December 29, 2016.- Astana, 2017. - 217 p.

6 Zeynullina, A.G. Innovative development of AIC in Kazakhstan / A.G. Zeynullina, T.D. Aidarhanova / Problems of AgriMarket.-2019.- № 4.- P. 55-61.

7 Tyapkina, M.F. Factors of the innovation potential of agricultural enterprises / M.F. Tyapkina, I.O. Vlasova // Vestnik NSUEM.-2016.- №1.- P. 61-70.

8 Ydyrys, S.S. Regional aspects of innovative activities management in agricultural sphere / S.S. Ydyrys, Zh.O. Tokhayeva / Problems of AgriMarket.-2018.- № 3.- P. 91-98.

9 Kurmashova, S.O. Issues of innovative development of the agricultural sector of Kazakhstan / S.O. Kurmashova, G.B. Tlepova, N.P. Tagaybekova // Eurasian Union of Scientists. - 2015.- №. 12. - P. 128-132.

10 Ivanov, Yu.A. Digital farming: prospects of development // Y.A. Ivanov // Journal of VNIIMZH.- 2019.- №1. - P.4-7.

ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

АГРОӨНЕРКӘСІП ӨНДІРІСІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ

INNOVATIVE ACTIVITIES IN AGRI-INDUSTRIAL PRODUCTION

А.А. АМАНБАЕВА*

доктор PhD

А. НУРПЕЙСОВА

докторант PhD

Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, Семей, Казахстан

asema.31.1983@mail.ru

А.А. АМАНБАЕВА

PhD докторы

А. НУРПЕЙСОВА

PhD докторанты

Қазақ инновациялық гуманитарлы- заң университеті, Семей, Қазақстан

А.А. AMANBAYEVA

PhD

A. NURPEISOVA

PhD student

Kazakh Humanitarian and Law Innovation University, Semey, Kazakhstan

Аннотация. Участие Казахстана в Евразийском экономическом союзе, Всемирной торговой организации создает возможности и одновременно предъявляет высокие требования к конкурентоспособности сельскохозяйственного сырья и продовольствия – на внутреннем и внешнем рынках. Показано, что в связи с этим, важную роль играют инновации. Их использование в аграрной сфере экономики приобретает большое значение и от темпов инновационного развития зависят конкурентные преимущества отечественной продукции, что особенно важно в условиях мирового рынка и выполнения задач Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы. Включение страны во всемирную хозяйственную систему предполагает создание агропромышленного производства с высокими конкурентными позициями, соответствующими технико-технологическим параметрам экономически развитых стран. Отмечается, что инновационная деятельность должна способствовать получению дополнительной прибыли, осуществлению расширенного воспроизводства на качественно новом уровне, минимизировать сроки окупаемости затрат для достижения в короткий период технико-технологических параметров производства, соответствующих мировому уровню. Авторы констатируют, что в целях сокращения расходов, увеличения производительности и оптимизации рабочих процессов одним из решающих факторов развития сельского хозяйства является внедрение цифровизации в отрасли животноводства. В настоящее время поголовье животных в основном сконцентрировано в частных подворьях, что представляет определенные риски ветеринарной безопасности.

Аңдатпа. Қазақстанның Еуразиялық экономикалық одаққа, Дүниежүзілік сауда ұйымына қатысуы ішкі және сыртқы нарықтарда ауыл шаруашылығы шикізаты мен азық-түлігінің бәсекеге қабілеттілігіне мүмкіндіктер туғызады және бір мезгілде жоғары талаптар қояды. Осыған байланысты инновациялар маңызды рөл атқарады. Оларды экономиканың аграрлық саласында пайдалану үлкен маңызға ие және отандық өнімнің бәсекелестік артықшылықтары инновациялық даму қарқынына байланысты болады, бұл әлемдік нарық жағдайында және Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасының міндеттерін орындауда ерекше маңызды. Елдің дүниежүзілік шаруашылық жүйесіне қосылуы экономикалық дамыған елдердің техникалық-технологиялық параметрлеріне сәйкес келетін жоғары бәсекелестік позициялары бар агроөнеркәсіптік өндірісті құруды көздейді. Инновациялық қызмет қосымша

пользовать и развивать собственный инновационный потенциал, включающий совокупность различных видов ресурсов: материальных, финансовых, интеллектуальных, научно-технических и иных, необходимых для осуществления инновационной деятельности. Содержание факторов эффективности инновационной деятельности в АПК связано с комплексом его подсистем, которые находятся в постоянном взаимодействии друг с другом [4].

По прогнозам экспертов, 25% мировой экономики к 2020 г. перейдет на технологии цифровизации. Именно поэтому с целью сокращения расходов, увеличения производительности и оптимизации рабочего процесса одним из ключевых факторов развития сельского хозяйства является внедрение цифровизации и в Казахстане. Так, за 5 лет в стране планируется создать 20 цифровых и 4 тыс. продвинутых ферм [5].

В большей степени оцифрованы процессы реестра разрешительных документов в области выдачи сертификатов в животноводстве и растениеводстве, мониторинга прохождения товара (импорт/экспорт). В настоящее время реализован обмен данными с российской системой ветеринарного мониторинга по выданным разрешениям на экспорт. Полностью автоматизированы мониторинг и процесс оборота зерновых расписок. Завершается процесс автоматизации выдачи субсидий в АПК.

Стоит отметить, что активнее цифровизация внедрялась в области животноводства: в свое время значительный удельный вес животных был сконцентрирован в частном подворье, что представляло определенные риски ветеринарной безопасности и большую сложность в организации ветеринарных мероприятий.

Анализ хода внедрения точного земледелия с разделением на «продвинутые» и «цифровые» фермы показал, что в стране в настоящее время их действует соответственно 114 и 10, к 2022 г. показатель должен составлять 2 тыс. продвинутых ферм по всей республике.

Цифровая ферма – это ферма, работающая за счет новых инструментов и технологий, почти без участия человека. Основной задачей цифровизации является упрощение деятельности фермеров от начала и до сбыта продукции.

За счет новых технологий будет осуществлено обучение и повышение квалификации работников аграрного сектора, для чего с 2020 г. запускается программа онлайн-обучения с привлечением частных ИТ-компаний. Обучающиеся смогут ди-

станции выбрать курс, преподавателя, что значительно снизит временные и транспортные расходы фермеров [6].

Сельские товаропроизводители обучены основам предпринимательства, ведения хозяйства, агрономии, семеноводству, животноводству. В 2019 г. внедрен пилотный проект по запуску онлайн-кредитования весенне-полевых работ, в 2021 г. данный процесс будет полностью автоматизирован.

АО «Атамекен-Агро» начало свою деятельность в 2003 г., в 2014 г. приступило к поиску решений по цифровизации деятельности предприятия. В 2016 г. ТОО «AgroStream» предложило свои услуги по внедрению модуля планирования технологических карт для «Атамекен-Агро».

Сельские товаропроизводители нуждаются в эффективных технологиях контроля и исключения потерь. Так, механизм планирования вырос до полномасштабной информационной системы «AgroStream» – единственной отечественной компании, предлагающей настольно комплексный продукт. AgroStream объединяет в себе опыт передовых иностранных разработок, но при этом максимально адаптирован для отечественного потребителя. Простота интерфейса, интуитивность формирования отчетов, информативность и комплексность – главные конкурентные преимущества.

Результаты заметны в значительном сокращении хищений и потерь, в усилении контроля над выполнением технологий. Это, в свою очередь, привело к повышению урожайности. Но основной целью разработки и внедрения ИС «Agrostream» в АО «Атамекен-Агро» было не только сократить потери и уменьшить влияние человеческого фактора, но и собрать необходимый объем данных, который позволил бы постепенно перейти к точному земледелию. Важно определить, какие технологии наиболее эффективны, какие сорта более маржинальны, какие культуры дают лучшую отдачу именно в наших климатических условиях. Все это позволит дифференцированно подходить к планированию по каждому полю.

ИС «AgroStream» собирает большой объем данных различных вариаций технологий, сортов, культур и т.д. с целью определения наилучшей результативности.

Внедрение и использование нового модуля ИС «AgroStream» – «AgroMap», мобильного приложения, направлено на эффективную организацию работы агронома. Ведутся переговоры по интеграции с искусственным интеллектом, где пользова-

тель, нажав на любую точку карты поля, сможет определить вероятность возникновения болезней и появления вредителей, получить уникальные рекомендации по предупредительным действиям.

Перед государством стоит важная задача выполнения международных требований и норм ЕАЭС, обеспечивающих контроль пищевой безопасности продукции, поступающей в Республику Казахстан из третьих стран, а также вывозимой из страны в другие государства ЕАЭС [7]. Выполнение требований позволит реализовать свой экспортный потенциал в сфере сельского хозяйства, что позволит изменить не только объем производства, но и увеличить технологическое развитие сельского хозяйства государства.

Опыт таких стран как США, Канада и Австралия показывает, что информатизация производства, функционирования, управления и услуг в сельском хозяйстве при внедрении в эту сферу цифровых технологий, трансформирует модель оборота сельскохозяйственной продукции, стимулирует развитие промышленных парков и электронной торговли сельскохозяйственной продукцией, ускоряет демонстрацию и распространение цифровых технических достижений в сельском хозяйстве, способствует экономическому развитию сельских районов благодаря их специфике [8].

Выводы

1. Для решения задач Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 гг. необходим ускоренный переход на инновационный путь развития агропромышленного производства в условиях глобализации, обострения конкуренции на мировом агропродовольственном рынке.

2. Для преодоления отставания от развитых стран по уровню производительности труда, энерго- и металлоемкости агропромышленного производства необходима активизация инновационной деятельности в создании новых инновационных продуктов и массовом освоении инноваций в практике хозяйствования.

3. По прогнозам 25% мировой экономики к 2020 г. осуществит внедрение цифровых технологий. С целью сокращения расходов, увеличения производительности и оптимизации рабочих процессов одним из ключевых факторов развития сельского хозяйства является внедрение цифровых процессов в сельскохозяйственном секторе.

4. Важная задача выполнения международных требований и норм ЕАЭС для Казахстана – обеспечение контроля пище-

вой безопасности продукции, поступающей в страну из третьих государств, и вывозимой из страны в другие государства ЕАЭС. Выполнение требований позволяет реализовать отечественный экспортный потенциал в сфере сельского хозяйства, позволяющий изменить и объем производства, и подъем технологического развития сельского хозяйства государства.

Список литературы

1 Шарипов, А.К. Индустриально-инновационный механизм развития АПК Казахстана / А.К. Шарипов, М.Т. Кантуреев // Проблемы агрорынка. – 2018 - № 3 – С.17-22.

2 Голуб, А.А. Инновационное развитие региона экспортно-сырьевой направленности / А.А. Голуб, А.Б. Медебаева // Вестник КарГУ. Серия Экономика. - 2017.-№4(88).-С. 117-122.

3 Афонина, Е.В. Обеспечение национальных интересов на основе инновационно-инвестиционного потенциала / Е.В. Афонина, В.Е. Афонина // Экономика и предпринимательство. - 2016. - № 11-2 (76-2).- С. 634-638.

4 Методические положения по повышению инновационной привлекательности хозяйствующих субъектов АПК / под ред. И.С. Санду, Н.Е. Рыженковой. - М.: Научный консультант, 2017- 210 с.

5 Ыдырыс, С.С. Мировой опыт управления инновационной деятельностью в сельском хозяйстве / С.С. Ыдырыс, Ж.О. Тохаева // Проблемы агрорынка. -2018. - №1.- С.16 -22.

6 Александрова, Е.В. Факторы развития инновационной экономики региона / Е.В. Александрова, С.А. Мохначев, С.Н. Суетин, Н.П. Шамаева // Фундаментальные исследования. – 2015. – № 12.- Ч. 2.- С. 331-336.

7 Цветков, И.А. Инновационное развитие производственного потенциала молочного скотоводства на основе кластерного подхода / И.А. Цветков, Н.Н. Шумейко // Экономика сельского хозяйства России.-2019.- №4.- С.32-37.

8 Санду, И.С. Государственная поддержка цифровой трансформации сельского хозяйства региона: методический подход / И.С. Санду., В.И. Нечаев, И.П. Войку // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2019. - №12. –С. 66- 70.

References

1 Sharipov, A.K. Industrial and innovative mechanism of development of the agro-industrial complex of Kazakhstan / A.K. Sharipov, M.T.Kantureev // Problems of AgriMarket. – 2018.- № 3.- P. 17-22.

2 Golub, A.A. Innovative development of the region of export-raw materials orientation / A.A. Golub, A.B. Medebaeva // Vestnik KarGU. The economic series.-2017.-№4(88).-P.117-122.

3 Afonina, E.V. Ensuring national interests based on innovation and investment potential /E.V.Afonina, V.E.Afonina// Economics and entrepreneurship.-2016.- №11-2(76-2).-P.634-638.

4 Methodological provisions for improving the innovative attractiveness of agricultural enterprises /ed. by I.S.Sandu, N.E.Ryzhenkova. - M.: Scientific adviser, 2017 - 210 p.

5 Ydyrys, S.S. World experience in managing innovation in agriculture / S.S. Ydyrys, Zh.O. Tokhaeva // Problems of AgriMarket. - 2018. - № 1.- P.16 -22.

6 Alexandrova, E.V. Factors of development of innovative economy of the region

/E.V.Alexandrova, S.A.Mokhnachev, S.N.Suetin, N.P.Shamaeva / Fundamental research. - 2015. - № 12.- Part 2.- P. 331-336.

7 Tsvetkov, I.A. Innovative development of the production potential of dairy cattle breeding based on the cluster approach / I.A.Tsvetkov, N.N.Shumeyko // Economics of agriculture of Russia. -2019. - № 4. – P. 32-37.

8 Sandu, I.S. State support for the digital transformation of agriculture in the region: a methodological approach / I.S.Sandu, V.I. Nechaev, I.P. Voiku // Economics of agricultural and processing enterprises.- 2019.- №12.- P.66-70.

IRSTI 06.71.07
UDC 338.43.02

AIC DEVELOPMENT TRENDS IN KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АӨК ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ АПК КАЗАХСТАНА

D.A. AYBOSYNOVA¹

PhD

K.A. KIRDASINOVA^{*2}

C.E.Sc.

E.K. MOLDAKENOVA²

senior lecturer

¹At the research center "A.D.A.", Nur-sultan, Kazakhstan

²L.N. Gumil'ov Eurasian national University, Nur-sultan, Kazakhstan

marso310@mail.ru

Д.А. АЙБОСЫНОВА¹

PhD

К.А. КИРДАСИНОВА²

Э.Ф.К..

Е.К. МОЛДАКЕНОВА²

аға оқытушы

¹"А.Д.А." ғылыми-зерттеу орталығы», Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Д.А. АЙБОСЫНОВА¹

PhD

К.А. КИРДАСИНОВА²

К.Э.Н..

Е.К. МОЛДАКЕНОВА²

старший преподаватель

¹Научно-исследовательский центр «А.Д.А.», Нур-Султан, Казахстан

²Евразийский национальный университет им.Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Abstract. At the present stage of development of scientific and technological progress, the role of small business in agricultural sector has increased significantly. Small and medium-sized high-tech farms purchase modern equipment that allows them to produce products at a high technical level at relatively low costs. The intensification of small entrepreneurship in the field of innovation has largely contributed to the emergence of a new form of investment financing for this type of

Introduction. To date, the course of national economic policy of the Republic of Kazakhstan is aimed at achieving sustainable development of the country through dynamic diversification of industries and rejection of the raw material model of development. In Kazakhstan, as in many developing countries, more attention is paid to the development of agriculture. Thus, Kazakhstan ranks third in the CIS after Russia and Ukraine in grain production. Production of competitive and export-oriented goods, works and services in agriculture is one of the main directions of the state industrial and innovation policy. Therefore, one of the main goals of ensuring innovative development of agriculture is to create favorable conditions for the implementation of innovative projects and R & D aimed at improving the production, economic and other indicators of the agricultural industry.

Domestic agriculture has entered a new era of its development, involving the use of market relations as a priority mechanism for coordinating the activities of economic entities. This is accompanied by radical transformations of all social and industrial relations, restructuring of production, and the formation of qualitatively new processes based on the innovative activities of all economic entities.

Recently, attention has focused on the demand for research and technology, as well as the need to develop innovative systems [1, 2].

Kazakhstan is a promising, actively developing country that currently has a great potential for creating food supply with world-class agricultural products.

Classic indicators of agricultural sector performance include indicators such as the growth rate of the agricultural sector and the overall productivity factor. Increasing agricultural productivity is the main driver of agricultural growth and an important measure of the industry's competitiveness.

Material and methods of research. As theoretical and methodological foundations of the research work were considered the works, statements and research of domestic and foreign scientists on the development of agriculture and the national economy of the Republic of Kazakhstan.

In accordance with the aims of the study, system methods for selecting information, quantitative and qualitative indicators for studying and describing the current situation were used as the selected methodological approaches.

The theoretical propositions were based on the application of general scientific methods and techniques, methods of analysis and synthesis, system and complex approaches. The final data of individual observations from official statistical materials and the information potential of the internet are considered.

The study used an economic and statistical method to analyze and evaluate the current state, the potential of the agricultural sector of the Republic, and its potential opportunities. Economic assessment was applied to determine the innovative activity of enterprises and the volume of investments in agriculture, forestry, and fisheries, as well as factors that affect the results of the State program for the development of the agro-industrial complex for 2018 and the effectiveness of solving socio-economic problems of implementing innovative projects.

At the present stage, the innovative vector of modernization of agriculture is very important. But in the development of the concept of development of the agricultural sector, it is necessary to correctly place the emphasis, both in the long and in the short term.

Results and their discussion. According to the official data of the statistics Committee, in 2018, internal R&D expenditures increased by 4.8% compared to the previous year and amounted to 72 224 million tenge (figure 1). The share of applied research costs in the total internal costs was 59.9%, research and development-25.4% and basic research-14.7%.

The largest share of sources of financing of internal R&D expenditures is accounted for by enterprises' own funds – 47.4%, the national budget funds – 43.8%, and funds from other sources – 8.8%.

The analysis of the organizations' activities showed that the priority area of R&D is research in the field of engineering developments and technologies, the share of which in the total amount of internal R&D expenditures was 49.3%. Expenditures for research in the natural sciences account for 29.2%, research in the agricultural sciences for 11.0%, humanities for 5.3%, medical sciences for 3.0%, and social sciences for 2.2%.

According to the results of 2018, R&D expenditures in the agricultural sector amounted to 7 953.5 million tenge of the total R&D expenditures, including labor costs – 3 214.3 million tenge and the purchase of services (for own projects) – 1 609.3 million tenge. Thus, R&D expenditures in the agri-

cultural sector increased in comparison with the previous year by 21.2%. At the same time, 1,847 research specialists were involved in

R&D, including those who have scientific degrees of doctor and candidate of Sciences, doctor of philosophy (PhD) [3, 4].

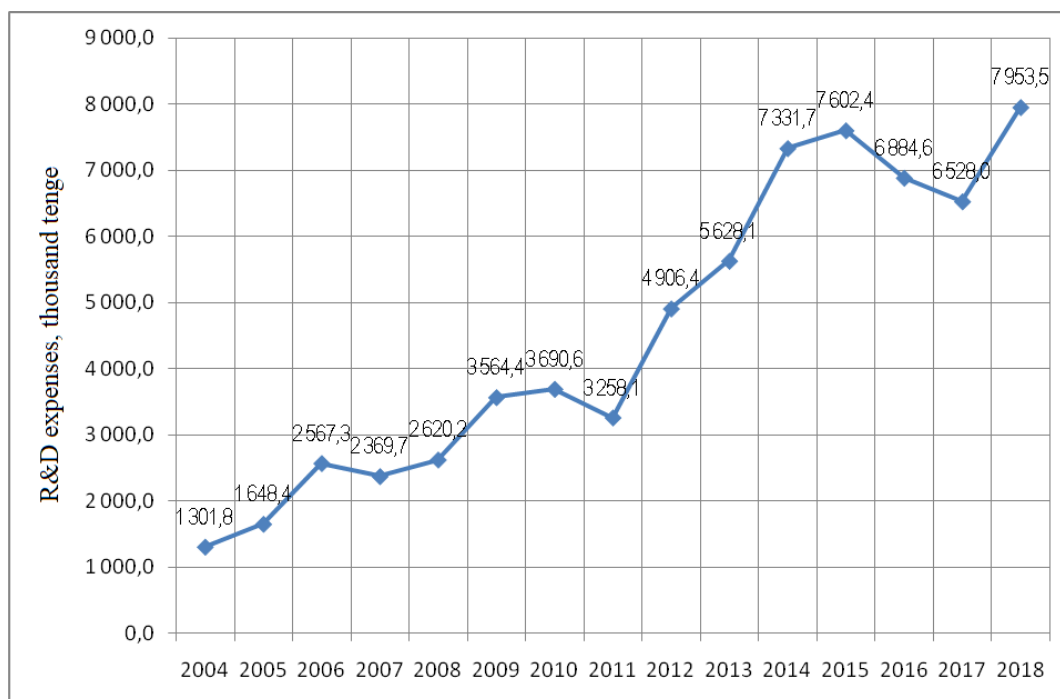

Figure 1- Domestic expenditures on research and development in the region of agriculture

One of the main changes in the management system of scientific and technical development of agriculture is the restructuring of existing research institutes. So 23 research institutes were merged into 12, and the number of agricultural pilot centers was increased, in 2018. In addition, it should be noted that business associations took an active part in making decisions on financing R&D projects in order to implement co-financing schemes in R&D projects.

According to OECD data, support for agricultural innovation in general increased on average and in most countries, while support for infrastructure investment declined on average, largely due to the recession in the European Union (figure 2).

The growth rate was calculated on the basis of expenditures in real terms of \$ 2 000, using the US GDP deflator.

Innovation activity and investment.

The statistics Committee made a statistical observation of innovation activities of 30 501 enterprises, by the end of 2018. During the reporting period, 3 230 enterprises had innovations (in 2017 – 2 974 enterprises), of which 194 enterprises operate in agriculture, forestry and fisheries, including the number of enterprises that have: product innovations - 48, process innovations - 128,

marketing innovations - 12, organizational innovations - 51 enterprises. The total number of enterprises with innovations increased by 256 enterprises, in comparison with 2017.

The innovative activity of enterprises in terms of product, process, organizational and marketing innovations was 10.6%, including 6.6% in terms of product and process innovations. The highest activity in the field of innovation for all types of innovations was observed among large enterprises and amounted to 41.7% (out of 1 764 reported large enterprises, 735 carried out innovative activities).

The volume of innovative products in 2018 compared to 2017 increased by 39.6% and amounted to 1 179 150.2 million tenge. Innovative products were sold in the amount of 1 134 952.6 million tenge. The volume of exported innovative products amounted to 161 671.9 million tenge. In the field of agriculture in 2018, the volume of innovative products (goods, services) amounted to 11 688 million tenge, innovative products were sold in the amount of 10 170. 3 million tenge, and the volume of innovative products (goods, services) sold for export amounted to 63.1 million tenge.

In addition, the cost of product and process innovations in 2018 decreased by

Аграрная политика: механизм реализации

4.8% compared to the previous year and amounted to 856 449.5 million tenge (in 2017 – 899 681.8 million tenge), of which the cost of agriculture amounted to 15 120 million tenge. At the same time, the cost of product

and process innovations from the enterprises' own funds amounted to 392 226.1 million tenge, which is 45.8% of the total cost of product and process innovations [5,6].

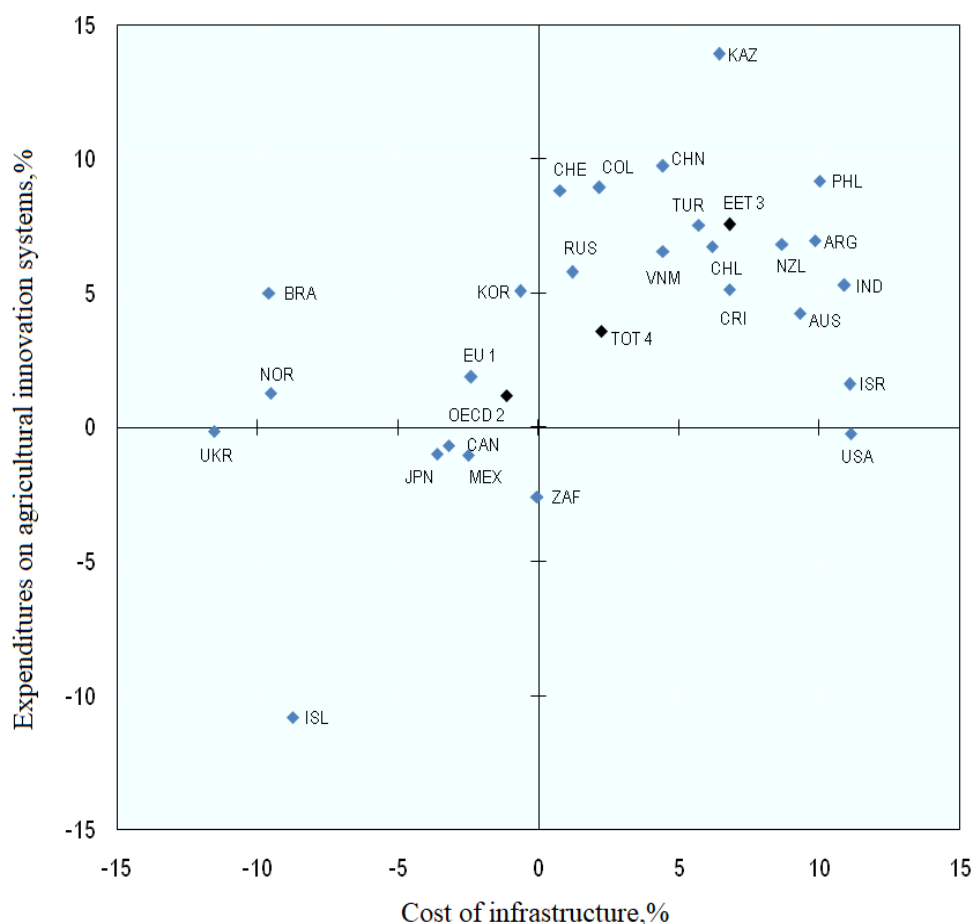

Figure 2 - Government spendings on agricultural innovation systems

In 2018, the volume of investments in agriculture, forestry and fisheries increased by 14.2% compared to 2017 and amounted to 365 001 million tenge.

The main grain-growing regions are in North Kazakhstan, Kostanay and Akmola regions sent 153.7 billion tenge to the industry, which accounted for the majority of investments in agriculture, forestry and fisheries (38.9%).

More than 89.7% of fixed capital investments in agriculture, forestry, and fisheries were directed to growing seasonal crops (59.5%) and livestock (30.2%) (figure 3) [7,8].

Results of the implementation of the State program for the development of the agro-industrial complex for 2018 [9].

In accordance with the decree of the Government of the Republic of Kazakhstan of July 12, 2018 № 423 the State program of

development of agriculture of the Republic of Kazakhstan for the years 2017-2021 (hereinafter – the Program) was adopted.

The main goals of this program are:

- increase in labor productivity in agriculture and exports of processed agricultural products by at least 2.5 times over 5 years compared to 2017;
- increase the competitiveness of the agricultural sector by increasing labor productivity from 1.2 million tenge per 1 person employed in agriculture in 2015 to 3.7 million tenge by 2021, as well as exports of processed products from 945.1 million US dollars in 2015 to 2 400 million US dollars in 2021.

One of the objectives of this program is to ensure the development of agricultural science, technology transfer and the level of competence of agricultural entities.

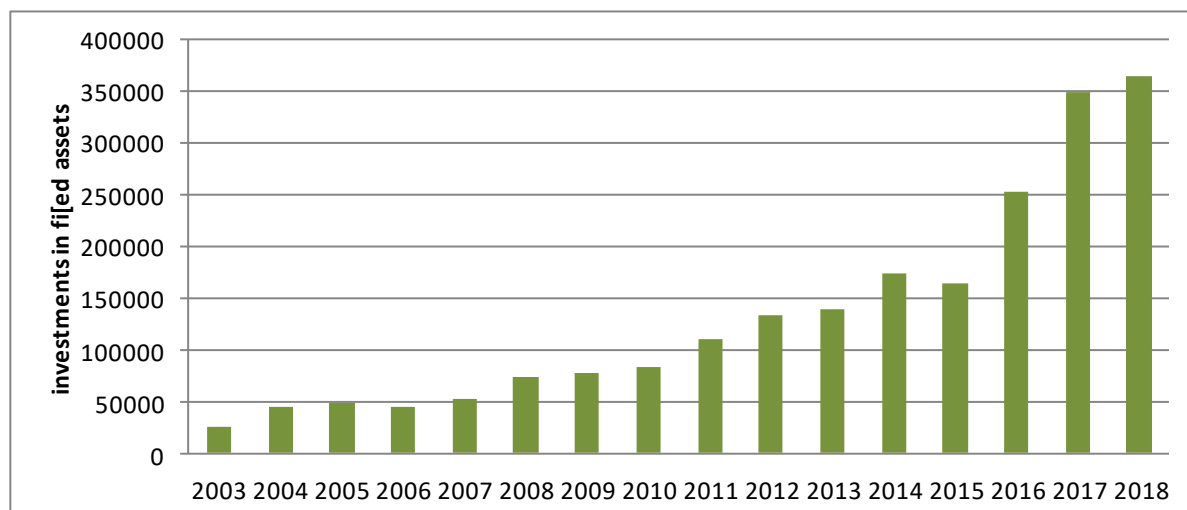

Figure 3 - Investments in agriculture, million tenge

As a result of the implementation of the above mentioned program for 2018, the following results were achieved:

- the share of business co-financing of R&D programs and projects from the total amount of funding was 2%;
- coverage of agribusiness entities with the services of the knowledge dissemination system was 5.6%;
- 35 license agreements on commercialization and transfer of agricultural technologies were made.

As part of the program's activities, projects of scientific and technical programs have been developed in priority areas. Decisions of the VNTK dated by August 22, 2018 and October 31, 2018 on approval of 42 applications for scientific, scientific and technical programs for funding in the framework of the competition for program-targeted funding for 2018-2020 were received.

The Ministry of agriculture has signed 42 agreements with scientific organizations for the implementation of program-targeted financing in the amount of 7.6 million tenge.

In addition, within the framework of this program, work is underway to modernize the scientific organization of the national Agrarian Research and Educational Center (hereinafter-NANOC), as well as work on the transformation of the leading agricultural Universities of Kazakhstan – KazNAU and KazATU into research universities.

Transformation of higher Education institutions includes 5 areas:

- human resource development;
- development of research and innovation activities;
- improving the quality of education;

- development of educational and scientific infrastructure;

- modernization and systematic improvement of the educational system.

NCJSC "NASEC" is a scientific and educational center, a single operator of sustainable interaction of scientific and educational institutions of the agricultural sector of Kazakhstan with the state and business.

The mission of NCJSC "NASEC" is to promote innovative development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan through increasing the practical effect of agricultural science and providing the agricultural industry with highly qualified personnel. Among them: innovative approaches in agriculture for growth the yield of modern varieties, establishment of demonstration sites on the basis of experimental farms to test and implement new technologies, conduct domestic and foreign research and development for the development of agribusiness, strengthening and further development of the scientific environment in the agricultural sector.

On the basis of NCJSC «NASEC» and its organizations, scientific research is carried out to address specific tasks and needs of the agro-industrial complex in the following areas:

- development of intensive animal husbandry;
- ensuring veterinary safety;
- intensive farming and crop production;
- ensuring the phytosanitary security;
- processing and storage of agricultural products and raw materials;
- technical support for the modernization of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan;
- sustainable development of rural territories;

■ implementation of the results of scientific and technical activities (RSTA).

The Kaskelen agropark operates on the basis of NCJSC «NASEC», which is an innovative cluster where advanced technologies in the field of precision agriculture, crop production, seed production, phytosanitary, digital solutions and rational management methods are applied.

The project is being implemented as part of the digitalization of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan. It was created by a consortium of 5 scientific institutes, with an area of 1 630 hectares.

Another scientific Institute of NCJSC «NASEC» is The research and production center of grain farming named after A.I. Bayayev, where precision farming technologies are used, which include:

- ◆ global positioning technologies (GPS);
- ◆ geographic information systems (GIS);
- ◆ yield assessment technologies (Yield Monitor Technologies);
- ◆ variable rate technology (VRT);
- ◆ technologies for remote sensing of the earth (remote sensing).

The scientific concept of precision farming is based on the idea of the existence of inhomogeneities within a single field. The latest technologies, such as global positioning systems, special sensors, aerial and satellite images, and special programs for agricultural management based on geo-information systems, are used to assess and detect these inhomogeneities.

Conclusions.

1. In the context of growing global demand for agricultural products, large-scale modernization of agricultural production is necessary.

2. It is necessary, first of all, to increase the acreage, as well as to ensure a significant increase in labor productivity in Kazakhstan, which can be achieved, first of all, through the introduction of new technologies.

3. Since the effectiveness of the agricultural innovation system affects the overall productivity of the agricultural sector, measuring the effectiveness of the sector is vital for evaluating the innovation system.

References

1 Lukhmanova, G. Innovative development of the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan / G. Lukhmanova, K. Baisholova, N. Shiganbayeva // Revista Espacios. - 2019.- Vol. 40.-N 32.- P. 6.

2 Tokbergenova, A. Sustainable Development Agriculture in the Republic of Kazakhstan / A. Tokbergenova, L. Kiyassova, S. Kairova // Polish Journal of Environmental Studies.- 2018.- Vol. 27.-N5.-P.1923-1933.

3 Official statistical information (by sectors)/ Operational data (express information, newsletters) / Investments (2019) [Electronic resource] URL: <http://www.stat.gov.kz> (accessed: 01.10.19).

4 Sustainable Development Knowledge Platform. Outcome Document – Open Working Group on Sustainable Development Goals (2019) [Electronic resource] URL: <http://www.sustainabledevelopment.un.org/focussdgs.html> (date of access: 01.10.19).

5 Conclusion of the Ministry of National Economy RK on monitoring of the implementation of the State Program on Development of Agro-Industrial Complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021 (2019) [Electronic resource] URL: <http://www.economy.gov.kz> (accessed: 25.01.2020).

6 State support for farmers in developed countries. (2010). Analytics, economy. International Institute of Modern Politics. Middle East news and analysis site. [Electronic resource] URL: <http://www.yandex.kz/images/search?text=%20State-support%20for%20farmers%20in%20developed%20countries>. (date of access: 01.10.2019).

7 Monitoring the Development of Agricultural co-operatives in Kazakhstan, OECD (2019) [Electronic resource] URL: <http://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/centraasia/Kazakhstan-Monitoring-Agricultural-Co-operatives-2019-EN.pdf> (date of access: 25.01.2020).

8 Myrzaliyev, B.S. Modern agriculture and public planning system / B.S. Myrzaliyev, B.U. Mustafayeva // Problems of AgriMarket. - 2018. - №1. - P. 75-83.

9 Konuspayev, R.K. Investment activities in agri-industrial complex of the Republic of Kazakhstan / R.K. Konuspayev, T.J. Demesinov // Problems of AgriMarket.- 2019.- №1.- P. 23-30.

әріптестік жобаларын тиімді және нәтижелі іске асыру. Жүргізілген зерттеулер негізінде және жобалық амалға сүйене отырып, туристік салада мемлекеттік-жеке меншік әріптестік жобаларының жеке түрлерін жоспарлаудағы ерекше рәсімін бекіту бойынша шаралар ұсынылды.

Аннотация. Целью настоящего исследования является обоснование важности применения механизма государственно-частного партнерства в развитии несельскохозяйственных отраслей сельской экономики. Определено, что для эффективного использования ресурсного потенциала сельской местности в качестве перспективного направления диверсификации экономической деятельности является развитие туристской отрасли. Проанализирован опыт развитых стран по планированию и реализации проектов государственно-частного партнерства в сфере туризма, который показывает, что сочетание этого инструмента и иных мер государственной поддержки обеспечивают динамичное формирование туристического кластера. Рассматривается значимость и необходимость государственной поддержки развития отечественного туризма, который способствуют мультипликативному росту экономики сельских территорий. Отражены сдерживающие факторы развития индустрии туризма: отрасль законодательно не выделена как отдельное направление государственной поддержки, недоступность для субъектов малого и среднего бизнеса льготного кредитования, инвестиционных предпочтений в связи завышенными пороговыми требованиями, а также недостаточный уровень территориального маркетинга. Выявлены системные проблемы в обеспечении качества и конкурентоспособности отечественного туристского продукта. Определены базовые факторы, способствующие как активному формированию и дальнейшему динамичному развитию туристской отрасли, так эффективной и результативной реализации проектов государственно-частного партнерства в данном секторе экономики. На основе проведенного исследования и основываясь на положениях проектного подхода, предлагаются меры по установлению особых процедур планирования отдельных видов проектов государственно-частного партнерства в туристской отрасли.

Abstract. The purpose of this study is to substantiate the importance of applying the mechanism of public-private partnership in the development of non-agricultural sectors of the rural economy. It is determined that for the efficient use of the resource potential of the countryside, the development of the tourism industry is a promising direction for the diversification of economic activity. The experience of developed countries in the planning and implementation of public-private partnership projects in the field of tourism is analyzed, which shows that a combination of this tool and other measures of state support ensure the dynamic formation of a tourism cluster. The importance and necessity of state support for the development of domestic tourism, which contribute to the multiplicative growth of the economy of rural areas, is considered. Constraints for the development of the tourism industry are reflected: the industry is not legislatively identified as a separate area of state support, inaccessibility of preferential lending to small and medium-sized businesses, investment preferences due to high threshold requirements, as well as an insufficient level of territorial marketing. Identified systemic problems in ensuring the quality and competitiveness of the domestic tourism product. The basic factors that contribute to both the active formation and further dynamic development of the tourism industry, and the efficient and effective implementation of public-private partnership projects in this sector of the economy are determined. Based on the study and based on the provisions of the project approach, measures are proposed to establish specific planning procedures for certain types of public-private partnership projects in the tourism industry.

Түйінді сөздер: мемлекеттік-жеке меншік әріптестік, туристік-рекреациялық әлеует, экономиканы әртараптандыру, мемлекеттік қолдау шаралары, жұмыспен қамту, табыстар.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, туристско-рекреационный потенциал, диверсификация экономики, маркетинг, меры государственной поддержки, занятость, доходы, туристический кластер.

Key words: public-private partnership, tourism and recreation potential, diversification of the economy, measures of state support, employment, income.

Кіріспе. Қазіргі жағдайда әлемдік экономикада болып жатқан түрлендірмелі үрдістердің маңызды бағыттарының бірі бизнес пен мемлекеттік сектордың өзара әре-

кеттесу саласының кеңеюіне байланысты жеке кәсіпкерліктің мемлекеттік инфрақұрылымдық активтерін кеңейтуге қатысу нысандарын өзгеруі болып табылады.

Төңгерімділік, дәйектілік пен тиімділік қағидаттарына негізделген мемлекеттік және жеке сектор ресурстарының синергетикалық бірігуі, әдетте әлеуметтік-экономикалық тұрақтылыққа ықпал ететін, инновациялық қызметті ынталандыратын мемлекеттік-жеке меншік әріптестік (бұдан әрі - МЖӨ) деп аталады.

Аумақтық ресурстарды тиімді пайдалануды және ауылдық аумақтардың әлеуетін арттыруды қамтамасыз етудегі басымдық бағыт ауыл шаруашылық емес қызмет түрлерін, атап айтқанда туристік кластерді қалыптастыру арқылы ауыл экономикасын әртараптандыру болып табылады. Ауыл үшін жаңа саланың дамуы ауылдық жерлерде ерекше табиғи ресурстарға ие және айтарлықтай жүзеге асырылмаған туристік әлеуетке ие.

БҰҰ жанындағы Дүниежүзілік туристік ұйым туризмді дамытудың әлеуметтік-экономикалық тартымдылығын растайды. Шикізаттық емес салаға байланысты туристік қызмет экономиканың басқа салаларына мультипликативті әсер етеді және тұтастай алғанда, халықтың жұмыспен қамтылуына оң әсер етеді, барлық деңгейлердегі бюджеттердің кіріс бөлімін көбейтеді, өмір сүру сапасын жақсартады, сонымен қатар аумақтық дамудағы төңгерімсіздіктерді төмендетеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Қазақстан Республикасындағы Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаттарында отандық туристік саланың қалыптасуы мен дамуында маңызды рөлі айтылған. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының мақсаты – 2025 жылға қарай туризмнің Қазақстан Республикасының жалпы ішкі өніміндегі үлесі 8% - дан кем болмауын қамтамасыз ету. Бұл бағдарламаны жүзеге асыру үшін шамамен 1,4 трлн теңге, оның 32%-ы мемлекеттік бюджеттен (тиісінше 20% және 12%) және 68% бюджеттен тыс көздерден құралады [1].

Туризм индустриясы саласында серіктестік негізінде мемлекеттік және жеке меншік сектордың өзара іс-қимылындағы отандық және шетелдік тәжірибені талдау үшін осы саланы дамытуға бағытталған мемлекеттік қолдау шаралары, жетекші қазақстандық және шетелдік ғалымдардың ұлттық және аймақтық экономика мәселелері жөніндегі ғылыми еңбектері, сондай-ақ нормативтік құқықтық базасы, сонымен қатар ҚР және бағдарламалық құжаттары негіз болып табылады.

Бұл зерттеу тақырыбы ретінде туризм саласындағы ұйымдастырушылық-эконо-

микалық қатынастар болып табылады. Зерттеу әдістері жалпы ғылыми зерттеу әдістерін қолдануға негізделген: салыстыру және жалпылау әдістері, жүйелік талдау, дерексіз-логикалық және аналитикалық.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Экономикалық жүйенің тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз ету және Қазақстан Республикасы халқының әл-ауқатын жақсарту көбінесе әлеуметтік-экономикалық және экологиялық қатынастарда маңызды кеңістіктік құрылым болып табылатыны айтарлықтай дәрежеде ауылдық аумақтарды дамытудан байланысты және айқындалады. Біздің еліміздегі ауылдық жерлердің тарихи аспектісі оның дамуының негізгі бағыты – тарсалалық аграрлық тәсіл, оның ішінде шектеулі аграрлық мүмкіндіктері бар аймақтар болғандығын көрсетеді. Нәтижесінде, мұндай тәсіл ауылдың монотоналық дамуына, өндіргіш күштердің ұтымсыз бөлінуіне, әлеуметтік, инженерлік және көлік инфрақұрылымдарының дамымауына әкелді.

Қазіргі кезеңде ауылдық елді мекендердің әлеуметтік-экономикалық нақтылығы маңызды сапалық өзгерістерге байланысты, өйткені кең көлемді мемлекеттік қолдау ауылдық елді мекендердің көптеген жүйелік мәселелерін дәйекті түрде шешеді және олардың әлеуметтік-экономикалық жағдайының жақсаруына оң әсер етеді. Алайда, бүгінде ауыл өмірін өзгерту уақыт күттірмейтін қажеттілік, өйткені ел халқының 45%-ы әлі де ауылдық аумақтардың тиімді және төңгерімді өмірін қамтамасыз ету мәселелері тән жерлерде тұрады.

Ауылдық дамудың тұрақсыздығы әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі, ауыл шаруашылығындағы үйлеспеушілік, нәтижелі жұмыспен қамту мен еңбек өнімділігінің төмен деңгейі, жергілікті өзін-өзі басқару жүйесінің жеткіліксіз дамуы, бизнес инфрақұрылымның негізгі элементтері және ғылымды қажет ететін технологияны енгізудің төмен деңгейімен байланысты. Осыған байланысты құрылымдық өзгерту және ауыл аумақтарының экономикасын әртараптандыру маңызды болып табылады.

Тұрақты ауылды дамытуға бағытталған аймақтық саясатты қалыптастыру стратегиялық басымдықтарды анықтауға мүмкіндік береді және қызметтің түйінді бағыттарын дамыту ауылды қаржылық қолдауын қайта бағдарлайды:

- ауылдық аумақтардың экономикалық негізін нығайту;
 - ауылдық тіршілікті қамтамасыз етуді нығайту;
 - экологиялық әлеуетті сақтау.
- Өңірлік саясаттың негізгі міндеттері –

ауыл тұрғындарының табыс деңгейі бойынша саралануын төмендету. Ауыл шаруашылығының маңызды саласы жеке қосалқы шаруашылықтар болды, олар басқа шаруашылық құрылыс арасында дербес орын алған және ауыл тұрғындарының кірісін қалыптастыратын көздерінің бірі болып табылды. Қазақстанның ауыл тұрғындарының 30%-дан астамы бейресми жұмысбастылық секторын құрайтын өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтар категориясы құрайды. Сонымен бірге жеке қосалқы шаруашылықтарда өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың жоғары үлесі аумақтық ресурстарды тиімді пайдалануға мүмкіндік бермейді, бұл ауыл аумағының даму әлеуетіне әсер етеді.

Біздің ойымызша мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі кластерлерді құру және дамыту қажеттілігі, атап айтқанда нарық сегментіндегі туризм сияқты.

Өздерінің маңызды туристік және рекреациялық әлеуетін айқындайтын ерекше табиғи ресурстарға ие ауылдық аумақтар осы саланың жеткіліксіз даму деңгейімен сипатталады. Осыны ескере отырып, кәсіпкерлік субъектілері үшін туризмнің әр түрлі түрлерін дамытуға болады: агротуризм (ауыл туризмі), экологиялық, мәдени-танымдық, этнографиялық, гастрономиялық және басқалар.

Павлодар облысының аумағында Баянауыл мемлекеттік ұлттық табиғи паркі, «Ертіс орманы» мемлекеттік орман табиғи резерваты, Қызылтау мемлекеттік зоологиялық қорығы, «Ертіс ө. жағасы» табиғи мемлекеттік қорығы бар. Аймақ көлдердің көптігімен сипатталады, олардың ішінде 438 көл бар (айдын ауданы 1 км²). Тұздың құрамы бойынша гидрокарбонат (Жалтыр, Айдакөл, Жасыбай және басқалары), хлоридтер (көлдердің көпшілігі) және сульфат (Балқазы, Мойылды, Маралды және т.б.) кездеседі. Баянауыл тауларының аймағында ең маңызды тұщы көлдер (Жасыбай, Сабындыкөл, Торайғыр) терең тектоникалық шұңқырларда орналасқан [2]. Сонымен қатар, мұнда көптеген табиғи, тарихи, археологиялық, мәдени және этникалық ескерткіштер шоғырланған.

Біз туризмнің дамуын ауыл экономикасын әртараптандыруға және жұмыспен қамту, кірістерді ұлғайтуға, мәдени құндылықтарды сақтауға ықпал ететін маңызды әлеуметтік-экономикалық бағыттардың бірі ретінде қарастырамыз.

Мәселен, Баянауыл ауданында туризмнің әр түрлі түрлері қалыптасуда. Баянауыл курорттық аймағы - жылына потенциалмен 450000 туристер жинайды, Қа-

зақстандағы басымды туристік аумақтардың ТОП-10 ең перспективалы бағыттары ретінде кіреді.

Мұнда мемлекеттік-жеке меншік әріптестік аясында спорттық туризмді дамыту үшін инвестиция көлемі 300 млн теңгеге жуық Мырзашоқы тауында тау шаңғысы базасын салу жобасы жүзеге асырылды. Нысан 2018 жылы пайдалануға берілді және 2019 жылы объектіні пайдаланудан түскен табыстың жалпы сомасынан бюджетке 20% сатып алу құқығынсыз және қайтару шартында жеке меншік серік-тестікке сенімді басқаруға берілді. Әрі қарай орналастыру шеңберінде 2020 жылы бюджет қаражаттары есебінен ауылынан 1,8 км ұзындықта су құбырын салу арқылы тау шаңғысы базасына инженерлік-коммуникациялық инфрақұрылымды өткізу жоспарланған, сондай-ақ жеке инвестормен қонақтарға арналған үйлер мен қонақ үйлерді жалпы сомасы шамамен 70 млн теңгеге тұрғызу жоспарланған. Бұл жобаның жүзеге асыру бойынша әлеуметтік пайдасы Баянауыл ауданы Қаражар ауылдық елді мекенінің қасында орналасқан тау шаңғысы курортында осы ауылдың тұрғындарына 14 жаңа жұмыс орны ашылды. Жұмыспен қамтылудың өсуі ауылдық тұрғындардың табыстарына жағымды әсер етеді, өйткені база қызметкерлерінің орташа айлық жалақысы 100 мың теңгені құрайды. Жалпы, 2017-2018 жылдары Баянауылды дамытуға 23 млрд. теңге бөлінді. Шығындардың негізгі тармағы – инфрақұрылымды дамыту болып табылады, сонымен Жасыбай, Сабындыкөл және Торайғыр көлдеріндегі жағажайлар орналасқан, сонымен қатар шағын авиацияға арналған аэродром салынды. Болашақта 2025 жылға дейін Баянауыл ауданының демалыс аймағын дамытуға жұмсалатын инвестициялардың жалпы көлемі 17,5 млрд. жоспарлануда. Осы көрсетілген инвестициялық ресурстар аясында туристік инфрақұрылымды дамытуға бағытталған 32 жобаны жүзеге асыру жоспарлануда. Әрине, туристік инфрақұрылымның дамуы туристік ағымға оң ықпал етеді. Сонымен, Баянауыл үшін 2019 жыл келген туристер саны үшін рекордты жыл, олардың саны шамамен 200 мың адамды құрады. Бұған сондай-ақ 2019 жылы жаңа туристік алаңдардың ашылуы ықпал етті: 120 орындық «Золотые пески» демалыс орталығы және 84 орындық «Баянтау» қонақ үй кешені, Жасыбай демалыс аймағындағы дәмхана, Торайғыр көліндегі шатырлы лагерь [3].

Кез келген туристік объектінің өткізу қабілеті бар бұл оның максималды жүктеме түрінде мүмкіндігін сипаттайды [4].

Баянауыл аймағында туризмнің дамуындағы оң өзгерістерге қарамастан, біздің ойымызша, бірегей табиғи ресурстарға антропогендік жүктемені азайту мақсатында және «жасыл экономикаға» көшу үшін Баянауыл мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің аумағында электромобильдерге көшуді қамтамасыз ету, сонымен қатар табиғи туризмді – жаяу және атты турларды дамыту қажет. Сонымен қатар, жаңа туристік объектілерді жобалау және салу кезінде (қоғамдық тамақтандыру орындары, қонақ үйлер және басқа объектілер) міндетті түрде энергияның балама көздерін – күн батареясын пайдалану.

Шарбақты ауданының туристік әлеуеті ерекше таспалы шоққарағай, су ресурстары мен киелі жерлермен ұсынылған.

Маралды көлі туристер үшін тұздар мен минералдарға қаныққан судың ерекше құрамы бар тартымды жерлердің бірі болып табылады. Курорттық аймақты 2017 жылдан 2022 жылға дейін дамыту үшін жеке инвестор «Курорт Маралды» ЖШС «Павлодар» СПК құрылтайшысымен бірлесіп, қонақ үй, емдік-сауықтыру кешені, балшықпен емдеу, маралоты, аквапарк құрылысына бағытталған 1 миллиард теңгеге жуық инвестициялық қаражат салуды жоспарлап отыр. Мемлекеттің қатысуымен инженерлік-коммуникациялық инфрақұрылымды құруға қолдау көрсетіледі. Бюджет қаражаты есебінен жалпы сомасы 374 млн теңгеге көлге дейін 3,5 км кірме жол жөнделді, тұщы сумен бірге 100 м тереңдікте құдық бұрғыланды, электр желілері тартылды [5].

«Ертіс орманы» мемлекеттік орман табиғи резерватымен «Бесқарағайдың алтын шеңбері» («Золотое кольцо Бескарагая») тауап етушілік бағдары жасалған, ол 8 қасиетті орынды қарастырады. Бұл тауап етушілік бағдар Есілбай ауылында орналасқан қазақ қоғамы мен діни қайраткер Темірғалы Нұрекен кесенесі, Арбиген ауылынан 15 км қашықтықта орналасқан рухани ағартушы және діни қайраткер Ғабдұл-Уахит Хазрет Тіленшіұлының кесенесі, Шоғман қожа Алдамжарұлы кесенесі, Сары бәйбіше, Мерғалым ата, Сейітқазы қажы, Камен молда мен Ахат молданың мазарлары болды. Осы жоба аясында қазіргі уақытта жыл бойы туристерді қабылдауға бағытталған туристік инфрақұрылымды дамыту жалғасуда. «Саялы мекен – Есілбай» («Тенистая земля – Есильбай») этно ауыл жұмыс істейді, сонымен қатар туристерге

атпен жүру де ұсынылады. Жалпы тауап етушілік бағдар ішкі ғана емес, сонымен бірге кірмелік туризмге де бағытталған, өйткені осы қасиетті жерлерге отандық, шетелдік (РФ шекаралас облыстары) туристер келеді.

Жоғарыда айтылғандай, ауылдық жерлерде туризмнің әр түрлі түрлерін дамыту мүмкіндігі бар. Агротуризм жаңа демалыс түрі және шағын туристік кәсіпкерліктің жаңа перспективалық бағыты болып табылады, туризмнің әр түрлі түрлерін қамтитын кешенді туристік өнім.

Шағын туристік кәсіпкерліктің кеңінен таралуы ЕЕ ауылдық жерлерінде әр түрлі факторлардың әсерінен қаладағы экологиялық жағдайдың өзгеруімен шартталған урбанизацияланған орта жағдайындағы өмір сүретін халықтың өсіп келе жатқан қажеттіліктері мен сұранысты қанағаттандыру мақсатында кеңінен таралды.

Агротуризмнің айрықша ерекшелігі оның табиғилығы және қоршаған ортаға зиянсыздығымен сипатталады. Агротуризм ауылдық жерлердегі жұмыспен қамту мәселелерін кешенді шешудегі маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Осыған байланысты аграрлық туризм мәселелерін шешу ауылдық аумақтарды дамытудың мәселелік аспектілерін шешумен сәйкестендіріледі, өйткені агротуризм табыстылық деңгейінің өсу көзі ретінде қала мен ауыл тұрғындарының арасындағы кірісті жуықтауда стратегиялық бағыты болып табылады. Ауылдық аумақтар үшін жаңа саланы дамыту үшін мемлекет тарапынан белгілі бір қолайлы инвестициялық жағдай жасау қажет.

Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, ұлттық экономиканың түрлі салаларындағы бизнес пен мемлекеттің өзара тиімді ынтымақтастығы артып келетінін көрсетеді [6]. Экономикалық қатынастардың осы тетігін кеңінен қолдану, сондай-ақ тиісті мемлекеттік қолдау шараларын жүзеге асыру туризм индустриясының серпінді дамуының негізгі факторларының бірі болып табылады.

МЖӨ жобалары неғұрлым кең таралған экономикалық дамыған елдерде болды, мұны оларды жүзеге асырудағы әлемдік тәжірибе дәлелдейді. Елдің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі мен мемлекеттік-жеке меншік жобалардың бағыттары арасында байланыс орнатылды. Дамыған нарықтық экономикасы бар елдерде осы жобаларды іске асырудың басым бағыттары байланыс, туризм және инновациялық технологиялар болып табылады. Өмір сүру деңгейі төмен елдерде өмірлік маңызды инфрақұрылым объектілерін дамыту мен

◆◆◆◆◆ жандандыру ең маңызды жобалар болып табылады [7].

Мемлекеттік және жеке меншік сектордың өзара әрекеттесуінің дәстүрлі формаларымен салыстырғанда МЖӨ тетіктерінің негізгі ерекшелігі инфрақұрылым объектісін салу кезінде белгілі бір дәрежеде жеке капитал оны қаржыландыруын жүзеге асырады.

Тәжірибе көрсеткендей, МЖӨ жобаларын жоспарлау және іске асыру кезінде объектіні салу, қайта құру немесе жаңдандырудың сметалық құны мемлекеттік сатып алуларға қарағанда жоғары болады, бірақ бұл МЖӨ-нің белгілі бір артықшылықтарымен өтеледі, олардың ішінде: қоғамдық игіліктерді жаңғыртудағы жеке инвестицияларды жұмылдыру арқылы ресурстық мүмкіндіктерді кеңейту; МЖӨ жобаларының мақсаттарына қол жеткізудің жоғары деңгейі және түпкілікті нәтижелерге кепілдік беру, өйткені бизнес сапаға бір мезгілде назар аудара отырып шығындарды оңтайландыруға мүдделі [8]. Сонымен бірге бизнес үшін экономиканың түрлі салаларында бизнестің жаңа инвестициялық мүмкіндіктерге қолжетімділігі ашылды, серіктестік аясында инновациялық дамудың үлесі артып келеді, осыған байланысты жеке серіктес ресурстарды тиімді және нәтижелі пайдалану үшін жаңалықтарға ұмтылады [9].

Қазақстанда ауылдық туризм қалыптасу кезеңінде тұр [10]. Осыны ескере отырып, агротуризмді қалыптастыруға бағытталған мемлекеттік қолдаудың концептуалды ережелері біздің ойымызша, олар мыналарды қамту керек:

- маркетингтік зерттеулерді жүзеге асыру: облыс орталығының қала маңындағы туристік қызметтерге ықтимал сұраныстар мен ұсыныстарды зерттеу, зерттеу аймағында туристік нарыққа талдау жасау және туристік ресурстың әлеуетін айқындау үшін далалық зерттеулер жүргізу, карта жасаудың электронды технологиясын енгізу;

- нақты ауылдық өңір үшін туристік ресурстардың атласын дайындау;

- аймақтық қағида бойынша туристік өнімдердің перспективалық модельдерін жіктеу;

- модельді туристік шаруашылықтың бизнес-жоспарын дайындау;

- бірыңғай ақпараттық ресурсты (база) құру;

- адами ресурстардың дамуын қамтамасыз ету жүйесін дайындау – мамандарды оқытуға мемлекеттік гранттар арқылы даярлау, алдыңғы қатарлы тәжірибемен алмасу үшін алаңдар құру; жергілікті

атқарушы органдардың оқу семинарларын, тренингтерді, шеберлік кластарын ұйымдастыруы, сондай-ақ туристік өнімдердің модельдерін практикалық жұмылдыру технологияларына құзыретті шетелдік сарапшыларды тарту;

- жеңілдіктер мен артықшылықтарды беру, мемлекеттік дотация, инфрақұрылымды дамытуға тікелей бюджеттік инвестициялар негізінде агротуризмді дамытуға мемлекеттік ынталандырудың тиімді тетігін жасау және іске асыру.

Қазіргі уақытта туристік саланы дамытуға жәрдемдесудің жағымды жағы экономиканың осы секторына мамандарды даярлауға арналған білім беру гранттарының санының жыл сайын артуы болып табылады. Сонымен бірге, ҚР қазіргі жағдайда ауыл туризмі жаңа өнім болып табылады және елде осы бағытта жеткілікті теориялық білімі бар мамандар бар, бірақ тәжірибесі жоқ деген пікірді нақты айтуға болады. Осыған байланысты, агротуризмді тиімді дамыту үшін және үлгілер жинақтамасынан бизнес-жобаларды тәжірибелік меңгеру қажет, олар аймақты зерттегеннен кейін қалыптасады, яғни оның ландшафтын зерттеп және ауылдық аумақтарды аудандастыруда шетелдік сарапшыларды жұмылдыру қажет етеді. Бұл әлемдік тәжірибеде туристік өнімдер модельдерінің жаңа болып табылмайтындығына және қолданудағы шетелдік тәжірибені білдіретіндігіне байланысты, сондықтан әр түрлі модельдерді саралау және олардың климаттық жағдайлары және ұлттық ерекшеліктерін ескере отырып, өз елдерінде агротуризмнің даму көздерінің бастауларында тұрған және оларды іс жүзінде жүзеге асыру технологияларына құзыретті, белгілі бір бағыт бойынша қабілетін бағалауды қадағалау үшін жауапты мамандардың кәсіби кеңесі қажет.

Аграрлық туризм шаруашылықты жүргізудің шағын нысанының дамуына, ауыл экономикасының тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Жоғарыда айтылғандай, Еуропада агротуризм белгілі бір уақыт аралығында дамып келеді және оның өз нәтижелері бар, мысалы шарап өндірісін ұйымдастыру ауылдарда отбасылық бизнес түрінде жүзеге асырылады немесе бірнеше адам топтастырылып, белгілі бір кәсіппен айналысады. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, шаруашылық құрылысты жетілдіру жоспарында ауылдық аумақтарды дамытудың қолда бар қорын белгілеп кету керек – облыс орталығының айналасында шеберлер ауылын, мақсатты ауылдар мен ауыл бөлігінің басқа нысандарын

ашу, бұл ауылдық аймақтық жүйенің әлеуметтік-экономикалық құрамдас бөлігін жалпы әртараптандыруға ықпал етеді.

Тұжырымдар.

Жасалған зерттеу нәтижесі бойынша келесі қорытындылар жасауға болады.

1. Туризм арқылы ауыл экономикасын әртараптандырудың маңыздылығы оның дамыған елдердегі жоғары нәтижелігімен расталады, бұл сала ұлттық экономиканың негізгі секторының дамуына өз үлесін қосады.

2. Ауылдық жерлер айтарлықтай туристік-рекреациялық әлеуетке ие, оларды жүзеге асыру туристік бағыттардың тартымдылығын арттыру бойынша жүйелі және кешенді шараларды қажет етеді.

3. Тәжірибе көрсеткендей, туризмді дамытуда тежейтін факторлар қатарына инженерлік-көліктік және қызмет инфрақұрылымының жеткіліксіз деңгейі, сонымен қатар мемлекеттік қолдау шаралары жатады.

4. Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, туристік кластердің қалыптасуы сала мен МЖӨ тетіктерін мемлекеттік қолдаудың белсенді шараларына байланысты.

5. Индустрияны серпінді дамуын қамтамасыз ету үшін салалық бағдарлама аясында бағдарламалық МЖӨ жасау қажет.

Әдебиеттер тізімі

1 «Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы». (2019). Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 мамырдағы Қаулысы. [Электрондық ресурс] URL: <http://www.egov.kz/cms/ru/law/list/P1900000360> (қаралған күні: 10.01.2020).

2 Мастер-план создания и развития туристского кластера Павлодарской области на 2014-2020 годы (2014) [Электронный ресурс] URL: <http://www.pred.gov.kz/files/master-plan.pdf> (дата обращения: 10.01.2020).

3 Завтра туриста (2019) [Электронный ресурс] URL: <http://www.irstar.kz/index.php?id=3079> (дата обращения: 10.01.2020).

4 Шумакова, О.В., Крюкова, О.Н., Рабканова, М.А. (2015). Подходы к оценке агротуристического потенциала территории // Современные проблемы науки и образования. [Электронный ресурс] URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=23153> (дата обращения: 10.01.2020).

5 Готов ли Маралды встретить 70 тысяч туристов? (2018) [Электронный ресурс] URL: <http://www.kapital.kz/economic/gotov-li-maraldy-vstretit-70-tysyach-turistov.html> (дата обращения: 10.01.2020).

6 Солтангазинов, А.Р. Модели и формы государственно-частного партнерства / А.Р.

Солтангазинов, Г.К. Исенова, Л.К. Кайдарова // Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. - 2019. - №5. - С. 95-104.

7 Цветкова, А.А. Развитие туристской отрасли России с помощью механизмов государственно-частного партнерства / А.А. Цветкова // Коммуникология: электронный научный журнал. - 2017. - Т. 2. - № 2. - С. 44-52.

8 Солтангазинов, А.Р. Жобалық тәсіл тұрғысынан Қазақстан Республикасының мемлекеттік-жеке меншік әріптестігі / А.Р. Солтангазинов, М.А. Амирова, Г.К. Исенова // Проблемы агрорынка. - 2019. - № 3. - Б. 68-75.

9 Мырзалиев, Б.С. Государственно-частное партнерство в сельском хозяйстве: трансфер инноваций и технологий / Б.С. Мырзалиев, Г.Б. Бермухамедова, Э.З. Зияидинова // Проблемы агрорынка. - 2018. - №4. - С. 67-75.

10 Мамраева, Д.Г. Мировой опыт развития сельского туризма / Д.Г. Мамраева, З.Н. Борбасова, Л.В. Ташенова // Проблемы агрорынка. - 2019. - № 2 - С. 107-115.

References

1 Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated May 31, 2019 «On approval of the State program for the development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan for 2019-2025». (2019). [Electronic resource] URL: <http://www.egov.kz/cms/ru/law/list/P1900000360> (date of accessed: 10.01.2020).

2 Master plan for the creation and development of a tourist cluster of Pavlodar region for 2014-2020 (2014) [Electronic resource] URL: <http://www.pred.gov.kz/files/master-plan.pdf> (date of access: 01/10/2020).

3 Tourist is tomorrow (2019) [Electronic resource] URL: <http://www.irstar.kz/index.php?id=3079> (date of access: 01.10.2020).

4 Shumakova, O.V., Kryukova, O.N., Rabkanova, M. A. (2015). Approaches to the assessment of agritourism potential of the territory // Modern problems of science and education. [Electronic resource] URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=23153> (date of access: 01.10.2020).

5 Is the Maraldy ready to meet 70 thousand tourists? (2018) [Electronic resource] URL: <http://www.kapital.kz/economic/gotov-li-maraldy-vstretit-70-tysyach-turistov.html> (date of access: 01.10.2020).

6 Soltangazinov, A.R., Issenova, G.K., Kaydarova, L.K. Models and forms of public-private partnership / A.R. Soltangazinov, G.K. Issenova, L.K. Kaydarova // Bulletin of the Belgorod University of Cooperation, Economics and Law. - 2019. - № 5. - P. 95-104.

7 Tsvetkova, A.A. The development of the tourism industry in Russia using public-private partnership mechanisms / A.A. Tsvetkova //

Communicology: electronic scientific journal.- 2017.-Т. 2.- № 2.- P. 44-52.

8 Soltangazinov, A.R. Public-private partnership in the Republic of Kazakhstan in terms of the design approach / A.R. Soltangazinov, M.A. Amirova, G.K. Issenova // Problems of AgriMarket. - 2019 .- № 3.- P. 68-75.

9 Myrzaliev, B.S. Public-private partnership in agriculture: transfer of innovations and tech-

nologies / B.S. Myrzaliev, G.B. Bermuhamedova, E.Z. Ziyadinova // Problems of Agri Market. - 2018 .- № 4.- P. 67-75.

10 Mamraeva, D.G., Borbasova Z.N., Tashenova L.V. World experience in rural tourism development / D.G. Mamraeva, Z.N. Borbasova, L.V. Tashenova // Problems of AgriMarket. - 2019 .- № 2. - P. 107-115.

МРНТИ 68.75

УДК 338.436.33(574.42)

АГРОПРОМЫШЛЕННЫЙ КОМПЛЕКС ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ И ЕГО ФИНАНСОВЫЕ АСПЕКТЫ

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF EAST KAZAKHSTAN REGION AND ITS FINANCIAL ASPECTS

Н.К. ШАЙХАНОВА^{*1}

к.э.н., доцент

А.А. АПЫШЕВА¹

к.э.н., доцент

Г.С. КАИПОВА²

к.э.н., ассоциированный профессор

¹Восточно-Казахстанский государственный университет им. С. Аманжолова,
Усть-Каменогорск, Казахстан

²Университет Нархоз, Алматы, Казахстан
nurgul.shaykhanova@mail.ru

Н.К. ШАЙХАНОВА¹

э.ф.к., доцент

А.А. АПЫШЕВА¹

э.ф.к., доцент

Г.С. ҚАЙЫПОВА²

э.ф.к., қауымдастырылған профессор

¹С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті,
Өскемен, Қазақстан

²Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан
N.K. SHAIKHANOVA¹

C.E.Sc., Associated Professor

A.A. APYSHEVA¹

C.E.Sc., Aassociated Professor

G.S. KAIPOVA²

C.E.Sc., Associated Professor

¹ S. Amanzholov East Kazakhstan state University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

²Narkhoz University, Almaty, Kazakhstan

Аннотация. В агропромышленном комплексе страны достигнуты значительные результаты. Наблюдается постоянный рост производства, увеличивается продуктивность животных, производительность труда, обновляются основные фонды, развивается инфраструктура отрасли, достигнута самообеспеченность по основным продуктам питания, возрос экспорт зер-

В 2018 г. производство молока осуществляли 57 молочно-товарных ферм (МТФ) с поголовьем 14,4 тыс. гол. коров. Мясное скотоводство сосредоточено в Аягозском, Бескарагайском, Бородулихинском, Зайсанском, Жарминском, Катон-Карагайском, Кокпектинском, Курчумском, Тарбагатайском, Уланском, Урджарском районах и городе Семей. Для откорма КРС создано 78 откормочных площадок на 25,4 тыс. гол. мощностью 4,8 тыс. т мяса говядины в год. В рамках реализации проекта «Развитие экспортного потенциала мяса КРС в Республике Казахстан» создано и функционирует 2 репродуктора с поголовьем племенного скота свыше 9,2 тыс. голов. Овцеводство развито в сухостепной и полупустынной зонах области. Основное поголовье овец и коз (более 80%) сосредоточено в Тарбагатайском, Аягозском, Урджарском, Абайском, Жарминском, Курчумском, Зайсанском районах и городе Семей. За последние 5 лет удельный вес племенных овец увеличился до 9,5%.

Численность лошадей стабильно растет, создаются племенные хозяйства по их разведению, отмечается растущий спрос со стороны других регионов республики на выращенных в области лошадей. В Абайском, Урджарском, Катон-Карагайском, Уланском, Курчумском районах и в хозяйствах города Семей получило развитие кумысное коневодство, создаются цеха по производству и розливу кумыса. В области функционируют 3 птицефабрики мясного направления. Имеется положительная динамика производства продукции.

Растениеводство, как и животноводство, также является определяющей отраслью сельского хозяйства области, на долю которого приходилось 42,4% в 2018 г. в общем объеме валовой продукции. Растениеводство имеет тенденцию ежегодного прироста, но темпы прироста здесь незначительны. Так, в рассматриваемом периоде среднегодовой рост составил всего 4%, что объясняется резко-континентальным климатом, почвенно-климатическими условиями и нахождением области в зоне рискованного земледелия [1].

Ведение отрасли осуществляется в условиях богарного земледелия, где основное распространение получило производство зерновых и зернобобовых культур, таких как озимая рожь и пшеница, яровая пшеница, ячмень и овес, горох, гречиха. Главенствующая роль в производстве зерна принадлежит яровой пшенице, которая в структуре валового сбора зерна занимает

более 70%. Кроме этих культур, в области широко культивируется возделывание масличных культур, основной из которых является подсолнечник. По площадям посева и объемам производства масла семян подсолнечника область занимает в республике главенствующее положение. В области производится 75% от всего республиканского объема производства подсолнечника [2].

Сопутствующими культурами, возделываемыми для обеспечения населения продовольствием, являются картофель, овощи и бахчи. В структуре посевных площадей зерновые и бобовые культуры занимают 45%, подсолнечник – 30%. В области производится 57% всего объема производства подсолнечника республики.

Основными зерносеющими районами являются Бородулихинский, Глубоковский, Зыряновский и Шемонаихинский. Применяются новые прогрессивные методы полива, такие как дождевание и капельное орошение. Площади полива методом дождевания в 2018 г. составили 8 000 га, капельного орошения – 950 га.

Функционирует 41 семеноводческое хозяйство, из них 3 хозяйства имеют статус производителя оригинальных семян (оригинаторы), 7 хозяйств – производители элитных семян (элитсемхозы), 32 хозяйства (семхозы) – производители семян 1, 2 и 3 репродукции. Из-за недостаточного объема поставок минеральных удобрений уровень химизации в области низок. Обеспеченность минеральными удобрениями составляет 10% от минимальной потребности.

В целях планомерного развития агропромышленного комплекса регионов и страны в целом на государственном уровне приняты программы, предусматривающие ряд мер финансовой поддержки сельскохозяйственных формирований: преимущественное право аренды и получение инвестиционных субсидий на приобретение сельскохозяйственной техники и оборудования; субсидии на организацию объединений аудиторов сельскохозяйственных формирований, а также льготные кредиты дочерними организациями АО «НУХ «КазАгро».

Кроме того, был установлен ряд ключевых показателей эффективности на период с 2017 по 2021г. с ежегодными целевыми значениями: число членов сельскохозяйственных формирований, число действующих сельскохозяйственных формирований, а также объемы производства

сельскохозяйственными формированиями мяса, молока, фруктов и овощей.

Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства (ФФПСХ) был назначен главным институтом, ответственным за кредитование сельскохозяйственных кооперативов. За период деятельности ФФПСХ выдал займов на 3,4 млрд. тенге (около 8 млн евро) 353 сельскохозяйственным формированиям, 97% указанных займов были предоставлены кооперативам, занимающимся производством молока и/или мяса.

Помимо льготных займов, были предоставлены 50%-ные инвестиционные субсидии на пункты сбора молочного сырья (до 2,5 млн тенге), молоковозы-рефрижераторы (до 3,5 млн тенге), бойни (до 14,3 млн тенге на скот и 3,5 млн тенге на птицу), клетки для птицы (до 800 000 млн тенге), инкубаторы (до 3,5 млн тенге), оборудование (до 2,5 млн тенге), центры сортировки и заготовки овощей, а также доильные установки. В дальнейшем, на основании объемов производства, средства выплачивались кооперативам на производство мясного скота, молока, баранины и кормовых культур [3]. ФФПСХ осуществляет деятельность по гарантированию в рамках Государственной программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы по программе «Енбек» (кредиты/микрокредиты, выдаваемые микрофинансовыми организациями и кредитными товариществами в сельской местности и малых городах). Гарантирование для грантополучателей предоставляется на безвозмездной основе.

В 2017-2019 гг. заключено договоров гарантий на общую сумму 3 669 млн тенге, в том числе: в 2017 г. – 248 договоров (на 981 млн тенге), 2018 г. – 553 договора (на 1 615 млн тенге), 2019 г. – 341 договор (на 1 073 млн тенге) [4].

В Восточно-Казахстанской области на октябрь 2019 г. числилось 195,7 тыс. га орошаемых земель. Закреплено за хозяйствующими субъектами 152,8 тыс. га, в государственном земельном запасе находится 43 тыс. га, из них использовалось 94,7 тыс. га земель (62%).

В целях развития орошаемого земледелия в области совместно с Азиатским банком развития реализуется государственный инвестиционный проект по восстановлению востребованных орошаемых земель с общей подвешенной площадью 82,2 тыс. гектаров. Данная работа ведется в Курчумском, Тарбагатайском, Урджар-

ском, Жарминском, Зайсанском, Кокпектинском районах, реализация этих проектов позволит расширить площади используемых орошаемых земель к 2022 г. до 173 тыс. гектаров. До 2030 г. в области запланировано строительство 6 новых водохранилищ общей орошаемой площадью 44,5 тыс. гектаров. Реализация этих проектов позволит к 2030 г. ввести в оборот 379 тыс. га сельхозугодий [5].

В сфере агропромышленного комплекса государственная финансовая поддержка предпринимательства осуществляется путем введения льготного налогообложения для субъектов АПК, на элементы затрат при проведении весенне-полевых и уборочных работ и предоставления инвестиционных субсидий:

- субсидирование суммы НДС, уплаченного в бюджет;
- субсидирование по возмещению части расходов, понесенных субъектом АПК при инвестиционных вложениях;
- субсидирование ставок вознаграждения по кредитам и лизингу технологического оборудования, на приобретение сельскохозяйственных животных, а также лизингу сельскохозяйственной техники [6].

Тем не менее, несмотря на соответствующую финансовую поддержку в агропромышленном комплексе имеется ряд проблем:

- низкая степень доступности кредитов и субсидий для большинства сельскохозяйственных предприятий;
- недостаточная привязка субсидирования к конечному результату и специализации регионов;
- отсутствие должного интереса страховых компаний и гарантов к механизму субсидирования страхования и гарантирования займов субъектов АПК из-за высоких кредитных рисков отрасли;
- несовершенство механизма субсидирования суммы НДС заготовительным организациям: субсидии выплачиваются по итогам года; субсидии учитываются в составе совокупного годового дохода, что снижает долю от реализации сельскохозяйственной продукции, являющейся основным условием выплаты субсидий;
- низкий уровень конкуренции на рынке финансовых услуг ввиду слабой представленности частных финансовых организаций в сельской местности;
- отсутствие целевых долгосрочных займов на финансирование АПК в рамках программ сотрудничества Правительства РК и международных финансовых организаций;

6 Бекбенбетова, Б.Б. Эффективное использование парка сельскохозяйственной техники на предприятиях АПК Казахстана / Б.Б. Бекбенбетова, М.О. Рысбекова, Ф.К. Хаитбаева // Проблемы агрорынка. - 2017.- №2.- С. 141-146.

7 Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы (2017) [Электронный ресурс] URL: <http://www.online.zakon.kz/document/> (дата обращения: 12.01.2020).

8 Сайт Управления сельского хозяйства Восточно-Казахстанской области (2019) [Электронный ресурс] URL: <http://www.agro.vko.gov.kz/> (дата обращения: 14.01.2020).

9 Основные фонды Восточно-Казахстанской области: статистический сборник / под ред. А. Макажанова. - Усть-Каменогорск: Департамент статистики Восточно-Казахстанской области Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, 2019. - 50 с.

References

1 Official website of the Statistics Committee, Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan (2018) [Electronic resource] URL: <http://www.stat.gov.kz>. (date of access: 10.01.2020).

2 Zakimova, A.M. Development of agro-industrial complex as a basis of determination of competitive specialization of the economy of Kazakhstan / A.M. Zakimova // Vestnik of KazNU.-2014.- № 3.- P. 15-20.

3 Monitoring the development of agricultural cooperation in Kazakhstan.- Paris: OECD Publishing, 2019.- 226 p.

4 Activities of JSC "Foundation of financial support of agriculture" (2013-2019) [Electronic resource] URL: <http://www.kazagro.kz/web/activities> (date of access: 10.02.2020).

5 Growth of industrial production, development of AIC, mechanisms for attracting investments - how the East Kazakhstan region developed 8 months of 2019 (2019) [Electronic resource] URL: <http://www.primeminister.kz/> (date of access: 11.02.2020).

6 Bekbenbetova, B.B. Efficient use of agricultural machinery facility the AIC enterprises of Kazakhstan /B.B. Bekbenbetova, M.O. Ryspeкова, F.K.Haitbaeva //Problems of AgriMarket.- 2017.- № 2.- P. 141-146.

7 State program on development of agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021 (2017) [Electronic resource] URL: <http://www.online.zakon.kz/document/> (date of access: 12.01.2020).

8 Website of the Department of agriculture of the East Kazakhstan region (2019) [Electronic resource] URL: <http://www.agro.vko.gov.kz/> (date of access: 14.01.2020).

9 Fixed assets of the East Kazakhstan region: statistical collection /under the editorship of A. Makazhanov.- Ust-Kamenogorsk: Department of Statistics of East Kazakhstan Region Committee on Statistics of Ministry of National Economy of Republic of Kazakhstan, 2019. - 50 p.

ГТАХР 06.71.07
ӨОЖ 338.43

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АТЫРАУ ОБЛЫСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНДІРІСІ:
ЖАҒДАЙЫ МЕН ПРОБЛЕМАЛАРЫ

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРОИЗВОДСТВО АТЫРАУСКОЙ ОБЛАСТИ
КАЗАХСТАНА: СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ

AGRICULTURAL PRODUCTION OF ATYRAU REGION OF KAZAKHSTAN:
CURRENT STATE AND PROBLEMS

Г.Т. АХМЕТОВА*

Э.Ф.К.

К.М. УТЕПКАЛИЕВА

Э.Ф.К.

С.Б. АЛЬДЕШОВА

экономика ғылымдарының магистрі

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, Атырау, Қазақстан
esentemir@mail.ru

Г.Т. АХМЕТОВА

К.Э.Н.

К.М. УТЕПКАЛИЕВА

К.Э.Н.

С.Б. АЛЬДЕШОВА

магистр экономических наук

Атырауский государственный университет им. Х. Досмукхамедова, Атырау, Казахстан

G.T. AKHMETOVA

C.E.Sc.

K.M. UTEPKALIYEVA

C.E.Sc.

S.B. ALDESHOVA

Master of Economic Sciences

Khalel Dosmukhamedov Atyrau state University, Atyrau, Kazakhstan

Аңдатпа. Облыстың АӨК тұрақты өсуіне қол жеткізу, оның бәсекеге қабілеттілігі мен инвестициялық тартымдылығын арттыру өндіріске инновацияларды енгізу негізінде көрсетілген. Авторлар жерді, өндірістік қорларды, материалдық, қаржылық және еңбек ресурстарын пайдаланудың тиімділігін арттыру, шаруашылық есепті нығайту жөніндегі шаралар жүйесін әзірлеу, шығындарды азайту, ауыл шаруашылығы өндірісі рентабельділігінің өсуі және жан-жақты, объективті, жедел келіп түсетін ақпарат болған жағдайда шаруашылықтардың қаржылық-экономикалық жағдайын жақсарту қажеттілігін негіздейді. Аграрлық сала кәсіпорындарының экономикалық қызметі туралы материалдардың негізгі көзі бухгалтерлік есепте қамтылған мәліметтер болып табылады – ол кәсіпорынды басқарудың маңызды функцияларының бірі, өйткені оның деректері негізінде шаруашылық қызметті жоспарлау, болжау, талдау жүзеге асырылады. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарындағы бухгалтерлік есеп саланың өзгешеліктерін көрсететін бірқатар ерекшеліктермен сипатталады. Бұл табиғи фактордан туындаған: өндіріс процесі жермен және тірі организмдермен, сондай-ақ әлеуметтік құраушымен байланысты, өйткені ауыл шаруашылығында шаруашылық жүргізудің әртүрлі ұйымдық-құқықтық нысандары болуы мүмкін. Аграрлық өндірістік құрылымдардағы бухгалтерлік есептің ерекшеліктері талданған. Аграрлық сектор кәсіпорындарының тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар әзірленген. Ауыл шаруашылығына инвестиция салу, есепке алуды автоматтандыру қажеттілігі негізделген. Мақала нәтижелері аграрлық бейіндегі құрылымдардың есеп беруін ұйымдастыру, кәсіпорында бухгалтерлік есеп беру жүйесінің тиімді жұмыс істеуі жөніндегі шараларды әзірлеуге жәрдем көрсету кезінде пайдаланылуы мүмкін.

тарудың салыстырмалы төмендігі, шығындар кезеңінің мерзімдері бойынша сәйкес келмеуі және табыс алу – осының барлығы банк жүйесі тарапынан ауыл шаруашылығына көмектің ерекше нысандарын талап етеді.

Еркін нарық жағдайында қаржы ресурстарын қажет ететін фермер коммерциялық банкті таңдайды. Бұдан басқа, оған экономиканың басқа салаларындағы коммерциялық несие беру шарттарына төтеп беру өте қиын болады.

Ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілерге несие беру жүйесін құру үшін ауыл шаруашылығы өндірісінің ерекшелігін ескере отырып, фермерлік, шаруа қожалықтарына несие берумен тікелей айналысатын қызметтерді банк жүйесіне енгізу жөнінде бағдарламалар әзірлеу қажет.

Келешекте мұндай несиелеу жүйесі неғұрлым берік болған кезде шетелде кең дамуды алған ауыл шаруашылығы банктерін құру мүмкіндігі болады [4].

Несие берудің тиімді жүйесін іске асыру үшін мемлекеттің азық-түлік кешенінің ұдайы өндіру үдерісіне белсенді қатысуы қажет, бұл дамыған нарықтық жүйесі бар кез келген елге тән. Фермер, саудагер, ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеуші олардың барлық көрінген тәуелсіздігі кезінде мемлекеттік және азық-түлік саясатының бағытын ескеруі тиіс. Мемлекет қабылдайтын шаралар сұраныс пен ұсыныс арасындағы тепе-теңдікті қолдау, отандық өндірушінің ауылда құрылымдық және әлеуметтік қайта құруларды жүргізуге мүдделілігі, баға мен баға тепе-теңдігінің тиісті деңгейін қолдау болып табылуға тиіс.

Ауыл шаруашылығы саласын мемлекеттік реттеудің маңызды элементі оның өндірістік құрылымын өзгерту болып табылады. Жалпы қабылданған жүйе болумен бірге, онда фермер ауыл шаруашылығы өндірісінің құрылымын қолдау жөніндегі жоспарды орындаған жағдайда ғана мемлекеттік қолдау жеңілдіктерін пайдаланады.

Мемлекет осылайша егіс және жыртылған алқаптардың құрылымын, сондай-ақ қандай да бір өнімнің артық қанығуын немесе тапшылығын реттеуге мүмкіндік алады.

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындары қызметінің тиімділігін арттыру үшін бухгалтерлік есептің ерекшеліктерін кешенді зерттеуде маңызды.

Ауыл шаруашылығы кәсіпорнында бухгалтерлік есепті жүргізудің күрделілігі:

- шаруашылық қызметті жан-жақты жедел бақылау;

- компания ресурстарын іріктеу және жан-жақты бақылау кезеңінде кез келген уақытта есептілікті қалыптастыру;

- өндіріске арналған шығындар есебін есепке алу;

- өнімнің өзіндік құнын бағалау және өндірістің рентабельділігін талдау;

- ауыл шаруашылығы операцияларын жоспарлау.

Бұл үшін бухгалтерлік есепті автоматтандыру қажет. «Қазақстан үшін ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының бухгалтериясы» конфигурациясы өсімдік шаруашылығымен, мал шаруашылығымен, құс шаруашылығымен, ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдеумен айналысатын ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында есеп жүргізуге арналған.

«Қазақстан үшін ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының бухгалтериясы» «Қазақстан үшін бухгалтерия» конфигурациясы «1С:Кәсіпорын 8» бағдарлама жүйесінің базасында оның барлық типтік нысандары, тетіктері мен мүмкіндіктері сақтала отырып әзірленді [5]:

- кәсіпорынның бухгалтерлік қызметінің алдында тұрған барлық міндеттерді шешуді қамтамасыз ету – бастапқы құжаттарды өңдеуден бастап регламенттелген есептілікті қалыптастыруға дейін;

- басқа сатылымдарды іске асыруды, жалпы кірістер мен шығыстарды талдау.

Бағдарламалық өнімнің негізгі міндеттері:

- шағын ауыл шаруашылығы кәсіпорындарынан ірі агрохолдингтерге дейін есепке алу мен басқаруды автоматтандыру;

- кәсіпорын басшылығын шығындарды есепке алуды жан-жақты бақылау мүмкіндігімен қамтамасыз ету;

- бухгалтерлік және салық есебін жүргізу;

- материалдар мен тауарлардың есебін жүргізу;

- автокөліктің жолпарақтарын есепке алуды жүргізу және әр техника бірлігі бойынша отын қозғалысын есепке алу.

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарындағы есептік міндеттерді автоматтандыруды шешуге арналған, оның ішінде міндетті (регламенттелген) есептілікті дайындау және бірінші кезекте бухгалтерия және қаржы қызметтерінің қызметкерлеріне бағытталған. Бағдарламалық өнім әр түрлі кәсіпорындарда тиімді пайдаланылуы мүмкін: ауыл шаруашылығы, яғни өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығының өнімдерін тікелей өндірушілерде, сондай-ақ ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірумен

Мұндай мүмкіндік нормативтік құжаттарда көзделген регламенттелген есептер электронды түрде түсірілуі мүмкін. Бағдарламада салық декларациясының парақтарына екі өлшемді штрихкод салу технологиясы қолдау тапқан.

Конфигурация бағдарлама жұмысының әр түрлі кезеңдерінде пайдаланушының жұмысын бақылаудың дамыған құралдарын ұсынады [8]:

* енгізілетін деректердің дұрыстығы мен толықтығын бақылау;

* материалдық құндылықтарды есептен шығару (ауыстыру) кезіндегі қалдықтарды бақылау;

* редакциялауға тыйым салынған күннен бұрын енгізілген құжаттардың модификациясын және жойылуын бақылау.

Бағдарлама пайдаланушылары тікелей бағдарламамен жұмыс істеу кезінде «1С» фирмасына бағдарламаны пайдалану туралы пікірлерді, техникалық қолдау бөліміне өтініштерді дайындап, жібере алады, сондай-ақ техникалық қолдау бөлімінің жауаптарын ала алады және көре алады. Сондай-ақ пайдаланушылар пайдалану үдерісінде туындайтын проблемаларды зерттеу мақсатында «1С» фирмасы өткізетін бағдарламаны пайдаланушылардан сұрау салуға қатыса алады.

Конфигурацияға интернет желісіндегі пайдаланушыларды қолдау сайтындағы соңғы жаңартулар туралы ақпарат алуға және автоматты түрде анықталған жаңартуларды орнатуға мүмкіндік беретін конфигурацияны жаңарту көмекшісі бар.

Егер жаңарту файлы алынған болса, көмекші жаңарту файлын пайдалану арқылы (cfu) немесе кез келген жергілікті немесе желілік каталогтан конфигурацияны жеткізу файлы (cf) жаңартуды жүргізуге мүмкіндік береді.

Тұжырымдар.

1. Ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру – ұзақ үдеріс, кейде ол бір күнтізбелік жылдан астам уақыт алады. Кейбір ауыл шаруашылығы дақылдары мен жануарлар бойынша шығындар ағымдағы есепті жылы жүзеге асырылады, ал өнімді тек келесі есепті жылы ғана алады (күздік дәнді дақылдар, ірі қара мал төлін бордақылау және т.б.). Осы себеп бойынша есепте шығындар күнтізбелік жылмен сәйкес келмейтін өндірістік циклдар бойынша шектеледі: өткен жылдардың ағымдағы жылдың астығына жұмсалған шығындары, ағымдағы жылдың болашақ жылдың астығына жұмсалған шығындары және

ағымдағы жылдың осы жылдың астығына жұмсалған шығындары.

2. Аграрлық секторды мемлекеттік рет-теудің маңызды қағидаты баға тепе-теңдігін қалпына келтіруді, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілерді қаржылық қолдауды, несие және салық сияқты экономикалық тетіктерді жетілдіруді қамтитын ауыл шаруашылығы мен өндіріс құралдарын өндіретін және жеткізетін кәсіпорындар арасындағы өзара тиімді алмасуды қамтамасыз ету болып табылады. Мемлекеттік реттеудің бірі ретінде несие беру жолымен ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің қаржылық ресурстарының деңгейін ұстап тұру қажет.

3. Өз өндірісінің өнімінің бір бөлігі шаруашылық ішіндегі тұтынуға (ішкі айналымға) түседі: өсімдік шаруашылығы өнімі – тұқымға, мал азығына, қайта өңдеуге; мал шаруашылығы өнімі – өсімдік шаруашылығындағы тыңайтқыштарға, мал азығына. Осыған байланысты ішкі шаруашылық айналымның барлық кезеңдерінде өнімнің қозғалысын нақты көрсету қажет [9].

4. Ауыл шаруашылығы кәсіпорнында бухгалтерлік есепті жүргізудің күрделілігі шаруашылық қызметті жан-жақты жедел бақылаумен, кез келген уақытта есептілікті қалыптастырумен, өнімнің өзіндік құнын бағалау және өндірістің рентабельділігін талдаумен, ауыл шаруашылығы операцияларын жоспарлаумен байланысты. Сондықтан ауыл шаруашылығы кәсіпорындары қызметінің тиімділігін арттыру үшін бухгалтерлік есепті автоматтандыру қажет.

Әдебиеттер тізімі

1 Мусаева, А.А. Ауыл шаруашылығындағы бухгалтерлік есеп: оқу құралы / А.А. Мусаева, С.Б. Альдешова, А.С. Биктеубаева. – Алматы: Нархоз университеті.- 2016.- 301б.

2 Мусаева, А.А. Салалардағы бухгалтерлік есеп жазбалары: практикум / А.А. Мусаева, Ж.Б. Хамидуллина, Ш.Б. Сисенғалиева, С.Б. Альдешова.- Атырау: Ақ жайық баспасы, 2015.-112 б.

3 Уталиева, Р.С. Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуында тура шетелдік инвестицияның ролін талдау және бағалау: монография / Р.С. Уталиева, С.Б. Альдешова.-Атырау: Ақ жайық баспасы, 2018.-108 б.

4 Адиетова, Э.М. Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуында тура шетелдік инвестицияның ролін талдау және бағалау/ Э.М. Адиетова, А.Ж. Канатова, Д.Ж. Жастаппапова // X. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің хабаршысы.- 2018.- №3(50). - Б.78-89.

5 Калдияров, Д.А., Нурмуханкызы, Д., Бедельбаева, А.Е., Калдияров, С.Д. Развитие сельских территорий путем повышения их инвестиционной привлекательности: опыт Казахстана // Европа и тюркский мир: наука, техника и технология: материалы III межд. науч.-практич. конф.- Алания, Турция, 2018.- С.149-154.

6 Өтешова, А.Қ. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенінің даму үрдісі / А.Қ. Өтешова, Б.З. Жумағалиева, Г.Т. Ахметова // Проблемы агрорынка.- 2019.- №2. - Б. 34-41.

7 Дюсегалиев, М.Ж. Аграрлық саладағы кәсіпкерлікті дамыту мәселелері / М.Ж. Дюсегалиев, Б.Ж. Дюсегалиева, Г.Гиниятуллина, // Проблемы агрорынка.-2019.- №2.- Б. 48-55.

8 Ахметова, Г.Т., Альдешова, С.Б., Дарискалиева, М.С. Ауыл шаруашылығы өндірісінің экономикалық тиімділігін арттырудың негіздері // Қазақстанның Тәуелсіздік күніне арналған Төртінші индустриалды революция жағдайындағы экономика және білім дамуының мәселелері және келешегі: атты халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары.- Алматы, 2019.- Б. 42-44.

9 Ахметова, Г.Т., Егорова, Л.А. Пути повышения эффективности деятельности предприятий сельскохозяйственного производства // Проблемы и перспективы развития экономики и образования в условиях Четвертой промышленной революции: материалы межд. науч.-практич. конф, посвященной Дню независимости Казахстана.-Алматы, 2019.- С.39-41.

References

1 Musaeva, A.A. Accounting in agriculture: Textbook / A.A. Musaeva, S.B. Aldeshova, A.S. Bikteubaeva. - Almaty: Narxoz University, 2016.- 301b.

2 Musaeva, A.A. Accounting records in industries: Practical work / A.A. Musaeva, Zh.B. Khamidullina, Sh.B. Siseengaliev, S.B. Aldeshova.- Almaty: AkZhayk publishing house, 2015. -112 s.

3 Utalieva, R.S. Analysis and evaluation of the role of foreign direct investment in the socio-economic development of Kazakhstan: monograph / R.S. Atalieva, S.B. Aldecoa.- Atyrau: Publisher of the White house, 2018.-108 p.

4 Adietova, E.M. Analysis and evaluation of the role of foreign direct investment in the socio-economic development of Kazakhstan / E.M. Adietova, A. Zh. Kanatova, D. Zh. Zhasta-lapova // Kh. Vestnik of Atyrau state University. Dosmukhamedova.-2018.- № 3 (50). – P. 78-89.

5 Kaldiyarov, D.A., Nurmukhankyzy, D., Beldelbayeva, A.E., Kaldiyarov, S.D. Development of rural territories by increasing their investment attractiveness: the experience of Kazakhstan // Europe and the Turkic world: science, technology: materials of the III international conference. science.-practical. - Alanya, Turkey, 2018.- P. 149-154.

6 Uteshova, A. K. Trends in the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan / A.K. Uteshova, B.Z. Zhmagalieva, G.T. Akhmetova // Problems of AgriMarket.-2019.- № 2. – P. 34-41.

7 Dyusegaliyev, M. Zh. Problems of development of agrarian business / M.Zh. Dyusegaliyev, B. Zh. Dyusegaliyeva, G. Giniyatullina // Problems of AgriMarket. -2019.- №2.– P. 48-55.

8 Akhmetova, G.T., Aldeshova, S.B., Dariskalieva, M.S. The basics of improving the economic efficiency of agricultural production // Problems and prospects of economic development and education in the Fourth industrial revolution: materials of the international scientific and practical conference, dedicated to the Independence day of Kazakhstan.- Almaty, 2019. - P. 42-44.

9 Akhmetova, G.T., Egorova, L.A., Ways to improve the efficiency of agricultural production enterprises // Problems and prospects of economic development and education in the Fourth industrial revolution: materials of the international scientific and practical conference, dedicated to the Independence day of Kazakhstan.- Almaty, 2019. - P. 39-41.

PUBLIC SUPPORT OF VETERINARY SYSTEM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ВЕТЕРИНАРИЯ ЖҮЙЕСІН МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА СИСТЕМЫ ВЕТЕРИНАРИИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

K. LUKAUSKAS¹

Professor

G.S. NURTAZINA^{*2}

PhD student

¹*Lithuanian Veterinary Academy, Vilnius, Lithuania*

²*Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan,*

Nur-Sultan, Kazakhstan

g.nurtazina@apa.kz

К. ЛУКАУСКАС¹

профессор

Г.С. НҰРТАЗИНА²

PhD докторанты

¹*Литваның ветеринарлық академиясы, Вильнюс, Литва*

² *Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы мемлекеттік басқару академиясы,*

Нұр-Сұлтан, Қазақстан

К. ЛУКАУСКАС¹

профессор

Г.С. НҰРТАЗИНА²

докторант PhD

¹*Литовская ветеринарная академия, Вильнюс, Литва*

²*Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан,*

Нур-Султан, Казахстан

Abstract. Public support measures in the veterinary system of Kazakhstan play an important role in ensuring animal health in the country, which affect domestic and international trade, the movement of animal products. Currently, the economy of the republic is aimed at expanding the export potential in the livestock sector, therefore, public support in veterinary medicine deserves special attention. The purpose of this study is to analyze the dynamics of veterinary measures funded by the State, as well as to study the relationship between measures of State assistance to the veterinary sphere and the dynamics of animal diseases in Kazakhstan. The results of the study revealed that public support measures for the public veterinary system are growing along with the number of outbreaks of livestock diseases, in particular, the most common chronic disease - animal brucellosis. Registration of the site of this disease increases annually along with an increase in the cost of laboratory tests for the diagnosis of this disease. This situation indicates a low efficiency of the implemented veterinary measures, which do not have a positive effect on the health status of livestock and veterinary safety in the country. Based on this, it is necessary that the government should take operational measures aimed at reducing the number of outbreaks, improving the state of animal health and strengthening veterinary safety in the republic. According to the results of the study, a number of recommendations were developed that take into account new approaches to measures of veterinary protection for preventive purposes.

Аңдатпа. Қазақстанның ветеринариялық жүйесінде мемлекеттік қолдау шаралары елдің аумағында малдардың денсаулығын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады, олар ішкі және халықаралық саудаға, малдан алынатын өнімдердің орын ауыстыруына әсер етеді. Қазіргі уақытта республика экономикасы мал шаруашылығы саласындағы экспорттық әлеуетті кеңейтуге бағытталған, сондықтан ветеринариядағы мемлекеттік көмек ерекше назар аударуға тұрарлық. Осы зерттеудің мақсаты мемлекет қаржыландыратын ветерина-

риялық шаралардың динамикасын талдау, сондай-ақ ветеринарлық саладағы мемлекеттік жәрдем шаралары мен Қазақстандағы мал басы ауруларының динамикасы арасындағы өзара байланысты зерттеу болып табылады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, мемлекеттің ветеринариялық жүйесін мемлекеттік қолдау шаралары мал ауруларының өршу санымен, атап айтқанда, аса таралған созылмалы ауру – жануарлардың бруцеллезімен бірге өсуде. Осы аурудың ошақтарын тіркеу жыл сайын осы аурудың диагностикасы бойынша зертханалық зерттеулерге жұмсалатын шығындардың өсуімен бірге ұлғаяды. Мұндай жағдай мал басының денсаулығына және елдегі ветеринариялық қауіпсіздікке оң әсер етпейтін іске асырылатын ветеринариялық шаралардың тиімділігінің төмендігін көрсетеді. Осыны негізге ала отырып, мемлекет тарапынан мал ауруларының өршу санын азайтуға, денсаулық жағдайын жақсартуға және республикада ветеринариялық қауіпсіздікті күшейтуге бағытталған жедел шаралар қабылдау қажет. Зерттеу нәтижелері бойынша алдын алу мақсатында ветеринарлық қорғау шараларына жаңа тәсілдерді ескеретін бірқатар ұсыныстар әзірленді.

Аннотация. Меры государственной поддержки в ветеринарной системе Казахстана играют важную роль в обеспечении здоровья животных на территории страны, которые влияют на внутреннюю и международную торговлю, перемещение продуктов животного происхождения. В настоящее время экономика республики нацелена на расширение экспортного потенциала в животноводческой отрасли, поэтому государственная помощь в ветеринарии заслуживает особого внимания. Целью данного исследования является анализ динамики ветеринарных мер, финансируемых государством, а также изучение взаимосвязи между мерами государственного содействия ветеринарной сфере и динамикой болезней поголовья животных в Казахстане. Результаты исследования выявили, что меры господдержки ветеринарной системы государства растут вместе с числом вспышек заболеваний скота, в частности, наиболее распространенная хроническая болезнь – бруцеллез животных. Регистрация очагов данной болезни ежегодно увеличивается вместе с ростом расходов на лабораторные исследования по диагностике этого заболевания. Такая ситуация указывает на низкую эффективность реализуемых ветеринарных мер, которые не оказывают положительного влияния на состояние здоровья поголовья скота и ветеринарную безопасность в стране. Исходя из этого, необходимо принятие оперативных мер со стороны государства, направленных на уменьшение количества вспышек, улучшение состояния здоровья животных и усиления ветеринарной безопасности в республике. По результатам исследования разработан ряд рекомендаций, учитывающих новые подходы к мерам ветеринарной защиты в превентивных целях.

Keywords: veterinary system, animal health, chronic diseases, brucellosis, diagnostics, State regulation, livestock industry, export potential.

Түйінді сөздер: ветеринария жүйесі, малдардың денсаулығы, созылмалы аурулар, бруцеллез, диагностика, мемлекеттік реттеу, мал шаруашылығы саласы, экспорттық әлеует.

Ключевые слова: система ветеринарии, здоровье животных, хронические болезни, бруцеллез, диагностика, государственное регулирование, животноводческая отрасль, экспортный потенциал.

Introduction. Since 1991 Kazakhstan has undergone through the major social, economic and political transformations over the last quarter century. The agricultural sector has experienced difficult times in this period including the livestock production. The share of GDP in agriculture dramatically fell down by five times [1]. The labor force in agriculture, including forestry and fishery, was declined by two and half times. The share of labor force at ages 15-28 also decreased by one-fourth. The farm animal population decreased, in particular small ruminants by two times, cattle and poultry by one third [2].

Along with the membership to the Eurasian Economic Union (2014) and the World Trade

Organization (2015), the development of world trade and integration processes poses a serious threat to international trade with the livestock products including live animals [3]. Therefore according to the WTO rules the state support measures aimed at protection of animal health and food safety are considered as “Green box” subsidies and allowed without limits.

In this light, the effectiveness of veterinary measures funded by governments plays an essential role in development of livestock production and expanding its trade capacity. Especially the important ones are preventive veterinary measures that include vaccination campaign and laboratory tests in live animals. These veterinary measures help to prevent

from animal disease outbreaks that consequently allow avoiding the undesirable economic losses.

The veterinary system of Kazakhstan is responsible for animal health and food safety issues. Within the last twenty years there were institutional changes in the veterinary system of Kazakhstan that affected the livestock development. The Government annually provides funding of the veterinary measures in order to prevent introduction and spread the animal diseases throughout the territory. However, despite these state support measures in veterinary, there are still challenges related to unfavourable epizootic situation in the country.

The objective of this study is to analyse the public expenditures on veterinary measures and propose recommendations on the new approaches to the development of preventive veterinary measures.

Material and methods of research. In the study there were used peer-reviewed publications, legal regulations, official reports and state funding programmes in relation to veterinary system of Kazakhstan, financial support of government in agriculture and animal health fiends. The study analysed the expenditures for certain veterinary measures from the state budget in the period from 2002 to 2019 in order to have larger confidence. However some data analysed are in the period to 2014, due to difficulties the gain such statistics from the veterinary authority. Therefore all data used in this article mainly derived from the state programs and other available resources.

The content-analysis method was used for the reviewing the texts of the state policies in the veterinary system of Kazakhstan. In addition, the quantitative and methods were used to analyse the dynamics of the state expenditure on veterinary measures.

State financial support of agriculture includes both direct and indirect investments [4]. Direct governmental financial support in foreign countries includes direct government compensation payments; payments for damages caused by natural disasters [5] and by production restructuring (payment for acreage reduction, forced livestock slaughter, etc.); subsidies per livestock (animal head) or population; funding for procurement of production resources (subsidies for purchase of fertilizers, pesticides and animal feed).

Results and their discussion. Agricultural support is significant for developed and developing countries. Particularly countries with a high value added of agriculture is the most interested in supporting of their agricultural sector. For example, state support of agricultural

producers in the European Union is around 39%, in the United States - 36% and in Japan - 15%. The share of public support in the EU total production made 36%, in the United States – 39% and in Japan - 37% [6].

A number of OECD countries started to reduce their overall support of agricultural producers in order to shift agricultural policies from its distorting effects to focusing on more targeted measures in the 2000 s. However, these efforts were stalled since 2010. These conclusions were made by the OECD experts based on the results of agricultural policy studies in 53 countries and highlighted in the last annual report on «Agricultural Policy: Monitoring and Evaluation» [7]. There are three major indicators outlined in the OECD report: producers support, consumers support and general services support. Around 70% of all transfers in agriculture are taken by the support to producers that have strong market distorting effects. This creates a gap between internal and international market prices. General support measures have less distorting effects on the world market however they are often much lower than support to producers in many countries. It is suggested that an increase of investments in general support might enable sustainable development and productivity in agriculture.

Food security of any country is characterized by two main aspects – the share of imported food products and (quite often) by low quality of these products. States not only support production by administrative price regulation and subsidized payments, but also by increasing competitiveness of their agricultural sector. They actively provide general services for national agricultural producers, which include introduction of innovative technologies, support of marketing, financial and transport infrastructure, insurance costs, development of consulting in rural areas, upgrade of rural infrastructure and veterinary services.

Several articles about the current state of agro-industrial complex of Kazakhstan has shown that agriculture as a branch of economic activity and its role and importance in the socio-economic development is explored in publications of numerous Kazakhstani researchers [8]. They examined the development of market relations in the agrarian sector of the economy and modern aspects of agricultural production management in the risk conditions, taking into account the management decisions optimizations.

Some researchers have been studying the branches of agriculture from the standpoint of the strategic objectives implementation analyzing the methods of the competitiveness of local producers [9].

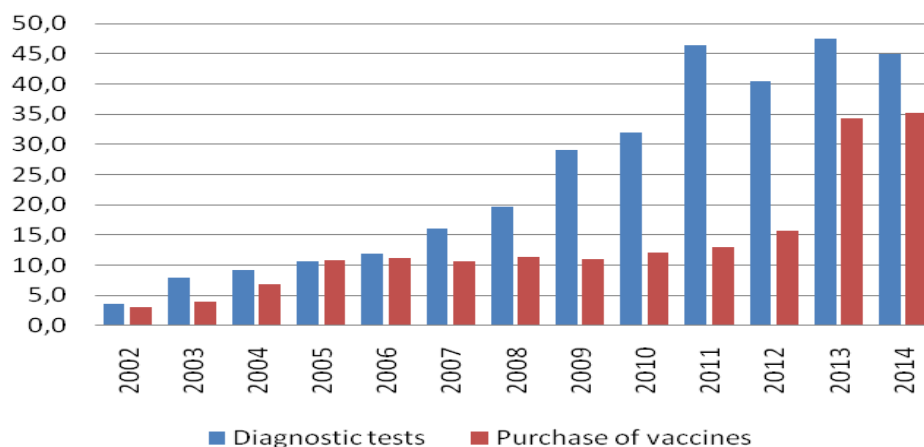
However, above mentioned studies are about the development of agriculture and general state support measures in this sector. There is no concrete study on analysis of public expenditures of the state support measures in the veterinary system.

The veterinary measures in Kazakhstan mainly aimed at prevention of the animal diseases from introduction and spread throughout the territory, and monitoring of animal diseases in order to maintain the existing risks that are present in the country. There are a number of veterinary measures funded by the central budget. They include vaccination against certain highly contagious animal diseases, blood samples, and laboratory tests, eradication measures on acute and chronic animal diseases, transportation and storage of veterinary medicines, animal identification procedures, and food safety measures and maintain of veterinary laboratories and state veterinary divisions. For the purpose of this study there were selected two main preventive veterinary measures, where spent almost half of the total public expenditures allocated to the veterinary system: vaccination against certain animal diseases and laboratory tests for monitoring purpose.

There is important to note that vaccination campaign include state purchase of the

veterinary medicines (vaccines), transportation (delivery to rayons and villages), storage and administering the vaccines (injections) to live farm animals. All these manipulations are funded from the state budget. The study analysed the public expenditures on purchase of vaccines against certain animal diseases. In terms of laboratory tests of blood samples collected from the live farm animals there were analysed the budget expenses on monitoring of animal diseases.

Public expenditures on veterinary measures had annual stable growth in the period from 2002 to 2019 (figure 1). This growth mainly related to the annual increase in the number of farm animals subject to vaccination and blood samplings. Such dynamics possibly directly linked with regular changes and updates in animal disease control programmes based on epizootic situation in the previous years. The funding of the laboratory tests was always more than public expenditures on purchase of vaccines. The highest differences in public expenditures between two major veterinary measures were recorded in 2007-2012. Probably this was a result of implementation of a new strategy on brucellosis in farm animals introduced in 2007 by the veterinary authority.

Source: Committee of veterinary control and surveillance

Figure 1 - The public expenditures on veterinary measures in Kazakhstan in 2002-2014 (\$ mln)

There was analysed the structure of public expenditures on monitoring of animal diseases through the laboratory tests (figure 2). The share of expenses on laboratory tests on brucellosis in 2002 was equal to around 40%. Since then its share largely increased in the last years by two times and reached by 84% of the total budget for laboratory tests in 2014.

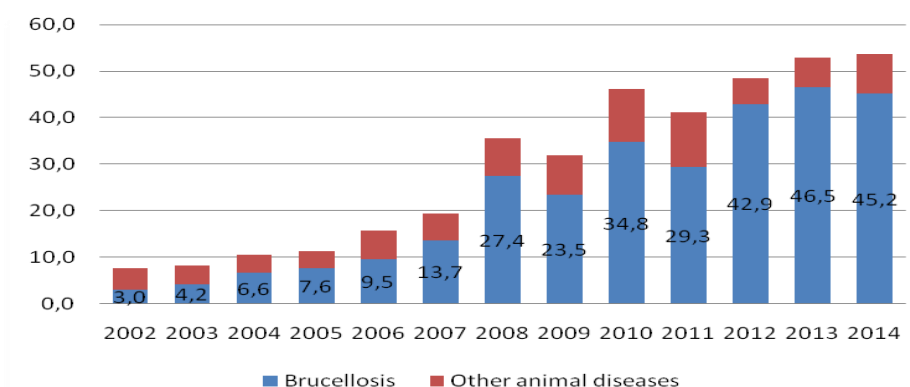
The dynamics of the laboratory tests on brucellosis have a stable annual growth since 2002 (figure 3). The number of laboratory tests

of bovines increased by one third, small ruminants and other animals by more than four times in 2014. Other animals include equids, suids, camelids and deer (called marals).

At the same time the number of registered outbreaks on Brucellosis in Kazakhstan surged by 4 times in bovines and by 5 times in small ruminants (figure 4). There was a sharp rise in the registered outbreaks of this disease in small ruminants in 2006 from 40 to 178 outbreaks. The dynamics of brucellosis out-

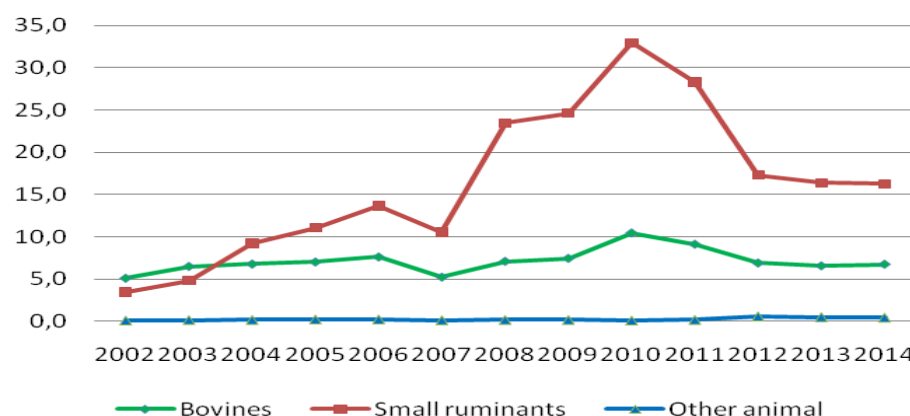
breaks demonstrated unfavourable epizootic situation in Kazakhstan and has a negative ten-

dency to grow if the effective intervention measures will be not applied in the next future.

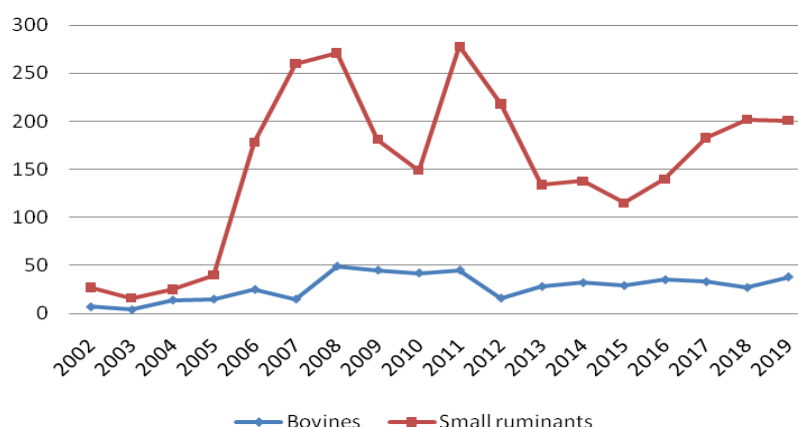
Source: Ministry of agriculture of Kazakhstan

Figure 2 - Dynamic and structure of the public expenditures on laboratory tests in Kazakhstan in 2002-2014 (\$ mln)

Source: Ministry of agriculture of Kazakhstan

Figure 3 - Dynamics of the laboratory tests on Brucellosis in Kazakhstan by animals in 2002-2014 (mln)

Source: Committee of veterinary control and surveillance

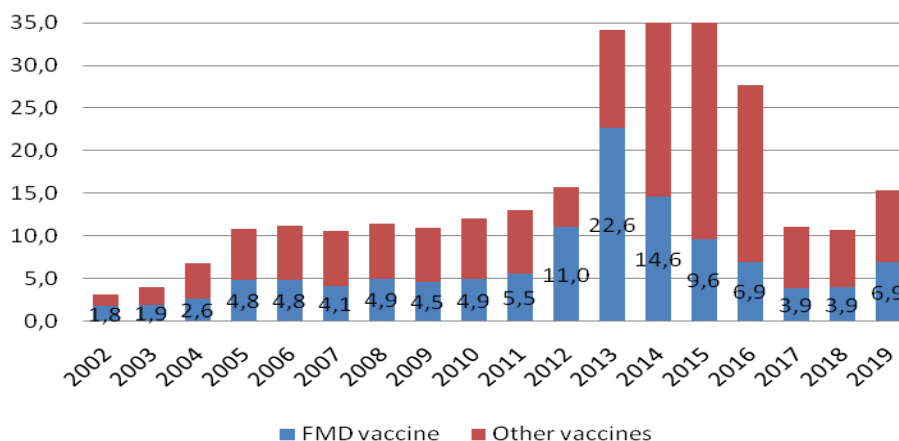
Figure 4 - Dynamics of the outbreaks on brucellosis in animals in 2002-2019

The dynamics and structure of the public expenditures on purchase of vaccines shown in the figure 5. There was a stable increase in funding; especially in the period of from 2013 to 2016 the budget was doubled.

Expenditures on vaccine against Food and Mouth Disease (FMD) were highest in the structure of the total budget compare to other vaccines against animal diseases. More than half (56%) of the total budget for vaccines was spent to purchase the FMD vaccine for

bovines and small ruminants. The share of expenses on this vaccine was fluctuating during the period from 2002 to 2019 however its share was within the 40%-70%. In 2014 its planned share in the beginning of year was around 62%, however its actual share after the government procurement was around 40%

due to price proposals less than it was planned. In the last five years the share of expenses on FMD vaccine took more than one third of all expenditures. It is evidence that country draws significant attention in this disease, which can pose a transboundary threat to international trade.

Source: Ministry of agriculture of Kazakhstan

Figure 5 - Dynamic and structure of the state procurement on vaccines against animal diseases in 2002-2019 (\$ mln)

FMD is a highly contagious and transboundary disease. This animal disease has persistent presence in the Eurasian continent including Kazakhstan. During this period, in spite of massive vaccination campaign against FMD since 2001, there was registered a number of outbreaks in central and east Kazakhstan. For example last outbreaks of FMD were officially recorded in the period of 2001-2015. Unfortunately there is no exact number of outbreaks. However the evidence of circulation of some FMD virus sero-types in the country is based on the laboratory test results on identification of non-structural proteins relevant to FMD in live animals.

The results of this study revealed the state support measures of the veterinary system of Kazakhstan are growing along with the number of animal diseases outbreaks. Particularly, the most common chronic animal disease brucellosis is increasing annually along with an increase of the expenses for laboratory tests. This indicates that the veterinary measures have almost no positive effects on animal health situation, and therefore requires immediate intervention measures aimed at decreasing the number of outbreaks and improving the animal health situation in the country.

Regarding the budget classification of public expenditures for agricultural sector, there were changes in the approach of categorization of the budget allocations in 2016. The public expenditures designated for veterinary measures were included into the cate-

gory on livestock. This meant that the veterinary safety measures are one of the important elements of livestock development and should be considered in an aggregated way.

The main purpose of any veterinary measures is not only animal health standing alone, it is more important to contribute to the livestock development through the minimizing the negative consequences from animal diseases and poor health conditions. That is a significant step towards to understanding the role of the veterinary system.

The annual growth of allocated public expenditures on veterinary measures in Kazakhstan indicates the importance of this field to agriculture of Kazakhstan. Of course one of the causes of the increase is inflation rate and surge of prices. However, there is also an increase in the number of manipulations related to the number of animals covered by the veterinary measures. Another reason is the strategy applied for animal diseases control that affects the types of veterinary measures and the budget.

It is evidence that the veterinary measures on monitoring of animal diseases through the blood samplings had higher budget than specific preventive measures via vaccination in the analysed period. The growth of public expenditures on laboratory tests was higher than an increase of vaccination expenses. This situation also can be proved by an extensive network of veterinary laboratories located through the whole

country. The central laboratory responsible for all screening tests is the Republican veterinary laboratory that has 18 regional and more than 200 branches at district levels.

In the structure of budget allocated for laboratory tests in the analyzed period, the greatest proportion of the public expenditures was spent to *Brucellosis*. This is the generic name used for the animal and human infections caused by several species of the genus *Brucella*, mainly *B.abortus*, *B.melitensis* and *B.suis*. The growing proportion of expenses on this disease indicates its great importance for the Government.

In spite of the actions taken by the state veterinary service, the presence of *Brucellosis* is growing. This is evidenced by the increased number of registered outbreaks by more than four times since 2002. This situation also indicates that there is a negative trend in eradication of the disease. The sharp rise of the number of outbreaks in bovines was recorded since 2006. In 2007 there was introduced the new strategy on controlling of *Brucellosis*. According to that, the vaccination against *brucellosis* was replaced by massive blood samplings. There was started to conduct laboratory tests using the method of Enzyme-Linked Immunosorbent Assays (ELISA) preliminarily in bovines then later on in young farm animals. This method differs with a high level of specificity therefore it requires larger expenses. This might be the main reason for increasing the number of outbreaks.

Another important veterinary measure is vaccination against diseases. This is still practiced in Kazakhstan since Soviet Union, where the Government provided almost all veterinary medicines. Today the Government provides certain types of vaccines against around twenty highly contagious animal diseases to farmers on a free basis since 2002. The budget for purchase of vaccines also has a growing tendency. This might indicate that the country's animal diseases control strategies largely rely on specific prevention measures (vaccination) rather than application of general non-specific veterinary-sanitary measures.

The largest proportion of the budget allocated for purchase of vaccines was taken by the FMD vaccines since 2002. Approximately on average half of the public expenses were spent to this one type of vaccine in the analysed period. This situation provides evidence that the country has a serious concern regarding this disease. Unfortunately there was not found sufficient information on FMD outbreaks in Kazakhstan in the last twenty years. Therefore, it can be suggested that the epi-

zootic situation on FMD in the country is unfavourable. Moreover, FMD being a transboundary disease also poses certain risk from the neighbouring countries where this disease is present, such as Russia, Kyrgyzstan and China.

According to the official veterinary service, there were a sharp increase in exotic animal diseases in the last few years. For example, African swine fever, lumpy skin disease in bovines and re-emergence of FMD in farm animals. The situation with chronic diseases such as *Brucellosis* also has an unfavourable scenery and negatively influences the animal health situation of the country. There might be also other factors that affect the animal health, however the strategy on animal disease control is one of the key elements. This signalizes that the strategies against above mentioned animal diseases need to reconsider with introduction of new control programmes.

Conclusion

1. Based on the results of analyses of the state support measures of the veterinary system of Kazakhstan, it is clear that the strategies and approaches to the animal disease control need to reconsider. Particularly, the most common chronic animal disease *brucellosis* is increasing annually along with growing the expenses for laboratory tests. This indicates that this veterinary measure has no positive effect on animal health situation, and therefore requires immediate intervention measures aimed at decreasing the number of outbreaks and improving the animal health situation in the country.

2. Based on the results of this study the following recommendations were developed:

- to provide risk assessment for the main diseases registered in Kazakhstan in last 3 years, where the dynamics is increasing;
- to develop new animal disease control programmes in accordance with best international practices;
- to optimize the content of the veterinary measures with the aim make the more targeted to the existing problems;
- to enhance the structure of the veterinary system;
- to eliminate the conflict of interests between veterinary service and livestock development priorities.

References

- 1 World Bank Database (2019) [Electronic resource] URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=KZ> (date of access: 20.01.2020).
- 2 Statistical data on the main economic indicators Kazakhstan. Bulletin of the Committee of

statistics of the Republic of Kazakhstan. Committee of statistics of Kazakhstan, 2018. – P.11.

3 Peter, Van Den Bossche. The Law and Policy of the World Trade Organization. Cases and Materials: monograph / Van Den Bossche Peter. – Cambridge: Cambridge University, 2011.-30p.

4 Klimova, N.V. (2013). Features of state regulatory impact on agribusiness in foreign countries. Scientific journal of the Kuban State Agrarian University. [Electronic resource] URL: <http://ej.kubagro.ru/2013/06/pdf/45.pdf> (date of access: 25.01. 2020).

5 Amanor, K.S. South-south cooperation, agribusiness and the African agricultural development: Brazil and China in Ghana and Mozambique / K.S. Amanor, S.Chichava // World Development.- 2016.- № 81.- P. 13-23.

6 Wigier, M. Agribusiness and economic development during Poland's membership in the EU. Competitiveness of Agro-Food and Environmental Economy: monograph / M. Wigier.- 2014.- P. 39-49.

7 Organization for economic cooperation and development. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation.- Paris: OECD Publishing, 2019.- 476 p.

8 Lokotko, A.V. The development of agro-industrial complex of Kazakhstan / A.V. Lokotko, T.M. Tretyakova // KASU Bulletin.- 2011.- № 3.- P. 16-20.

9 Kaltayeva, A.B. Methods of analysis of the competitiveness of the dairy industry / A.B. Kaltayeva // Journal University, International Business.- 2012. -№ 1.-P. 35-37.

МРНТИ 68.00.00

УДК 631.151.3(574)

СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ КАЗАХСТАНА

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ МАМАНДАНУ

SPECIALIZATION IN AGRICULTURE OF KAZAKHSTAN

У.К. КЕРИМОВА^{*1}

д.э.н., профессор

С.А. ТУРЕКУЛОВ¹

докторант PhD

Ж.Е. ЕСИЛЬБАЕВА²

докторант PhD

¹Казахский национальный аграрный университет, Алматы, Казахстан

²Алматинский технологический университет, Алматы, Казахстан

ykerimova@mail.ru

У.К. КЕРИМОВА¹

э.ф.д., профессор,

С. ТУРЕКУЛОВ¹

PhD докторанты

Ж.Е. ЕСИЛЬБАЕВА²

PhD докторанты

¹Қазақ ұлттық аграрлық университеті, Алматы, Қазақстан

²Алматы технологиялық университеті, Алматы, Қазақстан

U.K. KERIMOVA¹

Dr.E. Sc., Professor

S. TUREKULOV¹

PhD student

J.E. ESILBAEVA²

PhD student

¹Kazakh National Agrarian Universit, Almaty, Kazakhstan

²Almaty Technological University, Almaty, Kazakhstan

Аннотация. Проведено исследование по специализации агроформирований в Жамбылской области, по результатам которого обосновано размещение сельхозкультур и поголовья животных, с учетом территориально-отраслевых особенностей региона и природных зон. Дан всесторонний анализ природно-климатических условий в области, влияющих на проведение технологических процессов, приемы борьбы с вредителями и болезнями, исполь-

цветания Казахстана» отмечается, что «сельское хозяйство – наш основной ресурс, но он используется далеко не в полной мере. Мы имеем значительный потенциал для производства органической и экологически чистой продукции, востребованной не только внутри страны, но и за рубежом. Мы должны поэтапно увеличить количество орошаемых земель до 3,0 млн га к 2030 году. Это позволит обеспечить рост объема сельхозпродукции в 4,5 раза» [1].

Для реализации поставленных задач необходимо наращивать объемы производства экспортно ориентированной, конкурентоспособной сельскохозяйственной продукции и повысить производительность труда к 2021 г. в 2,5 раза [2].

Одним из путей решения данного вопроса является специализация сельскохозяйственных предприятий.

Преимущества специализации:

- сокращение количества товарных отраслей;
- увеличение объема выпускаемой продукции;
- повышение прибыли (чистого дохода) за счет снижения себестоимости выпускаемой продукции.

Для изучения эффективности специализации объектом исследования выбрана Жамбылская область, которая является одним из крупных сельскохозяйственных регионов Казахстана. Разнообразные природно-климатические условия, обширность ее территории, наличие земельных, водных и трудовых ресурсов позволяют развивать здесь практически все отрасли сельского хозяйства [3].

Материал и методы исследования.

Проанализировано размещение сельскохозяйственных культур и поголовья животных в Жамбылской области по природным зонам, в разрезе районов. Районы области в зависимости от биоклиматического потенциала территории и информации о состоянии сельскохозяйственного производства разделены по почвенно-климатическим условиям на следующие зоны: пустынная, предгорно-пустынно-степная и среднеазиатская горная.

Для характеристики состояния развития сельского хозяйства в зонах специализации применялся индексный метод, в частности, рассчитаны индексы: урожайности сельскохозяйственных культур, продуктивности животных и птиц, себестоимости и конкурентоспособности. Например, при значении индекса конкурентоспособности (I ксз) менее 0,5 развитие тех или

иных культур или отраслей в данной зоне считается неконкурентоспособным, от 0,5 до 0,9 – не достаточно конкурентоспособным, от 0,9 до 1,0 – условно конкурентоспособным, более 1 – высококонкурентоспособным [см. 3].

При обосновании специализации сельскохозяйственного производства применялся метод оптимального планирования.

Критерием данного подхода *явилось* максимальное производство продукции с единицы земельной площади при наименьших затратах на единицу продукции.

При расчетах экономических показателей применялись статистические данные Комитета по статистике МНЭ РК, монографические исследования авторов.

Результаты и их обсуждение. Специализация сельскохозяйственного производства необходима агроформированиям для концентрации материальных и финансовых ресурсов на производстве конкурентоспособной продукции, внедрения инновационных технологий в производство, эффективной формы организации труда и повышения рентабельности предприятий [4].

Общеизвестно, что специализация определяется структурой товарной продукции. Если удельный вес одной отрасли в товарной продукции сельскохозяйственных предприятий превышает 75%, то такие хозяйства называются узкоспециализированными. К таким предприятиям относятся птицефабрики, свиноводческие комплексы, тепличные хозяйства и др. Если в структуре товарной продукции главная отрасль занимает свыше 50%, то в хозяйствах, наряду с главной, развивают дополнительные отрасли. Если удельный вес в структуре товарной продукции двух основных отраслей составляет не менее 2/3 (66,6%) или трех отраслей – не менее 3/4 (75%), то в таких хозяйствах может быть несколько дополнительных отраслей. Отрасли, имеющие наибольший удельный вес в товарной продукции, и определяют специализацию хозяйства [5].

Почти одна четверть всей территории Казахстана характеризуется как степные земли, половина – полупустынные и пустынные территории, остальная четверть – предгорная зона. 80% площади занимают сельскохозяйственные земли, что составляет более 200 млн гектаров. Однако, согласно официальной статистике, только 40%, или 96 млн га из них используются в сельскохозяйственном обороте [6].

В Жамбылской области выращивают овощи, фрукты, картофель, зерновые (пшеница, ячмень, кукуруза на зерно), кормо-

вые, бахчевые, масличные культуры (сафлор, подсолнечник), разводят поголовье всех видов животных (КРС, овцы и козы, лошади, верблюды, птицы, свиньи).

По природным условиям территория Жамбылской области делится на три зоны: пустынная, предгорно-пустынно-степная и среднеазиатская горная. Площадь пустынной зоны занимает 10 975 тыс. га, что составляет 70,5% всей территории области. В основном – это зона отгонного животноводства. Под земледелие используют орошаемые земли низовья реки Шу.

Площадь предгорно-пустынно-степной зоны занимает 2 563 тыс. га или 17,4% от всей территории области.

Общая площадь среднеазиатской горной зоны составляет 1 153 тыс. га или 7,9% территории региона.

Наиболее продуктивные сельскохозяйственные угодья размещены в среднеазиатской горной и предгорной пустынно-степной зонах. В них сосредоточено 98% пашни, в том числе в среднеазиатской горной зоне – 60%, предгорно-пустынно-степной – 38%, пустынной – 2%.

Посевы сельскохозяйственных культур в основном размещены в среднеазиатской горной и предгорно-пустынно-степной зонах. Возделывают здесь озимую пшеницу, ячмень, кукурузу на зерно, масличные культуры, сафлор, подсолнечник. В области возрождается возделывание технической культуры – сахарной свеклы. Проведена реконструкция Меркенского сахарного завода, который может переработать весь выращенный урожай.

В связи с ростом спроса со стороны населения на овощи и бахчевые в регионе постепенно расширяют их посевы.

Семечковые культуры занимают по области более 3,0 тыс. га площади, которые размещены в 2-х зонах, за исключением пустынной.

В области кормовые культуры занимают 203,7 тыс. гектаров.

Перспективными зонами возделывания зерновых культур (пшеницы, ячменя), а также кукурузы на зерно, являются среднеазиатская горная и предгорно-пустынно-степная.

Индекс урожайности в них больше единицы. В перспективе в области планируют расширять посевные площади под сахарной свеклой для удовлетворения потребности населения страны в сахаре. Ее посевы необходимо размещать в этих 2-х зонах.

Регион полностью удовлетворяет внутреннюю потребность в картофеле и овоще-

бахчевых культурах. Однако, данный регион является поставщиком этих продуктов в северные области Казахстана, где практически по природно-климатическим условиям невозможно выращивать ранние, теплолюбивые культуры. Поэтому, учитывая высокую эффективность их возделывания в данном регионе, следует расширять их посевы. В перспективе необходимо увеличить посевы картофеля и овоще-бахчевых культур в среднеазиатской горной и предгорно-пустынно-степной зонах.

Садоводство и виноградарство должно получить развитие в горной и предгорно-пустынно-степной зонах.

Нами рассчитан индекс конкурентоспособности возделывания сельскохозяйственных культур и выращивания животных.

Расчеты индекса конкурентоспособности сельскохозяйственных культур подтвердили, что среднеазиатская горная зона вполне благоприятна для производства зерна, в том числе пшеницы, ячменя, кукурузы, сахарной свеклы. Предгорно-пустынно-степная зона обладает условиями для производства зерна кукурузы, овощей и сахарной свеклы. Индекс конкурентоспособности кукурузы в этой зоне, возделываемой на зерно, самый высокий – 1,29 и овощей – 1,23.

На 1 января 2019 г. в области содержалось более 396 тыс. гол. крупного рогатого скота, из них 175,6 тыс. гол. коров, 2 788,3 тыс. гол. овец и коз, 128,1 гол. лошадей, 13,7 тыс. гол. свиней, 6,6 тыс. гол. верблюдов, 1 620,3 тыс. голов птицы. Из общего поголовья крупного рогатого скота 110,9 тыс. гол. (28%) приходится на среднеазиатскую горную зону, 209,9 тыс. гол. (53,0%) – предгорно-пустынно-степную зону, 75,2 тыс. гол. (19%) – пустынную зону.

Большая часть поголовья овец и коз находится в первых двух зонах. В среднеазиатской горной зоне размещено 722,2 тыс. гол. (25,9%), в предгорно-пустынно-степной зоне – 1 505,7 тыс. гол. (54%), тогда как в пустынной зоне, имеющей благоприятные условия для развития отгонного животноводства, – 560,4 тыс. гол., что составляет 20,1% их общей численности.

Аналогичное положение в размещении поголовья лошадей. Более 81,0% их приходится на первые две зоны, к в пустынной зоне – лишь 18,5% их поголовья.

Поголовье птицы в области составило 1620,3 тыс. голов. Из них в среднеазиатской горной зоне – 332,2 тыс. гол., или 20,5%, в предгорно-пустынно-степной –

1046,7 тыс. гол. (64,6%) и пустынной – 241,4 тыс. гол. (14,9%) [7].

В пересчете голов на условные единицы поголовья скота и птицы в области составляет 787,1 тыс. голов. Их размещение по природным зонам следующее:

- среднеазиатская горная зона – 208,8 тыс. гол.;
- предгорно-пустынно-степная зона – 426,8 тыс. гол.;
- пустынная зона – 152,5 тыс. голов.

Более половины, а точнее 54,0% всего поголовья, приходится на вторую зону, в первой зоне размещено 26,6%, в третьей зоне – 19,4%. С другой стороны, структура поголовья животных показывает, что в области ведущими отраслями являются овцеводство и скотоводство. Себестоимость мяса крупного рогатого скота в убойном весе по области составила 72 209 тенге при сложившейся цене его реализации – 87 496 тенге.

При этом наблюдается значительное различие себестоимости животноводческой продукции в разрезе зон. В пустынной зоне самая высокая себестоимость говядины. Здесь она составила 89 853 тенге, в предгорно-пустынно-степной зоне – 75 210 тенге и самая низкая – в среднеазиатской горной зоне – 58 791 тенге [8].

Анализ индекса продуктивности скота и птицы по области показал, что наиболее благоприятной зоной для разведения крупного рогатого скота является предгорно-пустынно-степная зона. Для развития овцеводства наиболее благоприятные условия имеются в двух зонах: среднеазиатской горной и пустынной. Свиноводство получило развитие в предгорно-пустынно-степной зоне, где индекс продуктивности равен 1,07. Разведением лошадей занимаются во всех зонах. В то же время индекс продуктивности в пустынной зоне ниже 1, что составляет 0,93. Птицеводство следует развивать в двух зонах, за исключением пустынной [см. 6].

Проанализировав интегральный индекс конкурентоспособности отдельных видов продукции, отметим, что для развития крупного рогатого скота благоприятны две природные зоны – среднеазиатская горная и предгорно-пустынно-степная. В пустынной зоне не целесообразно развивать эту отрасль.

Овцеводство и коневодство можно развивать во всех природных зонах. Наиболее эффективной для развития овцеводства является пустынная зона, а для свиноводства – предгорно-пустынно-степная зона.

Коневодство можно развивать практически во всех зонах, но менее благоприятна предгорно-пустынно-степная зона.

Верблюдоводство предпочтительнее развивать в пустынной зоне, птицеводство – в предгорно-пустынно-степной зоне.

Выводы

1. Интенсивное развитие животноводства в регионе повысит спрос на концентрированные корма, в частности, на зерно кукурузы, которое является незаменимым сырьем для развития комбикормовой промышленности. Поэтому площади под кукурузой на зерно в регионе не целесообразно сокращать. Увеличение производства возможно за счет внедрения высокоурожайных сортов.

2. Сахарная свекла является традиционной культурой для этого региона. Ее развитие здесь экономически целесообразно, так как имеется соответствующая инфраструктура по ее переработке.

3. На орошаемых землях области также экономически выгодно выращивать овощные и бахчевые культуры, которые по своему качеству должны соответствовать высоким стандартам, включая возможность освоения технологии производства экологически чистой продукции.

4. Следует расширить посевы кукурузы на зерно до 30,0 тыс.га, сахарной свеклы – 25 тыс.га, овощей – 45 тыс. га, бахчевых – до 30 тыс.га, что позволит кардинально изменить положение в отраслях и выйти на внешний рынок с высококачественной продукцией.

5. Аналогичные резервы имеются и в развитии животноводства. Следует ускоренными темпами развивать такие отрасли, как скотоводство, овцеводство и коневодство. Говядина, баранина, произведенная в данной области, пользуется спросом на внешних рынках.

Таким образом, исследования по определению специализации позволят повысить эффективность размещения отраслей сельского хозяйства в наиболее благоприятных зонах региона и конкурентоспособность выращенной продукции в данной области.

Список литературы

- 1 Послание Главы государства Республики Казахстан К.-Ж. Токаева народу Казахстана «Конструктивный общественный диалог - основа стабильности и процветания Казахстана», 2 сентября 2019г. (2019) [Электронный ресурс] URL: [http:// www.akorda.kz](http://www.akorda.kz) (дата обращения: 23.01.2020).

2 Государственная программа развития АПК на 2017-2021гг. (2017) [Электронный ресурс] URL: <http://www.egov.kz/cms/law/list> (дата обращения: 22.01.2020).

3 Мадиев Г.Р. Направления специализации в сельском хозяйстве Жамбылской области / Г.Р. Мадиев., А.Б. Бекбосынова // Проблемы агрорынка.- 2019.-№4.- С. 76-85.

4 Специализация и концентрация в сельском хозяйстве (2015) [Электронный ресурс] URL:<http://www.studref.com//354943/ekonomika/spetsializatsiya kontsentratsiya selskom hozyaystve> (дата обращения:24.01.2020).

5 Специализация сельскохозяйственного производства (2015) [Электронный ресурс] URL: <http://www.studfile.net/preview> (дата обращения: 24.01.2020).

6 Маркетинговые исследования рынка Республики Казахстан (2019) [Электронный ресурс] URL: <http://www.marketingcenter.kz/2019/05-10-kazakhstan-selskoe-khoziaistvo.html> (дата обращения: 23.01.2020).

7 Оперативные данные Комитета по статистике МНЭ РК «Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан за 2018 г. по Жамбылской области (2019) [Электронный ресурс] URL: <http://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 24.01.2020).

8 Бекбенбетова Б., Рахметулина Ж. (2018). Социально-экономическое развитие Жамбылской области Республики Казахстан // Вестник евразийской науки [Электронный ресурс] URL:<http://www.cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-ekonomicheskoe--razvitie-zhambylskoy-oblasti-respubliki-kazahstan> (дата обращения: 22.01.2020).

1 Message from the President of the Republic of Kazakhstan K.-J. Tokayev to the people of Kazakhstan "Constructive public dialogue - the basis of stability and prosperity of Kazakhstan", September 2, 2019 (2019) [Electronic resource] URL: <http://www.akorda.kz>. (date of access: 23.01.2020).

2 State Program on AIC Development for 2017-2021. (2017) [Electronic resource] URL: <http://www.egov.kz/cms/law/list> (date of access: 22.01.2020).

3 Madiyev G.R. Areas of specialization in agriculture of Zhambyl region / G.R. Madiyev., A.B. Bekbosynova // Problems of AgriMarket.- 2019.-№4.- P. 76-85.

4 Specialization and concentration in agriculture (2015) [Electronic resource] URL: <http://www.studref.com//354943/ekonomika/spetsializatsiya kontsentratsiya selskom hozyaystve> (date of access: 01.24.2020).

5 Specialization in agricultural production (2015) [Electronic resource] URL: <http://www.studfile.net/preview> (date of access: 01.24.2020).

6 Marketing research of the market of the Republic of Kazakhstan (2019) [Electronic resource] URL: <http://www.marketingcenter.kz/2019/05-10-kazakhstan-selskoe-khoziaistvo.html> (date of access: 23.01.2020).

7 Operational data of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan "Agriculture, Forestry and Fisheries in the Republic of Kazakhstan for 2018 in Zhambyl region (2019) [Electronic resource] URL: <http://www.stat.gov.kz> (date of access: 01/24/2020).

8 Bekbenbetova B., Rakhmetulina Zh. (2018). Socio-economic development of Zhambyl region of the Republic of Kazakhstan // Vestnik Eurasiyskoy nauki. [Electronic resource] URL: <http://www.cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-ekonomicheskoe--razvitie-zhambylskoy-oblasti-respubliki-kazahstan> (date of access: 01/22/2020).

References

МРНТИ 68.75.45
УДК 336.6.631.1 (574)

кредитования, оценив данный процесс до 5 баллов из 10.

Так, 62% респондентов подчеркивали высокие процентные ставки по кредитам для сельского хозяйства. 85% опрошенных заявили о некорректности методик оценки кредитоспособности сельхозпредприятий ввиду того, что кредитующие организации оценивают состояние сельскохозяйственных предприятий по тем же методикам, что и предприятия других отраслей экономики, не учитывая их специфику. Также они обратили внимание на длительный процесс рассмотрения заявки (до 1 года) из-за проверки кредитными менеджерами большого перечня необходимых документов, которые можно получать путем автоматической выгрузки данных из имеющихся баз.

Как показывает практика, такая ситуация на рынке кредитов сельского хозяйства сложилась из-за ориентированности кредитующих организаций на узкий круг платежеспособных заемщиков, ограниченности методов анализа кредитоспособности субъектов АПК и способов оказания кредитной поддержки хозяйствам, находящимся в разном экономическом положении.

В этой связи обосновывается необходимость совершенствования действующих методов оценки кредитоспособности и поиска новых методических подходов к удешевлению стоимости кредитов, нивелированию коррупционных рисков за счет исключения человеческого фактора, сокращения сроков принятия решения. Все это является гарантом повышения доступа агробизнеса к финансированию. В настоящее время существует необходимость сочетания количественных и качественных способов анализа деятельности заемщика. При этом, полнота и значимость качественных способов оценки должны в большей мере опираться на их объективное содержание, чем на субъективные мнения отдельных экспертов и специалистов [6].

В мировой практике решение аналогичных проблем рынка кредитования сельского хозяйства находят через автоматизацию системы кредитования с использованием скоринговых моделей оценки кредитоспособности субъектов АПК, основанных на технологических картах производства сельскохозяйственной продукции.

Внедрение данной меры позволяет снизить риски финансовых организаций, тем самым удешевить стоимость кредита, упразднить субъективизм, обеспечить прозрачность и увеличить скорость принятия

решения, повышая доступ агробизнеса к финансированию.

К примеру, в Турции, где действует система онлайн-кредитования процесс принятия решения по займу с момента подачи заявки занимает 1-5 дней. Благодаря совершенно новому подходу к финансированию АПК уровень провизий не превышает 3,5%, а риск неработающих кредитов составил 2 % [7].

В Узбекистане применяется так называемая система CLARA (Cash –flow linked Agriculture Risk Assessment tool), разработанная IFC Всемирного банка как информационная система по управлению рисками в сельскохозяйственной отрасли, которая, являясь инструментом поддержки финансовых институтов, позволяет расширить объемы кредитования сельскохозяйственного сектора.

Данная система предполагает оценку эффективности сельскохозяйственной деятельности на основе прогнозирования денежных потоков в зависимости от технологических карт производства различных видов сельскохозяйственной продукции и облегчает процесс принятия решений сотрудниками финансовых организаций при кредитовании.

В основе данной системы предусмотрена скоринговая модель оценки рисков сельскохозяйственной деятельности.

Реализация этого проекта в Узбекистане позволила дополнительно профинансировать сельскохозяйственные проекты банками второго уровня на сумму 500 млн долл. США. Аналогичные системы разработаны и внедрены в Украине, Кыргызстане, Таджикистане, которые позволили увеличить доступ к банковскому финансированию субъектов АПК.

В России мы также можем наблюдать внедрение различных инструментов обеспечения доступности кредитных ресурсов посредством современных методик. В частности, банк «Ак Барс» и краудфандинговая платформа SimplyFi запустили сервис по кредитованию малого и среднего бизнеса, согласно которому вся процедура получения кредита проходит онлайн, а деньги поступают на счет заемщика уже на следующий день.

Таким образом, обзор зарубежных и отечественных исследований доказывает, что внедрение предлагаемого метода кредитования прямо пропорционально влияет на доступ агробизнеса к финансированию.

К примеру, А.А. Артемьев в исследовании «Совершенствование системы кре-

дитования сельскохозяйственных товаропроизводителей» показал, что применение кредитующими организациями дифференцированной рейтинговой методики оценки эффективности позволило увеличить в рассматриваемом регионе число заемщиков с 53 до 132 с повышением суммы кредитов на 50 млн рублей. При этом, объем валовой продукции сельского хозяйства в регионе увеличился на 21,8% и на 28 п.п. снизились издержки предприятий [8].

Российский исследователь А.Е. Пономарева отмечает, что рискованный скоринг позволяет определить степень надежности клиента и помогает банкирам принимать прозрачные решения не интуитивно, а на основе формализованных критериев. Данная методика существенно повышает степень информированности менеджеров об объекте и снижает кредитные риски. За счет чего повышается доверие и доступ сельхозпроизводителей к кредитным ресурсам [9].

В свою очередь, практическая реализация указанных мер по внедрению в финан-

совых организациях страны системы онлайн-кредитования с использованием современных балльных моделей оценки финансового состояния заемщиков позволит сократить срок рассмотрения заявки на получение кредита в 3 раза, с 1 месяца согласно утвержденной документации финансовой организации до 10 дней, исключить необходимость денежных и временных затрат на сбор и внесение требуемой документации и отчетности для кредитного анализа, повышая доступность кредитования и оказав положительный эффект на конкурентоспособность отечественного сельхозпроизводства.

Также одним из преимуществ модернизации подходов к системе оценки кредитоспособности потенциальных заемщиков является снижение административных расходов кредитных учреждений на содержание штата кредитных менеджеров и повышение производительности труда в результате автоматизации производственных процессов (таблица).

Таблица – SWOT-анализ внедрения системы онлайн-кредитования с использованием современных скоринговых моделей оценки кредитоспособности субъектов АПК

Сильные стороны	Слабые стороны
- снижение риска невозврата кредита; - сокращение количества «плохих» кредитов; - удешевление стоимости кредита; - исключение человеческого фактора; - сокращение внутреннего мошенничества в финансовых организациях; - сокращение сроков принятия решения по кредиту; - обеспечение прозрачности процесса кредитования; - сокращение трудозатрат СХТП на сбор документов; - создание базы для анализа; - повышение устойчивости финансовых организаций.	- сокращение рабочих мест в финансовых организациях за счет автоматизации процесса кредитования; - необходимость переобучения сотрудников финансовых организаций; - неполное покрытие интернетом территории страны.
Возможности	Угрозы и риски
- увеличение валового внутреннего продукта страны; - увеличение валовой продукции сельского хозяйства; - повышение уровня продовольственной независимости страны; - повышение обеспеченности продуктами питания на душу населения; - увеличение инвестиций СХТП в основные и оборотные средства; - снижение издержек предприятия-заемщика; - увеличение объема привлеченных средств в сельскохозяйственную отрасль; - повышение производительности труда; - сокращение уровня бедности в стране; - снижение цен на сельскохозяйственные продукты; - снижение нагрузки на государственный бюджет; - создание рабочих мест и сокращение безработицы; - увеличение налоговых поступлений; - развитие товарного кредитования; - формирование рейтинга сельхозпроизводителей, который можно использовать при оказании иных мер поддержки	- в долгосрочной перспективе технологическая безработица за счет повышения производительности труда; - периодическое совершенствование скоринг-систем при изменении кредитной политики финансовой организации.

Выводы

1. Основываясь на результатах проведенного анализа сильных и слабых сторон,

необходимо отметить, что основными достоинствами применения финансовыми организациями онлайн-методов прогнози-

рования платежеспособности фермеров на основе скоринга являются снижение риска невозврата кредита, позволяющего удешевить его стоимость, а также сократить количество «плохих» кредитов за счет своевременного обнаружения неплатежеспособных клиентов, тем самым повышая устойчивость финансовой организации.

2. Для субъектов агропромышленного комплекса это – возможность сокращения трудозатрат на сбор документов, исключение субъективизма и увеличение скорости принятия решения.

3. Снижение рисков и расходов финансовых организаций повлияет на размер процентной ставки, стимулируя сельхозпроизводителей на дополнительное вложение инвестиций, увеличивая их спрос на средства производства и рабочую силу.

4. Комбинация сильных сторон внедрения современных методов кредитования с имеющимися преимуществами позволит, повышая доступ субъектов АПК к финансированию, увеличить валовое производство и производительность труда в сельском хозяйстве, оказывая положительный эффект на развитие экономики страны в целом.

Список литературы

1 Национальный банк Республики Казахстан. Кредиты экономике (2019) [Электронный ресурс] URL: [http:// www.nationalbank.kz/?docid=821&switch=russian](http://www.nationalbank.kz/?docid=821&switch=russian) (дата обращения: 10.01.2020).

2 Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан. Динамика основных социально-экономических показателей (2018) [Электронный ресурс] URL: http://www.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/publicationsPage?_afLoop=5944357064496344 (дата обращения: 20.01.2020).

3 География. Сельское хозяйство США (2018) [Электронный ресурс] URL: [http:// www.geographyofrussia.com/ssha-selskoe-xozyajstvo/](http://www.geographyofrussia.com/ssha-selskoe-xozyajstvo/) (дата обращения: 21.01.2020).

4 Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы (2017) [Электронный ресурс] URL: [http:// www.adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000423](http://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000423) (дата обращения: 10.01.2020).

5 Руководство по политике в области развития частного сектора. Улучшение доступа к финансированию в агропромышленном комплексе Казахстана. (2013). Фаза II проекта «Стратегия повышения отраслевой конкурентоспособности Казахстана». [Элек-

тронный ресурс] URL: [http:// www.oecd.org/global-relations/](http://www.oecd.org/global-relations/) (дата обращения: 23.01.2020).

6 Лицеванова, И.Л. К вопросу оценки кредитоспособности предприятий-заемщиков в современных условиях/ И.Л. Лицеванова // Молодой ученый. - 2013. - № 9. - С. 208-210.

7 Государственная поддержка сельского хозяйства стран Кернской группы. – Нур-Султан: ТОО «Аналитический центр экономической политики в агропромышленном комплексе. - 2012.- С.55-63.

8 Артемьев, А.А. (2003). Совершенствование системы кредитования сельскохозяйственных товаропроизводителей. [Электронный ресурс] URL: <http://www.dissercat.com/content/sovershenstvovanie-sistemy-kreditovaniya-selskokhozyaistvennykh-tovaroproduitolei> (дата обращения: 23.01.2020).

9 Пономарева, А.Е. (2008). Управление банковскими рисками при кредитовании сельскохозяйственных предприятий. [Электронный ресурс] URL: <https://www.dissercat.com/content/upravlenie-bankovskimi-riskami-pri-kreditovanii-selskokhozyaistvennykh-predpriyatii> (дата обращения: 21.01.2020).

References

1 National Bank of the Republic of Kazakhstan. Loans to the economy (2019) [Electronic resource] URL: <http://www.nationalbank.kz/?docid=821&switch=russian> (date of access: 10.01.2020).

2 Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan. The dynamics of the main socio-economic indicators (2018) [Electronic resource] URL: http://www.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/publicationsPage?_afLoop=5944357064496344 (date of access: 20.01.2020).

3 Geography. US agriculture. [Electronic resource] URL: <http://www.geographyofrussia.com/ssha-selskoe-xozyajstvo/> (date of access: 21.01.2020).

4 State program for the development of the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021 (2017) [Electronic resource] URL: [http:// www.adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000423](http://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000423) (date of access :10.01.2020).

5 Private Sector Development Policy Guide. Improving access to finance in the agricultural sector of Kazakhstan. (2013). Phase II of the project “Strategy for improving the industry competitiveness of Kazakhstan”. [Electronic resource] URL: <http://www.oecd.org/global-relations/> (date of access: 23.01.2020).

6 Litsevanova, I.L. On the issue of assessing the creditworthiness of borrowing enterprises in modern conditions/ I.L. Litsevanova // Young scientist.- 2013.- №9.-P. 208-210.

7 State support for agriculture of the countries of the Kern group. – Nur-Sultan: LLP "Analytical Center for Economic Policy in the Agriculture".-2012. - P. 55-63.

8 Artemyev, A.A. (2003). Improving the system of lending to agricultural producers. [Electronic resource] URL: <http://www.dissercat.com/content/sovershenstvovanie-sistemy-kreditovaniya>

ditova- niya –selskokhozyaistvennykh -tovaro-proizvoditelei (date of access: 23.01.2020).

9 Ponomareva, A.E. (2008) Banking risk management for lending to agricultural enterprises. [Electronic resource] URL: <http://www.dissercat.com/content/upravlenie-bankovskimi-riskami-pri-kreditovanii-selskokhozyaistvennykh-predpriyatii> (date of access: 21.01.2010).

МРНТИ 06.71.07
УДК 636.6

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОТРАСЛИ ПТИЦЕВОДСТВА В КАЗАХСТАНЕ

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚҰС ШАРУАШЫЛЫҒЫ САЛАСЫН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ

STATE REGULATION OF THE POULTRY INDUSTRY IN KAZAKHSTAN

М.И. СИГАРЕВ*

д.э.н., профессор

Ж.М. НУРКУЖАЕВ

к.э.н.

Л.Т. АЛШЕМБАЕВА

магистр экономических наук

Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

kazniiapk@mail.ru

М.И. СИГАРЕВ

э.ф.д., профессор

Ж.М. НУРКУЖАЕВ

э.ф.к.

Л.Т. АЛШЕМБАЕВА

экономика ғылымдарының магистрі

Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан

M.I. SIGAREV

D.E.Sc., Professor

ZH.M. NURKUZHAEV

C.E.Sc.

L.T. ALSHEMBAYEVA

Master of Economic Sciences

Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development, Almaty, Kazakhstan

Аннотация. Рассмотрены особенности развития птицеводства в Казахстане, основные проблемы, сдерживающие производство птицеводческой продукции. Представлены показатели деятельности птицефабрик в выработке мяса птицы и яйца, себестоимость и цена реализации 1 ц мяса птицы, 1 тыс. штук яиц. Выявлено, что птицеводческая отрасль республики характеризуется высокой долей промышленной переработки, наличием кормовой базы, быстрой окупаемостью инвестиций за счет высоких генетических показателей роста и конверсии кормов. Производство продуктов птицеводческих предприятий увязывается с мировой тенденцией роста потребления мяса, возможностью интенсивного наращивания внутреннего производства и экспорта. Авторы констатируют, что проблемы развития птицеводческого сектора – это высокая стоимость импортного сырья и материалов, отражающаяся на себестоимости продукции (мясо и яйцо), низкая доля отечественного мяса, неразвитость логистической системы для экспорта, сезонный характер получения пищевого яй-

ца, увеличение объемов импорта. Не отработан действенный механизм государственного управления и, прежде всего, бюджетной поддержки в производстве и реализации продукции птицепродуктового подкомплекса (субсидирование, налогообложение, страхование, инвестирование). Для перспективного развития птицеводства необходима разработка комплекса организационно-экономических и технологических мероприятий, позволяющих повысить продуктивность и окупаемость, обеспечить население мясом и яйцом, с учетом научно обоснованной нормы питания высокого качества и длительным сроком продуктивного использования птицы, способностью к производству высококачественной продукции и питательной ценности.

Аңдатпа. Қазақстанда құс шаруашылығының даму ерекшеліктері, құс шаруашылығы өнімдерін өндіруді тежейтін негізгі мәселелер қаралған. Құс еті мен жұмыртқаны өндірудегі құс фабрикалары қызметінің көрсеткіштері, 1 ц құс етін, 1 мың дана жұмыртқаны сатудың өзіндік құны мен бағасы ұсынылған. Республиканың құс шаруашылығы саласы өнеркәсіптік қайта өңдеудің жоғары үлесімен, жемшөп базасының болуымен, мал азығының өсуі мен конверсиясының жоғары генетикалық көрсеткіштері есебінен инвестициялардың тез өтелімділігімен сипатталатыны анықталған. Құс шаруашылығы кәсіпорындарының өнімдерін өндіру ет тұтынудың өсуінің әлемдік үрдісімен, ішкі өндіріс пен экспортты қарқынды өсіру мүмкіндігімен байланыстырылады. Авторлар құс шаруашылығы секторының даму проблемалары - бұл өнімнің өзіндік құнынан (ет және жұмыртқа) көрінетін импорттық шикізат пен материалдардың жоғары құны, отандық ет үлесінің төмендігі, экспортқа арналған логистикалық жүйенің дамымағандығы, тағамдық жұмыртқа алудың маусымдық сипаты, импорт көлемінің ұлғаюын айтады. Мемлекеттік басқарудың пәрменді тетігі, ең алдымен, құс өнімдерін өндіру мен сатуға (субсидиялау, салық салу, сақтандыру, инвестициялау) бюджеттік қолдау пысықталмаған. Құс шаруашылығын перспективалы дамыту үшін өнімділігі мен өзін-өзі ақтауын арттыруға мүмкіндік беретін, халықты етпен және жұмыртқамен қамтамасыз ететін, жоғары сапалы ғылыми негізделген қоректену нормасын және құс етін пайдаланудың өнімді ұзақ мерзімін ескере отырып, жоғары сапалы өнім өндірісіне қабілетті және құнарлы құндылықтардың ұйымдастыру-экономикалық және технологиялық іс-шаралар кешенін әзірлеу қажет.

Abstract. Features of the development of poultry production in Kazakhstan, the main problems that hinder the production of poultry products are considered. Performance indicators of poultry farms in production of poultry meat and eggs, the cost and sales price of 1 kg of poultry meat, 1 thousand eggs are presented. It was revealed that poultry industry of the republic is characterized by a high share of industrial processing, the presence of a feed base, and a quick return on investment due to high genetic indicators of growth and feed conversion. The production of poultry products is linked to the global trend of increasing meat consumption, the possibility of intensive growth of domestic production and exports. The authors state that the problems in the development of the poultry sector are the high cost of imported raw materials and materials, which affects the production cost (meat and egg), the low share of domestic meat, the underdeveloped logistics system for export, the seasonal nature of production of food eggs, and the increased imports. An effective mechanism of public administration and, above all, budget support in production and sale of poultry products of the subcomplex (subsidies, taxation, insurance, investment) has not been worked out. For the long-term development of poultry farming, it is necessary to develop a set of organizational, economic and technological measures that can increase productivity and payback, provide the population with meat and eggs, taking into account the scientifically based high-quality diet and long-term productive use of poultry, the ability to produce high-quality products and nutritional value.

Ключевые слова: птицеводство, птицефабрика, мясо птицы, яйцо, продуктивность, себестоимость, цена, окупаемость, государственное управление, рентабельность, импорт, экспорт.

Түйінді сөздер: құс шаруашылығы, құс фабрикасы, құс еті, жұмыртқа, өнімділік, өзіндік құны, бағасы, өзін-өзі ақтауы, мемлекеттік басқару, рентабельділік, импорт, экспорт.

Key words: poultry production, poultry farm, poultry meat, egg, productivity, cost, price, payback, public administration, profitability, import, export.

Введение. Птицеводство – одна из наиболее интенсивных отраслей животноводства, и производимая продукция, в

первую очередь, направлена на улучшение обеспечения населения продуктами пита-

ния и продовольственной безопасности страны [1].

Птицеводство – индустриальная отрасль, поэтому необходимо развитие кормовой базы и комбикормовой промышленности, что позволит повысить эффективность работы птицефабрик.

Основная проблема в развитии птицеводства Казахстана – отсутствие птиц, пород мясной продуктивности, а также высокая стоимость кормовой составляющей (пшеница, соевый шрот и кукуруза).

Для успешного развития птицеводства в регионе на базе дальнейшей интенсификации отрасли предлагается обширно использовать высокопродуктивные породы птиц. Селекционируемые признаки можно выбирать конкретно для каждой птицефабрики в зависимости от направления продуктивности птицы с учетом характеристики линии или группы.

Выбор направления продуктивности, использование рациональной технологии в птицеводстве при интенсивном ведении отрасли позволят увеличить продуктивность при одновременном снижении средств и затрат труда на единицу продукции.

Продукция отечественных птицефабрик не выдерживает конкуренции с импортным мясом птицы по стоимости, хотя по качеству превосходит ее. Основная причина – дороговизна кормов.

Как известно, птицеводство является одним из основных потребителей комбикормов, затраты на которые в себестоимости яиц и диетического мяса превышают 65%.

Материал и методы исследования. В отрасли птицеводства основное важное понятие – это эффективность и безопасность производимой продукции. Птицеводство в сельском хозяйстве имеет основные свойства: быстрая адаптация к интенсивным технологиям производства яиц и мяса птицы; высокие воспроизводительные качества и продуктивное использование на длительный срок; способность к производству продукции высокого качества и питательная ценность; эффективная конверсия питательных веществ и энергия кормов.

Селекционно-племенная работа с птицей – ключевое звено, фундамент, обеспечивающий количественный и качественный подъем птицеводства.

В ходе изучения применялись различные методы экономических исследований: экономико-статистический – при анализе и оценке современного состояния, абстрактно-логический, применяемый при выявлении отраслевых и региональных особенностей.

Информационной базой послужили материалы Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан и Министерства сельского хозяйства страны, а также материалы публикаций на страницах газет и журналов, интернет-ресурсов. Кроме того, использовались результаты анализов и исследований, проведенных авторами данной статьи. Результаты исследования могут быть использованы в качестве информационных и консультативных материалов сельхозформирования и сельхозкооперативами и др.

Результаты и их обсуждение. В настоящее время в Казахстане представлена 61 действующая птицефабрика: 36 – яичного направления, 22 – по производству бройлерного мяса и 3 хозяйства, занимающиеся производством мяса водоплавающей птицы.

Птицефабрики подразделены на категории по мощностям, самыми крупными компаниями произведено 27,1%, или 1 380 млн шт. яиц, крупными – 10,4%, или 527 млн шт., средними – 19,4%, или 984 млн штук [2].

Двумя остальными компаниями, в число которых вошли 9 птицефабрик мощностью до 100 млн шт., было произведено 13,9, или 708 млн шт., 8 птицефабриками мощностью менее 50 млн шт. – 217, или 4,3% объема производства.

В Казахстане численность поголовья птицы во всех категориях хозяйств составила на 1 января 2020 г. 45,2 млн гол., в т.ч. 69,6% в сельскохозяйственных предприятиях (птицефабриках), 26,2% – хозяйствах населения и 1,3% – индивидуальных предпринимателей [3].

Продукция птицеводческой отрасли – яйцо и мясо птицы. Мясо птицы различают по возрасту, виду, способу обработки, термическому состоянию и упитанности. В зависимости от вида и возраста различают тушку молодой птицы (цыплята, цыплята-бройлеры, утята, гусята, индюшата) и взрослой птицы (куры, цесарки, индейки, гуси, утки).

По способу обработки: тушки птиц полупотрошенные с удаленным кишечником; потрошенные, у которых удалены внутренние органы; потрошенные с комплектом потрохов и шеей.

По термическому состоянию в продажу может поступать тушка птицы остывшая с температурой в толще грудных мышц не выше 25°C, охлажденная при 0-4°C и замороженная, имеющая в толще мышц температура не выше – 8°C.

По упитанности и качеству обработки тушки птицы делят на I и II категорию. Они должны быть хорошо очищенные, чистые, без пера, пуха, царапин, разрывов, пятен, кровоподтека.

В настоящее время в производственно-промышленном птицеводстве применяют клеточные и напольные способы содержания и разведения птиц. Если на клеточном способе для содержания и разведения кур и цыплят-бройлеров в хозяйствах используют клеточные батареи, то в напольном способе птиц содержат непосредственно на полу, с предварительно насыпанным слоем подстилки (измельченная солома, раздробленные древесные опилки, торф и др.) [4].

В зависимости от выбранного способа содержания птицы (клеточный или напольный) определяются необходимые средства механизации и оборудования (система вентиляции, рацион кормления и поения, выгрузки помета, механизм яйцесбора). В связи с этим, в производственно-промышленном птицеводстве установилась тенденция содержания производственного стада кур-несушек и цыплят-бройлеров в клеточных батареях. Например, более 75% птицеферм в России для содержания птиц используют клеточные батареи различных конструкций.

В целом на территории республики можно выделить несколько регионов, исходя из географических, социально-экономических характеристик и особенностей развития экономики. При этом каждый регион имеет свою природную специфику, организационно-структурную особенность, где складываются своеобразные экономические и социальные условия, определяющие его хозяйственный профиль.

При определении этих территорий в расчет приняты: кормовая база, природно-климатические условия, имеющаяся инфраструктура и другие факторы, определяющие возможность развития птицеводства мясного направления. Кроме того, птицеводство рекомендуется развивать в природно-хозяйственных зонах, производящих зерно.

Правильное (сбалансированное) кормление птиц обеспечивает живую массу молодняка (7-8 недель) более 2 кг (расход комбикорма 140 г на 1 яйцо и 2 кг на 1 кг привеса соответственно) выход 300-330 яиц в год.

В 2019 г. реализация на убой птицы составила 280 297 т (в живом весе) и 222 989 т (в убойном весе).

В Казахстане произведено продукции птицеводства по категориям в 2019 г. – 5 513 млн штук яиц, в т.ч. сельхозпредприятиями 4 253 млн штук, крестьянскими хозяйствами – 25 млн штук и хозяйствами населения – 1 234 млн штук, отмечается уменьшение на 1,1% по сравнению с 2018 годом [5, 6, 7].

Средний выход яиц на одну курицу несушку по всем категориям хозяйств составил по Казахстану 246 шт., птицефабрики – 292 шт., хозяйства населения – 158 шт., крестьянские (фермерские) хозяйства – 140 штук.

Реализовано за 2019 г. 4 038 млн шт., в т.ч. через торговую сеть и общественное питание – 3 799 млн штук (94%), экспорт – 55 млн штук (1,4%), производственное потребление – 128 млн штук (3,2%), переработано на продовольственные цели – 58 млн штук (1,4%).

Удельный вес мяса птицы в убойном весе в структуре реализации мяса всех видов составляет 18,1%.

Самыми крупными компаниями, куда входят 3 птицефабрики (АлельАгро – 46 100 т, с удельным весом 26%, Усть-Каменогорская ПФ – 26 522, или 15% и Алатау кус – 17 723, или с долей 10%) произведено 50% продукции по республике, или 90 350 т мяса [8].

Крупными компаниями, состоящими из двух птицефабрик, произведено 26 400 т, или 14,7%.

Средними компаниями (4 птицефабрики) – 31 660 т, или 17,6% объема производства мяса птицы. Остальными компаниями (8 птицефабрик), мощностью до 5 000 т/год – 20 080 т, или 11,2%.

По результатам 2019 г. от реализации мяса птицы получено – 14 194 млн тенге, яйцо – 9 883 млн тенге и всего 24 077 млн тенге, удельный вес в общем объеме прибыли от реализованной продукции животноводства составил 25,4%.

В разрезе регионов наибольший объем производства яйца отмечается в Северном регионе – 2 308 млн штук, или 45% всего объема производства, при этом в Акмолинской области производится 794 млн штук или 16%, Северо-Казахстанской – 696 млн штук или 14% и Костанайской – 649 млн штук или 13%, в Южном регионе произведено 1 547 млн штук или 31% объема производства, при этом в Алматинской области произведено 1 082 млн штук, или 21%, в Центральном – 12%, Западном – 9%, и в Восточном регионе – 3%.

Результаты анализа показывают, что импорт мяса птицы в 2018 г. был на уровне 175 тыс. т, экспорт – 10 тыс. т; по яйцу пищевому импорт составил 20 млн штук, экспорт – 450 млн штук, уровень обеспеченности мясом собственного производства – 51%, яйцом – 100%.

Себестоимость 1 ц мяса птицы в среднем по сельхозпредприятиям составила 38 128 тенге, цена реализации – 45 025 тенге/ц; себестоимость яйца за 1 тыс. штук – 13 337 тенге, цена – 15 745 тенге.

Уровень рентабельности мяса птицы составил 18,1% и яиц – 18,3%.

При внедрении комплекса мероприятий по развитию птицеводства республика имеет потенциал полностью обеспечить внутренний рынок отечественным яйцом, мясом птицы и высококачественными продуктами их переработки, а также обладает возможностью расширения выпуска продукции, ориентированной на экспорт.

Анализируя производство пищевого яйца на душу населения, отметим, что к 2027 г. потребление яиц составит 358 штук, что обеспечивает население отечественными яйцами на 100 % [9].

Численность населения в Казахстане к 2027 г. по прогнозу достигнет 21 млн человек, т.е. увеличится на 2,8 млн человек. По плану производство мяса птицы к 2027г. возрастет по сравнению с 2019 г. более чем в 3 раза, при этом темп роста производства мяса за 2018-2027 гг. составит 25%. Производство мяса птицы на душу населения к 2027 г. будет на уровне 36 кг, (выше нынешнего уровня на 24 кг).

Структура прироста мяса птицы будет характеризоваться следующими индикаторами: 564 тыс. т, в т. ч. 437 тыс. т (77%) за счет создания новых проектов и расширения, 127 тыс. т (23%) за счет модернизации и повышения производительности труда. Прирост яйца составит 1 964 млн штук, в т.ч. 628 млн штук (32%), за счет использования новых проектов и расширение существующих, и 1 336 млн штук (68%) на основе производства и роста производительности. Экспорт мяса птицы достигнет 150 тыс. т и пищевое яйцо 1 500 млн штук до 2027 года.

На развитие отраслей мясного и яичного птицеводства необходимо инвестиций на сумму 438,9 млрд. тенге, при этом уровень вложений в яичное птицеводство составит 7,4%, мясное птицеводство – 90,5%.

Привлекаемые инвестиции в развитие птицеводства за 10 лет будут составлять 473 млрд. тенге. Основные направления инвестиций: в мясное производство – 397 млрд.

тенге, яичное производство – 33 млрд. тенге, глубокую переработку мяса – 14 млрд. тенге (готовые полуфабрикаты), глубокую переработку яйца – 10 млрд. тенге (яичные продукты сухие, яичные продукты жидкие мороженые и охлажденные), переработку куриного помета – 16 млрд. тенге, племенные птицефабрики – 3 млрд. тенге. Потребность в финансовых займах по льготной ставке достигнет в 2027 г. 341 млрд. тенге и увеличится по сравнению с 2019 г. – в 5,7 раза.

Для повышения экспорта продукции птицеводства и защиты отечественных сельхозтоваропроизводителей следует упростить процедуры финансирования и страхования экспортных операций; стимулировать глубокую переработку птицеводческой продукции (мясо, яйцо) с высокой добавленной стоимостью; усилить таможенный и ветеринарный контроль ввозимой на территорию республики продукции птицеводства; размещать государственный заказ на осуществление регулярного ветеринарно-лабораторного мониторинга инфекционных болезней птиц для субъектов личных подсобных хозяйств, крестьянских (фермерских) хозяйств, занимающихся выращиванием птицы.

Выводы

1. Птицеводство – индустриальная отрасль, нуждающаяся в развитии кормовой базы и комбикормовой промышленности, позволяющих повысить эффективность работы птицефабрик.

2. В птицеводстве необходимо больше работать над увеличением поголовья племенных птиц, в частности мясных пород; повышением оснащенности птицефабрик оборудованием и техникой. Важно совершенствовать системы взаимоотношений отрасли и внедрять недостающие производства: создать племенной и селекционный центры, наладить производство ветеринарных препаратов, качественных дешевых премиксов отечественного производства и т.д.

3. Один из показателей развития отрасли – уровень рентабельности производства и обеспеченности населения страны продуктами птицеводства. Казахстан обеспечен производством пищевого яйца на 100%, однако из-за низкого уровня развития племенного птицеводства мясного направления республика остается импортозависимой.

4. В развитии отрасли птицеводства Казахстана и увеличении производства конкурентоспособной продукции важное значение имеет наличие собственных пле-

менных ресурсов птицеводства, а также целенаправленная работа по внедрению ресурсосберегающих энергоемких технологий, обеспечение отрасли квалифицированными кадрами.

5. Для дальнейшего развития отрасли на базе интенсификации производства рекомендуется широко использовать высокопродуктивные кроссы птицы. В каждом хозяйстве селекционируемые особенности можно выбирать в зависимости от направления продуктивности птицы с учетом характеристики группы.

Список литературы

1 Есболова, А.Е. Состояние и обоснование перспектив развития отрасли птицеводства в Казахстане/ А. Е. Есболова// Вестник КазЭУ.-2016.- № 3(110).– С. 38-48.

2 Нуркужаев, Ж.М. Рекомендации по совершенствованию мер государственной поддержки отрасли птицеводства в рамках Государственной программы развития АПК на 2017-2027 гг. / Ж.М. Нуркужаев М.И., Сигарев, А.К. Едыгенов [и др.], – Алматы: Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, 2018. – 30 с.

3 Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы (2017). Постановление Правительства Республика Казахстан от 12 июля 2018 г. №423 (с изменениями от 05.01.2020г.) [Электронный ресурс] URL: <https://egov.kz/cms/ru/law/list/P1800000423> (дата обращения: 13.01.2020)

4 Сигарев М.И., Нуркужаев Ж.М., Алшембаева Л.Т. (2019). Птицеводство Казахстана: состояние и проблемы развития. [Электронный ресурс] URL: <http://www.abkaz.kz/pticevodstvo-kazaxstana-sostoyanie-i-problemy-razvitiya/> (дата обращения: 13.01.2020)

5 Основные показатели развития животноводства Республики Казахстан Комитет по статистике МНЭ РК (2019) [Электронный ресурс] URL: <http://www.stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/7> (дата обращения: 16.01.2020)

6 Валовой выпуск продукции (услуг) сельского, лесного и рыбного хозяйства Республики Казахстан. Комитет по статистике МНЭ РК (2019) [Электронный ресурс] URL: <http://www.stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/7> (дата обращения: 16.01.2020)

7 Производство отдельных видов продукции животноводства в РК. Комитет по статистике МНЭ РК (2019) [Электронный ресурс] URL: <http://www.stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/7> (дата обращения: 16.01.2020)

8 поголовье скота и птицы в Казахстане. Комитет по статистике МНЭ РК (2019) [Электронный ресурс] URL: <http://www.stat.gov.kz/>

[official/industry/14/statistic/7](http://www.stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/7) (дата обращения: 20.01.2020)

9 Министерство сельского хозяйства Республики Казахстан «Концепция реализации долгосрочной инвестиционной программы развития птицеводства на 2018-2027 годы» (2019) [Электронный ресурс] URL: <https://moa.gov.kz/ru/documents/547> (дата обращения: 20.01.2020).

References

1 Yesbolova, A.E. The state and justification of the prospects for the development of poultry industry in Kazakhstan / A.E.Yesbolova // Vestnik KazEU.-2016.- No. 3 (110). – P. 38–48.

2 Nurkuzhayev, Zh.M. Recommendations for improving public support measures for poultry industry in the frame of the State AIC Development Program for 2017-2027 / Zh.M. Nurkuzhayev, M.I. Sigarev, A.K. Edygenov [et al.]. - Almaty:Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development, 2018. - 30 p.

3 State program on development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021 (2017). Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated July 12, 2018 No. 423 (as amended on 05.01.2020) [Electronic resource] URL: <http://www.egov.kz/cms/ru/law/list/P1800000423> (date of access: 13.01.2020).

4 Sigarev, M.I., Nurkuzhayev, Zh.M., Alsembayeva, L.T. (2019). Poultry farming in Kazakhstan: state and development issues. [Electronic resource] URL: <http://www.abkaz.kz/pticevodstvo-kazaxstana-sostoyanie-i-problemy-razvitiya/> (date of access: 13.01.2020).

5 Main indicators of livestock production development in the Republic of Kazakhstan Statistics Committee of the MNE RK (2019) [Electronic resource] URL: <http://www.stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/7> (date of access: 16.01.2020).

6 Gross output of products (services) of agriculture, forestry and fisheries of the Republic of Kazakhstan. Statistics Committee of the MNE RK (2019) [Electronic resource] URL: <http://www.stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/7> (date of access: 16.01.2020).

7 Production of certain types of livestock products in the RK. Statistics Committee of the MNE RK (2019) [Electronic resource] URL: <http://www.stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/7> (date of access: 16.01.2020).

8 Livestock and poultry population in Kazakhstan. Statistics Committee of the MNE RK (2019) [Electronic resource] URL: <http://www.stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/7> (date of access: 20.01.2020).

9 Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan "Concept for the implementation of

Введение. Современный агропромышленный комплекс (АПК) следует рассматривать как один из важнейших секторов национальной экономики, который формирует продовольственную и экономическую безопасность страны, а также трудовой и демографический потенциал наших сельских территорий.

АПК Республики Казахстан имеет хорошие перспективы для дальнейшего развития: усиливаются экспортные позиции масличного, мясного секторов. Следует заметить, что по зерну и муке Казахстан прочно вошел в число крупнейших стран-экспортеров [1].

Членство Казахстана в Евразийском экономическом союзе (ЕАЭС) и Всемирной торговой организации (ВТО) создает как возможности для развития, так и предъявляет высокие требования к конкурентоспособности на внутреннем и внешних рынках. В этой связи значительно возрастает роль государственного регулирования АПК. За время независимого развития нашей экономической и политической системы были разработаны девять основных программных документов, на которых реализовывалась государственная политика в сфере АПК.

В настоящее время сельхозпроизводителями Казахстана создается около 5% валового внутреннего продукта страны. Но в структуре валовой продукции отрасли наблюдается высокая доля мелких личных подсобных хозяйств. При этом следует также отметить, что около 80% произведенной в Казахстане сельхозпродукции реализуется в виде сырья, без переработки, а готовая продукция имеет слабую конкурентоспособность [2].

С учетом вышеизложенного становится очевидной необходимость системного подхода к решению основных проблем отечественного агропромышленного комплекса, внедрения перспективных инноваций и освоения современного проектного менеджмента.

Материал и методы исследования. SWOT-анализ АПК Республики Казахстан позволяет оценить его сильные и слабые стороны, а также возможности и угрозы для дальнейшего развития.

Пользуясь статистическими данными, можем оценить динамику валовой продукции сельского хозяйства, объемы производства продуктов переработки сельскохозяйственного сырья, изменения в экспорте, импорте и сальдо продукции АПК, динамику и структуру посевных площадей за последние годы, динамику применения удоб-

рений, субсидирования отраслей АПК, распространения отдельных карантинных объектов на территории страны. Оценить изменения поголовья основных видов сельскохозяйственных животных, эпизоотическую ситуацию по их хроническим болезням, а также обеспеченность водными ресурсами, сумму просроченной задолженности субъектов АПК перед банками второго уровня (БВУ), динамику изменения количества страховых компаний и обществ взаимного страхования (ОБС), наличие сельскохозяйственной техники и многое другое.

Использование метода сравнительного анализа и прогнозного моделирования позволит оценить перспективы реализации государственной программы развития агропромышленного комплекса Казахстана в области увеличения производительности труда, объемов валовой продукции (услуг) сельского хозяйства, увеличения доли экспорта продовольственных товаров и соответствующего снижения их импорта.

Результаты и их обсуждение. Приводим SWOT-анализ АПК Республики Казахстан. Он позволяет оценить его сильные и слабые стороны, а также потенциальные возможности и угрозы для его дальнейшего развития.

Сильные стороны:

- по площади пахотных земель на душу населения мы также удерживаем за собой лидирующие позиции, занимая второе место в мире;
- мы традиционно входим в число крупнейших экспортеров по зерну и муке;
- у нас по-прежнему сохраняется относительная многочисленность сельского населения (43% от всего населения) при достаточно высокой доле экономически активных граждан (18% занятого населения);
- развитию отечественного сельхозпроизводства способствует большой и стабильный потенциальный спрос на продовольственную продукцию рынков сбыта стран СНГ и Центральной Азии.

Слабые стороны:

- ♦ валовая отраслевая продукция отечественных сельхозпроизводителей по-прежнему составляет малую долю в ВВП страны;
- ♦ в сельском хозяйстве Казахстана недопустимо низкий уровень внедряемости научно-исследовательских и опытно-конструкторских разработок;
- ♦ многие производства АПК имеют еще недостаточный уровень ветеринарной и пищевой безопасности;

Рассмотрению проблем развития агропромышленного комплекса республики, исследованиям эффективности реализации программ государственной поддержки в целях обеспечения его конкурентоспособности посвящен ряд современных исследований [4,5].

Реализация Государственной стратегии развития АПК Казахстана, уход от его преимущественно сырьевой направленности, развитие перерабатывающих предприятий, производящих высококачественную конкурентоспособную продукцию с большой добавленной стоимостью, внедрение перспективных инноваций на отечественных сельхозпредприятиях невозможно без освоения ими современного проектного подхода к решению стоящих перед ними проблем. Формирование государственного мышления нового типа также предполагает переход от простого администрирования к организационно-экономическим методам руководства, основанным на использовании достижений современного проектного менеджмента [6].

Успешное применение инструментов проектного менеджмента в сфере АПК предполагает необходимость детального изучения следующих вопросов: теоретические и методические аспекты проектного подхода; инициация проектов; их планирование; исполнение, контроль и завершение; управление временем реализации, стоимостью, качеством, закупками, поставками и ресурсами, изменениями реализуемого проекта, рисками и коммуникациями проекта [7].

Под проектами, реализуемыми в отечественном АПК, в общем случае следует понимать комплекс взаимосвязанных мероприятий, направленных на достижение определенных целей (экономического и внеэкономического характера) в течение заданного периода времени и требующих для своей реализации использования капитальных ресурсов.

Управление проектом при этом можно рассматривать как координацию использования человеческих и материальных ресурсов на протяжении жизненного цикла проекта с обязательным применением современных методов и техники управления для достижения определенных результатов, связанных с составом и объемом работ, стоимостью ресурсов, временем, качеством производимой продукции и достижением требуемого уровня прибыли для участников проекта.

Необходимость в профессиональном управлении проектами в сфере АПК вызвана массовым ростом масштабов и сложности проектов, возрастанием требований к срокам их осуществления, к использованию материальных, трудовых и финансовых ресурсов, к качеству выполняемых работ и достигаемым результатам.

Фундаментом аппарата эффективного управления отраслевыми проектами должны стать адаптированные к конкретным условиям методы календарного планирования и поточного производства с использованием циклограмм, матричного и сетевого моделирования.

Для повышения эффективности управления проектами целесообразно использовать логистический подход и соответствующие компьютерные программы, позволяющие оптимизировать процесс проектного менеджмента в отраслях сельскохозяйственного производства. Нужно шире применять имитационное компьютерное моделирование, изучать проблемы управления особо сложными многоресурсными проектами, внедрять в практику методы пофазной организации работы над отраслевыми проектами.

Современный подход к управлению проектами стал признанной во всех развитых странах методологией и подразумевает уже не только решение технических или организационных проблем, связанных с реализацией проекта, но и создание целой философии руководства проектом [8].

Проекты считаются успешными, когда удается достигнуть поставленных целей при соблюдении установленных сроков и бюджета. Для этого на стадии прединвестиционных исследований и расчетов наряду с другими вопросами необходимо правильно определить инвестиционные потребности проекта, структуру и источники финансирования инвестиций.

Необходимо также определить круг участников проекта – юридических или физических лиц, которые обязаны выполнить конкретные действия, предусмотренные проектом, и интересы которых будут учтены при его реализации. В число участников могут входить инвесторы, банки, подрядчики, поставщики оборудования, оптовые покупатели продукции, лизингодатели и другие физические или юридические лица. Участником проекта может быть и государство.

Важное значение имеет разработка оптимального организационно-экономического механизма реализации проекта –

ственных сельхозпредприятиях невозможно без освоения ими современного проектного подхода к решению стоящих перед ними проблем. Формирование государственного мышления нового типа также предполагает переход от простого администрирования к организационно-экономическим методам руководства, основанным на использовании достижений современного проект-менеджмента.

Список литературы

- 1 Ермекебаева, Д.Ж. Экспортный потенциал агропромышленного комплекса Казахстана / Д.Ж. Ермекебаева, А.У. Мухаммедов, А.Б. Тасмаганбетов // Проблемы агро-рынка. – 2019. – № 4. – С. 33-39.
- 2 Нуркина, Ж.Б. О состоянии АПК в условиях вступления Республики Казахстан в ВТО и единое экономическое пространство / Ж.Б. Нуркина // Сельскохозяйственный журнал. – 2016. – № 9. – С. 565-568.
- 3 Кантарбаева, Ш.М. Оценка регулирующего воздействия государства на развитие аграрного производства / Ш.М. Кантарбаева // Проблемы агро-рынка. – 2019. – № 4. – С. 19-25.
- 4 Калдияров, Д.А. Совершенствование мер государственной поддержки АПК Казахстана / Д.А. Калдияров, Л.К. Кайдарова // Проблемы агро-рынка. – 2017. – №1. – С. 63-71.
- 5 Арынова, З.А. Государственная поддержка аграрного сектора экономики как элемент государственного регулирования / З.А. Арынова, Л.К. Кайдарова // Проблемы агро-рынка. – 2017. – №1. – С. 71-79.
- 6 Ильенкова, Н.Д. Системный подход к управлению проектами / Н.Д. Ильенкова // Международный научно-исследовательский журнал. – 2016. – № 9(51). – С. 40-44.
- 7 Донцов, С.С. Теория и практика эффективного проект-менеджмента: учеб. пособие для студентов, магистрантов и докторантов экономических специальностей / С.С. Донцов. – Павлодар: Кереку, 2018. – 289 с.

8 Демарко, Т. Роман об управлении проектами / пер. с англ. / Т. Демарко. – 7-е. изд. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014. – 416 с.

9 Фунтов, В.Н. Основы управления проектами в компании: учеб. пособие / В.Н. Фунтов. – СПб.: Питер, 2016. – 310 с.

References

- 1 Yermekbayeva, D.Zh. The export potential of agricultural sector of Kazakhstan / D.Zh. Yermekbayeva, A.U. Mukhammedov, A.B. Tas-maganbetov // Problems of AgriMarket. – 2019. – No. 4. – P. 33-39.
- 2 Nurkina, Zh.B. About the state of the agro-industrial complex in the conditions of the accession of the Republic of Kazakhstan to the WTO and the common economic space / Zh.B. Nurkina // Agricultural journal. – 2016. – No. 9. – P. 565-568.
- 3 Kantarbayeva, Sh.M. Assessment of the regulatory impact of the state on agricultural production development / Sh.M. Kantarbayeva // Problems of AgriMarket. – 2019. – No.4. – P. 19-25.
- 4 Kaldiyarov, D.A. Improvement of government support measures for AIC of Kazakhstan / D.A. Kaldiyarov, L.K. Kaidarova // Problems of AgriMarket. – 2017. – No.1. – P. 63-71.
- 5 Arynova, Z.A. Government support of agricultural sector of economy as an element of state regulation / Z.A. Arynova, L.K. Kaidarova // Problems of AgriMarket. – 2017. – No.1. – P. 71-79.
- 6 Ilienkov, N.D. A systematic approach to project management / N.D. Ilienkov // International Research Journal. – 2016. – No. 9 (51). – P. 40-44.
- 7 Dontsov, S.S. Theory and practice of effective project management: a training manual for undergraduate students, Master's students and doctoral students of economic specialties / S.S. Dontsov. – Pavlodar: Kereku, 2018. – 289 p.
- 8 Demarco, T. A novel about project management / trans. from English / T. Demarco. – 7th. ed. – M.: Mann, Ivanov and Ferber, 2014. – 416 p.
- 9 Funtov, V.N. Fundamentals of project management in a company: a training manual / V.N. Funtov. – SPb.: Piter, 2016. – 310 p.

Мақаладағы алға қойылған мақсат пен міндеттерге қол жеткізу үшін ғылым мен тәжірибеде қолданылатын монографиялық, экономикалық талдау, ғылыми және тәжірибелік материалдарды жүйелеу және синтездеу әдістері және басқа да жалпыға ортақ ғылыми әдістер пайдаланылды.

АӨК кәсіпорындарының қаржы-шаруашылық қызметі нәтижелерін талдау ерекшеліктері мен әдістерін нақтылап, ашып көрсету ауыл шаруашылығы, жер ресурстарын пайдалану, автокөлік, сауда ұйымдарының өндірістік-шаруашылық жағдайын жақсартуға, олардың қызметінің жоғары нәтижелерге жетуіне ықпал етеді.

Зерттеудің ақпараттық және әдістемелік базалары ретінде шаруашылық қызметті талдау саласындағы отандық және шетелдік ғалымдардың теориялық тұжырымдамалары мен тәжірибелік ұсынымдары табылады. Зерттеу барысында экономикалық талдаудың түрлі тәсілдері, Қазақстан Республикасының заңдық және нормативтік актілері, мерзімдік басылымның мәліметтері, сондай-ақ Интернет желісінен алынған деректер зерттеліп салыстырылды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Ауыл шаруашылығы ерекшелігін есепке ала отырып, ауыл шаруашылығы кәсіпорындары қызметін бағалау үшін көптеген ерекшеленетін көрсеткіштер (өнімділік), малдың өнімділігі, сүттің майлылығы және басқалар) қолданылады [1,2].

Ауыл шаруашылығында өнеркәсіпке қарағанда біркелкі табиғи-климат жағдайында өндірісті жүзеге асыратын кәсіпорындар көп. Сондықтан өнеркәсіп кәсіпорындарына қарағанда мұнда шаруашылықтық емес салыстырмалы талдау кеңінен қолданылады. Бұл шаруашылық қызмет нәтижелерін нақты бағалауға мүмкіндік береді.

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының мамандануын сипаттайтын негізгі көрсеткіш тауарлы өнімнің құрылымы болып табылады. Қосымша көрсеткіштер ретінде егіс ауданы құрылымын, жалпы өнім, мал басы, еңбек шығынын қолдануға болады.

Өнімді өткізудің жалпы көлеміндегі үлес салмағы бойынша 2-3 ірі саланы немесе дақылды бөліп көрсетеді. Өндірістің қосымша саласының негізділігін, олардың алдыңғы қатарлы салалармен мөлшерінің келісімділігін зерделейді. Қосымша салалар негізгі саланың жиі қызмет етуі үшін қажет (мысалы, тұқым шаруашылығында ара шаруашылығын дамыту үшін). Қосымша шаруашылықтар капиталдың айналымдылығын жылдамдатады, жер ресурстары мен негізгі құралдардың пайдалану тиімділігін

жоғарылатады. Мамандандырылмаған шаруашылықтарда өндірістің әмбебаптылығын байқауға болады: бір уақытта өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығы өнімдерін өндіріп, сатуға болады және мұнда қайсысы басым екенін анықтау қиын.

Өндірістің мамандану деңгейін анықтау үшін мамандану коэффициентін есептейді (K_m) [3]:

$$K_m = 100 / \sum Y_{c_n} * (2H - 1), \quad (1)$$

мұнда Y_{c_n} - тауарлық өнімнің қандай да бір түрінің оның жалпы көлеміндегі үлес салмағы; n -ранжирленген қатардағы өнімнің үлес салмағы бойынша жеке түрінің кезектік нөмірі.

Мамандану коэффициенті мәні 0 мен 1 аралығында өзгеріп отырады. Егер оның деңгейі 0,2-ден төмен болса, онда әлсіз мамандандығын, 0,2 мен 0,6 аралығында болса - орташа, 0,6-дан жоғары болған жағдайда терең мамандандығын білдіреді.

Маманданудың экономикалық тиімділігін бағалау үшін мамандану мен өндіріс тиімділігі көрсеткіштерін қатар салыстыру қажет. Талдау нәтижесі бойынша өндірістің нақты жағдайын есепке ала отырып, ішкі шаруашылық мамандануды жетілдіруге бағытталған шаралар жасалады.

Шаруашылық қызметтің нәтижелеріне өндірісті интенсивтендіру деңгейі үлкен әсер етеді. Интенсивтендіру деңгейін жан-жақты зерделеу мақсатында көрсеткіштердің үш тобын қарастырады. Бірінші топқа интенсивтендіру деңгейін сипаттайтын көрсеткіштер жатады: негізгі және айналым қаражаттар сомасы, 100 га ауыл шаруашылығы дақылдары шығындар сомасы, қосымша 1га тыңайтқыш шығыны, энергоқамтамасыз етілуі, шаруашылықтың техникамен қамтамасыз етілуі, мелиорацияға инвестиция мөлшері және т.б.

Екінші топ көрсеткіштерін интенсивтендіру нәтижесін сипаттайтын көрсеткіштер құрайды: жалпы, тауарлы өнім шығымы, 100 га ауыл шаруашылығы дақылдарына келетін таза пайда, дақылдардың өнімділігі, малдың көбеюі.

Көрсеткіштердің үшінші тобы қосымша салымды олардың нәтижесімен салыстыру негізінде анықталған интенсивтендіру тиімділігі сипаттайды: жиынтық салымның 1 теңгесіне өндіріс және сатылған өнім көлемі, өндіріс рентабельділігі, еңбек өнімділігі, қор қайтарымдылығы, тыңайтқыш ақталымдылығы және т.б.

Жер ресурстарының пайдаланылуын талдау жерді есепке алу бойынша құжаттар негізінде жүзеге асырылады. Оларға мыналар жатады [4,5]:

♦ «Мемлекеттік жер кадастры». Ол жердің құқықтық тәртібі туралы қажетті деректер мен құжаттар жүйесін, олардың меншік иелерінен бөлінуі, сонымен бірге жер өнімдері сапалық сипаттамалары мен құндылықтары туралы жүйені құрайды. Мемлекеттік жер кадастрі деректері кәсіпорынның шаруашылық қызметін жоспарлау кезінде және талдауда міндетті түрде қолданылады;

♦ «Жерді пайдалану құқығына мемлекеттік акт», онда ауданы мен сыртқы шекара жоспары көрсетіледі;

♦ Жер-кадастрлік кітап, онда шабындықты пайдалану, тыңайтқыштарды, себу мерзімі, агротехникалық шараларды орындау, алынған астық кірістілігін есепке алу жүргізіледі;

♦ Жердің біртұтас мемлекеттік реестрі;

♦ Жер-кадастрлік картасы;

♦ Шаруашылықтың бизнес-жоспары, онда жер қорын жақсарту бойынша жоспарланған шаралар көрсетіледі.

Талдау объектілері тұтас ауыл шаруашылығы өнімдері және түрлерінің мөлшері (жайылым, шабындық және т.б.); ауыл шаруашылығы өнімдері құрылымы; жер қорын пайдалану тиімділігі.

Талдау үдерісінде шаруашылықтың жерді пайдалануында болып жатқан өзгерістердің себептерін терең зерделеу және резервтерді іздеу, ауданды кеңейту мен ауыл шаруашылығы өнімдерін жақсарту мақсатында жерді пайдалануды жақсарту бойынша шаралар жоспарының орындалуына талдау жасау қажет. Жерді жақсарту мүмкіндігі мамандардың қатысуымен сол жерде анықталады, онда түпкілікті және үстіртін сипаттағы мәдени-техникалық жұмыстар жүргізілетін аудан анықталады.

Жер қорын пайдалануды талдау кезінде жер өнімдері мөлшеріндегі өзгерістерді зерделеп, егістік ауданын, шаруашылықтағы жақсартылған шабындық және жайылымдарды кеңейту мүмкіндіктерін анықтау қажет.

Талдау үдерісінде ағымдағы жылдағы өнімдердің мөлшері туралы нақты мәліметтерді жоспарлы, өткен жылдар мәліметтерімен салыстыру керек. Бұл жалпы жер қоры, ауыл шаруашылығы жері және өнім түрлері мөлшерінде өзгерістерді анықтауға көмектеседі.

Жер ресурстарын пайдалану тиімділігін бағалау үшін жиынтық, жеке және көмекші көрсеткіштер жүйесі қолданылады.

Жиынтық көрсеткіштерге жатады: өндірілген өнім құны; 100 га ауыл шаруашылығы өнімдеріне келетін азықтық бірлік-

тер шығымы; 100 га ауыл шаруашылығы өнімдеріне келетін пайда мөлшері.

Жеке көрсеткіштер болып табылады: дақылдардың табыстылығы; 1 га жеке өнімнен азықтық бірлігінде шығатын өнім; 100 га салыстырмалы ауыл шаруашылығы өніміне сүт, ет өндірісі көлемі. Салыстырмалы ауданды өнімнің әрбір түрінің ауданын топырақ балына көбейтіп, алынған нәтижені 100-ге бөлумен анықтайды.

Жерді пайдалану тиімділігін анықтаушы көмекші көрсеткіштерге өнімнің өзіндік құны, қор қайтарымдылығы, қор сыйымдылығы, еңбек сыйымдылығы, сонымен бірге шығындар ақталымдылығы жатады. Шығын ақталымдылығы 1 гектардан алынған өнімнің құнын 1 гектарға орташа шығын мөлшеріне бөлумен есептейді.

Талдау үдерісінде аталған көрсеткіштер динамикасы, олардың деңгейі бойынша жоспардың орындалуы зерделенеді, шаруашылықаралық салыстырмалы талдау жүргізіледі. Содан кейін жер ресурстарын пайдалану тиімділігі факторлары мен резервтері анықталады [6].

Шаруашылықтың кез келген саласының, оның ішінде көлік компаниялары қызметін талдау басқару жүйесінде ұйымның қызмет етуі тиімділігін жоғарылату мақсатындағы маңызды элемент, ішкішаруашылық резервтерін анықтаудың әрекеттегі құралы, ғылыми негізделген жоспарларды-болжамдарды және басқару шешімдерін жасаудың, сонымен бірге олардың орындалуы үшін бақылаудың негізі болып табылады.

Көліктің жұмысын бағалау үшін бірқатар көрсеткіштер қолданылады: жүк, жолаушылар тасымалдау көлемі; жүк айналымы, жолаушылар айналымы.

Жүкті тасымалдау – мемлекеттің көлік құралдарында жеткізілетін жүк көлемі (келу мезетімен анықталады). Өлшем бірлігі – тасымалданатын жүк тоннасы. Жолаушыларды тасымалдау барлық көлік түрлерімен жіберілетін жолаушылар санын білдіреді. Жүк айналымы километрдегі тасымал арақашықтығына тоннамен әрбір партия (жіберілуі) массасының көбейтіндісі сомасы ретінде анықталады. Жүк айналымы өлшем бірлігі – тасымалданған жүктің тонна-километр. Жолаушылар айналымы оларды жеткізген арақашықтықты есепке ала отырып, жолаушыларды тасымалдау бойынша орындалған жұмыс көлемін білдіреді. Бұл көрсеткіш жолаушы-километрмен өлшенеді.

Көліктің пайдаланылу тиімділігін сипаттайтын негізгі көрсеткіштер жылдамдық, өткізу қабілеті, маневрлік, сенімділік, күнде-

ліктілік, қозғалыс қауіпсіздігі, өзіндік құн және т.б. болып табылады.

Шаруашылық қызметке талдау жүргізген кезде көлік компаниялары қызметінің салалық ерекшеліктерін есепке алу қажет, яғни көліктің экономика саласы ретіндегі ерекшелігі – компания өзі өнім өндірмей, тек оны жасауға қатысатындығында:

- көлік едәуір географиялық жағдайларға тәуелді, әсіресе өндіріс пен тұтынушы арасында географиялық алшақтықты толықтыру құралы бола отырып топографиялық ерекшеленеді;

- көлік желісін қалыптастыру бірқатар әлеуметтік-экономикалық факторлармен шарттасады: шаруашылық дамуының, қала тұрғындарының орналасуы, негізгі көліктік-экономикалық байланыстардың бағыты мен күштілігі, ірі курорттық және саяхат объектілерінің орналасуы;

- еңбектің негізгі белсенді құралы көлік құралдары болып табылады; өндіріс қор

сыйымдылығымен сипатталады.

Көлік компаниясы негізгі экономикалық көрсеткіштері өнеркәсіп компанияларына қарағанда өзгешелеу болады. Жалпы көрсеткіштермен бірге тасымалдың жалпы көлемі (мың тонна), жалпы жүк айналымы (мың т/км), жалпы жүруі (мың км), істелінген автосағаттар саны, шаруашылықтағы автосағаттың орташа тізімдік саны, істелінген адам-сағаттар саны және басқалар.

Бұл аталған көрсеткіштер мүмкіндігінше көлік компаниясы мамандануына байланысты нақтыланады және толықтырылады [7].

Сауда кәсіпорындарының қызметіне кешенді экономикалық талдау қойылған мақсатқа сәйкес әр түрлі көрсеткіштерді қолдануды қамтиды. Басқа да салалардың қызметіне талдау жасағанда қолданылатын көрсеткіштермен бірге өзіне тән көрсеткіштер есептеледі. 1-ші кестеде жиі қолданылатын көрсеткіштер келтірілген (кесте).

Кесте – Сауда кәсіпорындары қызметінің тиімділігін сипаттайтын көрсеткіштер

Көрсеткіштер топтары	Көрсеткіштер	Есептеу формуласы
1. Негізгі құралдарды пайдалану тиімділігі	Қор қайтарымдылығы (теңге)	Бөлшек сауда тауар айналымы / негізгі құралдардың орташа жылдық құны
	Қор қайтарымдылығы (теңге)	Негізгі құралдардың орташа жылдық құны / бөлшек сауда тауар айналымы
	Қор рентабельділігі (теңге)	Пайда / негізгі құралдардың орташа жылдық құны
	Қор қарулануы (мың теңге)	Негізгі құралдардың орташа жылдық құны / жұмыскерлердің орташа тізімдік саны
	1 м ² жалпы (сауда) ауданына тауар айналымы (мың теңге)	Бөлшек сауда тауар айналымы / жалпы (сауда) ауданы
	1 м ² жалпы (сауда) ауданына пайда (мың теңге)	Пайда / жалпы (сауда) ауданы
2. Айналым қаражаттарының пайдалану тиімділігі	Айналым қаражаттарының айналымдылығы (күндер)	Айналым қаражаттарының орташа жылдық мөлшері/ сатып алу бағасы бойынша бір күндік тауар айналымы
3. Еңбек ресурстарының пайдалану тиімділігі	Еңбек өнімділігі (мың теңге)	Бөлшек сауда тауар айналымы / жұмыскерлердің орташа тізімдік саны
	Еңбекақы шығындарының 1 теңгесіне тауар айналымы (теңге)	Бөлшек сауда тауар айналымы / еңбекақы шығындары
	1 жұмыскерге пайда (мың теңге)	Пайда / жұмыскерлердің орташа тізімдік саны
	Еңбекақы шығындарының 1 теңгесіне пайда (теңге)	Пайда / еңбекақы шығындары
	Еңбек сыйымдылығы коэффициенті	Жұмыскерлердің орташа тізімдік саны / Бөлшек сауда тауар айналымы
4. Ағымдағы шығындар тиімділігі	Айналыс шығындары деңгейі (%)	(Айналыс шығындары сомасы / Бөлшек сауда тауар айналымы) × 100%
	Шығынқайтарымдылығы (ағымдағы шығындардың 1 теңгесіне тауар айналымы) теңге	Бөлшек сауда тауар айналымы / айналыс шығындары сомасы
	Ағымдағы шығындар рентабельділігі (%)	(Пайда/ айналыс шығындары сомасы) × 100%
Ескерту – әдебиеттер негізінде құрастырылған.		

Кестеде көрсетілген көрсеткіштерден басқа сауда кәсіпорнының шаруашылық қызметінің тиімділігін жиынтық бағалау үшін келесі кешенді көрсеткіштерді қолдануға болады.

1. Кәсіпорынның саудалық әлуетінің пайдалану тиімділігі көрсеткіші

$$T_{\text{скә}} = \text{БСТА} / [\text{ЕАҚ} + (\text{АҚ} + \text{НҚ}) K_{\text{келт}}], \quad (2)$$

мұнда: $T_{\text{скә}}$ – кәсіпорынның саудалық әлуетінің пайдалану тиімділігі көрсеткіші;

БСТА – бөлшек сауда тауар айналымы;

ЕАҚ – еңбекақыға қаражаттар;

АҚ – айналым қаражаттарының орташа жылдық құны;

НҚ – негізгі құралдардың орташа жылдық құны;

$K_{\text{келт}}$ – нормативтік коэффициент, 0,12-ге тең.

Қарастырылып отырған көрсеткіш кәсіпорынның экономикалық әлуетінің пайдалану тиімділігін бағалауға және қолда бар ресурстарды қызметтің негізгі соңғы нәтижесі бөлшек сауда тауар айналымымен салыстыруға мүмкіндік береді. Бұл көрсеткіштің мәні жоғарылаған сайын кәсіпорынмен оның негізгі функциясы – халықты тауарлармен және қызметтер қажеттіліктерімен қамтамасыз ету жақсы орындалады да, кәсіпорынның ресурстары тиімдірек пайдаланылады [8,9].

2. Қаржылық қызметтің тиімділік көрсеткіші

$$T_{\text{ққ}} = \text{ЖП} / [\text{ЕАҚ} + (\text{АҚ} + \text{НҚ}) K_{\text{келт}}], \quad (3)$$

мұнда: $T_{\text{ққ}}$ – қаржылық қызметтің тиімділік көрсеткіші;

ЖП – жалпы пайда сомасы.

Бұл көрсеткіш көмегімен қандай ресурстармен сауда кәсіпорны қызметінің негізгі қаржылық нәтижесіне қол жеткізгенін және қаншалықты бұл ресурстар тиімді пайдаланылатынын бағалауға болады.

3. Еңбек қызметін бағалау көрсеткіші

$$T_{\text{ек}} = \text{БСТА} / \text{ЖОТС} / \text{ОЕА}, \quad (4)$$

мұнда: $T_{\text{ек}}$ – еңбек қызметін бағалау көрсеткіші;

ЖОТС – жұмыскерлердің орташа тізімдік саны;

ОЕА – бір жұмыскердің орташа еңбек ақысы.

Бұл көрсеткіш орташа еңбекақының 1 теңгесіне еңбек өнімділігінің өсімшесін сипаттайды.

4. Сауда кәсіпорны дамуының интенсивтілігінің өсу қарқыны көрсеткіші

$$T_{\text{инт}} = (T_{\text{еө}} \times T_{\text{аақ}} \times T_{\text{ққ}}) / (T_{\text{еақ}} \times T_{\text{ақ}} \times T_{\text{нқ}}) \times 100\%, \quad (5)$$

мұнда: $T_{\text{инт}}$ – кәсіпорын дамуының интенсивтілігінің өсу қарқыны, %;

$T_{\text{еө}}$ – жұмыскерлердің еңбек өнімділігі өзгерісінің қарқыны, %;

$T_{\text{аақ}}$ – айналымдағы кәсіпорынның айналым қаражаттарының айналу жылдамдығының өзгеруі, %;

$T_{\text{ққ}}$ – қор қайтарымдылығының өзгеру қарқыны, %;

$T_{\text{фзп}}$ – еңбекақы шығындарының өзгеру қарқыны, %;

$T_{\text{ос}}$ – айналым қаражаттарының орташа жылдық құнының өзгеру қарқыны, %;

$T_{\text{нқ}}$ – негізгі құралдардың орташа жылдық құнының өзгеру қарқыны, %.

Тұжырымдар.

1. Ғылыми мақалада АӨК кәсіпорындарының өндірістік-шаруашылық қызметіне талдау жүргізу ерекшеліктері көрсетілді.

2. Ауыл шаруашылығы саласында интенсивтендіру деңгейін жан-жақты зерделеу мақсатында көрсеткіштердің үш тобы бөліп қарастырылып, келтірілді.

3. Жер ресурстарының пайдаланылуын талдау жерді есепке алу бойынша құжаттар негізінде жүзеге асырылатыны көрсетіліп, жер ресурстарын пайдалану тиімділігін бағалау үшін жиынтық, жеке және көмекші көрсеткіштер жүйесі қолданылатыны ұсынылды.

4. Көліктің экономика саласы ретіндегі ерекшелігі – компания өзі өнім өндірмей, тек оны жасауға қатысатындығында екені зерделеніп, жалпы көрсеткіштермен бірге тасымалдың жалпы көлемі (мың тонна), жалпы жүк айналымы (мың т/км), жалпы жүруі (мың км), істелінген автосағаттар саны, шаруашылықтағы автосағаттың орташа тізімдік саны, істелінген адам-сағаттар саны және басқа да көрсеткіштер талдау кезінде қолданылатыны айқындалды.

5. Шаруашылықтардың басқа салаларында қолданылатын көрсеткіштермен қатар сауда ұйымдарының өзіндік көрсеткіштері: саудалық әлуетінің пайдалану тиімділігі көрсеткіші, қаржылық қызметтің тиімділік көрсеткіші, еңбек қызметін бағалау көрсеткіші және т.б. көрсетілді.

Қорытындылай келе экономиканың нақты салаларының шаруашылық қызметіне экономикалық талдау жалпы шаруашылық қызметке талдаудан ерекшеленбейді, бірақ әр кәсіпорынның өзіндік салалық қызметіне байланысты әсер етуші факторлары, көрсеткіштері бар екеніне назар аударған дұрыс.

Әдебиеттер тізімі

1 Маркарян, Э.А. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности: учеб. для вузов / Э.А. Маркарян, Г.П. Герасименко, С.Э. Маркарян.- Москва: КНОРУС, 2015. - 225 с.

2 Анализ хозяйственной деятельности предприятия: учеб. для вузов / Г.В. Савицкая. - 6-е изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2017. - 378 с.

3 Маркарян, Э.А. Экономический анализ хозяйственной деятельности: учеб.-метод. пособие / Э.А. Маркарян, Г.П. Герасименко, С.Э. Маркарян. - М.: КноРус, 2017. - 536 с.

4 Қазақстан Республикасының Жер Кодексі (2003). ҚР 2003 жылғы 20 мау-сымдағы №442-II Кодексі (10.01.2020 ж. жағдайына өзгертулермен және толықты-рулармен). [Электрондық ресурс] URL: http://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=1040583#pos=5;-180 (қаралған күні: 01.02.2020).

5 Андыбаева, Г.Т. Экономикалық талдау: оқулық / Г.Т. Андыбаева, А.К. Канабекова, А.К. Абитова.-Алматы: Экономика баспасы, 2016.-220 б.

6 Кундиус, В.А. Управленческий анализ деятельности предприятий агропромышленного комплекса: учеб.-метод.пособие / В.А. Кундиус.-М.: КноРус, 2017. - 176 с.

7 Мишулина, О.В. Управленческий анализ хозяйственной деятельности малого предприятий АПК / О.В. Мишулина, Н.С. Горелова // Проблемы агрорынка. - 2019.-№2. - С. 41-48.

8 Ушакова, Т.В. Экономический анализ в отраслях народного хозяйства: конспект лекций / Т.В.Ушакова, Г.Р. Файзрахманова, Д.Г. Янковская.- Казань: Казанский ун-т, 2015.- 73с.

9 Шолпанбаева, К.Ж. Финансовый анализ деятельности предприятий АПК на примере КХ «Караоткель» Восточно-Казахстанской области / К.Ж. Шолпанбаева, А.А. Алышева, Л.И. Белоусова / Проблемы агрорынка. - 2019.- №3. - С. 106-112.

References

1 Markaryan, E.A. Analysis and diagnosis of financial and business activity: textbook / E.A. Markaryan, G.P. Gerasimenko, S.E. Markaryan.- Moscow: KNORUS, 2015.- 225 p.

2 Savitskaya, G.V. Analysis of business activity of the enterprise: textbook / G.V. Savitskaya.- 6th ed., rev. and add. - M.: INFRA-M, 2017.-378 p.

3 Markaryan, E.A. Economic analysis of business activity: textbook / E.A. Markaryan, G.P. Gerasimenko, S.E. Markaryan. - M.: KNORUS, 2017.- 536 p.

4 Land Code of the Republic of Kazakhstan (2003). Code of the Republic of Kazakhstan dated June 20, 2003 No. 442-II (with amendments and additions as of 10.01.2020). [Electronic resource] URL: http://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=1040583#pos=5;-180 (date of access: 01.02.2020).

5 Andybayeva, G.T. Economic Analysis: textbook / G.T. Andybayeva, A.K. Kanabekova, A.K. Abitova.- Almaty: Publishing House of Economics, 2016.- 220 p.

6 Kundius, V.A. Administrative analysis of the activities of enterprises in the agricultural sector: textbook / V.A. Kundius.- M.: KNORUS, 2017.- 176 p.

7 Mishulina, O.V. Management analysis of the economic activities of small enterprises of the agro-industrial complex / O.V. Mishulina, N.S. Gorelova // Problems of Agrimarket. -2019. - P. 41-48.

8 Ushakova, T.V. Economic analysis in the sectors of the economy: lecture notes / T.V. Ushakova, G.R. Fayzrahmanova, D.G. Yankovskaya.- Kazan: Kazan University, 2015. -73 p.

9 Sholpanbaeva, K.Zh. Financial analysis of the activities of agricultural enterprises on the example of farm “Karaotkel” of the East Kazakhstan region / K.Zh. Sholpanbaeva, A.A. Alysheva, L.I. Belousova // Problems of Agrimarket. -2019. - P. 106-112.

получения социальных, экономических и экологических выгод от развития аквакультуры. В то же время организация и развитие ее предприятий сдерживается наличием ряда проблем, тождественных по составу и содержанию как рыбного хозяйства, так и экономики в целом. Развитие аквакультуры в Республике Казахстан осуществляется по четырем направлениям: пастбищному, прудовому, индустриальному и рекреационному и территориально-климатическому принципу. Для уточнения зонального деления прудовых рыбоводческих хозяйств в Казахстане учтены климатические факторы в конкретной зоне прудовых рыб. Дан анализ рыбной индустрии в республике, позволяющий сделать следующий вывод: необходимость перераспределения приоритетов развития рыбной индустрии с традиционного выращивания ценных пород рыб на икру в пользу производства товарной рыбы на филе.

Abstract. The issues of development of aquaculture in Kazakhstan are considered. The study showed that in the republic, to clarify the zonal division of pond fish farms, it is necessary to identify the natural and climatic factors in a particular pond fish farming zone, the duration of the growing season, the prevailing type of soil, and the level of biological productivity of water ponds that serve as a source of water supply to farms. Current situation shows that the country has every opportunity to receive social, economic and environmental benefits from the development of aquaculture. At the same time, the organization and development of its enterprises is constrained by the presence of a number of problems that are identical in composition and content to both fisheries and the economy as a whole. The development of aquaculture in the Republic of Kazakhstan is carried out in four directions: pasture, pond, industrial and recreational and territorial-climatic principles. To clarify the zonal division of pond fish farms in Kazakhstan, climatic factors in a specific zone of pond fish were taken into account. An analysis of the fishing industry in the republic is given, which allows to draw the following conclusion: the need to redistribute the priorities of the development of fishing industry from the traditional cultivation of valuable fish species to caviar in favor of production of marketable fish on fillet.

Түйінді сөздер: акваөсіру, бәсекеге қабілеттілік, балық өсіру шаруашылықтары, тоғандық балық шаруашылығы, балық өнімділігі, вегетациялық кезең, трансшекаралық су айдындары, биотехнология, сумен жабдықтау көздері.

Ключевые слова: аквакультура, конкурентоспособность, рыбоводческие хозяйства, прудовое рыбоводство, рыбопродуктивность, вегетационный период, трансграничные водоемы, биотехнология, источники водоснабжения.

Key words: aquaculture, competitiveness, fish farms, pond fish farming, fish productivity, growing season, transboundary water reservoirs, biotechnology, water supply sources.

Кіріспе. Көптеген позициялар бойынша Қазақстан әлемдік нарықта ірі экспорттаушы бола алады. Ең алдымен бұл «Made in Kazakhstan» брендімен экологиялық таза өнім болуы тиіс. Елдің экономикалық дамуында балық шаруашылығы ерекше рөл атқара алады. Соңғы уақытта бұл салада үлкен жұмыстар атқарылды.

Қазақстан Республикасында 48 262 көл бар, оның 45 248-і 1 км²-ден кем. Ауданы 100 км² астам 21 ірі көл бар. Жергілікті маңызы бар су қоймаларының жалпы ауданы шамамен 700 мың га құрайды. Көлдердің ең көп саны Қостанай және Ақмола облыстарында шоғырланған. Сырдария өзенінің атырауында да елеулі ресурстар бар.

Бүгінгі таңда мемлекет аквамәдениетті дамыту барысында әлеуметтік, экономикалық және экологиялық жағынан пайда алу үшін барлық мүмкіндіктері бар екенін дәлелдеуде. Сонымен қатар аквамәдениет кәсіпорындарын ұйымдастыру мен дамыту

барысында бірқатар мәселелердің болуымен шектеледі, балық шаруашылығын дамытудың ортақ мәселелері ретінде және сәйкесінше жалпы экономикалық жағынан құрамы мен мазмұны бойынша ұқсас.

Қазақстанның аквамәдениеті аумақтық-климаттық қағида бойынша дамуда. Қазақстандағы тоған балық фермаларының аймақтық бөлінуін нақтылау үшін белгілі бір тоған балық аймағында климаттық факторлар: вегетациялық кезеңнің ұзақтылығы, топырақтың басым түрі, су шаруашылығы көзі ретінде әрекет ететін су объектілерінің биологиялық өнімділік деңгейі анықталды [1].

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеудің әдістемелік базасы аквамәдениетті дамыту саласындағы отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері, сондай-ақ заңнамалық және атқарушы органдардың құжаттары қолданылды.

Өсірілген балықтың соңғы орташа салмағының шамасы тірі қалу мәнімен, балық

өсіретін су қоймаларының балық өнімдерінің көрсеткішімен анықталады. Сонымен қатар оның шамасы көптеген факторларға байланысты.

Сонымен балық өнімділігі дегеніміз – балық тоғанының (тор, бассейн) сыйымдылығына белгілі бір түрдегі балықтардың жалпы өсуінің мәні болып табылатын инкубациялық-биологиялық көрсеткіш деп түсініледі.

Балық өнімділігінің индексін анықтау үшін тоған балық өсірудің жекелеген учаскелерінде өнеркәсіптік және тәжірибелік балық өсіру нәтижелері туралы ақпарат пайдаланылды.

Бұл ретте жалпы балық өнімділігі, тоғандарда балықтарды азықтандыру және тоғандарды тыңайту әдістерін пайдалану факторлары ескерілді [2].

Балық шаруашылығының белгілі бір тоғандағы балық өсіру аймағына байланысы сонымен қатар тоған аквамәдениетінің негізгі нысаны – тұқы (тұщы суда болатын бүрге балық), өсіп келе жатқан маусымның ұзақтығымен, мұздың еруі мен қыстайтын тоғандарда мұздатудың басталуымен анықталады.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Ел аумағы вегетациялық кезеңнің ұзақтығы бойынша тоған өсірудің алты балық өсіру аймағына бөлінген (1 кесте).

1 кесте – Қазақстан тоған балық өсіру аймақтары

Тоған балығының аймағы	Облыстар
II	Солтүстік Қазақстан, Ақмола облысының солтүстік бөлігі
III	Ақмола, Шығыс Қазақстан, Павлодар облысының оңтүстік бөлігі, Қостанай және Қарағанды облысының солтүстік бөлігі
IV	Қостанай және Қарағанды оңтүстік бөлігі, Ақтөбе және Алматы қалаларының солтүстік бөлігі
V	Ақтөбе, Батыс Қазақстанның оңтүстік бөлігі, Атырау облысының солтүстік бөлігі
VI	Атырау және Алматы облысының оңтүстік бөлігі, Маңғыстау, Жамбыл және Қызылорда облысының солтүстік бөлігі
VII	Оңтүстік Қазақстан және Маңғыстау облысының оңтүстік бөлігі

Қазақстанның тоған балық шаруашылығының II-III аймағы үшін қаңқалы тоғандардың бастапқы табиғи балық өнімділігі 100 кг/га, IV-V аймақ үшін – 120 кг/га, VI - VII аймақ үшін – 130 кг/га құрайды.

Қазақстанның тоған шаруашылықтарының тоғандарында карп өсіру кезінде өсімдік тектес балықтары бар полимәдениетте (ақ амур, ақ және ала дөңмаңдай) және органикалық және минералды тыңайтқыштарды қолдану кезінде жалпы табиғи балық өнімділігі 650 кг/га (солтүстік өңірдің шаруашылықтарында) - 1 700 кг/га (оңтүстік аймақтың шаруашылықтарында) жетуі мүмкін.

Қазақстанның тоған шаруашылықтарының тоғандарында карп өсіру кезінде өсімдік тектес балықтармен полимәдениетте (ақ амур, ақ және шұбар дөңмаңдай) органикалық және минералды тыңайтқыштармен жасанды жемдерді бір мезгілде қолдана отырып, жалпы балық өнімділігі 1 700 кг/га (солтүстік өңірдің шаруашылықтарында) – 3 450 кг/га (оңтүстік аймақтың шаруашылықтарында) жетуі мүмкін [3].

Тоғандарда өсіру кезінде бір жылдық және екі жылдық сигалық балықтардың

(рипус, пеляд, сиг) балық өнімділігі 250 кг/га дейін құрайды.

Орыс бекіре карп тұқымдастарының екі және одан да үлкен жас топтары бойынша тоғандарда өсіру кезінде ірі балық өсіру материалын алу мақсатында балық өнімділігі 200 кг/га дейін құрайды.

Жайылымдық балық өсіру бойынша барлық көлдер сига, карп және албырт өсіру аймағына бөлінген.

Қазақстанда барлық табиғи су айдындары екі санатқа бөлінген: халықаралық және республикалық маңызы бар су айдындары. Оған Қазақстанның бірнеше облысында орналасқан су айдындары мен трансшекаралық су айдындары кіреді (Каспий теңізі, Арал теңізі, Балқаш көлі, Алакөл көлдер жүйесі, Бұқтырма, Қапшағай, Шардара су қоймалары, «Қаныш Сатпаев атындағы канал» су қоймасы), сондай-ақ жергілікті маңызы бар су айдындары кіреді.

Қазақстан Республикасында 247 нысан халықаралық және Республикалық маңызы бар бекітілген қорға, ал 115 нысан немесе 32 пайыз резервтік қорға кіреді.

Жергілікті маңызы бар 1 272 су қоймасы немесе 47 пайыз бекітілген қорға, 1 516 су қоймасы – резервтік қорға кіреді.

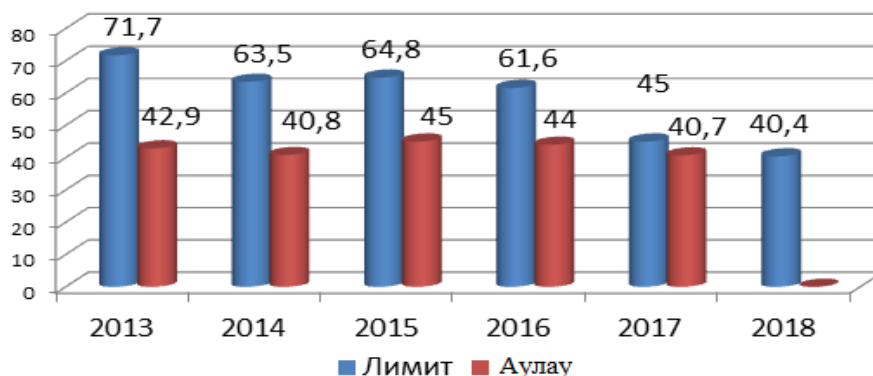
2018 жылы лимитті игеру тек 45 пайызды құрады, бұл 1 суретте көрсетілген.

Халықаралық және ұлттық маңызы бар су объектілері Ауыл шаруашылығы министрлігі Орман шаруашылығы және жануарлар дүниесі комитетінің құзыретіне, жергілікті маңызы бар су объектілері – жергілікті өзін-өзі басқару органдарының құзыретіне жатады. Атап айтқанда, Орталық және Солтүстік Қазақстанда карп пен сига, Оңтүстік Қазақстанда карп, соның ішінде

шөп қоректі балықтар, ал Оңтүстік және Оңтүстік-Шығыс Қазақстанның тау бөктерінде – кемпірқосақ түстес форель өсіріледі.

Балық аулау және өсіру жүргізілетін су айдындарының жалпы ауданы 2018 жылы 183 мың га құрады.

Балық өсіруге жарамды тұщы су айдындарынан басқа, Қазақстан балық шаруашылығын дамытуға қолайлы Каспий теңізінде жағалау сызығына ие. Бұл аумақтар теңіз балық өсіру кешендерін құру үшін қолайлы. Қазіргі уақытта бұл аймақ аквариумдық бақтарда балық өсіру үшін перспективалы ретінде қарастырылады [4].

1 сурет – 2013 жылдан бастап 2018 жылға дейінгі кезеңде лимит және аулау көрсеткіштері, мың тонна (жыл басына)

Антропогендік әсерге келтірілетін залалды өтеу мақсатында (өзен ағыстарын реттеу және басқа да шаруашылық қызмет) республикада 7 балық тәлімбағы жұмыс істейді, оның ішінде 3-і Балық шаруашылығы комитетінің құрамындағы Республикалық мемлекеттік қазыналық кәсіпорындар (РМК) болып табылады және 4-і Әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялардың (ӘКК) құрамында болады. Әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялардың құрамында 2 уылдырық шашу-өсіру шаруашылығы (1 РКП және 1 ӘКК құрамында), 1 бекіре балық өсіру зауыты (жақында біріктірілгенге дейін бұл 2 жеке зауыт болды) және Қазақ өндірістік жерсіндіру станциясы.

Мемлекет басшысының жарлығымен өңірлерді дамыту үшін Қазақстанда жеті әлеуметтік кәсіпкерлік: «Сары Арқа», «Тобыл», «Ертіс», «Жетісу», «Оңтүстік», «Каспий» және «Батыс» атты корпорациялар құрылды. Олардың екеуі «Ертіс» және «Каспий» елімізде балық шаруашылығын дамытуға бағытталған. Балық өнімдерін экспорттау үшін республикада 7 кәсіпорынның Еуропалық Одақ елдеріне экспорттаушының есептік нөмірі бар.

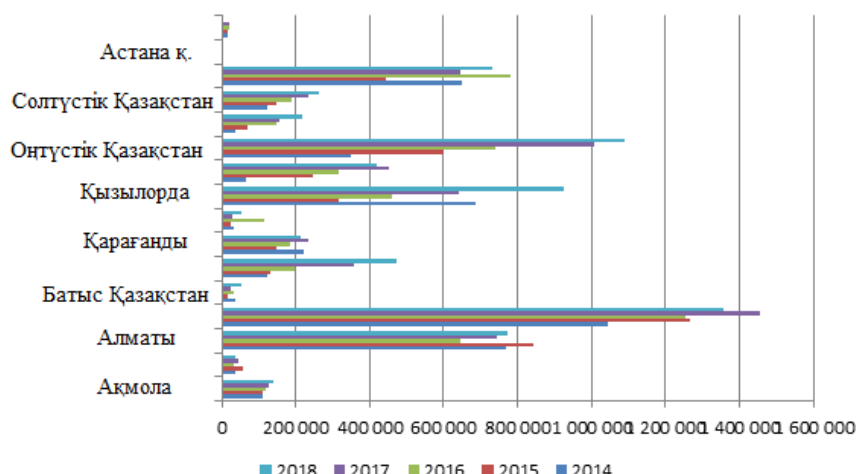
2018 жылдың басында балық шаруашылығы су айдындарын бекітіп беру

бойынша конкурс өткізу ережесіне және конкурсқа қатысушыларға қойылатын білік-тілік талаптарына сәйкес жалпы алғанда халықаралық және республикалық маңызы бар 368 су айдындарының 162 балық шаруашылығы субъектілеріне 286 су айдындары бекітілген.

Атап айтқанда, Жайық-Каспий бассейні бойынша 56 су айдынының, 54 су қоймасы немесе 96,4% бекітілген, Балқаш-Алакөл бассейні бойынша 216 су айдынында 81 балық шаруашылығы субъектілеріне 172 немесе 79,6% бекітілген, Арал-Сырдария бассейні бойынша 47 су айдынында 16 су тоғандары немесе 41% бекітілген, Зайсан – Ертіс бассейні бойынша 49 су айдынында 44 су тоғандары (89,8%) 27 балық шаруашылығы объектілеріне бекітілген.

Қолданыстағы заңнамаға сәйкес пайдаланушыларға ұзақ мерзімді негізде 2 687 балық шаруашылығы су айдындары бекітіліп берілген, 1 144 пайдаланушы немесе 66,8%-дан астам.

2018 жылдың басында балық аулау және аквамәдениет өнімдерінің (қызметтерінің) көлемі 6 738 429 мың теңгені құрады, 2016 жылмен салыстырғанда 2% өсім көрсетті (2 сурет).

2 сурет – 2014-2018 жылдар аралығындағы балық аулау және аквамәдениет өнімдерінің (қызметтерінің) жыл басындағы көлемі (қолданыстағы бағада, мың теңге)

Қазақстанның аквамәдениетін дамыту жайылымдылық, тоған, индустриялық және рекреациялық бағыттары бойынша жүзеге асырылады. Соңғы бес жылда балық өндірісі жылына 410 тоннадан 838 тоннаға дейін ауытқиды.

Ауыл шаруашылығы министрлігінің мәліметі бойынша, 2019 жылы жануарлар дүниесін пайдаланушылардың балық шаруашылығын дамытуға қаржы салу: ғылыми жұмыстарға – 198,7 млн теңге, қайта өңдеу

қуаттарын техникалық қайта жарақтандыру бойынша іс-шараларға – 1,8 млрд. теңге, балық ресурстарын қалпына келтіруге – 257,8 млн теңге, балық ресурстарын және олардың тіршілік ету ортасын қорғауға – 399,5 млн теңгені құрады [5].

Қазақстан өңірлерінің өсірілетін балықтардың түрлері бойынша мамандануы 2 кестеде көрсетілген.

2 кесте – Қазақстан балықтарының негізгі өсірілетін түрлері

Жалпы қабылданған атауы	Өсіру саласы
Сигалық	Солтүстік Қазақстан облысы
Карп	бүкіл Қазақстан аумағы, Маңғыстау облысынан басқа
Ақ дөңмаңдай	Алматы, Шымкент, Қызылорда
Ақ амур	Алматы, Шымкент, Қызылорда
Кемпірқосақ түстес форель	Қарағанды, Шығыс Қазақстан, Алматы, Оңтүстік Қазақстан
Сібір бекіре	Павлодар, Қарағанды, Ақтөбе, Шығыс Қазақстан, Алматы, Оңтүстік Қазақстан, Маңғыстау, Атырау, Батыс Қазақстан
Орыс бекіре	Қарағанды, Ақтөбе, Алматы, Оңтүстік Қазақстан, Маңғыстау, Атырау, Батыс Қазақстан
Бекіре карпмадастарының будандары	Қарағанды, Ақтөбе, Алматы, Оңтүстік Қазақстан, Атырау, Батыс Қазақстан
Белуга	Атырау, Батыс Қазақстан
Африкалық Сом	Қарағанды
Тиापия	Қарағанды, Алматы

Жалпы Қазақстанның құрылып жатқан көл - тауар шаруашылықтарында карп пен өсімдік тектес балықтарды өсіру әлеуеті 20 мың тонна деңгейінде бағаланады [6].

Екібастұз ГРЭС-1 балық өсіру торында биотехнология жасалды, бұл электр станцияларының жылы суын пайдаланып торларда сазан мен күмісті тұқы өсіруден гөрі тиімді.

КСРО-ның жұмыс істеген уақытында әзірленген мәліметтерге қарағанда, осы биотехнологияның өзіндік ерекшелігі, әдетте карп пен өсімдік қоректі балықтарды тоған арқылы өсіру кезінде пайдаланылатын аз белокты жемдік құрамдарды пайдалану болып табылады; карп өсімінің 34%-ы салқын және жылы су түйіскен жерлерде

едәуір биомассасы бар жасушалардың табиғи жемдік базасымен қамтамасыз етіледі.

Балық өнімділігінің салыстырмалы аз көрсеткішіне қарамастан (карп – 6,0 кг/м³, ақ дөңмаңдай – 3,0 кг/м³, ала дөңмаңдай – 1,0 кг/м³), карп бойынша жемді төлеу 4,2 бірлікті құрайды, ақ дөңмаңдай – 2,8 бірлік қосымша өнімін есепке ала отырып, тікелей өндірістік өсірудің осы тәсілінің шығындар бойынша рентабельділігі – 56,03%, жалпы рентабельділігі – 32,75% [7].

Қазақстанда балықтарды бау-бақша өсіруді қолдану мүмкіндіктерін бағалауда еліміздің көптеген су қоймаларына қатты жел тән екендігі атап өтілді, бау-бақша шаруашылығы әдістерін пайдалануды шектейтін, бұл бау-бақша шаруашылықтарын құру кезінде толқын сөндіретін құрылыстарды қосымша салу қажеттілігін туғызады.

Балық өсіру шаруашылықтарында аквамәдениет объектілерін механикалық су

беретін және шабылған тоғандармен өсірудің рентабельділігі 14,71%-ды құрайды, бағасы неғұрлым төмен болса өндіріс шығынды болады.

Өз бетімен су беретін және Қамбаш тоғандары бар балық шаруашылықтарында (тоған шаруашылығының басым бөлігі) карп пен өсімдік тектес балықтарды өсіру рентабельділігі 37,23%-ды құрайды, өз бетімен сумен қамтамасыз ететін және арналы (балықтық) тоғандар бар шаруашылықтарда (Шелек тоған шаруашылығы, «Көмеш балық» АҚ және «Көмеш балық Мейірхан» тоғандары) 41,83%-ды құрайды, соңғы өнім бағасының төмендеуі кезінде рентабельділікті сақтау туралы ереже бар.

Бұл ретте балықтың елу пайыздан астамы үш облыста – Алматы, Атырау және Оңтүстік Қазақстан облыстарында өсіріледі (3 сурет).

3 сурет – Облыстардың балық өсіруге қосқан үлесі (пайызбен)

Балық өңдеу қуаттарын орналастыру дәстүрлі түрде ірі кәсіпшілік су айдындарына байланыстырылған. Атырау, Алматы, Шығыс Қазақстан және Қызылорда облыстары балық өңдеудің негізгі көлемін өндіреді. 72 балық өңдейтін кәсіпорынның жалпы қуаты осы кезеңде жылына 87 мың тоннаны құрайды, бірақ екіншіке орай, аталған кәсіпорындардың шикізатпен жүктелуі 43%-дан аспайды. 2019 жылы балық өсіру кәсіпорындарымен 2 900 тонна тауарлы балық өсірілді. Негізінен бекіре, форель және карп балықтарды өсіреді, өсірудің өңделген биотехнологиясы бар.

Елде балық өнімдерінің нарығы жергілікті, өңірлік және Ұлттық деңгейде дамуда.

Жергілікті нарыққа өндірушілерге жақын адамдар жатады. Әдетте, бұл су ай-

дындарына немесе балық шаруашылығына жанасатын ауылдық қоныстар. Аймақтық базарлар 1-2 аймаққа қызмет көрсетеді және өндірушілерден 200-250 км аймақ шегінде орналасқан [8].

Республикалық нарықтар 1 млн жуық халқы бар ірі қалаларда немесе өнеркәсіптің қарқынды дамуы бар қалаларда орналасқан. Республикалық нарықтарда тауарлардың түр-түрі, сату көлемі және балық шаруашылығы өнімдерінің құны оның санына емес, халықтың төлем қабілеттілігіне байланысты. Алматы, Астана-Қарағанды топтары, Шымкент және Атырау нарықтары маңызды мәнге ие. Аквамәдениет өнімінің басым бөлігі базарға тірі және салқындатылған түрде түседі.

Өнімді сату тікелей фермада жүзеге асырылады немесе сауда желісіне беріледі. Кейбір фермаларда өзінің фирмалық дүкендері немесе ұялы дүңгіршектері бар. Бұл балық фермерлік шаруашылықтары өндірісінің аз көлемімен байланысты. Албырт және бекіре өнімдерінің едәуір бөлігі HORECA жүйесінде сатылады. Супермаркеттердің ірі желілері арқылы өнімді сату өнім сапасына және ұсақ фермаларды қамтамасыз ете алмайтын жеткізу тұрақтылығына қойылатын қатаң талаптармен тежеледі.

Тұқы (карп) мен өсімдік тектес өнімдердің бағалануына табиғи су айдындарында ауланатын жабайы карп бағасы қатты әсер етеді. Оның ірі базарлардағы бағасы кг үшін \$3-3,3 (жеке салмағы 2-3 кг) құрайды, бұл тоғаншарлардың карп бағасын тежейді [9].

Бүгінгі таңда 17 қазақстандық кәсіпорын экспортталатын балық өнімдерінің сапасы Еуропалық Одақтың жоғары талаптарына сәйкес келеді. Соңғы жылдары олар өздерін жақсы көрсетіп, осы нарықта нығайтты.

Балық өнімдерін экспорттау нарығы «Қазақстан мен Қытай арасындағы келісім арқасында» кеңейіп келеді. Сонымен қатар, ҚХР тізіліміне 52 отандық өндіруші енгізілген.

Бұдан басқа, балық өнімдері 10-нан астам елге (Австрия, Германия, Грузия, Канада, Қырғызстан, Литва, Нидерланды, Польша, Ресей, Румыния, Тәжікстан, Өзбекстан, Украина, Чехия) экспортталады.

Атап айтқанда, 2019 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстаннан балық өнімдерінің экспорты жалпы сомасы 60,8 млн долларды құрайтын 26,9 мың тоннаны құрады (2018 жылы 57,2 млн долларға 27,1 мың тонна экспортталды).

Импорт құрамында теңіз және мұхит балықтары (майшабақ, скумбрия, семга, лосось, треск) және теңіз өнімдері (асшаян, кальмар, мидия, теңіз қырыққабаты) басым. Олар қазақстандық нарықта сұранысқа ие, өйткені ішкі су қоймаларында ауланбайды. Атап айтқанда, 2019 жылы Қазақстанға 34,2 мың тонна балық өнімі импортталды, ал 2018 жылы – 36,8 мың тонна.

Дайын немесе консервіленген балықтың экспорты; Қазақстаннан алынған бекіре уылдырығы, балықтардың уылдырығынан жасалған алмастырғыштар 2019 жылы 2,84 млн долларды құрады.

2019 жылы Қазақстаннан 1 854 «дайын немесе консервіленген балық; бекіре уылдырығы және балық уылдырығынан дайын-

далған оны алмастырғыштар» тобының тауарлары экспортының негізгі бағыттары: Ресейдің үлесіне 60% (1,28 млн US\$); Қырғызстанның үлесіне 36% (779 мың US\$); Өзбекстанның үлесіне 1,37% (29 мың US\$); Түркменстанның үлесіне 1,36% (29 мың US\$); Нидерланды – 165 US\$; Латвия – 10 US\$.

Бекіре, карп аквамәдениет өнімі өндірушіні мемлекеттік органдарда тіркеуді талап етеді, ал ойындарды өткізу арнайы маркасы болған жағдайда жүзеге асырылады.

Бұл теңіз ауданының табиғи әлеуетін барынша толық және ұтымды дамытуға – балық өсіру, теңіз объектілерін өсіру көлемін дамытуға және ұлғайтуға, жағалауда балық аулауды ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Тұжырымдар.

Жалпы, Қазақстан Республикасындағы балық индустриясын талдау ағымдағы жағдайдың келесі қорытындыларын жасауға мүмкіндік береді:

- Ресей Федерациясына қарсы санкцияларды енгізу ҚР өнімдеріне жанама түрде әсер етті;
 - балық индустриясын дамытудың басымдықтарын дәстүрлі өсіру мен бағалы балық тұқымдарын уылдырыққа аулаудан сүбеде тауарлы балық өндіру пайдасына қайта бөлу және кепілдік берілген экономикалық қайтарымды қамтамасыз етеді;
 - білікті кадрлық құрамның тапшылығы және импортты алмастыратын өндірістерді құру;
 - балық шаруашылығы технологиялық жарақтандырылуының жеткіліксіз деңгейі және кешендерін қайта өңдеу, сондай-ақ негізгі құралдардың тозуы;
 - балық шаруашылығы саласындағы нақты нормативтік және заңнамалық базаның болмауы саланың инвестициялық және экономикалық тартымдылығына кедергі келтіреді;
 - ҚР негізгі су бөліктеріндегі қолайсыз табиғи-климаттық жағдайлардың, жағымсыз экологиялық салдарлардың болуы (су басу, үсу, бөгеттер құрылысы, ластану және т.б.);
 - ҚР ішкі нарығын жеке балық өнімдерімен қамтамасыз ету тапшылығы;
 - балық қорғау саласындағы бюджеттік қаржыландырудың төмен деңгейі және теңіздің тірі ресурстарының заңсыз, хабарланбайтын және реттелмейтін кәсіпшілігінің мониторингі (ННН-кәсіпшілігі).
- Жоғарыда айтылғандарды негізге ала отырып, қазіргі уақытта Қазақстанның балық аулау саласы дамып келеді, негізінен кең бағытта – балық кәсіпшілігі мен аква-

мәдениет үшін су қоймаларын толық қамту, мүмкіндігінше ұсақ өндірушілерді пайдалану. Ұзақ мерзімді үрдіс – экстенсивтен қарқынды дамуға көшу, оның ішінде балық аулау мен өсіру процестерінің өнімділігі мен автоматтандырылуын арттыру, бұл біздің зерттеулер мен тәжірибелік әзірлемелеріміздің бағыттылығына әсер етеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Мизанбекова, С.К. Функционирование сбытового кооперативного сектора сельскохозяйственной продукции / С.К. Мизанбекова, Ж.К. Мизамбекова, К.Б. Жуманазаров // Проблемы агрорынка. - 2018. - № 1. – С. 85-92.
- 2 Тулешова, Г.Б. Предпринимательство в АПК Казахстана и направления институционального развития: региональный аспект / Г.Б. Тулешова, Е.К. Сапаров // Проблемы агрорынка. -2018г. - № 4. – С. 84-85.
- 3 Кирдасимова, К.А. Актуальные проблемы развития аграрного сектора Казахстана / К.А. Кирдасимова, К.Т. Аuezova, Г.К. Джолдасбаева // Проблемы агрорынка. -2018г. - № 3. –С. 16-17.
- 4 Шашкова, И.Г. Развитие товарной аквакультуры / И.Г. Шашкова, Л.В. Романова // Вестник Рязанского государственного агро-технологического университета им. П.А. Костычева. - 2017. - № 2 (34). - С. 115-121.
- 5 Федоров, Е.В. Характеристика прямых производственных затрат полносистемных прудовых рыбоводных хозяйств для оценки экономической эффективности их работы / Е.В. Федоров, Н.С. Бадрызлова, Т.А. Диденко, Г.Б. Ахметова // Вестник сельскохозяйственной науки Казахстана. -2015.- №1.- С. 56-62.
- 6 Латкина, А. П. Обеспечение конкурентоспособности рыбохозяйственных организаций: методологический аспект: монография. - Владивосток: Дальнаука, 2015. - 360с.
- 7 Сансызбаева, Г.Н. К вопросу о концепции корпоративной социальной ответственности бизнеса в Казахстане / Г.Н. Сансызбаева, С.Н. Сансызбаев, К.О. Шаяхметова, Ж.Е. Садыкова, М.Ж. Турсумбаева // Вестник Международного института экономики и права. - 2015. - № 1 (18).- С. 121-126.
- 8 Шашкова, И.Г. Развитие товарной аквакультуры / И.Г. Шашкова, Л.В. Романова // Вестник Рязанского государственного агро-технологического университета им. П.А. Костычева. - 2017. - № 2 (34). - С. 115-121.
- 9 Романова, Л.В. Факторы, влияющие на развитие продовольственного рынка рыбной

продукции в современных экономических условиях / Л.В. Романова // Экономика и предпринимательство. - 2017 - № 8-1 (85-1). - С. 907-911.

References

- 1 Mizanbekova, S.K. The functioning of the marketing cooperative agricultural sector] / S.K. Mizanbekova, Zh.K. Mizambekova, K.B. Zhumanazarov // Problems of AgriMarket. - 2018. - No. 1.– P. 85-92.
- 2 Tuleshov, G.B. Entrepreneurship in the agricultural sector of Kazakhstan and the direction of institutional development: a regional aspect / G.B. Tuleshova, E.K. Saparov // Problems of AgriMarket.-2018.- No.4.- P. 84-85.
- 3 Kirdasimova, K.A. Actual problems of the development of the agricultural sector of Kazakhstan / K.A. Kirdasimova, K.T. Auezova, G.K. Dzholdasbaeva // Problems of Agri Market.-2018. - No. 3. –P. 16-17.
- 4 Shashkova, I.G. Development of commercial aquaculture / I.G. Shashkova, L.V. Romanov // Vestnik of the Ryazan State Agrotechnological University. P.A. Kostycheva. - 2017. - No. 2 (34). – P. 115-121.
- 5 Fedorov, E.V. Description of direct production costs of full-system pond fish farms for assessing the economic efficiency of their work / E.V. Fedorov, N.S. Badryzlova, T.A. Didenko, G.B. Akhmetova // Vestnik of agricultural science of Kazakhstan.-2015.- No. 1– P. 56-62.
- 6 Latkina, A.P. Ensuring the competitiveness of fisheries organizations: methodological aspect: monograph. - Vladivostok: Dalnauka, 2015. - 360p.
- 7 Sansyzbaeva, G.N. On the concept of corporate social responsibility of business in Kazakhstan / G.N. Sansyzbaeva, S.N. Sansyzbaev, K.O. Shayakhmetova, Zh.E. Sadykova, M.Zh. Tursumbaeva // Vestnik of the International Institute of Economics and Law. - 2015. - No. 1 (18) .- P. 121-126.
- 8 Shashkova, I.G. Development of commercial aquaculture / I.G. Shashkova, L.V. Romanov //Vestnik of the Ryazan State Agrotechnological University. P.A. Kostycheva. - 2017. - No. 2 (34). - P. 115-121.
- 9 Romanova, L.V. Factors affecting the development of the food market for fish products in modern economic conditions / L.V. Romanova // Economics and Entrepreneurship. - 2017 - No. 8-1 (85-1). - P. 907-911.

FEED GRAIN MARKET IN KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖЕМДІК АСТЫҚ НАРЫҒЫ

РЫНОК ФУРАЖНОГО ЗЕРНА В КАЗАХСТАНЕ

K.M. TIREUOV*

Dr.E.Sc., Professor

S.K. MIZANBEKOVA

Dr.E.Sc. RK, RF, Professor

G.K. NURMANBEKOVA

C.E.Sc., Professor

Kazakh National Agrarian University, Almaty, Kazakhstan

tireuov_@mail.ru

K.M. ТИРЕУОВ

э.ғ.д., профессор

С.К. МИЗАНБЕКОВА

э.ғ.д. ҚР, РФ, профессор

Г.К. НУРМАНБЕКОВА

э.ғ.к., профессор

Қазақ ұлттық аграрлық университеті, Алматы, Қазақстан

K.M. ТИРЕУОВ

д.э.н., профессор

С.К. МИЗАНБЕКОВА

д.э.н. РК, РФ, профессор

Г.К. НУРМАНБЕКОВА

к.э.н., профессор

Казахский национальный аграрный университет, Алматы, Казахстан

Abstract. Important crops used as feed grains - oats, corn, wheat, millet, barley, fodder beans, soybeans, and cereals - are irreplaceable sources of nutrients for livestock. The country's stable grain supply and export development are directly related to the increase in production and the improvement of its use for feed purposes, since the consumption of grain fodder traditionally makes up more than half of the domestic grain consumption. The authors state that grain for fodder as the basis for production of livestock products and animal feed forms interindustry proportions in agricultural production, determines the development of the entire grain market and has high socio-economic importance. The main criteria for determining the efficiency of grain use for feed purposes are shown. It is noted that as a result of the irrationally formed structure of grain crops, 1.5 times more concentrated feed is spent on livestock production in comparison with the standards. The article analyzes the feed grain market. It is concluded that measures are needed to improve the state of grain production. It requires the development and implementation of scientific approaches, the optimization of production of feed crops in accordance with the needs of livestock industries. The prospects for the growth of the grain fodder market have been justified, making up its capacity, determined not only by the state of the grain industry and feed production, but also by an objective forecast of the development of agro-industrial complex as a whole.

Аңдатпа. Жемдік астық ретінде пайдаланылатын маңызды дақылдар – сұлы, жүгері, бидай, тары, арпа, жемдік бұршақтар, соя, чина – ауыл шаруашылығы малдарына арналған пайдалы заттардың алмастырылмайтын көздері. Елдің астықпен тұрақты қамтамасыз етілуі, экспортты дамыту өндірістің ұлғаюымен және оны жемдік мақсаттарға пайдалануды жақсартумен тікелей байланысты, өйткені астық жемінің шығыны дәстүрлі түрде астықты ішкі тұтынудың жартысынан астамын құрайды. Авторлар мал шаруашылығы өнімі мен құрама жем өндірісінің негізі ретінде жемге арналған астық агроөнеркәсіп өндірісінде салааралық пропорцияларды қалыптастырады, барлық астық нарығының дамуын айқындайды және

Material and research methods. The important role of grain market and the scale of its development determine the need to take into account the entire complex of market relation elements in its functioning, which can serve as a kind of standard for developing and improving market relations in other sectors of agro-industrial complex and specific food markets. According to the functional purpose, grain market is divided into markets for food, seed, feed grain and grain for industrial processing. The saturation of agri-food market with grain and processed products is based on its own grain production, which is developing on the basis of mobilization of internal resources of all sectors, and rational use of grain through all its consumption channels. Difficulties in the implementation of these tasks are largely determined by sharply increased prices for fixed and circulating assets, including fuels and lubricants, agricultural machinery and other agricultural inputs [2].

The grain market is one of the largest segments of agri-food market, through which about 40% of AIC production volume is sold. Grain market formation as the most important part of agri-food complex of the republic took place in the conditions of the unfavorable economic situation caused by liberalization of prices for production means and services, privatization process, lack of capital investments in terms of low financial and loan discipline, and a decreased solvent demand of the population.

Results and discussion. The attention of the State to the grain market formation should be noted. World experience shows that grain market formation process has social significance, and significant State participation and control are necessary for its functioning [3].

Constant fluctuations in gross yield of grain crops lead to a shortage or overproduction of feed grain in the region, which results in quite sharp changes in grain prices. The low level of market infrastructure development, the increased number of intermediary structures hinders the creation of a developed feed grain market, the characteristic features of which are as follows:

- stable and saturated demand for feed grain from the consumers and the corresponding steady supply of feed grain of optimal price, assortment and quality;
- the formation of economic relations system between producers and consumers of feed grain based on the comprehensive public support policy for domestic agricultural producers, which guarantees feed grain sales and profitability of processing and use, a

sufficient level of profitability for simple and expanded reproduction. The use of scientific and technological achievements, development of cooperation and agro-industrial integration depends on the public support level. It also determines the sustainable functioning of wholesale feed grain enterprises on district, regional and national markets; development of a network of specialized loan- financial and insurance institutions, information and analytical services, information and advisory centers and grain market monitoring services;

- economic interaction and coordination between business entities of the feed grain market in terms of increasing competition between them depend on the objective formation of market prices for grain and its processed products in a competitive environment that ensure the cost payback of grain producers. All these measures constitute an effective public influence on grain market;

- functioning of the developed inter-sector and sector economic relations, feed grain market regulation with full and active State participation are implemented by a set of targeted programs aimed to support the stability of feed grain market and sustainable development of related industries and grain industry;

- implementation of the non-interference policy of the State in the economic activity of grain market entities and its constant regulation at all levels;

- the availability of developed production infrastructure, especially market infrastructure of feed grain market, which is formed with the active participation of the State, enhances creating equal conditions for all producers and consumers of feed grain to enter the market and ensure control over the products movement by relevant government agencies;

- organized and unimpeded movement of feed grain from producers to final consumers across the country, taking into account the determining of rational territorial and sector proportions that most fully complies with economic interests of grain farming development in the country and the regions, more efficient use of their natural and economic conditions, development of regional and inter-regional grain connections;

- relatively developed level of self-organization of feed grain producers, the existence of numerous associations of market participants at local, regional and national levels that support their economic interests in legislative and executive structures;

- the availability of adequate conditions for market relations, a stable and developed legislative base, which is implemented

through a comprehensive interconnected system of public legal, economic-organizational and administrative measures;

- active response to changes on domestic and global agri-food markets aimed to protect domestic consumers and producers.

Feed grain is a product of grain industry of crop production and is used directly or in processed form as part of mixed feed for livestock and poultry, is directly involved in production of livestock products. At the same time, in agriculture, grain production is the main supplier of raw materials (feed grain) for production of mixed feed both at own facilities and third-party feed mills. Thus, fodder grain, participating in the economic turnover, largely determines the efficiency of livestock industry and the entire agricultural production, as well as storage and processing systems [4].

The high level of production and use of feed grain in livestock and poultry farming is an important direction in ensuring the country's food security.

It should be noted that there is an extremely instable demand for feed grain under the influence of demographic, political, economic, organizational, technical and other factors. Many studies of feed grain market have suggested that the demand for grain increases as the price of grain decreases. But in modern conditions, this pattern often does not justify itself due to the low solvency of feed processing enterprises and livestock farms. We can conclude that the elasticity of domestic feed grain market is low. Agricultural enterprises do not have sufficient financial resources to really participate on grain market and in feed price formation.

The existing disparity in prices and low solvent demand of the population result in a low demand for feed grain and significantly narrows the country's grain market [5]. According to the level of processing for use in livestock feed, feed grain can be differentiated as not processed at all; chopped, but poorly balanced on specific farm; chopped and partially or fully balanced on farm; recycled at local facilities; processed at large specialized feed mills to the state of full ration feed [6].

The specific feature of the feed grain market lies in the fact that production of feed grain and leguminous crops is traditional, sufficient for domestic needs and largely marketable, not so demanding to the level of intensification of production than food grain crops, which is relevant under economic conditions. Like in the pre-reforming period, feed crops are mainly cultivated according to the "residual principle". This is noticeable in

the development level of selection and seed breeding of forage crops, their secondary role in grain rotation and prices on grain market. Even in this state of production development, a high yield of fodder crops is achieved, although the positions, especially of grain legumes, have been lost to some extent. The commodity part of feed crops is formed from the volumes sold by agricultural enterprises, part of grain remains on farms for their own needs (livestock production, wages, insurance fund, etc.).

When determining the country's large commodity grain production zones, the republic can serve as a guideline for production and procurement of the most important grain crops - the main components for mixed fodder production.

Since feed grain production largely determines farm profitability, and the higher the yield (therefore, gross yield), the greater opportunities the producers of feed grain have to improve the quality of arable land, use best seeds, use fertilizers, purchase equipment and update other fixed assets, ensure higher wages.

In solving the grain problem, not only the increased grain production should be the priority, but also its effective use, primarily for fodder, which makes about half of its volume in expenditure part of grain balance. Therefore, the rational use of feed grain is important as well as improving the efficiency of its production. The existing grain consumption structure for feed purposes does not meet the scientifically justified rates of feeding farm animals [7]. The most important condition for poultry farming development is the provision of poultry with complete feed, which share in the structure of poultry production costs is about 70%. In poultry farms of the republic, a difficult situation is observed in terms of feed availability, an acute shortage of grain feed was formed, which is caused by the increased price from 45 thous. tenge in 2018 to 75 thous. tenge and higher per ton in 2019.

A similar situation is in oil crops (sunflower, soybeans) - the main sources of protein. Due to their shortage, many oilseed processing plants stand idle. The situation is aggravated by the fact that in 2018 many poultry farms did not receive full public support in the form of subsidies for final products. Last year the amount of unpaid subsidies to poultry farms amounted to more than three bln. tenge. In 2019, from 12.3 bln tenge which are foreseen for poultry farms for eggs, only 5.4 bln tenge is provided for payment, the shortage is almost 7 bln tenge.

Electricity costs increased by 10%, fuels and lubricants - by 20%, mixed feeds - by 50%, equipment, components and spare parts - by 80%, vitamins and veterinary preparations - twice.

The situation in this industry may lead to a reduction in production volumes, jobs, freezing investment projects, and saturating the domestic market with imported products.

It is necessary to create public fodder fund in the amount of the semi-annual demand of poultry farms for grain components in the volume of 600 thous. tons. To resolve this issue, in order to maintain production pace and volume, 300 thous. tons of feed grain from food reserve at a reduced price are needed, as well as maintaining public subsidies in volumes that ensure stable poultry industry development, payment of subsidiary debts to poultry farms, and allocation of missing funding for subsidies. Improving the use of grain for feed purposes is a complex, multi-faceted and complex problem, including improving the species structure of produced and used grain for feed purposes, ensuring feed grain only in processed form, improving quality and lowering mixed feed cost [8].

High-grade mixed fodders balanced by protein and other nutrients are 25-30% more effective than conventional grain feeds.

The efficiency of using grain for feed purposes is determined by four main aspects: prices for the components of animal feed, in particular grain; mixed feed prices; purchase prices for livestock products and retail prices for animal products.

As a result of the irrationally formed grain crops area structures, concentrated feeds are spent on livestock production are 1.5 times higher in comparison with the standards. This leads to the need of the additional purchase of high-protein grain and additives, which also results in increased cost and makes feed inaccessible.

The analysis of feed grain market and its production shows that urgent organizational, scientific and practical measures are needed at the level of the republic aimed to improve the state of grain production. The development and implementation of scientific approaches aimed to optimize feed crop production in accordance with the needs of livestock industries are needed. At the same time, the capacity of feed grain market will be determined not only by the state of the entire grain industry, the level of feed production at current feed grain costs in animal husbandry, but also by the objective forecast of agro-industrial complex development as a whole [9].

Current trends are expressed in decreased livestock productivity, decreased livestock population of the main herd, deterioration in the volume and quality of vegetable feed, and increased share of feed grain in the feed balance of the whole republic.

The growth prospect for the feed grain market is based on stabilization of livestock population, and productivity growth will be largely provided by the increased feed supply in diets. In order to achieve the required rate of consumption of milk and dairy products, its annual production in the republic should be increased (taking into account population growth) up to 7,350 thous. tons. To obtain such indicator in dairy cows at the quantity of 2 256 685 heads, their milk yield should be 3,263 kg per year (intensive way), the other way (extensive) - is to increase the number of dairy cows to 312,868 thous. heads, and increase in dairy herd by 872 thous. heads.

A significant factor influencing on the situation on grain market is the position of large mixed feed mills and elevators - local monopolists. Grain producers are geographically limited in their choice of feed grain processing method, which is not very effective and undermines the foundations and advantages of specialized production; enterprises are involved into non-profile activities and incur additional losses over an extended period. The situation is aggravated by the increased transportation costs and it becomes practically unprofitable to provide mixed feeds due to tolling grain. Earlier it was considered cost-effective to transport mixed feeds up to 80 km, but when prices for fuels and lubricants increased - up to 50 km.

The situation in which the use of feed grain brings only losses leads to the decrease in demand for feed grain and is reflected in the price level of agricultural production sectors. The profitability of feed grain is lower, since it does not reflect the real wages of the workers in crop and livestock production, compensation payments for accumulated debts, and replenishment of funds. This situation is observed even in conditions when grain yield capacity in the republic is at its maximal level for a long period.

The level of providing farms with feed grain determines the productivity of livestock and poultry, stability of livestock industry. It is not enough to have a sufficient amount of prepared feed per conditional head, the scientifically based approaches to the composition of the used diet are also necessary, in which quality concentrated feeds are important.

In current conditions, problems in the field of feed grain turnover are largely associated with the lack of a scientifically based concept for feed grain market development. In particular the interaction of supply and demand on it determines the level of fodder prices.

The concept of regional feed grain market development involves the implementation of the following measures:

- introduction of stock exchange trading system with a high level of information support, which foresees maximal openness in the course of trading and the increased number of farms and enterprises involved in grain procurement, storage and refinement;

- creation of conditions for the development of market forms of integration of feed grain production, storage and processing enterprises;

- development of State program on financing and support for enterprises producing valuable feed grain and raw materials, participation in the formation of market turnover system, including timely set purchase prices for regional grain funds, creation of favorable conditions for grain sales to agricultural producers;

- State participation in the development of a local storage system aimed at guaranteed provision of rural population with feed grain, expansion of wholesale trade, turnover of grain and its processed products.

It should be noted that there are also the shortcomings of market infrastructure, an important component of which is market system. Therefore, one of the main directions of feed grain market development is the formation of the missing elements of regional market infrastructure and subsequent participation in the work of the specialized regional grain stock exchange, information support, including the creation of a computer network with a grain market database.

Conclusions

1. The successful solution of the problem of the targeted development of grain crop production and the increased yields of high-protein grain to the required level requires, first of all, a system-integrated approach to their comparative evaluation.

2. Unilateral assessment cannot provide sufficiently justified conclusions about the role of each crop in the economy and organization of feed production, increasing the efficiency of livestock production and feed grain market development.

3. One of the main directions of feed grain market development is the formation of the necessary elements of market infrastructure at the regional level, the effective

operation of a specialized regional grain stock exchange, and information support.

4. Current trends are expressed in decreased livestock productivity, reduction in livestock population, decreased volume and deterioration of the quality of plant feed, and increased share of feed grain in the nutrition balance.

5. Prospects for the feed grain market growth are based on stabilization of livestock population, ensuring productivity growth to a large extent due to the increased feed portion in diets.

References

1 Moldashev, A.B. AIC of Kazakhstan: problems of development and search for their solutions / A.B. Moldashev // Problems of AgriMarket. - 2016.- No. 3.- P. 7-13.

2 Tikhomirov, A. Organizational and economic conditions for specialization and concentration of production in animal husbandry/ A. Tikhomirov // AIC: Economics, Management.- 2018. - No. 2.- P. 36-45.

3 Morozov, N.M. The main factors of increasing the efficiency of livestock production in Russia / N.M. Morozov, A.N. Rasskazov // Economics of agricultural and processing enterprises. - 2019. - No. 6. - P. 12-15.

4 Mizanbekova, S.K. The development of rural territories on the basis of improving inter-sector relations in mixed fodder production // Rural territories in spatial development of the country: potential, problems, prospects. Nikonov Readings - 2019: Proceedings of the International Scientific-Practical Conference.- M.: Russian Research Institute of Agricultural Economics, 2019. - P. 193-195.

5 Taipov, T.A. Public support models for agricultural production in the EAEU countries / T.A. Taipov// KarSU Bulletin. Series Economics. - 2018.- No. 2 (90).- P. 91-98.

6 Shukurov, A.K. Creation of livestock exchange stock and its impact on the development of livestock in the western region of Kazakhstan / A.K. Shukurov, B.M. Shukurova // Problems of AgriMarket. - 2018. - No. 2. - P. 162-168.

7 Blagoveshchensky, G.V. Modern feed production in European agriculture / G.V. Blagoveshchensky, V.V. Kononchuk, S.V. Sobolev // News of the Timiryazev Agricultural Academy. - 2019.- Issue. 3. - P. 33-47.

8 Tokusheva, A.S. Issues of feed production development in Kazakhstan / A.S. Tokusheva, A.B. Nugmanov // News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of agricultural sciences.- 2016.-No.4.-P. 41-43.

9 Innovations in animal feeding: a reference guide / ed. V.I. Fisinin [et al.]. - M.: RGAU- K.A. Timiryazev MAA, 2012.- 612 p.

РАЗВИТИЕ МЯСОПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЕТ ӨНДЕУ ӨНЕРКӘСІБІН ДАМУ

DEVELOPMENT OF MEAT PROCESSING INDUSTRY
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Г. ТУРЫСБЕКОВА^{*1}

К.Э.Н., ассоциированный профессор

Д. АЙТМУХАНБЕТОВА²

К.Э.Н.

¹Международный Казахско-турецкий университет имени Х.А.Яссауи,
Туркестан, Казахстан

²Казахский национальный аграрный университет, Алматы, Казахстан
gulzhan.721019@gmail.com

Г. ТУРЫСБЕКОВА¹

Э.Ф.К., қауымдастырылған профессор

Д. АЙТМУХАНБЕТОВА²

Э.Ф.К.

¹Х.А.Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

²Қазақ ұлттық аграрлық университеті, Алматы, Қазақстан

G. TURYSBEKOVA¹

C.E.Sc., Associated Professor

D. AITMUKHANBETOVA²

C.E.Sc.

¹A. Yassawi International Kazakh-Turkish university, Turkestan, Kazakhstan

²Kazakh National Agrarian University, Almaty, Kazakhstan

Аннотация. Рассмотрены направления развития мясоперерабатывающих предприятий на основе повышения их конкурентоспособности. Отмечена проблема их отставания в техническом оснащении современным оборудованием и инновационными технологиями, что приводит к заполнению отечественного мясного рынка мясопродуктов импортным сырьем и продуктами его переработки. Показано, что фактором повышения эффективности системы мясопереработки является уровень развитости сфер заготовки и сбыта продукции, характеризующийся в настоящее время отсутствием экономического взаимодействия в межотраслевых отношениях между производителями, переработчиками сельскохозяйственного сырья и заготовительными структурами. Проанализирован механизм развития мясного кластера в Акмолинской области с функционированием и загрузкой откормочных площадок до заявленных мощностей. Рассмотрена государственная поддержка участников в виде субсидирования откорма скота при приобретении племенных быков, передаче их на условиях аренды в товарные хозяйства, предоставлении им субсидий за реализацию бычков на откормплощадки. Отмечено, что реализация кластерного подхода в мясоперерабатывающей отрасли будет способствовать созданию рабочих мест, новых мясокомбинатов и цехов, откормочных площадей и заготовительных пунктов; росту объемов экспорта колбасных изделий отечественного производства, позволяющего получать значительные финансовые средства. Ускоренное развитие перерабатывающей отрасли республики является приоритетным направлением насыщения продовольственного рынка и обеспечения продовольственной безопасности страны.

Аңдатпа. Ет өңдеу кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігін арттыру негізінде даму бағыттары қаралған. Қазіргі заманғы жабдықтармен және инновациялық технологиялармен техникалық жабдықтаудағы олардың артта қалу проблемасы атап өтілді, бұл отандық ет өнімдері нарығын импорттық шикізатпен және оны қайта өңдеу өнімдерімен толтыруға әкеледі. Ет өңдеу жүйесінің тиімділігін арттыру факторы қазіргі уақытта ауыл шаруашылығы

В результате взаимодействия «якорных» партнеров по области будет обеспечен полный охват беспородного маточного поголовья высокоценными племенными быками-производителями лучших мировых пород. Проект в процессе его реализации, безусловно он увеличит заинтересованность хозяйствующих субъектов, что позволит расширить партнерские отношения в различных вариациях и среди других хозяйствующих субъектов с выбором других базовых хозяйств.

ТОО «ТПК «Карасу» (Костанайская область) разработало и внедрило программы по защите растений, сохранению и повышению плодородия почв, создало хозяйства по разведению племенного скота. Открыт убойный пункт с австрийским оборудованием Schaller в селе Карасу, введены в эксплуатацию инвестиционные проекты: мясоперерабатывающий комплекс «Карасу-Ет» с проектной мощностью 5 400 т мясной продукции в год, откормочная площадка на 2 500 голов.

ТОО «Караман-К» одно из первых в Казахстане ввело в эксплуатацию биогазовую установку на промышленной основе. Она позволяет перерабатывать органические отходы в биогаз и вырабатывать электрическую и тепловую энергию. Благодаря ей предприятие получает 3 153 600 кВт в год электроэнергии и 14 388 760 кВт в год тепловой энергии. Вначале были приобретены 141 гол. крупного рогатого скота казахской белоголовой породы, удалось приумножить поголовье племенного скота до 5 700 голов. Компания имеет два основных базовых хозяйства: ТОО «Караман-К» – казахская белоголовая и ТОО «Рамазан-Карасу» – аулиекольская порода.

ТОО «Карасу-Ет» представляет мясоперерабатывающий комплекс по производству охлажденного, замороженного блочного мяса, полуфабрикатов в вакуумной упаковке с проектной мощностью 5 400 т продукции в год, в рамках Национальной программы развития мясного животноводства на 2018-2027 годы. На предприятии существует полный производственный цикл «от теленка до стейка». Продукция ТПК «Карасу» поставляется в Астану, Алматы, Павлодар, Караганду, также экспортируется в Россию (Челябинск, Тольятти, Москва).

В настоящее время предприятия агропромышленного производства функционируют разобщенно, а именно, производители мяса стараются своевременно реализовать скоропортящуюся продукцию, снижая цены, мясоперерабатывающие предприятия ста-

раются закупить качественное сырье по низким ценам выгодным для себя, что позволяет им функционировать рентабельно при минимально загруженной производственной мощности. Поставщики ресурсов стараются подороже реализовать предприятиям в мясоперерабатывающей отрасли необходимые для производственной деятельности материалы, оборудование, комплектующие и другое, пользуясь дефицитностью товара, ситуацией на рынке и т.д.

Обслуживающая инфраструктура также старается оказать платные услуги предприятиям в мясоперерабатывающей отрасли, обеспечивая себе экономическую эффективность функционирования и развития. В итоге каждое предприятие или организация стараются извлечь максимальную прибыль от предпринимательской деятельности, обеспечивая тем самым дальнейшее функционирование, не задумываясь об экономических интересах других предприятий, масштабы отлаженной совместной работы. Это приводит к тому, что цены на мясо растут, производители мяса несут убытки от реализации сырья, а мясоперерабатывающие предприятия не в состоянии загрузить свои производственные мощности. При этом постоянно растет спрос населения на мясо и мясопродукты и увеличиваются государственные дотации, направленные на развитие АПК [6].

Поэтому в целях достижения сбалансированного развития производства мяса и переработки мясопродуктов в перспективе требуется создать кластер. Кластерное объединение в мясоперерабатывающей отрасли позволит увеличить спрос на мясо, обеспечит загрузку производственных мощностей мясоперерабатывающих предприятий. Станет стимулировать использование прогрессивных технологий переработки мяса, расширение ассортимента мясопродуктов, соответствующих техническим и технологическим стандартам нормативного производства и контроля качества. Это будет способствовать повышению конкурентоспособности мяса и мясопродуктов на внутренних и внешних рынках.

Одна из целей формирования кластеров в мясоперерабатывающей отрасли, наряду с повышением конкурентоспособности мяса и мясопродуктов, – безопасность конечной продукции для здоровья потребителей. Это означает, что животноводство должно обеспечивать безопасность поставляемого сырья, т.е. мяса, пищевое машиностроение – безопасность оборудования, на котором будут изготов-

Важным фактором повышения эффективности системы переработки мяса является развитость сфер заготовки и сбыта продукции [9]. Однако для сбыта мяса и мясопродуктов характерна бессистемность и стихийность рынка, стихийность отношений между производителями и переработчиками сельскохозяйственного сырья, практически отсутствует система заготовок. Если вблизи городов и районных центров сети поставщиков еще есть, то по мере удаления от центров переработки сырья транспортные расходы значительно снижают заготовительные цены, что не стимулирует развитие мясоперерабатывающей отрасли. Если даже сохранились или вновь создаются заготовительные организации, то отсутствует комплексность, слаженность на различных уровнях управления, что приводит к увеличению роли посредников в реализационной сети.

Продукция, т.е. мясо, покупается посредниками, они в свою очередь реализуют его на розничном рынке через торговую сеть, общепит, перерабатывающим предприятиям. Сеть посредников практически вытеснила заготовительную систему, при этом полностью ликвидирована связь производителей и переработчиков сырья, выросли себестоимость и реализационная цена уже готового мясопродукта.

Выводы

1. С увеличением численности субъектов малого предпринимательства в мясоперерабатывающей отрасли резко повысилась конкуренция. Каждое мясоперерабатывающее предприятие стремится найти свое место на рынке, иметь постоянных покупателей, что свидетельствует о развитии конкуренции между малыми формами предпринимательства.

2. Однако конкурентные отношения формируются не только на рынках в процессе реализации продукции и оказания услуг. Конкуренция начинается в борьбе за товар, продукцию, т.е. за увеличение объема производства и повышение качества, особенно дефицитной на рынке продукции.

3. Сельские товаропроизводители стремятся к максимальному росту объема производства, снижению себестоимости и быстрой реализации продукции.

4. Кластерный подход – один из эффективных путей развития конкуренции и повышения конкурентоспособности на агропродовольственном рынке.

Список литературы

1 Тиреуов, К.М. Экономиканы жанғырту жағдайындағы Қазақстан Республикасының аграрлық секторының даму үрдістері /К.М. Тиреуов, Г.М. Рахимжанова // Проблемы агрорынка.-2019.-№3.-С. 27-33.

2 Каренов, Р.С. Состояние и приоритеты перехода агропромышленного комплекса страны на новый качественный уровень устойчивого развития / Р.С. Каренов, Б.Г. Нурпеисов А.Б.Токсамбаева // Вестник КарГУ. Серия Экономика. - 2019.- № 2.- С. 172-182.

3 Кантуреев, М.Т. Развитие кормопроизводства в Казахстане / М.Т. Кантуреев // Известия НАН РК. Серия аграрных наук.- 2019.- №1.- С. 51-54.

4 Таипов, Т. Опыт и экономические проблемы производства мяса и продуктов его переработки в Казахстане / Т.Таипов //Фундаментальные исследования. - 2018. - № 8 – С. 105-109.

5 Мизанбекова, С.К. Нурманбекова, Г.К. Развитие сельских территорий на основе совершенствования межотраслевых связей в производстве комбикормов //Никоновские чтения-2019. Сельские территории в пространственном развитии страны: потенциал, проблемы, перспективы: материалы междунар. науч.-практич. конф.- М.: ВНИИЭСХ, 2019. - С.193-195.

6 Боговиз, А. Факторы эффективности государственной поддержки мясного животноводства / А. Боговиз, И. Рыкова, С. Шкодинский, С. Аксенов // АПК: Экономика, управление.- 2018 .- №3.- С. 20-27.

7 Литвина, Н.В. Состояние и проблемы развития мясного скотоводства России /Н.В.Литвина // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.- 2019. - № 6. - С. 28-32.

8 Шуленбаева, Ф.А. Проблемы и перспективы развития отрасли животноводства / Ф.А. Шуленбаева, С.Т. Окутаева., К.М.Маденова // Проблемы агрорынка.- 2018. - № 2. - С.152-162.

9 Афанасьев, Е. Развитие и функционирование агропродовольственных рынков: методологический и региональный аспекты / Е.Афанасьев, А. Быков, С. Головатюк // АПК: Экономика, управление.- 2019.-№5.- С.40-47.

References

1 Tireuov, K.M. Trends in the development of the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan in the conditions of modernization of economy /K.M. Tireuov, G. M. Rakhimzhanova //Problems of AgriMarket.-2019.-N.3.-P. 27-33.

2 Karenov, R.S. State and priorities of the country's agro-industrial complex transition to a new qualitative level of sustainable development / R.S. Karenov, B.G. Nurpeisov, A.B. Toksambayeva // VestnikKarsu. The Economic Series. -

Рынок продовольственной продукции

2019.- No. 2.- P. 172-182.

3 Kantureev, M.T. the Development of fodder production in Kazakhstan / M.T. Kantureev // Izvestija NAN RK. Series of agri-cultural sciences.- 2019.- No.1.- P. 51-54.

4 Taipov, T.A. Experience and economic problems of meat production and products of its processing in Kazakhstan / T.A.Taipov // Fundamental research. - 2018. - No. 8. - P. 105-109.

5 Mizanbekova, S.K. Nurmanbekova, G.K. Development of rural territories on the basis of improving inter-industry relations in the production of compound feeds. // Nikon readings-2019. Rural territories in the country's spatial development: potential, problems, and prospects: proceedings of the international conference. science.-practical. conf.- Moscow: Russian research institute of agricultural economy, 2019. - P. 193-195.

6 Bogoviz, A. Factors of efficiency of state support of beef cattle / A. Bogoviz, I. Rykova, S.Shkodinski, S.Aksenov // APK: economy, management.- 2018.- No.3.- P. 20-27.

7 Litvina, N.V. State and problems of development of meat cattle breeding in Russia / N.V. Litvina // Economy of agricultural and processing enterprises.-2019. - No.6. - P. 28-32.

8 Shulembaeva, F.A. Problems and prospects of development of branch of animal husbandry / F.A.Shulembaeva, S.T.Akutagawa., K.M.Madenova // Problems of AgriMarket.-2018. - No.2. - P. 152-162.

9 Afanasiev, E. Development and functioning of agri-food markets: methodological and regional aspects / E.Afanasiev, A.Bykov, S. Golovatyuk // APK: economics, management.- 2019. - No. 5.- P. 40-47.

ҒТАХР 06.58.55
ӘОЖ 338.43 (574)

ТАМАҚТАНУ: ШЫНДЫҒЫ МЕН КЕЛЕШЕГІ

ПИТАНИЕ НАСЕЛЕНИЯ: РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

POPULATION NUTRITION: REALITIES AND PROSPECTS

Г.А. ҚОЖАХМЕТОВА*

э.ғ.к., доцент

Р. ШОҚАН

э.ғ.к., доцент

Э.Ж. ШАЛБУЛОВА

экономика магистрі

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

kgd-65@mail.ru

Г.А. КОЖАХМЕТОВА

к.э.н., доцент

Р. ШОҚАН

к.э.н., доцент

Э.Ж. ШАЛБУЛОВА

магистр экономики

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

G. KOZHAKHMETOVA

C.E.Sc., Associated Professor,

R. SHOKHAN

C.E.Sc., Associated Professor,

E.ZH. SHALBULOVA

Master of Economics

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Аңдатпа. Ел халқының тамақтану көрсеткіштері халықтың денсаулығын айқындайтын оның өмір сүру сапасының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Басым маңызы бар тәуекел факторларының қатарында ұтымды тамақтануға, оның құрылымына елеулі орын

беріледі. Дәл осы дұрыс тамақтану аурудың алдын алуға, жұмысқа қабілеттіліктің артуына ықпал етеді және қоршаған ортаға барабар бейімделу үшін жағдай жасайды. Аталған мәселенің өзектілігі оның жаһандық сипатымен, халықаралық ұйымдардың ілтипатымен расталады. Мақалада «тамақтану, тағам өнімдерін тұтыну, оның түрлері: толыққанды, толық емес, жеткілікті» деген түсініктер мағынасы ашылған. Қазақстанда азық-түлікпен қамтамасыз етудің сипатын анықтайтын өлшемдер қарастырылған: болуы, қол жетімділігі, жеткіліктілігі. Табысы күнкөріс деңгейінен жоғары және төмен топтар бойынша елде және өңірлерде негізгі тамақ өнімдерін тұтынуға талдау жүргізілген, оларды қала және ауыл тұрғындарының тұтынуында ауытқулар, оларды децильді топтардың, он сегіз жасқа дейінгі балалары бар үй шаруашылықтарының пайдалануындағы айырмашылықтар анықталған. Қоректену құнарлылығының энергетикалық құндылығы мен құрылымы негізделген, тамақтану рационалына әсер ететін себептер, факторлар қарастырылған және талданған. Жан басына шаққандағы ақшалай табыстар бойынша азық-түлік бағасы мен сатып алу қабілеті талданған. Азық-түлікті сатып алуға арналған шығыстар деңгейі көрсетілген, өнім өндіруді қамтамасыз ететін оның өндірушілердің деректері ұсынылған. Халықаралық тәжірибе негізінде республика халқының тамақтануын жақсарту шаралары ұсынылған.

Аннотация. Показатели питания населения страны являются важнейшими составляющими его качества жизни, определяющими здоровье населения. В числе факторов риска, имеющих приоритетное значение, значительное место отводится рациональному питанию, его структуре. Именно здоровое питание способствует профилактике заболеваний, повышению работоспособности и создает условия для адекватной адаптации к окружающей среде. Актуальность обозначенной проблемы подтверждается ее глобальным характером, вниманием международных организаций. В статье раскрыто понятие «питание, потребление пищевых продуктов, его виды: полноценное, неполноценное, достаточное». Рассмотрены критерии, определяющие характер продовольственного обеспечения в Казахстане: наличие, доступность, достаточность. Проведен анализ потребления основных продуктов питания в стране и регионах по группам с уровнем дохода выше и ниже прожиточного уровня, выявлены отклонения в употреблении их городскими и сельскими жителями, различия в использовании их децильными группами, домохозяйствами, имеющими детей в возрасте до восемнадцати лет. Обоснована энергетическая ценность и структура калорийности питания, рассмотрены и проанализированы причины, факторы, влияющие на рацион питания. Проанализированы цены и покупательская способность продуктов питания по среднедушевым денежным доходам. Показан уровень расходов на приобретение продовольствия, представлены данные его производителей, обеспечивающих производство продукции. На основе международного опыта предложены меры по улучшению питания населения республики.

Abstract. Nutrition indicators of the country's population are the most important components of its quality of life, determining the health of the population. Among the risk factors that have priority, a significant place is given to rational nutrition, its structure. It is a healthy diet that contributes to the prevention of diseases, increase efficiency and creates the conditions for adequate adaptation to the environment. The relevance of the identified problem is confirmed by its global nature, the attention of international organizations. The article reveals the concept of "nutrition, food consumption, its types: full, not full, sufficient". Criteria that determine the nature of food supply in Kazakhstan are considered: availability, accessibility, sufficiency. The analysis of consumption of basic food products in the country and regions by groups with incomes above and below the subsistence level was carried out, deviations in their consumption by urban and rural residents, differences in their use by decile groups, households with children under the age of eighteen were revealed. The energy value and structure of caloric intake are justified, the reasons, factors affecting the diet are considered and analyzed. The prices and purchasing capacity of food products per capita cash income are analyzed. The level of expenses for the purchase of food is shown, the data of its producers providing production of products are presented. Based on international experience, measures to improve the nutrition of the population of the republic.

Түйінді сөздер: азық-түлік, толыққанды тамақтану, тұтыну, азық-түлікке қол жетімділік, энергетикалық құндылығы, құнарлылығы, тамақ өнімдерінің химиялық құрамы, ақшалай табыстар.

Ключевые слова: продовольствие, полноценное питание, потребление, доступность продуктов, энергетическая ценность, калорийность, химический состав пищевой продукции, денежные доходы.

Keywords: food, good nutrition, consumption, availability of products, energy value, calories, chemical composition of food products, cash income.

Кіріспе. Тұрақты даму мақсаттары аштықты жоюды, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуді және тамақтануды жақсартуды көздейді [1]. Тамақтану – тірі ағзаның азық-түліктің көмегімен өмірін және денсаулығын сақтауға мүмкіндік алуы, яғни азық-түлік өнімдеріндегі қоректік заттарды тұтынуы және оларды ағзада одан әрі сіңіру үрдісі. Қажеттіліктерді қанағаттандыру үрдісінде азық-түлікті тұтыну, өнімді пайдалану арқылы іске асады. Экономикада тұтыну игіліктерді немесе қызметтерді сатып алуға теңестіріледі. Табыс алу немесе жинақты жұмсау арқылы тұтынуды қанағаттандыруға болады. Тамақтану жағдайлары жеткілікті мөлшердегі азық-түлікпен тамақтану және жеткіліксіз тамақтану деп екі топқа бөлінеді. Адамдар жеткілікті тамақтануға және денсаулықты сақтауға құқылы, бұл адамдардың денсаулығы мен әл-ауқатының негізі қайнар көзі. Толыққанды тамақтану неғұрлым жоғары жеке табыспен байланысты, яғни бұл макроэкономикалық және әлеуметтік өсуге ықпал етеді. Жеткіліксіз тамақтану керісінше, ұлттық экономикалық өсуге себеп болатын еңбек өнімділігінің артуына теріс әсерін тигізеді. Оның себеп-тері мен салдарына қарсы күресті тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізудің міндетті шарты деп санаған жөн.

Тамақтану мәселесіне бағытталған заманауи көзқарас негізінен мемлекетке аштықты жеңуге және қоғамның барлық мүшелері үшін азық-түлік қауіпсіздігін жүзеге асыру бойынша құқықтық міндеттемелерді жүктейді. Алайда, бұл үкіметтің азық-түлікті қажет ететіндердің барлығына тегін беруге міндетті дегенді білдірмейді, ал мемлекет тарапынан тамақпен қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін азық-түліктерді өндіру немесе сатып алуға мүмкіндік туғызатын қолайлы ортаны құру және қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді шешу қажет. Егер адамдар өз қаражатын пайдалана отырып, өздерін азық-түлікпен қамтамасыз етуге қабілетсіз болса, мемлекет азық-түлікпен қамтамасыз етуге тиіс.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Соңғы жылдары жер шарының шамамен 821 миллион тұрғыны, яғни әлемнің әрбір тоғызыншы адамы азық-түлік тапшылығын сезінуде, салауатты және белсенді өмір сүру салтын ұстану үшін жеткілікті тамақтанбай отыр. Ашаршылық пен тойып тамақ ішпеу, шын мәнінде, бүкіл әлемде денсаулықтың басты қауіп-қатері болып табылады [1, 2]. Адам құқықтары туралы

халықаралық биліктің бір бөлігі болып табылатын Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіде жеткілікті өмір сүру деңгейіне құқықтың маңызды құраушысы ретінде жеткілікті тамақтануға құқық танылады. Онда сондай-ақ «әрбір адамның ашаршылықтан құтылу құқығы» тікелей айтылады [3]. Сонымен, жеткілікті тамақтануға құқық әрбір адамның – ер адам, әйел адам мен баланың жеке-дара немесе басқалармен бірлесе отырып, кез келген уақытта жеткілікті тамақтануға қол жеткізе алуы үшін табиғи және экономикалық мүмкіндіктерге ие болған немесе оған қол жеткізу үшін қаражаттары бар болған жағдайда жүзеге асырылады. Әлемдік деңгейде 2015 жылы 2030 жылға қарай жеткіліксіз тамақтануға байланысты мәселелерді жоюға қатысты шешім қабылдады. Алға қойылған мақсатқа қол жеткізуді жеделдетуге ұмтыла отырып, Біріккен Ұлт-тар ұйымы тарихта алғаш рет 2016-2025 жылдарға бағытталған азық-түлік саласындағы он жылдыққа арналған шараларды жариялады. 2016 жылға дейінгі кезеңге арналған, азық-түлік саласындағы бірқатар мақсаттар келісілді. Алайда бұл мақсат-тарға әлі күнге дейін қол жеткізілген жоқ.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Халықтың "тұрақты, еркін, не тікелей, не сатып алу жолымен, сандық және сапалық жағынан жеткілікті түрде тұтынушы өкілі болып саналатын халықтың мәдени дәстүрлеріне сәйкес келетін және жеке, сондай-ақ ұжымдық тәртіппен қанағаттанарлық және лайықты психикалық, физикалық өмірді қамтамасыз ететіндей азық-түлікке қол жеткізуі тиіс» [4].

Жеткілікті түрде тамақтану азық-түліктің бар болуын, қолжетерлігін және жеткіліктілігін қарастырады [қараңыз 4]. Жеткіліктілік ұғымы индивидтің мәдени аспектілерін, сонымен қатар физиологиялық ерекшеліктерін (мысалы, жынысы, жасы мен денсаулық жағдайын) ескере отырып, санына, сапасы мен қабылдауына негізделеді. Мұнда тамақтануға құқық азық-түлік қауіпсіздігі мен азық-түлік суверенитеті ұғымымен ауысады, әйтсе де аталмыш түсініктер әр түрлі сипатталады. Азық-түлік қауіпсіздігі тамақтануға құқықты толық көлемде пайдалану үшін алғышарт болып табылады [қараңыз 2; 5, 6]. Тамақтануға құқық азық-түліктің жетіспеушілігі себепті іске асырылмай отырылғандығы жөнінде сөз қозғауға болады, бірақ та FAO-тың (БҰҰ-ның азық-түлік және ауыл шаруа-

шылық ұйымы) анықтауы бойынша жер шары халқын тамақтандыруға бағытталған жеткілікті азық-түлік өндіріледі. Жалпы, соңғы екі онжылдық ішінде азық-түлікке қажеттілік мөлшері халық санының артуына, егіннің барынша бітік шығуына, табыс деңгейінің артуына және тамақтану мәзірінің барған сайын әр алуандануына байланысты тұрақты артып келеді. Соған қарамастан климаттың өзгеруі дәннің шығымдылығын төрттен бір бөлігіне дейін азайтуы мүмкін. Табиғи ресурстар теңдессіз қарқынмен сарқылуда. Тамақ өнімдерін өндірудің өсуі, азық-түлікке деген жылдам артып келе жатқан сұранысты қанағаттандыра алмауда.

Алайда, аштық пен жеткілікті тамақтанбаудың негізгі себебі азық-түліктің жетіспеушілігі емес, қолда бар азық-түлікке қол жеткізудің жетіспеушілігі болып отыр. Азық-түліктің бағасы бұрын-соңды болмаған деңгейге жетті, адамдардың азық-түлікке қол жеткізуіне кедейшілік, әлеуметтік оқшаулау және кемсітушілік кедергі келтіруде. Кедейшілік жағдайында өмір сүріп отырған адамдар азық-түлікті жеткілікті деңгейде тұтына алмай отыр. Ауыл тұрғындары, тіпті өздері тамақ өнімдерін өндіріп отырса да, кедейшілік деңгейінде қалуда. Алайда, нарыққа қолжетімділіктің болмауы олардың өз өнімдерін сатуына және тамақтық рационға қажетті басқа да азық-түлік өнімдерін сатып алу мүмкіндігін төмендетуде. Ауылдық жерлердегі аштық пен жеткілікті тамақтанбау, халықты қолайлы өмір сүру жағдайын іздеуге, яғни қалалық елді-мекендерге тұрғылықты жерлерін ауыстыруға мәжбүр етуде, бірақ ауыл халқының қалалық елді-мекендердегі жұмыс орындары үшін тиісті мамандықтары мен кәсіби біліктілік дайындығы сәйкес келмеуі мүмкін. Тұрғылықты жері бойынша тіркеудің болмауы, экономиканың бейресми секторында жұмыс істеп жатқан ауылдық елді-мекендерден қоныс аударушылардың әлеуметтік қорғау бағдарламаларына қол жеткізуге кедергі болады. Сондай-ақ ашаршылықтан зардап шегіп отырған әлем халқының 20%-ы қалалық жерлерде кедейшілік жағдайында өмір сүруде. Өз бетінше жұмыспен қамтылуын қоса алғанда, ақы төленетін еңбектің болмауы оларға экономикалық қолжетімсіз болып табылатын азық-түлік өнімдерін сатып алуға мүмкіндік бермей отыр. Тағы бір әлеуметтік аз қамтылған топ, бұл әйел адамдар мен балалар, олардың құқықтары гендерлік теңсіздік салдарынан және олардың әлеуметтік, экономикалық, азаматтық және саяси құ-

қықтары мен билік ету өкілеттіліктерін жүзеге асыру мүмкіндіктерінің болмауынан аяқ асты етілуде [қараңыз 1].

Қазақстандықтардың азық-түлікке қолжетімділігі және азық-түліктің жеткілікті деңгейіне жасалған талдау нәтижелері, Қазақстан үшін ашаршылық мәселесінің өткір еместігін көрсетіп отыр. Қазақстанда азық-түлік өндірісінің орташа көлемі соңғы он бес жыл ішінде тұрақты өсуде. Елде өзін-өзі өсімдік майымен, маргарин және соған ұқсас өнімдермен, сары маймен, нан-тоқаш және кондитерлік өнімдермен, макарон, ет сияқты өнімдері, жарма және тазартылған күріш бойынша қамтамасыз етілу 0,80-ден жоғары. Қалған тауарлар бойынша өзін-өзі қамтамасыз етудің төмен деңгейі технологиялардың, сапалы шикізаттың болмауына немесе жеміс-көкөніс өнімдері бойынша климаттық жағдайларға байланысты. Алайда, бұл тауарларды импорттауды жалғастыра отырып, ел шұжық өнімдері, сүт өнімдері бойынша өзін-өзі қамтамасыз етудің қажетті деңгейіне жетуі мүмкін. Отандық азық-түлік өнімдерін өндірушілер саны өсті. Азық-түлік өндірушілері арасында нан-тоқаш және ұн өнімдері өндірісі бойынша өндірушілердің тіркелген саны өсіп, 874 бірлікті құрады. Ұн тарту өнер-кәсібі өнімдерін, крахмалдар мен крахмал өндірісінде 611 бірлік, сүт өндірісінде 410 бірлік, жемістер мен көкөністерді қайта өңдеу және консервілеу саласында 186 бірлік, өсімдік және жануарлар майлары мен майларды қайта өңдеу және консервілеу саласында 140 бірлік, балықты, асшаян тәрізділер мен ұлуларды қайта өңдеу және консервілеу саласында 114 бірлік және тамақ өнімдері өндірісінде 513 бірлік кәсіпорын жұмыс істеді. Қазақстанда тамақ өнімдерін өндірушілердің ең көп саны Алматыда, яғни 616 бірлік. Екінші орында – Шығыс Қазақстан облысы (317 бірлік). Үшінші орында – Алматы облысы, яғни 306 кәсіпорын тіркелген. Атырау және Маңғыстау облыстарында азық-түлік өндірушілердің ең аз саны тіркелген, сәйкесінше 67; 57 кәсіпорын жұмыс істеген [7].

Бұған қоса ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің мәліметтеріне сәйкес, өткен жылдармен салыстырғанда 2018 жылы [8] тұрғындардың азық-түлік өнімдерін тұтынудың бағыттарында өзгерістер болғандығын байқауға болады (1 кесте). Өткен жылмен салыстырғанда шұжық өнімдері, қант және бидай ұнынан басқа тамақ өнімдерінің негізгі топтары бойынша тұтынудың артуы байқалған.

Рынок продовольственной продукции

Күріш, макарон өнімдерін тұтынудың артуы – күтілетін жағдай, себебі бұл өнімдер тұрғындардың мәзірінде азайған етті тұтынуды алмастырады. Ұнды қолданудың дәстүрлі ұлғаюы нан мен етті тұтынудың азаюымен байланысты болды. Аса қымбат тамақ өнімдерін қолжетімді өнімдерге алмастыру орын алып жатыр, ұнды қолданудың артуы макарон өнімдеріне деген сұраныстың төмендеуіне әкелді. Дайын өнімнің қымбаттауына байланысты, тұрғындар арасында дәстүрлі ас әзірлеу әдістеріне көшу жағдайлары артып жатыр. Жалпы алғанда, азық-түлік өнімдеріне деген тұтынушылық сұраныс бағаға байланысты икемсіз, азық-түлік өнімдерінің жеке-леген топтарының және ассортименттерінің бағаларына қатысты ғана өзгерістер болуы мүмкін. Бір тауардың бағасының өсуі, оны алмастырушы тауарларға деген сұранысты арттырады. Картоп пен көкөністердің бағасының тұрақтылығы, оларды тұтынудың өсуіне әкелді.

Азық-түлікке қолжетімділік жағдайларына талдау жасай отырып, біздің көзқарасымыз бойынша өңірлік аспектіні де ескеру

қажет деп ойлаймыз. Кең байтақ аумағы, климаттық, географиялық жағдайлары, тамақтануда, өнімдерді сақтауда дәстүрлері бар біздің еліміз үшін тамақтану жағдайлары әркелкі болмақ. Ауыл және қала тұрғындарының азық-түлікті тұтынуларына жасалған талдау, ауылдықтардың қалалықтарға қарағанда нашар тамақтанатындығы байқалуда, мұнда ең үлкен алшақтық нан және нан өнімдерін, макарон өнімдерін, етті және шұжық өнімдерін тұтынуда байқалуда.

Сонымен қатар қой етін, қаймағы алынбағын сүтті тұтыну мөлшері қалалықтарға қарағанда ауыл тұрғындары арасында жеке шаруа қожалықтарының болуына байланысты жоғары екендігін атап өту керек. Сонымен бірге, сиыр етін, жұмыртқаны, кілегейді, қаймақты тұтынудың төмендігі, ауылдық елді-мекендердегі жеке қосалқы шаруашылықтарда өндірілетін аталмыш өнімдерге нарықта сұраныстың жоғарылығына байланысты ауыл тұрғындарының осы өнімдерді нарыққа сатуға мәжбүр етіп отыр.

Қала тұрғындарының көбірек құс етін, көкөністерді, картопты, қантты, балықты тұтынуы бір деңгейде сақталып отыр.

1 кесте – Тұрғындардың тамақ өнімдерін тұтынуы (бір жылға орташа жан басына шаққанда, кг)

Өнімдер	2015	2016	2017	2018	Тұрғындар	
					қала	ауыл
Бидай наны	55,0	56,2	55,3	52,5	51,4	54,1
Бидай ұны	24,0	24,7	25,1	26,7	20,7	34,7
Күріш	15,7	15,4	16,0	16,0	15,0	17,2
Макарон өнімдері	24,2	23,7	24,9	25,7	21,4	31,5
Картоп	48,5	48,6	46,9	48,6	49,5	47,3
Көкөністер	90,2	89,3	88,5	94,1	95,1	92,7
Жемістер мен жидектер, бақша өнімдерін қоса алғанда	64,4	61,4	64,6	74,9	80,0	67,9
Сиыр еті	25,0	24,5	23,9	24,8	26,5	22,4
Қой еті	6,9	6,8	6,3	6,4	2,9	11,0
Шошқа еті	3,1	3,0	2,9	3,3	3,4	3,1
Құс еті	15,7	14,8	15,3	17,0	18,4	15,2
Шұжық өнімдері, көптірілген еттер	8,3	8,3	8,5	7,9	8,7	6,8
Қаймағы алынбаған сүт, л	46,2	45,5	46,8	50,4	48,9	52,3
Қаймақ пен кілегей	4,6	4,9	4,9	4,9	5,3	4,4
Қант	21,5	20,7	20,8	20,3	20,3	20,2
Балық және балық консервілері	11,1	10,7	10,5	12,9	12,7	13,2
Жұмыртқа, дана	164,0	164,7	168,5	193,3	212,1	168,0
Шай	2,4	2,4	2,4	2,0	2,0	2,1

Ескерту: Авторлар тарапынан [қараңыз 8] әдебиет негізінде құрастырылған.

Республика және оның өңірлері бойынша ең төменгі күнкөріс деңгейінің шамасынан жоғары және төмен халықтың екі тобының тамақ өнімдерінің негізгі топтарын тұтынуын салыстырған кезде ең үлкен дифференциация (екі-үш есе) ет және ет өнімдерін, сүт және сүт өнімдерін, жұмырт-

қаны, сондай-ақ жемістер мен көкөністерді тұтынуы бойынша байқалуда (2 кесте).

Сонымен қатар, ең шеткі децильдік топтар арасында айтарлықтай саралану байқалып отыр, мысалы, біршама аз қаражаты бар тұрғындардың 10%-ы біршама көп қаражаты бар тұрғындардың 10%-ымен

Рынок продовольственной продукции

салыстырғанда жемістерді, ет және ет өнімдерін, балық пен теңіз өнімдерін, сүт және сүт өнімдері мен жұмыртқаны екі-үш есеге аз тұтынған [қараңыз 8]. Сандық көрсеткіштер қазақстандықтардың азық-түлік рационының әртүрлілігінің төмендегенін және «пайдалы» азық-түліктің үлесінің азайғандығын көрсетуде.

Халықтың тұтынған тамақ өнімдерінің энергетикалық құндылығы 2018 ж. – 3 184 калорияны құрады, өңірлер бойынша Шымкент қаласы мен Шығыс Қазақстан облысында ең жоғары көрсеткіш, ал ең төменгі көрсеткіш Нұр-Сұлтан қаласында тіркелген. 2018 жылы Қазақстан Республикасының аймақтары бойынша халықтың жан басына шаққандағы тәуліктік рационындағы тамақ

өнімдеріндегі тұтынған тағамдық заттардың құрамында ақуыздар 13,1%-ды, ал майлар мен көмірсулар 34,2 және 52,5%-ды құрады [қараңыз 8]. Тамақтанудың жоғары энергетикалық құндылығы, жеткілікті тамақтанудың көрсеткіші болып табылмайды. Ақпарат көздері бойынша ол майлар мен көмірсулар арқылы толықтырылады. Қала халқының рационында ақуызды тағам, ал ауылдық елді мекен тұрғындарында тағам құрамында көмірсулардың үлесі басым. Сандық көрсеткіштерді талдайтын болсақ, 2018 жылы тағамның құрамындағы көмірсулар азайған. Сонымен қатар, тамақ депривациясының деңгейі ең төменгі рұқсат етілген деңгейден төмен халықтың үлесі 2017 жылы 3,6%-ды, ал 2018 жылы 4,6%-ды құрады.

2 кесте – 2018 жылы өңірлер бойынша бір айда үй шаруашылығының 1 мүшесіне шаққандағы азық-түлік өнімдерін тұтынуы, кг

Өнімдер	Тұтыну					
	табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен жоғары тұрғындардың тамақ өнімдерін тұтынуы			табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен тұрғындардың тамақ өнімдерін тұтынуы		
	ҚР	min	max	ҚР	min	max
Нан өнімі және жарма	11,6	8,8 (Нұр-Сұлтан қ.)	15,2 (Шымкент қ.)	8,7	6,4 (Солтүстік Қазақстан обл.)	10,9 (Түркістан обл.)
Ет пен ет өнімдері	6,6	5,2 (Түркістан обл.)	7,6 (Ақмола, Қарағанды обл.)	2,9	2,4 (Солтүстік Қазақстан обл. Шымкент қ.)	4,7 (Атырау обл.)
Балық және теңіз өнімі	1,1	0,7 (Шығыс Қазақстан обл.)	1,6 (Атырау, Солтүстік Қазақстан обл.)	0,6	0,0 (Шымкент қ.)	1,3 (Түркістан обл.)
Сүт өнімдері	22,1	17,5 (Қостанай обл.)	26,8 (Ақмола обл.)	10,7	5,4 (Қостанай обл.)	14,2 (Атырау обл.)
Жұмыртқа, дана	16,3	10,9 (Маңғыстау обл.)	22,8 (Қарағанды обл.)	8,7	4,1 (Алматы қ.)	14,2 (Солтүстік Қазақстан обл.)
Май және тоң май	1,6	1,3 (Алматы обл.)	2,1 (Ақмола обл.)	1,1	0,7 (Шымкент қ.)	1,7 (Атырау обл.)
Жемістер	6,3	4,7 (Қостанай обл.)	7,3 (Шымкент қ. Маңғыстау обл.)	2,9	1,4 (Алматы қ.)	4,3 (Маңғыстау обл.)
Көкөністер	7,9	6,4 (Ақтөбе обл.)	9,7 (Шымкент қ.)	4,4	1,9 (Нұр-Сұлтан қ.)	4,9 (Батыс Қазақстан обл.)
Картоп	4,1	3,6 (Алматы обл.)	5,1 (Қарағанды обл.)	2,6	1,5 (Алматы қ., Алматы обл.)	3,6 (Батыс Қазақстан обл.)
Қант, кондитерлік өнімдер және тәттілер	3,9	3,0 (Нұр-Сұлтан қ.)	5,0 (Шымкент қ.)	2,2	1,2 (Нұр-Сұлтан қ.)	3,1 (Қызылорда обл.)

Ескерту: авторлар тарапынан [қараңыз 8] әдебиет негізінде құрастырылған.

2 кестеде берілген көрсеткіштер бойынша өнімді тұтынуға айтарлықтай дифференциация бар. Егер жекелеген өнімдер бойынша бұл айырмашылықты климаттық жағдайларға байланысты неғұрлым құнарлы азық-түлікке деген сұраныспен (жұмыртқа, ет-сүт өнімдері, картоп), осы өңірдегі азық-түлік өндірудегі және дәстүрлі тұтынуға (балық, көкөніс) қажеттілікпен

(немесе осы қажеттіліктің болмауымен) түсіндіруге болатын болса, талдау көрсеткендей қалған өнімдер бойынша тұтынуға баға мен табыс айтарлықтай әсерін тигізген.

Республика тұрғындарының азық-түлік өнімдеріне деген сұранысына экономикалық жағдай мен онымен байланысты халық табысының төмендеуі, инфляцияның өсуі айтарлықтай әсер етті. 2016 жылы елдегі

нақты ақшалай табыстар алдыңғы жылғы деңгеймен салыстырғанда 4,5%-ға қысқарды. Бұл 2010 жылдан бері көрсеткіштің алғашқы жылдық қысқаруы болды. 2018 жылы Статистика комитетінің мәліметтері бойынша нақты ақшалай табыстар индексі алдыңғы жылмен салыстырғанда 105,0%-ды құрады. Азық-түлік өнімдерінің тұтынушылық баға индексі 2016 жылы – 12,2%; 2017 ж. – 108,2% ал 2018 жылы 104,8%-ды құрады. Халық табысының барлық түрлерінің артуына қарамастан, бағаның өсуіне байланысты халықтың азық-түлік өнімдеріне деген ақшалай шығыстары да артып келеді. Мұны нан және нан өнімдерін емес, ет, балық, жемістер мен көкөністерді тұтынудың артуы кезінде оң тенденция түрінде қарастыруға болады. Баға индексі 2018 жылы өткен жылмен салыстырғанда нан және нан өнімдері бойынша 103,8%-ды, балық және теңіз өнімдері бойынша 107,6%-ды, сүт өнімдері бойынша 109,4%-ды құрады. Ең жоғары өсім Қарағанды облысында яғни 13,7%-ды құрады. Ет және ет өнімдерінің баға индексі 2018 жылы өткен жылмен салыстырғанда 107,9%-ды, сиыр етінің (109,0%), қой етінің (107,4%) және тартылған еттің (109,8%) бағалары өсті [қараңыз 8].

Бағаның өсуі азық-түлік тауарларына шығындардың өсуіне алып келді. 2015 жылға дейін тұтынушылық сатып алу қабілеті өсті, ал 2016-2017 жылдары тауарлардың барлық түрлері бойынша төмендеді. 2018 жылы сиыр еті, мал майы тәрізді азық-түлік түрлері бойынша 2017 жылғы деңгейде сатып алу қабілеті сақталса, пісірілген шұжық бойынша 2014 жылғы деңгейге жетті және өсу байқалады; бірақ өсімдік майы, бидай наны бойынша 2014 жылғы деңгейге жетпеді, картоп, қант, жұмыртқа өнімдері бойынша тұтынушылардың сатып алу қабілеті артты.

Нан және нан өнімдеріне шығындардың үлесі 2018 жылы барлық тұтынушыларының 6,8%-ын, ет, құс және балық 17,8%-ды, сүт өнімдері мен жұмыртқа 5,9%-ды, майлар мен тоң майларға 2,6%-ды, жемістер мен көкөністерге 7,7%-ды, қант және кондитерлік өнімдерге 3,7%-ды, алкогольсіз сусындарға 2,1%-ды, үйден тыс тамақтану мен сусындар сатып алуға 2,3%-ды құрады. Сонымен, қала халқының орташа жан басына шаққанда азық-түлік тауарларына ақшалай мәндегі шығыстары ауыл халқының шығынынан 1,3 есе көп, ал тұтынуға арналған ақшалай шығыстар 1,7 есеге артық, бұл қала халқының ақылы қызметтерге жұмсайтын шығыстарының

көптігімен байланысты болып отыр [қараңыз 8].

Тұтыну шығыстарының құрылымында халықтың азық-түлік тауарларына арналған шығыстары 2018 жылы 2014 жылға қарағанда 46,7-ден 52,2-ге дейін ұлғайды, ал дамыған елдерде бұл көрсеткіш төмен (әдетте 10%-дан аспайды). Негізінен, тамақтануға жұмсалатын шығыстардың үлес салмағы жалпы елдің даму деңгейіне кері пропорционалды екені белгілі.

Ел халқы жеткілікті азық-түлікпен қамтамасыз ету азық-түлік қауіпсіздігі мен жалпы қоғам үшін тамақ гигиенасын қамтамасыз ету мақсатын көздеген, ұлттық стратегияны қабылдауды талап етеді.

Мемлекет қысқа мерзімді, орта мерзімді және ұзақ мерзімді перспективада қол жеткізілетін базалық деңгейлерді бақылауы тиіс. Халықты жеткілікті азық-түлікпен қамтамасыз ету мәселелеріне қатысы бар мемлекеттік институттарды реформалау мен жетілдіру, келісілген саясатты, жоспарларды және бағдарламаларды жүзеге асыру, мониторингілеу мен бағалау үшін үйлестірілген сектораралық тетіктер құруды қамтамасыз ету қажет. Қазақстанға азық-түлікке жұмсалатын шығындар мен тамақ қалдықтарының көлемін азайтуға, тұтынушыларды тұрақты және салауатты тамақтану рационына көшуге ынталандыруға, өндірістің және өндірістік-өткізу тізбектерінің тұрақтылығын қамтамасыз етуге қабілетті тұрақты азық-түлік жүйесін құруға бағытталған "Тұрақты азық-түлік жүйесі" бағдарламасына қосылу қажет.

Тұжырымдар.

1. Аштық мәселесі өзекті емес, сонымен қатар қала және ауыл халқының, өңірлер бойынша, децильдік топтар бойынша, табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен жоғары және төменгі халық топтары бойынша азық-түлікке қолжетімділікте алшақтық бар.

2. Халықтың тұтынған тамақ өнімдерінің энергетикалық құндылығы жалпы жоғары, бірақ майларды және көмірсуларды тұтыну есебінен қол жеткізіліп отыр. Азық-түлік өнімдерінің бағасының өсуі оған қолжетімділікті төмендетеді және қымбат азық-түлік өнімдерін арзан өнімдермен алмастырылу арқылы тұрғындардың азық-түлік рационында теңгерімсіздікке жол ашады.

3. Тұтыну шығындарының құрылымында тұрғындардың азық-түлік тауарларына деген шығын өсуде. Аумақтық-әкімшілік құрылым тұрғысынан қарайтын болсақ, қала халқының орташа жан басына шаққанда азық-түлік тауарларына ақшалай мәндегі

шығыстары ауыл халқының шығынынан 1,3 есе көп, ал тұтынуға арналған ақшалай шығыстар 1,7 есеге артық, мұндай алшақтық қала халқының ақылы қызметтерге жұмсайтын шығындарының жоғарылығына байланысты болып отыр.

4. Институционалдық негіз тұрғындарды азық-түлікпен қамтамасыз етуге қабілетті немесе қабілетсіз экономикалық ортаны, нарыққа және бөлшек саудаға түсетін азық-түлікті реттеуге, нарықтардың жұмыс істеу шарттарын айқындауға, табиғи ресурстарға қол жеткізуді реттеуге және мемлекеттік қолдау құқығын айқындауы тиіс.

5. Тұрғындарды жеткілікті азық-түлікпен қамтамасыз етудің оңтайлы тетіктерін айқындау, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатын көздеген, ұлттық стратегияны қабылдауды талап етеді.

Әдебиеттер тізімі

1 Официальный сайт ООН (2020) [Электронный ресурс].- URL: <http://www.un.org/ru/sections/issues-depth/food/index.html> (дата обращения: 14.01.2020).

2 Food Security & Nutrition around the Worldhttp (2019) [Electronic resource] //www.fao.org/state-of-food-security-nutrition/en (date of access: 14.01.2020).

3 Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах (1966) [Электронный ресурс] URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml (дата обращения: 14.01.2020).

4 Брошюра "Права человека: изложение фактов". Объединенные Нации. Права человека. Управление Верховного комиссара по правам человека. Право на достаточное питание. – Женева, 2011.- 65 с.

5 Никитина, Г.А. Проблемы и пути обеспечения продовольственной независимости Республики Казахстан /Г.А. Никитина // Проблемы агрорынка.- 2016.- № 1.-С. 15-22.

6 Kozhakhmetova, G.A. Food security as a priority of agricultural policy/ G.A. Kozhakhmetova, O.V. Lashkareva, T.A. Taipov // Problems of AgriMarket.- 2018.- № 2.-P.43-50.

7 Производство продуктов питания в Казахстане. Обзор производителей в Казах-

стане (2018) [Электронный ресурс] URL: <http://www.blog.kazdata.kz/companies/analiz-rynka-proizvodstvo-produktov-pitaniya-v-kazaxstane-obzor-proizvoditelej.html> (дата обращения: 14.01. 2020).

8 Официальные статистические данные Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан (2019) [Электронный ресурс] URL: <http://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 14.01.2020).

References

1 United Nations official website (2020) [Electronic resource].- URL: <http://www.un.org/ru/sections/issues-depth/food/index.html> (date of access: 14.01.2020).

2 Food Security & Nutrition around the Worldhttp (2019) [Electronic resource] //www.fao.org/state-of-food-security-nutrition/en (date of access: 14.01.2020).

3 International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966) [Electronic resource] URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml (date of access: 14.01.2020).

4 Brochure Human Rights: Statement of Facts. United Nations. Human rights. Office of the High Commissioner for Human Rights. The right to adequate food. - Geneva, 2011.- 65 pp.

5 Nikitina, G.A. Problems and Ways of Ensuring Food Independence of the Republic of Kazakhstan / G.A. Nikitina // Problems of the AgriMarket.-2016.- № 1.-P. 15-22.

6 Kozhakhmetova, G.A. Food security as a priority of agricultural policy/ G.A. Kozhakhmetova, O.V. Lashkareva, T.A. Taipov // Problems of AgriMarket.- 2018.- № 2.-P.43-50.

7 Food production in Kazakhstan. Overview of manufacturers in Kazakhstan (2018) [Electronic resource] URL: <http://www.blog.kazdata.kz/companies/analiz-rynka-proizvodstvo-produktov-pitaniya-v-kazaxstane-obzor-proizvoditelej.html> (date of access: 14.01. 2020).

8 Official statistics of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan (2019) [Electronic resource] URL: <http://www.stat.gov.kz> (date of access: 14.01. 2020).

Abstract. The actual condition and use of agricultural land by land users and land ownership forms is considered. The analysis of the amount of land granted to private ownership until May 2016 (the introduction of a moratorium on certain norms of the Land Code of the Republic of Kazakhstan) is carried out. The author determined that the main fund of agricultural land is concentrated in temporary land use (lease). According to statistical data, it is revealed that more significant volumes of agricultural products are produced in private farms and households in comparison with large agricultural producers. The mechanism of subsidizing crop production is analyzed and the reasons for its low efficiency are indicated. It is shown that in order to effectively manage land resources, it is necessary to use geoinformation technologies, in particular, space monitoring of agriculture. This will determine the area of unused farmland used in agricultural production and find solutions to their rational use. To identify unused arable land, the normalized differential vegetation index (NDVI) was calculated, which serves as an indicator of the minimum coverage of arable land with vegetation. A map of the non-agricultural lands of Korgalzhyn district of Akmola region based on their remote sensing has been developed. It is recommended to provide free land preferably to the rural population and private farms for conducting commodity agricultural production on favorable terms.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер, азық-түлік қауіпсіздігі, субсидиялар, жер мониторингі, қашықтықтан зондтау, егістік, өсімдік.

Ключевые слова: аграрный сектор, земли сельскохозяйственного назначения, продовольственная безопасность, субсидии, мониторинг земель, дистанционное зондирование, пашня, растительность.

Key words: agricultural sector, agricultural land, food security, subsidies, land monitoring, remote sensing, arable land, vegetation.

Кіріспе. Республиканың азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету жағдайында ауыл шаруашылығы алқаптарын тиімді пайдалануға айтарлықтай мән беріледі. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында "Жер ресурстарын пайдалану тиімділігі" бөлімінде мынадай негізгі проблемалар бөлінді:

- пайдаланылмайтын жайылымдарды тиімді пайдаланушыларға қайта бөлу қажеттілігі;
- алынған ауыл шаруашылығы жерлерін айналымға тарту;
- жерді ұтымды пайдалануға, топырақтың жай-күйіне және оның құнарлылығына жүйелі мониторингтің болмауы;
- тиімді пайдалану;
- нақты егіншілік элементтерін енгізудің жеткіліксіз деңгейі [1].

Алайда, бүгінгі күні аталған көптеген мәселелер әлі шешілмеген. Республикада 180,6 млн га жайылым пайдаланылғанына қарамастан, пайдаланылмайтын жерлерді, оның ішінде жайылымдарды алып қою және қайта бөлу туралы мәселе ерекше орын алады, олардың 40,1%-ы ғана пайдаланылады. Бұл мәселені басқа ғалымдар да зерттейді. Атап айтқанда, ауылдық елді мекендер аумақтарында жайылымдардың жетіспеуі және үй шаруашылықтарындағы мал басы мен олардың жемшөп базасы деңгейінің арасындағы алшақтық байқала-

ды [2]. Бұл мәселені шешу үшін шаралардың бірі резервтік жерлер және жұмыс істеп тұрған ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының талап етілмеген жерлері есебінен жақын маңдағы елді мекендердің ауыл тұрғындарының мал жаю үшін қосымша жайылымдық жерлерді бөлу ұсынылады [қараңыз 2]. Жерді тиімді пайдалануға дұрыс және орынды жер пайдалану кезінде қол жеткізілуі мүмкін. Осы мақсатта оларды одан әрі қайта бөлу және ауыл шаруашылығы айналымына қосу үшін ауыл шаруашылығы алқаптарының резервін анықтау қажет.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді тиімді пайдалану мәселесі әрқашан өзекті болып табылады, өйткені ол республиканың азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін маңызды рөл атқарады. Бұл ретте жерді пайдаланудың дұрыс әдістері мен түрлерін таңдау маңызды. Зерттеулер жүргізу кезінде келесі әдістер қолданылды: монографиялық әдіс – шет елдердегі жер пайдалану тәжірибесі мен түрлерін зерделеу үшін; статистикалық әдіс – ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді пайдалану, жалпы ауыл шаруашылығы өнімін өндіру және басқа да қажетті ақпарат жөніндегі деректерді жинау үшін; абстрактілі - логикалық әдіс – зерттеу, ұсыныстар әзірлеу және шешімдер қабылдау

нәтижесінде алынған деректерге талдау жүргізу үшін; картографиялық әдіс – қолда бар сандық карталарды пайдалану және талдау, пайдаланылмайтын жерлердің карта-схемаларын жасау үшін; жер үсті және далалық зерттеулер әдісі – ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді пайдаланудың жай-күйін бағалау үшін, сондай-ақ жерді қашықтықтан зондтау негізінде алынған деректерді жергілікті жердегі нәтижелермен салыстыру үшін; қашықтықтан бақылау әдісі – пайдаланылмайтын жерлердің алаңдарын анықтау кезінде KALand-sat-8 суреттерін пайдалану. Әдістемелік негіз ретінде визуалды дешифрлеу, статистикалық талдау және қазіргі заманғы геоақпараттық жүйелерді қолдана отырып спутниктік бейнелерді өңдеу әдістері қолданылды.

Нәтижелер және оларды талқылау.
Қазақстан Республикасы Президентінің

ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді шетелдіктерге жалға беруге, сондай-ақ жеке және заңды тұлғаларға жеке меншікке беруге мораторий енгізу туралы Жарлығын қабылдау жер пайдалану жүйесіне әсер етті [3]. Жер пайдалану деп меншік және оны пайдалану нысандары бойынша ерекшеленетін жерді пайдалану түрлерін түсіну керек. Қазақстанда тауарлы ауыл шаруашылығы өндірісін жүзеге асыру үшін 2016 жылдың мамыр айына дейін жер учаскелері екі жолмен берілді: оларды жеке меншікке және жалға беру арқылы. Алайда, Жарлық қабылданғаннан кейін ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді жеке меншікке беру тоқтатылды. Жер заңнамасына сәйкес бүгінгі күні ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге жер учаскелері тек жалға беріледі. Мәселен, 01.01.2019 жылғы жағдай бойынша 103 865 мың га жер пайдаланылуда (1 кесте).

1 кесте – 1.01.2019 ж. жағдай бойынша жер пайдаланушылар мен жер иелерінің саны

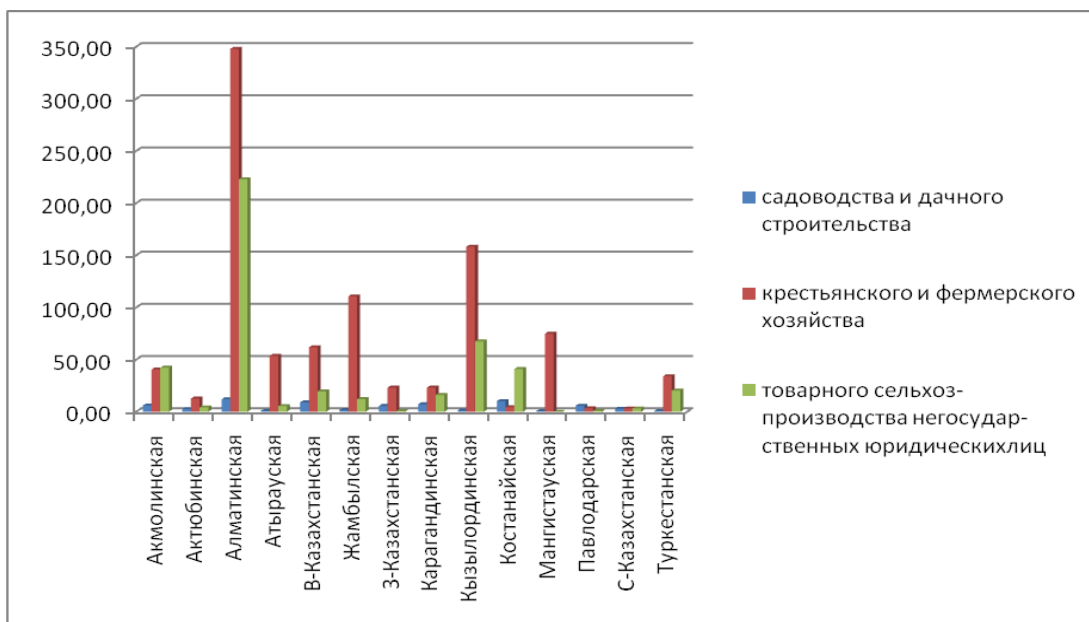
№№ р/с	Жер пайдалану түрлері	Жер пайдаланушылар саны, мың	Алаң, мың га	Үлес салмағы, %	Жер учаскесінің орташа мөлшері, га
1.	Жер пайдалануында, барлығы	197,6	103 865,0	98,6	х
1.1	Уақытша жер пайдалану	197,0	102 375,9	98,6	х
o.i.	ШФҚ	185,8	61 668,7	60,2	3 31,9
	Мемлекеттік емес заңды тұлғалар	11,2	40 707,2	39,8	3 634,6
1.2	Мемлекеттік заңды тұлғалардың тұрақты жер пайдалануы	0,6	1 489,1	1,4	2 481,8
2.	Жеке меншік, барлығы	540,3	1 472,4	1,4	2 725,1
	Ауыл шаруашылығы мақсатындағы барлық жерлер	737,9	105 337,4	100,0	х
Ескерту: автор ҚР АШМ Жер ресурстарын басқару комитетінің 2018 жылғы деректері негізінде жасаған [4].					

1 кестеден көрінеді: ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің негізгі бөлігі уақытша жер пайдалануда – жердің 98,6%, оның ішінде ең үлкен үлес салмағын ШФҚ алады, КФХ жер учаскелерінің орташа мөлшері шағын – 332 га. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің тек 1,4%-ы ғана жеке меншікте (1999 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша), оның 4,5%-ы бағбандық және саяжай құрылысын жүргізу үшін, 64,6%-ы - ШФШ, 30,9%-ы – мемлекеттік емес заңды тұлғаларға тиесілі. Талдау республикада 2003 жылдан бастап жеке меншікте ең көп жерлер КФХ-ға берілгенін көрсетті (1 сурет).

1 суреттен көрініп тұрғандай, жер учаскелерінің басым бөлігі Алматы, Қызылорда және Жамбыл облыстарында сатып алынған. Бұл – халық тығыз қоныстанған аймақтар, сондықтан аталған облыстардағы ша-

руашылықтар көлемі аз. Бұл шағын алаңдарды сатып алу оңайырақ екенін түсіндіреді.

Азық-түлік қауіпсіздігі жерді пайдалану деңгейіне тікелей байланысты. Сондықтан ол ауыл халқының өмір сүру сапасын арттыру үшін агроөнеркәсіптік кешен салаларының, кәсіпорындарының резервтерін пайдалана отырып, іс-шаралар кешенін жүйелі жүзеге асыру есебінен ғана қамтамасыз етілуі мүмкін [5]. Осыған байланысты, ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізу үшін жер пайдаланушыларға қолайлы жағдай жасау мақсатында мемлекет агроөнеркәсіптік кешен субъектілері үшін қолдаудың түрлі қаржылық шараларын қолданады, олардың бірі субсидиялау болып табылады. 2017 жылы өсімдік шаруашылығын субсидиялау 70,3 млрд. теңгені құрады (2 кесте).

1 сурет – Жеке меншікке берілген ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің саны

2 кесте – Өсімдік шаруашылығын субсидиялау динамикасы

№№ р/с	Шығындар баптары	2011 ж.		2014 ж.		2017 ж.	
		сомасы, млрд. тг	%	сомасы, млрд. тг	%	сомасы, млрд. тг	%
1	ЖЖМ және ТМҚ	18,6	63,0	40,6	61,1	17,7	25,2
2	Гербицидтер	2,1	7,1	10,6	15,9	26,2	37,3
3	Көп жылдық екпелер отырғызу	1,5	5,1	2,6	3,9	0,1	0,1
4	Мақтаның сапасын сараптауға арналған шығындар	0,2	0,7	0,4	0,6	0,3	0,4
5	Тыңайтқыштар	4,1	13,9	8,4	12,6	17,5	24,9
6	Тұқым шаруашылығы	3,0	10,2	3,9	5,9	8,5	12,1
	БАРЛЫҒЫ	29,5	100,0	66,5	100,0	70,3	100,0

Ескерту: автор деректер көзі негізінде жасаған [қараңыз 1]

2 кестеден субсидиялау жыл сайын ұлғайып келе жатқанын көруге болады. Алайда, субсидиялау құралдарын талдау тиімділігінің төмендігін көрсетті. Субсидиялаудың төмен тиімділігінің себептері:

- ауыл шаруашылығы тауар өндірушілері ауыл шаруашылығы өнімдерінің өнімділігін, сапасын, агротехника деңгейін арттыруға ұмтылмайды;

- субсидия бөлуді ведомствоаралық комиссия нақты егістерді тексермей жүзеге асырады;

- ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер есеп беру кезінде егіс алқаптарын ұлғайтуда [2].

Демек, субсидиялар бөлу кезінде көрсетілген кемшіліктерді ескеру қажет. Негізгі екпін түпкілікті мақсатқа қойылуы қажет –

сапалы ауыл шаруашылығы өнімдерін ұлғайту және өндіру үшін ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерін ынталандыру.

Зерттеудің негізгі мақсаты ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді тиімді пайдалану мақсатында жалға беру негізінде жер пайдалануды дамыту бойынша ұсыныстар мен шешім жолдарын әзірлеу болып табылады. Шаруашылық жүргізуші субъектілер жұмысының тиімділігін сипаттайтын негізгі көрсеткіш – жалпы ауыл шаруашылығы өнімінің көлемі. Статистикалық мәліметтерге сәйкес, жалпы ішкі өнім құрылымында 2018 жылы ауыл шаруашылығы 4,3%-ды құрады. Ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірумен шаруашылықтардың әр түрлі санаттары қамтылған (3 кесте).

3 кесте – ҚР шаруашылықтар санаттары бойынша ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру

№№ р/с	Шаруашылық категориялары	Өсімдік шаруашылығы		Мал шаруашылығы	
		жалпы алым, мың тонна	%	жалпы өнім, млн теңге	%
1	А/ш кәсіпорындары (АҚ, ЖШС және т.б.)	746 792,2	31,0	308 745,2	15,1
2	ШФҚ	951 327,1	39,4	1 375 684,7	67,1
3	Халық	713 367,5	29,6	366 025,9	17,8
	БАРЛЫҒЫ	2 411 486,8	100,0	2 050 455,8	100,0
Ескерту: автор деректер көзі негізінде жасаған [6]					

3 кестеде көрсетілгендей, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру бойынша бірінші орында – КФХ. Халықтың жеке қосалқы шаруашылықтары өсімдік шаруашылығы өнімдерін аз ғана қол үзіп өндіретінін, ал мал шаруашылығы ірі ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге қарағанда көп екенін атап өткен жөн. Бұл пайдаланылмайтын жерлерді ауыл халқына өзіндік қосалқы шаруашылық (ӨҚШ) және шаруа фермер қожалығы (ШФҚ) жүргізу үшін беру тиімдірек дегенді білдіреді. Бұл жерде бірден екі міндет шешілетін болады: жұмыс орындарын құру есебінен халықты жұмыспен қамту және ауыл халқын қалаға немесе республикадан тыс жерлерге қоныс аударудан ұстау. Бұл ретте бірінші жылдары пайдаланылмайтын жерлерді игеру үшін жеңілдікті жағдайлар жасау қажет. Кейіннен ауыл шаруашылығы өндірісін орналастыруды агроэкологиялық әлеует негізінде, сондай-ақ агроқұрылымдардың жер пайдалануларын орналастыруды жетілдіру жолымен жүзеге асыру қажет [7].

Осыны негізге ала отырып, бірінші кезекте оларды одан әрі бөлу және ауыл шаруашылығы айналымына тарту үшін пайдаланылмайтын жерлерді анықтау қажет. Осы мақсатта республикада 2012-2014 жылдар аралығында жерді түгендеу жүргізілді. Түгендеудің мақсаты – ауыл шаруашылығы алқаптарының нақты алқаптарын белгілеу және оларды жұмыс жүргізу кезіндегі есептік деректермен салыстыру, ауыл шаруашылығы алқаптарының жай-күйін зерттеу және пайдалану, пайдаланылмайтын жерлердің, егістіктің өнімділігі төмен учаскелерінің бар-жоғын анықтау, жемдік алқаптарды пайдалану және т. б. болды. Жүргізілген түгендеу нәтижесінде жалпы ауданы 7,4 млн га ауыл шаруашылығы мақсатындағы 19,2 мың пайдаланылмайтын жер учаскелері анықталды, оның 943,0 мың га егістік. Сол уақытта жерді түгендеу жер үсті әдісімен (қарау) және оларды жер балансының деректерімен салыстыру негізінде жүргізілгенін

атап өткен жөн. Яғни, ГАЖ-технологиялар сол кезеңде қолданылған жоқ.

ҚР Үкіметінің кеңейтілген отырысында Президент Қ.-Ж. Тоқаев ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің тиімділігін арттыру мәселесіне ерекше тоқталды. Ол ҚР АШМ 16,5 млн га пайдаланылмай жатқан жерлерді анықтады [8]. Осылайша, ол ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге түгендеу жүргізуді, сондай-ақ жер кадастрының автоматтандырылған ақпараттық жүйесін 2020 жылдың соңына дейін цифрлауды тапсырды, өйткені 31.12.2021 жылы ҚР Жер кодексінің жекелеген нормаларына мораторий мерзімі аяқталады [8]. Сондықтан, түпкілікті шешім қабылдау үшін барлық міндеттерді орындау және жерді пайдалану жүйесі бойынша толық көрініс беру қажет.

Мақалада пайдаланылмайтын жерлерді анықтау жөніндегі зерттеулердің деректері келтірілген. Пайдаланылмайтын жерлер туралы айтатын болсақ, олар босалқы жерлер мен ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер санаттарында болуы мүмкін. Қордағы жерлер ешкімге бекітілмеген және резерв болып табылады. Бүгінгі күні республикада босалқы жерлер санатында 96,7 млн га шоғырланған, оның ішінде жайылымдар (78%) ең көп үлес салмағын алады. Жер пайдаланушыларға бекітіліп берілген, бірақ пайдаланылмайтын жерлер алып қойылуы және басқа жер пайдаланушыларға берілуі тиіс. Дәл осы екі санат, оларды анықтау және ауыл шаруашылығы айналымына қайтару туралы сөз болып отыр.

Пайдаланылмайтын ауыл шаруашылығы (егістік-жарамды) жерлерінің алаңдарын анықтау спутниктік суреттерді өңдеу жолымен ғарыштық мониторинг жүргізу негізінде жүргізілді. Осы мақсатта Landsat суреттері, егіс алқаптары бойынша статистикалық деректер пайдаланылды. Зерттеу объектісі Ақмола облысының әкім-шілік аудандары болып табылады.

Орта кеңістікте рұқсат етілген ғарыштық суреттер бойынша пайдаланылатын жыртылған жерлерді анықтау әдістемесі

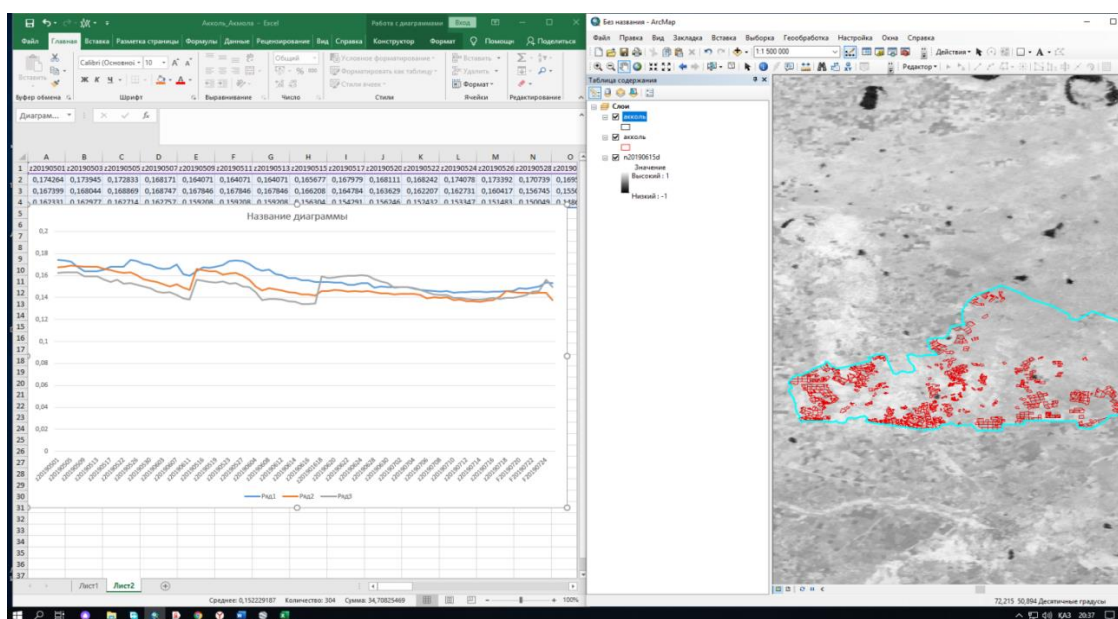

әкімшілік аудандар бойынша жердің жай-күйін объективті бағалау үшін пайдаланылатын ауыл шаруашылығы жерлерін егжей-тегжейлі есепке алуды жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Жер мониторингі "Planet.com" ғарыш деректері сайтын күнделікті талдау деректері негізінде жүргізілді. Қосымша ақпарат алу үшін Landsat және Modis спутниктерінен суреттер қолданылды.

Жер қарқынды өңделген сайын, соғұрлым жиі жыртылады, демек, вегетациялық белсенділіктің төмендеуі байқалады. Пайдаланылатын жыртылған жерлерді анықтау үшін бірінші кезекте уақытша аралық (мамыр айынан қыркүйек айына дейін) анық-

талады, онда егістіктің өсімдікпен ең аз жабыны немесе оның толық болмауы жиі кездеседі. Ауыл шаруашылығы алқаптарының жай-күйі туралы сенімді ақпаратты көрсететін NDVI (Normalized Difference Vegetation Index) индексінің мәні егістіктің ең аз жамылғысының өсімдікпен анықталуы кезінде индикатор болып табылады [9]. Бұдан әрі NDVI деректер ауқымының графиктері жасалды. Кесте әр өріс бойынша вегетациялық өзгерістерді көрсетеді. Бұдан әрі екі жыл бойы өсімдікті шабу жүрмейтін учаскелер анықталды, бұл аталған жер учаскесі пайдаланылмайтынын білдіреді. Пайдаланылмайтын жыртыуға жарамды жерлерді анықтау процесі 2 суретте келтірілген.

2 сурет – Өңделген NDVI мәндері пайдаланылмайтын жерлерді анықтау үшін

Деректерді өңдегеннен кейін пайдаланылмайтын жерлердің карта-схемалары жасалды. Зерттеу нәтижесінде Ақмола облысының Қорғалжын ауданында жерді қашықтықтан зондтау деректері бойынша 85,8 мың га жердің пайдаланылмайтыны анықталды.

Осылайша, ауыл шаруашылығына қарасты жерлерді тиімді пайдалану мақсатында жерді қашықтықтан зондтау деректері негізінде пайдаланылмайтын жерлерді анықтау, оларды жер кадастрының деректерімен салыстыру қажет. Бұдан әрі олардың құрамы мен сапасын жердің белгілі бір түріне айналдыру мақсатында анықтау маңызды. Ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізу үшін пайдаланылмайтын жерлерді беру маңызды міндеттерді шешеді деп есептейміз:

■ экологиялық жағынан жерді ұтымды пайдалану;

■ экономикалық азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында ауыл шаруашылығы өнімдерін ұлғайту;

■ әлеуметтік жағынан жұмыс орындарын құру және ауыл халқының көші-қонын төмендету.

Бұл ретте, бірінші жылдары пайдаланылмайтын жерлерді игеру, субсидиялар бөлу және т.б. үшін жеңілдікті салық жағдайларын жасау қажет.

Тұжырымдар.

1. Талдау көрсеткендей, Жер кодексінің белгілі бір нормаларына мораторий енгізілгенге дейін жеке меншікке 1,4 млн га жер сатылды.

2. А/ш өнімдеріне қажеттілік ШФҚ және халық шаруашылықтары есебінен жабылады. Демек, пайдаланылмайтын жерлерді беру арқылы мұндай шаруашылық жүргізуші субъектілерді көтермелеу қажет.

3. Пайдаланылмайтын жерлерді ауыл шаруашылығы айналымына тарту үшін анықтау мақсатында жерді қашықтықтан зондтау негізінде жерді түгендеуді жүргізу.

4. Ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізу үшін пайдаланылмайтын жерлерді беру экологиялық, экономикалық және әлеуметтік саладағы міндеттерді шешуде оң рөл атқарады.

Әдебиеттер тізімі

1 Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы (2018) [Электронный ресурс] URL: <http://www.moa.gov.kz/documents/1538732758.pdf> / (дата обращения: 19.12.2019).

2 Kaliyev, G.A., Sabirova, A.I., Akimbekova, G.U., Glushan, L.A., Zhildikbaeva, A.N. (2018). Organizational-economic directions of the effective use of supply chain strategy in rural territories of Kazakhstan. [Electronic resource] URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=s2.085064966994&origin=AuthorNamesList&txGid=463801a56f1a21b5f2a08e86e8df7ab6> (date of access: 19.12.2019).

3 Указ Президента РК от 6.05.2016 г. № 248 (2016) [Электронный ресурс] URL: https://www.tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazakhstan/ohrana_i_ispolzovanie_zemel/id-U1600000248/ (дата обращения: 19.12.2019).

4 Наличие и распределение земель РК: сводный аналитический отчет за 2018 год. – Астана: Комитет по управлению земельными ресурсами МСХ РК, 2019. – 275 с.

5 Джумабаева, А.М. Аграрная политика Казахстана – основа обеспечения национальной продовольственной безопасности / А.М. Джумабаева // Проблемы агрорынка. -2018.- № 1. - С. 187-193.

6 Сельское, лесное и рыбное хозяйство в РК 2014-2018: стат. сборник. – Астана: Комитет по статистике МНЭ РК, 2019.-216 с.

7 Ozeranskaya, N., Abeldina, R., Kurmanova, G., Moldumarova, Z., Smunyova, L. (2018). Agricultural land management in the system of sustainable rural development in the Republic of Kazakhstan. [Electronic resource] URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85059564276&origin=resultslist&sort=plf> (date of access: 19.12.2019).

8 О проведении инвентаризации сельскохозяйственных земель (2019) [Электронный ресурс] URL: <https://www.kursiv.kz/news/otraslevye-temy/2019-07/provesti-inventarizatsiyu-selkhozemel-poruchil-tokaev> (дата обращения: 22.12.2019).

9 Что такое NDVI и его ценность в сельском хозяйстве (2018) [Электронный ресурс] URL: <http://www.agrobiz.kz/ru/news/naukatehnologiya22/что-такое-ndvi-i-ego-cennost-v-selskom-hozyaystve-1216> (дата обращения: 22.12.2019).

nologiya_22/ chto-takoe-ndvi-i-ego-cen-nost-v-selskom-hozyaystve_1216 (дата обращения: 22.12.2019).

References

1 State program for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017 – 2021. (2018) [Electronic resource] URL: <http://www.moa.gov.kz/documents/1538732758.pdf> / (date of access: 19.12.2019).

2 Kaliyev, G.A., Sabirova, A.I., Akimbekova, G.U., Glushan, L.A., Zhildikbaeva, A.N. (2018). Organizational-economic directions of the effective use of supply chain strategy in rural territories of Kazakhstan. [Electronic resource]-URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=s2.085064966994&origin=AuthorNamesList&txGid=463801a56f1a21b5f2a08e86e8df7ab6> (date of access: 19.12.2019).

3 Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated 05.06.2016, No. 248 (2016) [Electronic resource] URL: https://www.tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazakhstan/ohrana_i_ispolzovanie_zemel/id-U1600000248/ (date of access: 19.12.2019).

4 The presence and distribution of land in the Republic of Kazakhstan: a summary analytical report for 2018. - Astana: Committee for Land Management of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, 2019. - 275 p.

5 Dzhumabaeva, A.M. The agricultural policy of Kazakhstan is the basis for ensuring national food security /A.M. Dzhumabaeva // Problems of AgriMarket.-2018.- №1.- P.187-193.

6 Agriculture, forestry and fisheries in the Republic of Kazakhstan 2014-2018: statistical compilation. - Astana: Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, 2019.-216 p.

7 Ozeranskaya, N., Abeldina, R., Kurmanova, G., Moldumarova, Z., Smunyova, L. (2018). Agricultural land management in the system of sustainable rural development in the Republic of Kazakhstan. [Electronic resource] URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85059564276&origin=resultslist&sort=plf> (date of access: 19.12.2019).

8 On the inventory of agricultural land (2019) [Electronic resource] URL: <https://www.kursiv.kz/news/otraslevye-temy/2019-07/provesti-inventarizatsiyu-selkhozemel-poruchil-tokaev/> (date of access: 22.12.2019).

9 What is NDVI and its value in agriculture (2018) [Electronic resource] URL: <http://www.agrobiz.kz/ru/news/naukatehnologiya22/что-такое-ndvi-i-ego-cennost-v-selskom-hozyaystve-1216> (date of access: 22.12.2019).

DIGITALIZATION OF AGRICULTURE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN:
EXPERIENCE AND PROBLEMS

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЕГІНШІЛІКТІ ЦИФРЛАНДЫРУ:
ТӘЖІРИБЕСІ ЖӘНЕ МӘСЕЛЕСЕРІ

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ЗЕМЛЕДЕЛИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ОПЫТ И ПРОБЛЕМЫ

SH.A. SMAGULOVA

Dr.E.Sc., Professor

Narxoz University, Almaty, Kazakhstan

shsmagulova@mail.ru

Ш.А. СМАҒҰЛОВА

э.ғ.д., профессор

«Нархоз университеті», Алматы, Қазақстан

Ш.А. СМАГУЛОВА

д.э.н., профессор

Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

Abstract. The role of using digital technologies in the economy of agricultural sector of Kazakhstan is shown. A literature review based on a study of digitalization of agriculture and land cultivation is presented. It is proved that digital farming involves the promotion of new information systems. In particular, it was determined that agricultural engineering based on a digital instrument stimulates the optimization of production processes. An economic assessment of digital farms in Kazakhstan for 2018-2019 was carried out. The experience of implementing land use digitalization on the example of the activities of farms in the northern regions of Kazakhstan is analyzed. For example, in the North Kazakhstan, Akmola and Kostanai regions, electronic maps of agricultural fields have been introduced. Over the past three years, sowing and harvesting has been monitored online in the northern regions. The work focuses on equipping agricultural machinery with "GPS" monitoring systems via satellite navigation, this helps to quickly monitor crop ripening, irrigation level, plant disease, etc. Important attention is paid to the creation of an irrigated landfill on the example of agricultural activity of the Scientific and Production Center named after A.I. Barayev. This research center has achieved positive results in the implementation of the project "precision farming". The experience of spring wheat production using an integrated approach to managing soil productivity using computer and space nanotechnology, which contributes to high yields and resource savings, is shown. The main problems are identified and recommendations are proposed for stimulating the use of the digital farming system in agricultural sector of Kazakhstan.

Аңдатпа. Қазақстанның аграрлық секторының экономикасында сандық технологияларды пайдаланудың рөлі көрсетілген. Ауыл шаруашылығын цифрландыруды зерттеуге және жерді өсіруге негізделген әдебиетке шолу жасалды. Цифрлық егіншілік жаңа ақпараттық жүйелерді ілгерілетуді көздейтіні негізделген. Атап айтқанда, сандық құралдар базасындағы ауыл шаруашылығы машиналарын жасау өндірістік процестерді оңтайландыруды ынталан-дыратыны анықталған. Қазақстанда цифрлық фермаларға 2018-2019 жылдары экономикалық бағалау жүргізілген. Қазақстанның солтүстік өңірлерінің фермерлік шаруашылықтары қызметінің мысалында жерді цифрландыруды енгізу тәжірибесі талданған. Мысалы, Солтүстік Қазақстан, Ақмола және Қостанай облыстарында ауыл шаруашылығы алқаптарының электрондық карталары енгізілген. Солтүстік өңірлерде соңғы үш жыл бойы егіс және егін жинау жұмыстарын онлайн-бақылау жүзеге асырылуда. Жұмыста спутниктік навигация арқылы мониторинг жасау үшін ауылшаруашылық техникаларымен «GPS жүйелерімен» жабдықталуына көңіл аударылған, бұл егіннің пісуін, суару деңгейін, өсімдік ауруларын және т.б. жедел бақылауға көмектеседі. Ә.И. Бараев атындағы Ғылыми-өндірістік орталығында ауылшаруашылық қызметі мысалында суарылатын полигонды құруға маңызды мән берілген. Бұл ғылыми орталық «дәл егіншілік» жобасын жүзеге асыру бойынша оң нәтижелерге қол жеткізді. Жоғары өнімділікке және ресурстарды үнемдеуге ықпал ететін компьютерлік және ғарыштық нанотех-

Аннотация. Показана роль использования цифровых технологий в экономике аграрного сектора Казахстана. Представлен обзор литературы, основанный на исследовании цифровизации сельского хозяйства и возделывания земли. Обосновано, что цифровое земледелие предполагает продвижение новых информационных систем. В частности, определено, что сельскохозяйственное машиностроение на базе цифровых инструментов стимулирует оптимизацию производственных процессов. Проведена экономическая оценка цифровых ферм в Казахстане за 2018-2019 годы. Проанализирован опыт внедрения цифровизации землепользования на примере деятельности фермерских хозяйств северных регионов Казахстана. Например, в Северо-Казахстанской, Акмолинской и Костанайской областях внедрены электронные карты сельскохозяйственных полей. В северных регионах на протяжении последних трех лет осуществляется онлайн-контроль посевных и уборочных работ. В работе сделан акцент на оснащении сельхозтехники «системами GPS» мониторинга через спутниковую навигацию, это помогает оперативно отслеживать созревание урожая, уровень полива, заболевание растений и др. Важное внимание уделено созданию орошаемого полигона на примере сельхоздеятельности Научно-производственного центра им. А.И. Бараева. Этот научный центр достиг положительных результатов по реализации проекта «точного земледелия». Показан опыт производства яровой пшеницы с использованием комплексного подхода к управлению продуктивностью почвы с применением компьютерных и космических нанотехнологий, способствующего высокой урожайности и экономии ресурсов. Выявлены основные проблемы и предложены рекомендации по стимулированию применения системы цифрового земледелия в АПК Казахстана.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіп кешені, ауыл шаруашылығы өнімі, сандық технологиялар, егіншілікті цифрландыру, фермерлік шаруашылықтар, егістіктің электрондық карталары, онлайн-бақылау, спутниктік навигация.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, сельхозпродукция, цифровые технологии, цифровизация земледелия, фермерские хозяйства, электронные карты полей, онлайн-контроль, спутниковая навигация.

Data and advanced data management systems (data: science & management) are becoming a key resource for further growth of agricultural productivity, ensuring stable

At the end of December 2019, Kazakhstan adopted the Program of industrial and innovative development for 2020-2025, where considerable attention is paid to the formation of the manufacturing industry. At the same time, the focus is on increasing access to world markets and increasing the export-oriented economy with high added value.

Increasing the competitiveness of the manufacturing sector will occur due to the organization of the technological industry. At the same time, it is important to implement the digitalization of fixed assets of companies and enterprises, including in the agricultural sector.

Material and methods of research. In order to study the scientific works of foreign authors, empirical methods were used in this work. In particular, it has been considered by the scientific and practical results in the application of foreign experience of digital agriculture.

The use of methods for collecting, processing and evaluating statistical data made it possible to analyze the state of the agro-industrial complex in Kazakhstan.

A systematic approach was used in the economic analysis. This allowed us to identify patterns in the process of interaction between the introduction of new achievements in science and technology and the volume of agricultural output.

It is determined that the use of digital technologies and digital agriculture can ensure the growth of labor productivity and efficiency of agribusiness.

Digital farming uses Precision Farming technology and also implements smart networks and data management tools. Based on statistical processing of experimental data, the number of digital farms in the country was calculated.

Based on the methods of observation and comparative analysis of the practical experience of agricultural enterprises in the northern regions of Kazakhstan, it was proved that digitalization of agriculture has a direct impact on increasing productivity and improving the quality of the crop.

The methodology of synthesis and generalization made it possible to make recommendations and offer reliable conclusions on the prospects of applying digital farming technology in the republic.

Results and their discussion. According to Ahlmann & al (2016), precision agriculture (PA), or Smart Farming, is the most modern management strategy used in crop production. Its methodologies can be applied at the vegetative stage of sowing, agricultural operations, tillage, fertilization, and crop monitoring [2].

Korotchenya and Leachman noted that the progress of digital agriculture implementation depends on the success of the 3 levels of the system. For example, an insufficient number of agricultural machinery indicates a weak development of mechanized technologies. The slow introduction of

precision agriculture means that most agricultural enterprises have no experience with these technologies [3].

Precision farming (PF) is now fully recognized for its potential to increase crop yields in the fields. In addition, costs are reduced and the impact of agricultural activities on the environment is minimized [4].

Small farmers in rural areas do not have wide access to agricultural resources, finance and credit, storage and professional advice. And, consequently, they have problems with optimal management and use of innovative technologies in agriculture [5].

Global positioning system (GPS) and mapping through geographic information systems are key elements of many precision farming applications. These technologies allow the use of guidance systems and controlled movement during field operations such as tillage, harvesting, and the use of resources such as nitrogen, seeds, and pesticides [6].

Smart farming (SF) is a concept that originated from software engineering and computer science, which emerged with the addition of computing technologies and data transfer from agriculture in a common environment of almost ubiquitous computing [7].

The review of the literature suggests that the use of the «digital farming» system in the world economy is a promising direction for the development of agriculture.

So, for 10 months of 2019, 379.4 billion tenge of investments were attracted to the agro-industrial complex, which is 37% higher than the level of the marked period of 2018. In general, over the past five years, the industry attracted 1.3 trillion tenge of investment, while the private sector has invested about 80% of the investment. A total of 758 projects were financed as part of investment project financing. Including in 2019, 39 projects were financed for a total of 46.1 billion tenge in priority areas – creation and development of dairy farms, greenhouses, poultry farms, intensive gardens, projects for processing agricultural products. About 29 thousand jobs are provided here.

In 2019 the total area of irrigated land in the country is approximately 1.4 million hectares. By 2021, it is planned to increase this figure to 2.0 million hectares.

It should be noted that the scientific and innovative sphere of the agro-industrial complex is not yet fully evaluated in Kazakhstan. There are problems with the application of digitalization in the manufacturing industry, including in the agricultural sector.

This leads to stagnation in the development of science and technology, and

the lack of demand for scientific and technical products. There are shortcomings in the reproduction of soil fertility and quality use of land. Together, this leads to a decrease in the growth of production of high-quality agricultural products in Kazakhstan. The volume of gross agricultural output for the 10 months of 2019 decreased by 0.2% and amounted to 4.5 trillion tenge. The decrease in production is due to a decrease in crop production by 3.2%. Thus, according to preliminary data, crop production has seen a 13.5% decrease in the gross harvest of grain crops.

Currently, there are a number of problems in the sector that hinder the development of the agricultural sector in Kazakhstan. This is a low yield of agricultural crops from 7 to 12 quintals per hectare and low productivity in animal husbandry.

The deterioration of agricultural machinery and equipment is up to 80%, there are questions about the availability of borrowed funds.

In order to solve these problems the republic, in our opinion, should pay significant attention to the development of the "Digital Farming" process.

The goal of «Digital Farming» (DF) is to use all available information and expertise to automate technological processes in agriculture. Digital farming began when GPS signals became available to the consumer. Combined with telematics (vehicle fleet monitoring) and data management, it improves the accuracy of operations and allows you to manage fertility within the field. The goal is to give each plant what it needs for optimal growth, while reducing costs (producing more products at a lower cost).

The next step is the improvement of map-tasks for the targeted application of fertilizers with the help of algorithms. This is based on data from several fields, such as seed characteristics and environmental conditions [8].

At the same time, DF uses GPS navigation systems for managed agriculture, precise fertilization, plant protection measures, etc.

One of the industries that serve farmers and agricultural contractors is agricultural engineering. It fully meets the idea of implementing DF and constantly improving and developing it. In other words, the industry focuses on developing machines that are compatible with the digital infrastructure of the farm and can make the necessary contribution to optimizing production processes [9].

Digital intelligent agricultural machines must:

- to be able to send and receive information using sensors and communication equipment;
- to ensure optimal use of machinery and equipment;
- to help the machine operator to perform high quality technological processes optimize the design of machinery to improve efficiency;
- to collect data from management systems for the purpose of drawing up application maps for sowing seeds, applying fertilizers and plant protection products;
- to use the data obtained to document the work done, for example, through yield maps and current crop status maps.

This means that attention has now gradually shifted to the optimal integration of the agricultural machine into the production system (process optimization).

We will note, the Ministry of agriculture is included in the implementation of the state program "Digital Kazakhstan" on the implementation of automated systems in the agro-industrial complex of the country.

In particular, according to the Ministry of agriculture of Kazakhstan, in 2019 there were 16 farms that became "digital". 6 smart farms have been created in the livestock sector. In 2018, 12 farms and 3 poultry farms received digital status. In addition, 12 more livestock farms have become smart farms.

Thus, the total number of Kazakh agricultural enterprises where production is automated using computer systems has reached 49 units (table).

Table - Number of digital farms in Kazakhstan, 2018-2019

Years	"Digital" farms, units	Smart farms, units	Total
2018	15	12	27
2019	16	6	22
TOTAL	31	18	49
Source: according to the Ministry of agriculture of Kazakhstan / In access mode: https://moa.gov.kz/ru/posts-list/post			

For the first time, employees Of the Kazakh Agrotechnical University named after Seifullin (KATU, Nur-Sultan) conducted a cartogram in the best farms of Northern and Central

Kazakhstan. A soil sample was taken from each hectare. It turned out that even in the best farms, 77 percent of fields have low nitrogen content. However, 88 percent of the fields have

very low phosphorus content, and almost half of the fields have low humus content.

Therefore, the yield and quality of Kazakh wheat in our country is falling every year. The project also includes the installation of weather stations and the introduction of a weather service. They will allow farmers to predict the optimal timing of field work.

Let's consider the experience of implementing digitalization of agriculture in Kazakhstan. For example, nine farms in the Northern regions of Kazakhstan are implementing a precision farming system in a pilot mode, which involves using a combination of several IT solutions. 9 best farms were selected in four regions: in North Kazakhstan, Kostanay, Akmola and Karaganda. For example, these are rural formations such as "Chagala agro", "Peterfeld agro", "Dihan plus", "Troyana", etc. Digital agriculture will be developed on their basis, starting with cartography and ending with the forecast of yield.

Analysis of digitalization showed that many farms have imported seed complexes, for example, "John Deere". They have the functionality to automatically change the seeding rate. In other words, these are doses of mineral fertilizers, according to the tasks of electronic maps, that is, differentiated dosing. These complexes were used for differentiated application of starting doses of mineral fertilizers during sowing and main doses during pre-sowing treatment. In addition, in farms, the park of sowing machines is made up of "Bourgault" complexes that do not have the function of dose differentiation.

In 2019 North Kazakhstan agricultural entrepreneurs planted 4.2 million hectares. At the same time, the North Kazakhstan region is a zone of risky agriculture. And much depends on weather conditions. However, you can learn and prepare in a timely manner by adjusting the action plan. Here you can use elements of precision farming technology.

For example, agricultural holding "Grain industry" in Kostanay region and JSC "Atameken agro" in North Kazakhstan region has introduced electronic maps, performs online monitoring and control of sowing and harvesting operations. This reduces unproductive costs and work time, and increases productivity. For example, fuel sensors allow you to save about 1 million tenge per season from one unit of equipment by reducing losses and theft of fuel.

«Karkyn» agrofirma in Kostanay region has been implementing smart technologies since 2014. On average, 70% of the agricultural machinery fleet is equipped with GPS

monitoring systems via satellite navigation. A 100% digitized field maps, the structure of crop rotations.

The online mode tracks the arrival and consumption of grain from the field to the Elevator, as well as the consumption of fuel.

It should be noted that Akmola region is one of the drivers of agriculture in Kazakhstan. Here, digitalization and precision technologies are promising areas for improving productivity. In 2019, there are about 95 farms in the region that use elements of precision agriculture.

Until 2022, it is planned to use its individual elements in 194 farms in the region. For example, "Khleborob" LLP in Akmola region, using elements of «precision agriculture», reduced the cost of herbicides in 2018. Thus, the use of a modern sprayer in LLP allowed processing only weeds. The company received savings of 15 million tenge.

The main elements of digital farming are parallel driving and auto piloting. They help to accurately observe the distance between the aisles of machines when performing field work. When using them, technological operations are performed with minimal overlap. This saves working and machine time, fuel, seeds, fertilizers and plant protection products. Also, the advantages of parallel driving systems are the accuracy of the movement of units, driver unloading, and the ability to work in the dark and in poor visibility conditions.

As a result of this great work in the Akmola region for the seven months of 2019 the volume of gross agricultural output increased by 11.4% to the level of 2018 to 100.7 billion tenge. In particular, crop production - 100% or 4.3 billion tenge, livestock - 112% or 96.2 billion tenge. All categories of farms produced 80 thousand tons of meat (an increase of 29% to the level of 2018), 237 thousand tons of milk (an increase of 3.2%), 519 million eggs (at the level of 2018). This led to an increase in the supply of products to the market of the city of Nur-Sultan.

The group Scientific-production center of grain farming named after A.I. Barayev (SPCGF) is already in active work on the creation of irrigated smart polygon in the framework of the State program of development of agroindustrial complex of Kazakhstan for the years 2017-2021. This work is carried out jointly with the Ministry of agriculture of Kazakhstan. To do this, the SPCGF has signed an agreement with the American company TNC "Valmont", and today cooperates with them in the field of precision irrigation. The project is aimed at demonstrating new innovative

agricultural technologies for crop cultivation and irrigation systems, as well as monitoring and control technologies. The company will supply the research center with three new-generation sprinkler systems that will increase productivity and save water resources.

In this regard, in 2018 as part of digitalization a pilot project for the implementation of "digital farming" was launched on the basis of the noted Research and Production Center. On the example of spring wheat production, the efficiency of using resource-saving technology with digitalization elements was considered.

According to the results of 2018 using "digital farming", a high yield of 25.4 *quintal* per hectare was obtained. And also there is a saving of resources by an average of 5-15% in comparison with resource-saving farming. The profitability of the production of spring wheat with precision farming elements reaches 38.5% per year.

To implement the project on typical soils of the Akmola region, an experimental training ground was organized on an area of 3 000 hectares, where various technological innovations were tested. For example, digitization of fields, agrochemical examination of elementary plots of arable land from 5 hectares of area, cartograms of the distribution of nutrients, nitrogen and phosphorus fertilizers, etc. Crop yields at these landfills exceeded regional values by 2.5 times.

Engineers and agronomists observe what is happening in the fields from the project management center. "Digital farming" is able to increase grain productivity to 25 *quintals* per hectare and increase labor productivity by 2-2.5 times.

This means that the total cost savings from the use of precision farming elements is about 16-20% compared with the traditional system.

In general in the Akmola region, digitalization in the livestock industry is mainly used in dairy farms – «Astana Onim» JSC, «AF Rodina» LLP, «Esil Agro», «Kamyshenka», «Enbek», «Khamze». In these enterprises, herd management processes are automated. For example, the process of milking, reproduction and feeding, monitoring the clinical condition of animals and the integration of individually tuned systems for calculating milk production. This allows you to optimize the process, increase productivity and reduce the cost of production.

It should be noted, that in 2019, 25 million tenge was allocated from the Akmola regional budget for space monitoring, which allows you

to promptly make optimal decisions on agricultural techniques for conducting field work.

Despite bringing some experience in applying the digital farming system, Kazakhstan farmers in this area have the following problems:

- in most of the studied farms in the northern regions of the country there is a low nitrogen and phosphorus supply. This is the result of the uncontrolled use of leguminous crop rotation and the annual addition of ammonium nitrate and ammophos. All this leads to a decrease in the quality of the crop; labor shortages, declining soil fertility, trade wars, product spoilage, lack of access to pricing and Internet data in rural areas; sensors that are mounted on combines, tractors and other agricultural machinery, as a rule, require calibration and verification; there is a lack of subsidized costs for the introduction of digital farming technologies. Currently, in the agricultural space there are obstacles associated with the absence, collection and exchange of publicly available data [10]. That is, machine learning, artificial intelligence and the development of advanced algorithms are advancing quickly, and the collection of significant agricultural data at a low level. Farm managers in the Republic of Kazakhstan are restrained in modern technology because of the high cost. In addition, they are worried about the high time spent on the development of these technologies and the cost of retraining personnel. The limiting factor in resolving issues of digital farming is the high cost and lack of necessary equipment for subsoil fertilizing;

- in our opinion, the most popular and sought-after areas of agricultural digitalization for the agro-industrial complex will be: integrated design of production data processing solutions; creation of an information base received from sensors; differentiated watering and sowing, fertilizing, crop forecasting; sensor for monitoring soil temperature and humidity, monitoring systems for agricultural machinery and personnel; fuel quantity control, aerospace images, aerial mapping, accurate weather data, space monitoring; improving production processes through automated data collection and targeted data analysis to increase transparency; training highly qualified personnel who are skilled in automation, robotics and digitalization.

Conclusions.

1. In the agro-industrial complex, the focus will be on stimulating the deep processing of agricultural products. In the global trend of digitalization in all spheres of life and the economy, the introduction and

wide dissemination of digital technologies is becoming a key competitive factor.

2. In the next two to three years, the active introduction of digital farming processes will increase the production of food products by an average of 5-7%. This leads to the filling of the local market, as well as a decrease in the import of foreign food products. In addition, Kazakhstan, within the framework of the State Agribusiness Development Program (2017-2021), plans to increase the export of processed agricultural products to \$ 2.4 billion in 2021.

3. Due to modern digital technologies, it is possible to increase labor productivity, as well as the profitability and competitiveness of agricultural enterprises.

4. The above experience of using digital farming technology by Kazakhstani farmers demonstrates the positive dynamics of agricultural production growth. This allowed agricultural companies to optimize the process, improve the organization and working conditions of workers, increase labor productivity by 20%, reduce the cost of inventory by 10-15%, improve the use of agricultural chemistry, seed production, sensors and weather factors. This together will reduce agricultural losses by at least 25% and manage record and analyze expenses online.

References

1 Schwab, K. The Fourth Industrial Revolution / K. Schwab. - Geneva: World Economic Forum Crown-Publishing Group, 2017. - 184 p.

2 Pahlmann, I. Evaluation of small site-specific n fertilization trials using uniformly shaped response curves / I.Pahlmann, U. Böttcher,

H. Kage // European Journal of Agronomy. - 2016. - №76. - P. 87-94.

3 Korotchenya, V.M. Digitalization of technological processes in crop production in Russia / V.M. Korotchenya, G.I. Lichman, I.G. Smirnov // Agricultural machines and technologies. - 2019. - №13 (1). - P.14-20.

4 Ristorto, R. Mobile Laboratory for Orchard Health Status Monitoring in Precision Farming / R.Ristorto, A. Gallo, L. Gasparetto, R. Scalera, F.Vidoni, A. Mazzetto // Chemical Engineering Transactions. - 2017. - № 58. - P. 661-666.

5 Smagulova, Sh.A. & etc. Analysis of the Oil Market and the Role of Investment in the Agrarian Sector in Kazakhstan / Sh.A. Smagulova // International Journal of Economics and Financial Issues.- 2016.- №6 (2).- P. 798-806.

6 Weersink, A. Opportunities and challenges for Big Data in agricultural and environmental analysis / A. Weersink, E. Fraser, D. Pannell, E. Duncan, S. Rotz // Annual Review Resources Economy.- 2018.- №10. - P. 19-37.

7 Wolfert, S. Big data in smart farming: review / S. Wolfert, L. Ge, C. Verdouw, M. Bogaardt // Agricultural System. - 2017. - №153. - P. 69-80.

8 Nikolaev, V.A. How does soil treatment affect its agrophysics? / V.A. Nikolaev, A.I. Be-lenkov // Farmer. - 2016. - №7. - P. 32-35.

9 Bernhard, I. Digital society for all? Meanings, practices and policies for digital diversity: Proceedings of the 52-nd Hawaii International Conference on System Sciences: Conference Paper. - Wailea-Maui, 2019. - P. 3067-3076.

10 Smagulova, Sh.A. Organization systems and storage and processing in the agricultural sector / Sh.A. Smagulova // Problems of the AgriMarket. - 2017. - №1. - P. 86-91.

таты и недостатки в законодательно-нормативных документах по проблемам использования земельных ресурсов и состояния земельного рынка. На основе использования аналитического материала показано влияние различных форм организации производства в аграрном секторе экономики на структуру сельскохозяйственных угодий и соответственно на развитие рынка земель сельскохозяйственного назначения. Дан анализ структурных изменений при использовании сельхозземель, находящихся в частной собственности, по категориям, целевому использованию, а также характеру землепользования. На основе фактических данных проанализированы показатели земельных участков и их общая площадь по формам собственности. Определены влияние Государственной программы развития регионов на 2020-2025 годы и проекта «Ауыл-ел бесігі» на рациональное применение земельных ресурсов и формирования кластеров, в рамках которых изучены состояние сельских населенных пунктов в условиях их влияния на совершенствование земельных отношений и эффективную эксплуатацию сельскохозяйственных угодий. Разработаны рекомендации по дальнейшему регулированию рынка сельскохозяйственных земель, необходимых земельных преобразований, соблюдению баланса социально-экономических интересов различных форм хозяйствования на земле.

Abstract. The tendencies of formation and development of land market in Kazakhstan, its structural changes in terms of market relations are studied. The main stages of improving agricultural market are determined, taking into account the process of adapting the national economy to market management mechanisms, as well as during the period of industrial and innovative transformations in the country. The positive results and shortcomings in the legislative and regulatory documents on the problems of land use and the state of land market were identified and analyzed. Based on the use of analytical material, the influence of various forms of organization of production in agricultural sector of economy on agricultural land structure and, accordingly, on the development of agricultural land market is shown. The analysis of structural changes in the use of agricultural land in private ownership, by category, target use, as well as the nature of land use. Based on actual data, indicators of land plots and their total area by ownership are analyzed. The influence of the State Regional Development Program for 2020-2025 and the “Auyl-el Besigi” project on the rational use of land resources and cluster formation has been determined, within which the state of rural settlements has been studied in terms of their influence on improving land relations and the efficient operation of agricultural land. Recommendations on further regulation of agricultural land market, the necessary land reforms, and the balance of socio-economic interests of various forms of land management have been developed.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, жер қатынастары, жер қоры, шаруашылық жүргізу тетігі, нарық, ауыл шаруашылығы жерлері, кластерлер, ауылдық елді мекендер.

Ключевые слова: аграрный сектор, земельные отношения, земельный фонд, механизм хозяйствования, рынок, сельскохозяйственные земли, кластеры, сельские населенные пункты.

Key words: agricultural sector, land relations, land fund, management mechanism, market, agricultural land, clusters, rural settlements.

Кіріспе. Жер нарығы ауыл шаруашылық жүйесінде өндірістік үдерісті ұйымдастырудың негізгі факторы болуымен қатар, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына тікелей әсер етеді. Кеңес Одағында жер мемлекеттік меншікте болғаны белгілі. Қазақстанда жер нарығы XX ғасырдың 90-жылдарында туындай бастады. Жер нарығының туындауына халықаралық интеграциялық үдерістің дамуы, бәсекелестіктің күшеюі және Кеңес Одағының ыдырауына байланысты жер қатынастарының нарықтық жүйеге бейімделуі негізінде қалыптаса бастады.

Жер қатынастары кез келген мемлекетте өте күрделі мәселелердің бірі екені белгілі. Сондықтан да болар Қазақстанда

жер реформасын жүргізу және жер нарығын дамыту барысында 2 жер кодексі (1991-2003 жж.), 5 жер туралы заң (1991-2001 жж.) және Министрлер Кабинеті тарапынан бірқатар қаулылар қабылданды. Соңғы қабылданған Жер кодексіне (2003-2020 жылға дейін) көптеген өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. ҚР Президентінің 2016 жылғы 6 мамырдағы №248 Жарлығымен заңды және жеке тұлғаларға мемлекеттік меншіктегі ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді жеке меншікке сату және шетелдіктерге жалға беруге 2021 жылдың 31 желтоқсанына дейін мораторий жарияланды. Осы тұрғыдан алғанда Қазақстандағы жер қатынастарының және жер

нарығының өте күрделі жүйе екені және әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық қатынастар аясын қамтитындығы байқалады. Сондықтан мақалада Қазақстанның ұлттық экономика секторлары мен салаларының нарықтық экономика жүйесіне бейімделуі, қалыптасуы және дамуы жағдайындағы жер нарығының құрылымдық өзгерістерін, тенденцияларын талдау және жер ресурстарын ұтымды пайдалану аспектілері қарастырылған.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Мақаланы жазу барысында жер қатынастарының нарықтық экономика жағдайында қалыптасуы және дамуы туралы ғылыми әдебиеттер, мақалалар және ауыл шаруашылық саласындағы ашық, қолжетімді ақпараттар қолданылды. Қазақстанда жер қатынастарын реформалау мен жер нарығын қалыптастырудың оңды нәтижелері және кемшіліктері анықталды. Зерттеу барысында ресми ақпараттық құжаттар, Ауыл шаруашылығы министрлігінің Жер ресурстарын басқару комитетінің жерді пайдаланудың жағдайы және аналитикалық жиынтық есебінің мәліметтері пайдаланылды.

Ғылыми әдебиет деректерін және нақты ақпараттарды жүйелеуде және талдауда логикалық бірізділікті сақтау, яғни жекелеген құбылыстан жалпы негіздемеге өту арқылы қорытынды жасау әдістері мен тәсілдері қолданылды.

Сандық ақпараттарды және статистикалық мәліметтерді талдау, салыстыру әдістерін, сондай-ақ монографиялық, логикалық синтез әдістері пайдаланылды. Сонымен қатар, авторлардың зерттеу тақырыбы бойынша жинаған ақпараттарына сыни тұрғыдан талдау жүргізу арқылы тұжырымдар жасау үдерісі жүзеге асырылды.

Зерттеу жұмысында ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлерді нысандары және мақсаттары бойынша пайдалану мәліметтерінің өзгеру серпінділігін талдауда және жер нарығының қалыптасу және даму кезеңдеріне сипаттама беруде контент-талдау әдісі қолданылды. Жер нарығының даму үдерісінің ұлттық экономика жүйесінің нарықтық экономикаға өту барысындағы өзгерісін, тенденцияларын анықтауда жүйелік және логикалық өзара байланыс әдістері қолданылды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Қазақстанда жер нарығының қалыптасу және даму тенденциялары ұлттық экономиканың нарықтық жүйеге өту барысындағы ерекшеліктерге байланысты болды. Зерттеу нәтижесінде республикадағы жер

нарығының қалыптасуы мен дамуын 3 негізгі кезеңге бөлуге болады.

Бірінші кезең (1990-1995 жылдар) – жер қатынастарын нарықтық экономиканың талаптарына бейімдеу, жер нарығының тетіктерін шаруашылық жүргізу үдерісіне қолдану үдерісі орын алды.

Екінші кезең (1995-2002 жж.) – жердің заттық, құқықтық жүйесінің құрылуы, яғни жерді иелену, пайдалану және билік ету құқығының заңдық тұрғыдан бекітілуі.

Үшінші кезең (2003 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін) – жер және ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерді ұлттық экономиканың индустриалдық-инновациялық даму үдерісінің талаптарына байланысты жер нарығын қалыптастыру және дамыту үдерістерін қамтиды.

Бірінші кезеңде, Қазақстанда жер нарығының дамуы заңдық-құқықтық, нормативтік құжаттар жүйесін қабылдау, оларды жетілдіру және жақсарту үдерісімен байланысты. Мысалы, “Қазақ ССР-де шаруа (фермер) қожалығы туралы” Заң (1990 жылғы 29 маусым)”, “ҚазССР Жер кодексі” (1991 жылғы 11 қаңтар), “Қазақстан Республикасындағы Жер реформасы туралы” Заң (1991 жылғы 20 желтоқсан), “Жер салығы туралы” Заң қабылданды [1].

Аталған заңдарды жүзеге асыру үшін 1992-1993 жж. жердің есебін алу негізінде шаруа (фермер) қожалығын және жеке, қосалқы шаруашылықтарды құруға, бау-бақша шаруашылығын және мал шаруашылығын дамытуға арнайы жер қорын құру жұмыстары жүргізілді. Ал 1992-1994 жж. ауылдық елді мекендердің, кенттердің аумағын заман талабына сәйкес кеңейту үшін қосымша жерлерді бөлу жұмыстары жүзеге асырылды. Жүргізілген жұмыстардың нәтижесінде 7,5 мың елді мекенге 17,7 млн га жер бөлінді.

Республикада 1994-1995 жж. жер қатынастарының қалыптасуы мен дамуының нарықтық экономика талаптарына бейімделу үдерісі басталды. Бұл кезеңде Қазақстан Республикасы Президентінің “Жер қатынастарын одан әрі жетілдіру туралы” (1994 жылғы 5 сәуір, №1639) Жарлығы шықты [2]. Бұл құжат бойынша республикада алғаш рет мемлекеттік меншіктегі жерге, яғни жерге ерекше (жеке) меншігі жағдайында, жерді пайдалану құқығы және сатып алу-сату институты енгізілді.

Сонымен қатар, 1994 жылы 10 маусымда Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинеті “Мемлекеттік ауыл шаруашылық кәсіпорындарын жекешелендіруде жер үлестерінің құқығын беру тәртібін енгізу

туралы” қаулы қабылдады [3]. Осы құжатқа байланысты шаруа қожалықтарында және мемлекеттік емес кәсіпорындарда жер үлестерін біріктіру, өндірістік кооперативтерге пай (үлес) ретінде беру және ЖШС-тің жарғылық капиталына қосу арқылы жер учаскелерін шоғарландыру жұмыстары жүргізілді.

Аталған жұмыстардың нәтижесінде 2001 жылдың 1 қарашасындағы ақпарат бойынша 713,8 мың жер үлесі немесе 31,5% – шаруа қожалықтарын құруға берілген және сәйкесінше: 726,7 мың жер үлесі (32,0%) – өндірістік кооперативтердің және ЖШС-тің жарғылық капиталына; 53,2 мың жер үлесі (2,3%) – басқа нысандарға сатылған, ал 54,2 мың жер үлесі (2,4%) – сыйға берілген [4].

Жоғарыдағы жүргізілген іс-әрекеттер жер қатынастарын дамыту арқылы жерге жеке меншік институтын қалыптастыруға оңды әсерін тигізді. Дегенмен, жерге жеке меншік сипатының толық қалыптаспауы, оны ұтымды пайдалануға, жердің құнарлығын сақтап оны жоғарылатуға белгілі бір деңгейде кедергі келтірді.

Сондықтан жер нарығын қалыптастыру, жерді барынша ұтымды пайдалануды қамтамасыз етуге бағытталған заңдық-құқықтық нормативтерді жетілдіру үшін жүргізілген жұмыстардың нәтижесінде 1995 жылы 22 желтоқсанда №2717 Қазақстан Республикасы Президентінің Заң күші бар “Жер туралы” Жарлығы шықты [5].

Екінші кезеңде, жаңа қабылданған заң (1995 ж.) бойынша жер жылжымайтын мүлік болып табылды және құқықтық реттеудің нысаны ретінде заңдық мәртебесі айқындалды. Жер заңға сәйкес заттық, құқықтық, сервитуттар тарайтын шаруашылық меншік және пайдалану нысанына айналды. Жерді пайдалану 3 жылдан 99 жылға дейін берілетін болды. Сонымен қатар, жерді пайдалану үшін ақы төлеу және жер салығы енгізілді.

Заңға сәйкес саяжай құрылысы, бау-бақша, қосалқы шаруашылықтар жүргізуге арналған жерлерді иеленуге пайдалануға және билік ету құқығы берілді. Сонымен қатар, өндірістік және өндірістік емес ғимараттар орналасқан немесе құрылысқа арналған жер учаскелері де жеке меншік нысаны ретінде анықталды. Сонымен, республиканың жер туралы заңнамалар тарихында тұңғыш рет жердің заттық, құқықтық жүйесі заңды тұрғыдан бекітілді.

Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің 1996 жылы 8 наурызда “Заңды тұлғаларға және азаматтарға жер учаскелерін беру нормаларын бекіту туралы” қаулысы шықты [6]. Осы құжатты жүзеге асыру

барысында мемлекеттік ауыл шаруашылық кәсіпорындарын мемлекет иелігінен алу және жекешелендіру негізінде, колхоздарды реформалау арқылы әр ауыл тұрғындарына және ауыл шаруашылық кәсіпорындарының қызметкерлеріне шартты жер үлестерін беру (дербестендіру) жұмыстары жүргізілді. Қабылданған заңдық-құқықтық нормативтерге сәйкес қайта құрылған, жаңа шаруашылықтардың жұмысшыларына жер үлесіне құқық беретін куәліктер берілді. Бұл жұмыстың нәтижесінде 1997 жылдың аяғында Қазақстанда жер үлестерін нақты дербестендіру жұмыстары аяқталды. Нәтижесінде жер үлесіне құқық беретін 2,3 млн адамға куәлік берілді. Дегенмен, экономиканы индустриалдық-инновациялық дамытудың мемлекеттік бағдарламасына сәйкес жер нарығын одан әрі жетілдіру мәселелері туындады. Сондықтан, екі жылдық бүкіл халықтық талқылаудан (1999 жылдан) кейін 2001 жылы 24 қаңтарда №152-ІІ-ЗК жаңа “Жер туралы” Заң қабылданды [7]. Бұл Заң бойынша жерге мемлекеттік меншіктің басымдығы сақталды. Сонымен қатар, жерді пайдалану мерзімі 5 жылдан 49 жылға дейінгі уақыт аралығына берілетін болды, репатрианттарға мемлекеттік жер қорынан жер бөліп беру мәселелері және т.б. жағдайлар нақты тұрғыдан белгіленеді.

Нарықтық экономикаға өту барысында ауыл шаруашылық саласында өнім өндіретін, қызмет көрсететін субъектілердің саны, түрлері, олардың ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлерді пайдалану көрсеткіштері елеулі өзгерістерге ұшыраған (1 кесте). Мысалы, 1991 жылы республикада 2 480 шаруа және фермер қожалығы 1 615,1 мың гектар жер көлемін пайдаланған, ал 2018 жылы 213528 шаруа және фермер қожалығы 62 619,7 мың гектар жерде өнім өндіру жұмысымен айналысқан. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерді пайдалануда аталған бизнес субъектілерінің үлес салмағы 0,7%-дан 59,5%-ға өскен.

Мемлекеттік емес ауыл шаруашылық субъектілерінің аясында жаңа нысандар – акционерлік қоғамдар және шаруашылық серіктестіктердің саны, сондай-ақ олар пайдаланатын ауыл шаруашылық жерінің көлемінің де өсу тенденциялары байқалады. Мысалы, акционерлік қоғам және шаруашылық серіктестіктердің саны 2018 жылы 7 708, ал жер көлемі 37 459,6 мың гектарға жетіп, олар пайдаланатын жер көлемінің үлес салмағы 35,6% болған. Сонымен қатар, өндірістік кооперативтердің даму үдерісінде де оңды тенденциялар бар.

1 кесте – Аграрлық жүйеде шаруашылық жүргізу субъектілерінің ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлерді пайдалану көрсеткіштері [8]

Көрсеткіштер	1991 ж.			2018 ж.		
	саны	жер көлемі		саны	жер көлемі	
		мың га	%		мың га	%
1.Шаруа және фермер қожалығы	2 480	1 615,1	0,7	213 528	62 619,7	59,5
2.Мемлекеттік емес заңды тұлғалар, барлығы	548	1 560,5	7,1	12 426	41 162,8	39,1
оның ішінде:	416	15284,7	7,0	-	-	-
колхоздар	-	-	-	-	-	-
АҚ және серіктестіктер	-	-	-	7 708	37 459,6	35,6
өндірістік кооперативтер	132	275,8	0,1	1 631	2 677,9	2,5
мемлекеттік емес ұйымдар	-	-	-	3 087	1 025,3	1,0
3.Мемлекеттік ұйымдар, барлығы	3 640	201 200,2	92,2	649	1 489,1	1,4
оның ішінде:	2 094	195 322,7	89,4	-	-	-
совхоздар	-	-	-	-	-	-
ҒЗИ және оқу орындары	273	2 304,4	1,1	296	587,5	0,6
қосалқы шаруашылық	1 003	1 911,7	0,9	133	159,4	0,2
басқа да мемлекеттік ұйымдар	270	1 661,4	0,8	220	742,2	0,7
Барлығы	6 668	218 375,8	100	226 603	105 271,6	100

Мемлекеттік ауыл шаруашылық субъектілерінің жер көлемінің үлесі 1991 жылы 92,2% болған, ал 2018 жылы барынша азайып 1,4% құраған. Осы тұрғыдан алғанда аграрлық сектор аясында нарықтық экономикаға өту барысында жеке меншікке негізделген бизнес субъектілерінің ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлерді пайдалану үдерісі барынша басымдыққа ие болғанын байқауға болады.

XXI ғасырдың басында республикада шағын және орта бизнес жүйесі дами бастағаны белгілі. Осы орайда жер ресурстарын пайдалануды жақсарту, жер нарығын дамыту мәселелері бойынша жұмыстарды жақсарту үшін қажетті нормативтік-құжаттарды жетілдіру қажет болды. Мысалы, жердің нормативтік бағасын анықтау, жер салығын, жерді жалға беру төлемін, жердің кепілдік бағасын (ипотека жағдайында), жерді кепілдік пайдаланудың нақты төлемдерін әділ жүргізу және т.б. көрсеткіштерін анықтау мәселелерін шешу қажеттілігі туындады.

Жоғарыда аталған мәселелерді шешу мақсатында республикада 2003 жылғы 22 маусымда “Жер кодексі” қабылданды, яғни нарықтық жер қатынастарының үшінші кезеңі басталды. Қабылданған “Жер кодексі” бойынша жерге жеке меншіктің енгізілуімен қатар бұрын пайдаланып келген жерді жалға беру институты сақталды. Ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлерге республикада бірінші рет жеке меншік институты енгізілді. Сонымен қатар, төмендегідей жаңа талаптар және шектеулер белгіленді. Мысалы, ауыл шаруашылық

мақсатындағы жер сатылады деген ұғым енгізілді, алып-сатарлық өрістемеу үшін алғашқы 5 жылда жеке меншікке көшкен жерлерді сатуға тыйым салынды [9].

Бұл “Жер кодексі” республикада жер нарығының, әсіресе ауыл шаруашылық мақсатындағы жер нарығының қалыптасуына және дамуына, сондай-ақ олардың құрылымдық тұрғыдан өзгеруіне әкелді (2 кесте).

Қазақстанда 2003 жылғы 22 маусымда қабылданған “Жер кодексіне” байланысты 2016 жылға дейін шаруа және фермер қожалықтарының жерге жеке меншік құқығына ие болу үдерісі қарқынды түрде дамыды. Осы уақыт аралығында олар 27,7 мың жер учаскесін қамтитын жалпы көлемі 951,0 мың гектар ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерге жеке меншік құқығына ие болды. Сонымен қатар, тауарлы ауыл шаруашылық өнімін өндіру үшін 1,2 мың жер учаскесін құрайтын 455,6 мың гектар жерге жеке меншік мәртебесі берілді.

Саяжай және бақ шаруашылығына арналған жер учаскелері 2003 жылы 771,2 мың гектардан 2018 жылы 511,4 мың гектарға дейін азайған. Оның себебі халықтың сыртқы және ішкі иммиграциясының қарқынды дамуына байланысты олар ірі мегаполистердің айналасына орналаса бастады, саяжай және ауылдағы тұрғын үй-жайларының материалдарын жаңа орналасқан өңірлеріне үй-жай салуға пайдаланды. Аталған жағдайлардың нәтижесінде қалалардың айналасында жаңа елді мекендер пайда болды.

Қазақстанда 2003-2018 жж аралығында жеке меншікке берілген жердің жалпы көлемі 447,4 мың гектардан 4 179,3 мың гектарға өскен, яғни 10,4 есе, ал ауыл шаруашылығы мақсатындағы жердің көлемі сәйкесінше: 83,0 мың га; 1 472,4 мың га немесе 16,7 есеге артқан.

Елді мекендер орналасқан жердің көлемі 2003 жылы 315,9 мың га болса 2018 жылы 3 061,2 мың гектарды құраған, яғни 9,7 есеге артқан. Осы орайда оңды өзге-

рістердің бірі ретінде ауылды елді мекендерде жеке мақсаттарға берілген жердің көлемі, яғни кәсіпкерлік қызмет жүргізу нысандарының жерлері 2003 жылы 41,7 мың гектардан 2018 жылы 2 654,6 мың гектарға дейін ұлғайған, яғни 64,7 есе артқан, жеке тұрғын үй құрылысының жер көлемі сәйкесінше: 46,8 мың гектардан 104,6 мың га жетіп, 2,3 есе өскен, ал жеке қосалқы шаруашылық жүргізуге арналған жер көлемі сәйкесінше: 227,2; 260,1 және 14,5% өскен.

2 кесте – Заңды тұлғаларға және азаматтарға жеке меншікке берілген жер көлемінің динамикасы

Көрсеткіштер	2003 ж.		2018 ж.		Жер көлемінің ауытқуы +, -	
	жер учаскесінің саны, мың дана	жер көлемі, мың га	жер учаскесінің саны, мың дана	жер көлемі, мың га	мың га	%
1. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер, барлығы	771,1	83,0	540,3	1 472,4	1 389,4	16,7 есе
оның ішінде: саяжай және бақ шаруашылығы	771,1	83,0	511,4	65,8	-17,2	-20,7
шаруа және фермер қожалығы	-	-	27,7	951,0	951,0	
тауарлы өнім өндіру	-	-	1,2	455,6	455,6	
2. Елді мекен жерлері, барлығы	2 262,2	315,9	2 920,4	3 061,2	2 745,3	9,7 есе
оның ішінде:						
қосалқы шаруашылық жері	1 725,0	227,2	1 519,4	260,1	32,9	114,5
тұрғын үй құрылысының жері	401,4	46,8	979,2	104,6	57,4	2,3 есе
басқа мақсаттарға арналған жер	135,8	41,7	421,8	2 696,5	2 654,8	64,7 есе
3. Өндіріс, көлік, байланыс, қорғаныс және т.б. жерлері	9,4	48,8	13,5	93,4	44,6	1,9 есе
Барлығы	3 042,6	447,7	3 474,2	4 627,0	4 179,3	10,4 есе
Дерек көзі: 8 әдебиет мәліметтерін пайдалану негізінде жасалды.						

Жеке меншіктегі жер қорының шаруашылық жүргізу нысандарының түрлері бойынша бөлінуі суретте келтірілген.

Жер нарығын дамытуда “Өңірлерді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы” және “Ауыл – ел бесігі” жобаларының рөлі ерекше. Аталған бағдарламалар аясында Астана, Алматы, Ақтөбе және Шымкент агромилиорацияларын, моно және шағын қалаларды, сондай-ақ ауылдарды дамыту іс-шаралары анықталған. Аудан орталықтарында және ауылдарда инфрақұрылымды дамыту үшін өңірлік стандарттар жүйесін енгізу қарастырылған.

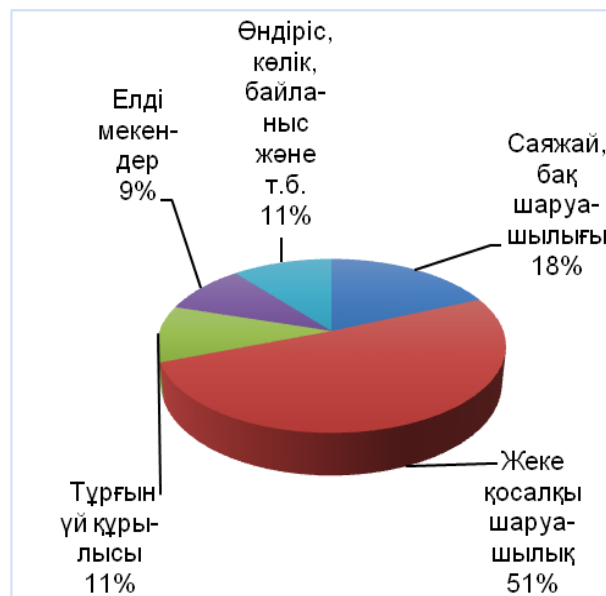
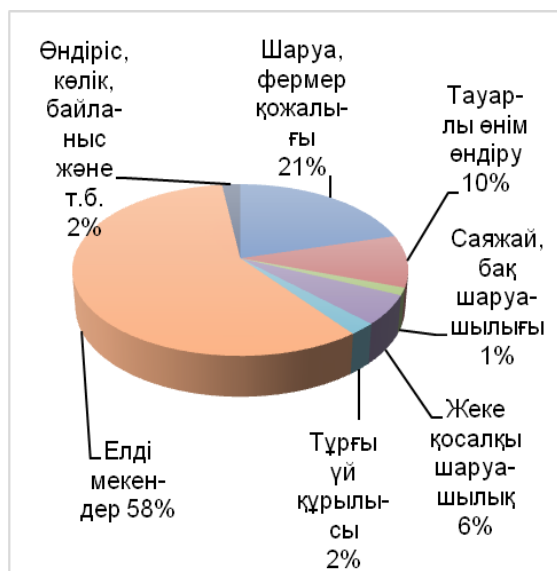
Осы орайда “Ауыл – ел бесігі” жобасы аясында ауылдық елді мекендерді кластерлік жүйемен дамытуға ерекше назар аударылуда. Бұл жағдайда кластерлердің орталығы – базалық (тректік) ауылдар, ал

оған жақын орналасқан елді мекендерді, оның спутниктері ретінде дамыту көзделген. Жоба аясында трек ауылдардың әлеуметтік-инфрақұрылым жүйесін, спутник ауылдардың коммуникациялық құрылымдарымен өзара үйлестіре отырып дамыту жоспарланған. Бұл жоба аясында республикадағы 6,5 мыңға жуық ауылды елді мекеннің құрамынан кластерлік жүйені дамыту үшін 3477 ауыл таңдалып алынған. Оның 1150 трек ауыл, ал 2327 спутник ауыл ретінде дамыту қарастырылған.

Кластерлік жүйемен дамытуға арналған ауылды елді мекендерде 6,6 млн адам немесе ауыл халқының 85% тұрады. Жобаны жүзеге асыруға 900 млрд теңге жоспарланған, оның 70% (630 млрд теңге) бюджеттен, 30% (270 млрд теңге) жергілікті бюджеттен бөлу қарастырылған [10].

Жоғарыда аталған бағдарламаларды жүзеге асыру барысында жер нарығының құрамы мен құрылымы заманауи талаптарға сәйкес өзгеруімен қатар, пайдаланылмай жатқан жер ресурстарын шағын және орта бизнес субъектілеріне беру арқылы тұтынушыларға қажетті өнім өндіру

және қызмет көрсету жүйелерін жақсартуға мүмкіндік туындайды. Осы орайда бос жатқан жерлерді мемлекет құзырына қайтару үдерісін жеделдетіп, кәсіпкерлік қызмет аясына беру арқылы жер ресурстарын тиімді пайдалануға болады.

Сурет – Жеке меншіктегі жер қорын пайдалану түрлері бойынша құрылымы (%)

Жалпы алғанда жер нарығын калыптастыру және дамыту үдерісіне байланысты қабылданған заңдық-құқықтық нормативтер Қазақстанда жер ресурстарын, әсіресе ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлерді ұтымды пайдалануға, оның құнарлығын сақтап, жер қатынастарын әлемдік озық тәжірибеге сәйкестендіруге бағытталған.

Тұжырымдар.

1. Нарықтық экономикаға өту барысында ауыл шаруашылық субъектілердің ұйымдық-құқықтық нысандарының өзгеруімен қатар ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді пайдалану үдерісі де түбегейлі өзгерістерге ұшыраған. Мысалы 1991 жылы 2 480 шаруа және фермер қожалығы 1 615,1 мың гектар жер көлемін пайдаланған, ал 2018 жылы сәйкесінше 213 528 және 62 619,7 мың гектарға жеткен. Ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлерді пайдалануда аталған бизнес субъектілерінің үлес салмағы 0,7%-дан 59,5% жеткен. Ал мемлекеттік ауыл шаруашылық субъектілерінің жер көлемінің үлес салмағы 1991 жылы 92,2% болса 2018 жылы барынша азайып 1,4% құраған.

2. Шаруа және фермер қожалықтары 2003-2018 жылдар аралығында 27,7 жер учаскесін қамтитын жалпы көлемі 951,0

мың ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерге және меншік құқығына ие болды. Ал тауарлы ауыл шаруашылық өнімдерін өндіру үшін 1,2 мың жер учаскесін құрайтын 455,6 мың га жерге жеке меншік мәртебесі берілді.

Қазақстанда 2003-2018 жж. аралығында жеке меншікке берілген жердің жалпы көлемі 447,4 мың гектардан 4 179,3 мың гектарға өскен, яғни 10,4 есе, ал ауыл шаруашылығы мақсатындағы жердің көлемі сәйкесінше: 83,0 мың га; 1 472,4 мың га немесе 16,7 есеге артқан.

3. Елді мекендер орналасқан жердің көлемі 2003 жылы 315,9 мың га болса 2018 жылы 3 061,2 мың гектарды құраған, яғни 9,7 есеге артқан. Осы орайда оңды өзгерістердің бірі ретінде ауылды елді мекендерде жеке кәсіпкерлік нысандардың жерлері 2003 жылы 41,7 мың гектардан 2018 жылы 2 654,6 мың гектарға дейін өскен немесе 64,7 есе ұлғайған. Елді мекендердегі кәсіпкерлік субъектілерге берілген жер учаскелерінің саны 135,8 мыңнан 421,8 мыңға жеткен немесе 3,7 еседен артық өскенін байқауға болады.

4. Жер нарығын “Ауыл – ел бесігі” жобасы аясында елді мекендерді кластерлік жүйемен дамытуға ерекше назар аудары-

луда. Кластерлік жүйені дамыту үшін республиканың 6,5 мыңға жуық елді мекендерінің ішінен 3 477 ауыл таңдалған, оның 1 150 тректік ауыл, ал 2 327 спутник ауыл. Жобаны жүзеге асыруға 900 млрд теңге жоспарланған, оның 630 млрд теңгесі (70%) бюджеттен, 270 млрд теңге (30%) жергілікті бюджеттен бөлу қарастырылған. Бұл жағдай жер нарығын заманауи талаптарға сәйкес дамытуға тікелей әсер етеді.

5. Өр түрлі себептермен пайдаланылмай жатқан жерлерді мемлекет құзыретіне қайтару үдерісін жеделдетіп, кәсіпкерлік қызмет аясына беру арқылы жер қатынастарын әлемдік озық тәжірибеге сәйкестендіру қажет.

Әдебиеттер тізімі

1 Абуев, К.К. Развитие отношений собственности на землю в республике Казахстан / К.К. Абуев, А.С. Кульмаганбетова //Проблемы агрорынка.-2017.-№4.-С. 157-162.

2 “Жер қатынастарын одан әрі жетілдіру туралы” Заң. 1994 жылғы 5 сәуір № 1639. (Күші жойылды) 611 (1994) [Электрондық ресурс] URL: http://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/U940001639_/links (қаралған күні: 23.01.2020).

3 Постановление Кабинета Министров РК “Об утверждении порядка уступки права на земельную долю при приватизации государственных сельскохозяйственных предприятий” 10.06.1994г. №611] (2017) [Электронный ресурс] URL: http://www.online.zakon.kz/document/?doc_id=1004245 (дата обращения: 23.01.2020).

4 Калиев, Г.А. Формирование землепользований средних и крупных размеров зерновой зоны Казахстана / Г.А. Калиев, А.И. Сабирова //Проблемы агрорынка.-2017.-№2.-С.12-20.

5 “Жер туралы” Заң. 1995 жылғы 22 желтоқсан №2717. 611 (1995) [Электрондық ресурс] URL: <http://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/U950002717> (қаралған күні: 23.01.2020).

6 Постановление правительства РК “Об утверждении норм предоставления земельных участков гражданам и юридическим лицам” 08.04.1996г. (2017) [Электронный ресурс] URL: http://www.tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/ohrana_i_ispolzovanie_zemel/id-P960000401 (дата обращения: 23.01.2020).

7 “Жер туралы” Заң. 2001 жылғы 24 қаңтар. №152-II-3К. 611 (2001) [Электрондық ресурс] URL: <http://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/Z01000152/history> (қаралған күні: 23.01.2020).

8 Сводный аналитический отчет и состоянии использования земель РК за 2018 г. Министерство сельского хозяйства Республики

Казахстан. Комитет по управлению земельными ресурсами. – Астана, 2018.-275с.

9 Қазақстан Республикасының Жер кодексі 2003 жылғы 20 маусымдағы №442-II (01.10.2020 берілген өзгерістер мен толықтырулармен) 611(2003) [Электрондық ресурс] URL: http://www.online.zakon.kz/document/?doc_id=51040583 (қаралған күні: 23.01.2020)

10 Әліпбай, С. Ауылды дамытуға – айрықша назар / С. Әліпбай // Egemen Qazaqstan.- 2019.- 7 қараша.

References

1 Abuyev, K.K. Development of land ownership relations in the Republic of Kazakhstan / K.K. abuyev, A.S. Kulmaganbetova //Problems of AgriMarket. - 2017.- No. 4. - P. 157-162.

2 Law "On further improvement of land relations". April 5, 1994, No. 1639. (expired) 611 (1994) [Electronic resource] URL: http://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/U940001639_/links (date of access:23.01.2020).

3 Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Kazakhstan “On approval of the procedure for assignment of the right to land share in the privatization of state agricultural enterprises ” dated 10.06.1994 No. 611] (2017) [Electronic resource] URL: http://www.online.zakon.kz/document/?doc_id=1004245 (date of access: 23.01.2020).

4 Kaliev, G. A. Formation of land use of medium and large size of the grain zone of Kazakhstan / G.A. Kaliev, A.I. Sabirova //Problems of AgriMarket.- 2017. -№2. - P. 12-20.

5 “Land law”. No. 2717. 611 of December 22, 1995 (1995) [Electronic resource] URL: <http://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/U950002717> (date of access: 23.01.2020).

6 Resolution of the government of the Republic of Kazakhstan” on approval of rules for granting land plots to citizens and legal entities ” 08.04.1996 (2017) [Electronic resource] URL: http://www.tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/ohrana_i_ispolzovanie_zemel/id-P960000401 (date of access:23.01.2020).

7 land law". January 24, 2001. No. 152-II-3K.611 (2001) [Electronic resource] URL: <http://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/Z01000152/history> (date of access: 23.01.2020).

8 Summary analytical report and state of land use of the Republic of Kazakhstan for 2018. Ministry of agriculture of the Republic of Kazakhstan. The Committee on land administration. - Astana, 2018. - 275с.

9. Land code of the Republic of Kazakhstan dated June 20, 2003 No. 442-II (with amendments and additions as of 01.10.2020) 611 (2003) [Electronic resource] URL: http://www.online.zakon.kz/document/?doc_id=51040583 (date of access: 23.01.2020)

10. Alipbay, C. Village development-special attention /C. Alipbay // Egemen Qazaqstan. -	2019. - November 7.
---	---------------------

**ВЛИЯНИЕ ПРОСТРАНСТВЕННЫХ ФАКТОРОВ НА РАЗВИТИЕ ПРИГОРОДНЫХ
СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫНЫҢ ҚАЛА МАҢЫНДАҒЫ
АУЫЛДЫҚ АУМАҚТАРЫН ДАМУҒА КЕҢІСТІКТІК ФАКТОРЛАРДЫҢ ӘСЕРІ**

**THE INFLUENCE OF SPATIAL FACTORS ON THE DEVELOPMENT OF SUBURBAN
RURAL TERRITORIES OF PAVLODAR REGION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

С.В. БЕСПАЛЫЙ

к.э.н., доцент

*Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Казахстан
sergeybesp@mail.ru*

С.В. БЕСПАЛЫЙ

э.ғ.к., доцент

Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, Қазақстан

S.V. BESPALYY

C.E.Sc., Associatived Professor

Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan

Аннотация. Цель исследования – выявление особенностей пространственного развития пригородных сельских территорий г. Павлодара, Павлодарской области и факторов, влияющих на них. Поселки, села, в связи с близостью к городской местности, имеют множество пространственных различий, отличающих их от других сельских районов и пригородов. В статье обобщены методологические и эмпирические подходы, используемые зарубежными авторами, к изучению сельских населенных пунктов, находящихся в зоне городов, являющихся областными центрами, логике социально-экономических преобразований в них, механизму формирования взаимосвязей в урбанизированных регионах, состоящих из нескольких административно-территориальных образований, определению экономически обоснованных границ агломерации, отнесению тех или иных территорий к ее пригородному поясу. Обосновывается необходимость изучения сельских административных единиц как неотъемлемой ее части. Анализ включает обзор источников, посвященных эмпирическому опыту повышения качества жизни населения сельской местности, находящейся в городской зоне, а также факторов, влияющих на цены на недвижимость, рынок труда, развитие обрабатывающей промышленности. На основе проведенного анализа пригородных сельских территорий г. Павлодара установлены факторы, влияющие на территориальное развитие через спрос и объемы жилищного строительства: уровень социальной инфраструктуры и культурно-бытового обслуживания, состояние инженерной и транспортной инфраструктуры, общественного транспорта, благоустройства территории, окружающей среды, а также степень транспортной доступности населенного пункта или вновь осваиваемого региона.

Аңдатпа. Зерттеудің мақсаты - Павлодар қаласының, Павлодар облысының қала маңындағы ауылдық аумақтарының кеңістіктік даму ерекшеліктерін және оларға әсер ететін факторларды анықтау. Кенттердің, ауылдардың қалалық жерлерге жақын болуына байланысты оларды басқа ауылдық аудандар мен қала маңынан ерекшеленетін көптеген кеңістіктік айырмашылықтары бар. Мақалада шетелдік авторлар қолданатын, облыс орталықтары болып табылатын қалалар аймағындағы ауылдық елді мекендерді зерттеуге, олардағы әлеуметтік-экономикалық қайта құрулардың логикасына, бірнеше әкімшілік-аумақтық құрылымдардан тұратын урбандалған өңірлерде өзара байланысты қалыптастыру тетігіне, агломерацияның экономикалық негізделген шекараларын айқындауға, сол немесе өзге аумақтарды оның қала маңы белдеуіне жатқызуға арналған әдіснамалық және эмпирикалық тәсілдер жинақталған. Ауылдық әкімшілік бірліктерді оның ажырамас бөлігі ретінде зерттеу қажеттілігі негізделген. Талдау қала аймағында орналасқан ауылдық жерлердегі халықтың өмір сүру сапасын арттырудың эмпирикалық тәжірибесіне, сондай-ақ жылжымайтын мүлік бағасына, еңбек нарығына, өңдеу өнеркәсібін дамытуға әсер ететін

Abstract. The purpose of the study is to identify the features of the spatial development of the suburban rural territories of Pavlodar, Pavlodar region and the factors affecting them. Villages, settlements, due to their proximity to urban areas, have many spatial differences that distinguish them from other rural areas and suburbs. The article summarizes the methodological and empirical approaches used by foreign authors to study rural settlements located in the zone of cities that are regional centers, the logic of socio-economic transformations in them, the mechanism of formation of interconnections in urbanized regions, consisting of several administrative-territorial entities, the definition of economically justified boundaries of the agglomeration, the assignment of certain territories to its suburban belt. The necessity of studying rural administrative units as its integral part is substantiated. The analysis includes a review of sources devoted to empirical experience of improving the quality of life of the rural population located in the urban zone, as well as factors affecting real estate prices, the labor market, and the development of manufacturing. Based on the analysis of suburban rural territories of Pavlodar, factors that influence territorial development through demand and volumes of housing construction were determined: the level of social infrastructure and cultural services, the state of engineering and transport infrastructure, public transport, landscaping, the environment, and the degree of transport accessibility of the settlement or newly developed region.

Түйінді сөздер: экожүйе, ауылдық жер, қала маңындағы аумақтар, өмір сапасы, әлеуметтік инфрақұрылым, кеңістіктік даму, демографиялық құрылым, ауыл көшіп-қонушылары.

Keywords: ecosystem, rural area, suburban areas, quality of life, social infrastructure, spatial development, demographic structure, rural migrants.

Более пригодные для жилья поселения создают большее чувство общности, и в таких поселениях уровень собственности и миграции ниже. Большинство жителей каждого населенного пункта рассматривают жизнеспособность как фактор улучшения условий проживания, покупок, отдыха, развития детей и создания сообществ друзей и семьи. Но следует отметить, что позитивное отношение к сообществу не обязательно означает, что это сообщество является хорошей позицией с точки зрения пригодности для жизни. Причина в том, что люди, которые недовольны своими жизненными ситуациями, могут иметь пози-

Пригородные сельские округа, поселки имеют многочисленные и разнообразные проблемы. Тем не менее, все проблемы одновременно не имеют одинакового значения, но ясно, что все они влияют на качество жизни и пригодность для жизни в сельской местности.

Основная цель представленной статьи – анализ и объяснение пространственных факторов в местном и региональном масштабах относительно проживания в пригородных поселках и селах в зоне Павлодара.

Материалы и методы исследования. Основная цель исследования состоит из двух основных этапов:

- первый этап включает выявление особенностей и факторов пространственного развития пригородных сельских территорий города Павлодара, Павлодарской области;
- второй этап включает выявление критериев оценки благоустройства пригородных сельских поселков, сел, а также предложений в стратегию поддержания и повышения благосостояния территорий.

В статье приведен анализ международных исследований, а также обзор казахстанских источников, посвященных эмпирическим исследованиям развития сельских территорий, проведен анализ статистической информации о тенденциях развития пригородных сельских территорий. В ходе исследования были разработаны вопросники с соответствующими показателями и определены 20 экспертов, с которыми проведен пилотный опрос, касающийся оценки качества и доступности основных условий жизни, социальных услуг, развития территорий (в 8 населенных пунктах, находящихся в непосредственной близости к городу).

Собранный эмпирический материал и его анализ позволил определить пространственные факторы и их роль в формировании пригодности для жизни пригородных сельских территорий Павлодара.

Результаты и их обсуждение. За последние два десятилетия в международном сообществе наблюдается значительный интерес к повышению уровня жизни сообществ и растущая приверженность правительств к обеспечению структуры, инструментов и данных для планирования и создания пригодных для жизни сообществ.

Инициатива «Livable Communities» (США) решает широкий круг неэкономических вопросов, связанных с развитием и качеством жизни в сельской местности. Два из этих вопроса очень важны для сельской местности в США: сохранение природных ресурсов и контроль за проблемами, связанными с разрастанием поселений.

Уменьшение разрастания поселений имеет тенденцию в пригородных сельских районах. Возможности трудоустройства в городских районах, низкие цены на недвижимость в сельских поселениях подталкивают к проживанию в непосредственной близости от городских районов. Хотя это может влиять на повышение качества жизни в некоторых пригородных деревнях, но обширная система транспортных магистралей создает большие проблемы для сельских районов, включая перегруженные дороги, проблемы систем водоснабжения и канализации [1].

«Жизнеспособность и экологическое землепользование» в Швеции. В этом исследовании, «жизнеспособность» складывается из взаимодействия пяти переменных: местные жители, жизнь сообщества, уровень обслуживания, уровень развития местной экономики и самого физического места. Что касается местных жителей, их

численность, демографическая (возраст и пол) структура и образ жизни имеют большое значение. Общественная жизнь относится к социальному взаимодействию между жителями деревни и способствует духу сообщества и взаимопомощи. Такие услуги, как связь, школа, магазины, важны для проживания в деревнях.

Основой экономики являются источники доходов и занятость. Термин «физическое место» обозначает ландшафт и здания в этом ландшафте, физическое место в первую очередь влияет на местных жителей и экономику. Привлекательное географическое расположение оказалось одной из причин того, что люди продолжают жить в определенной местности или переезжают в нее. В зависимости от баланса между постоянными жителями и гостями, а также от того, являются ли постоянные жители территориально или функционально интегрированными, оценивается влияние на перемещение жизни сообщества и уровень обслуживания. Связь между физическим местом и экономикой наиболее очевидна [2].

«Система индексов оценки пригодных для жизни сельских районов» в Китае. Экспериментальная модель внедрена в китайской провинции Хэнань.

Показатели пригодности для жизни в сельской местности:

- образование (является мерой оценки уровня образования в сельской местности);
- измерение условий жизни, в том числе уровня жизни людей;
- медицинское обслуживание и состояние здоровья в сельской местности – легкость доступа к лечению;
- измерение социального обеспечения в деревнях [3].

«Расширенный городской метаболизм» в Австралии. В австралийском контексте ключевой проблемой является жизнеспособность пригородных земель, их рост, учитывая низкую плотность использования. Во многих из этих районов наблюдается быстрый рост населения, но нехватка рабочих мест и слабая инфраструктура оказывают негативный эффект [4].

Концепция пригородных районов впервые использовалась ангlosаксонскими и американскими географами в 1940-х и 1950-х годах. В конце 1960-х Прайор попытался классифицировать сложную и разнообразную концепцию, используемую при выражении изменений, вызванных «взаимодействием пригородов», на основе анализа различных этапов интеграции землепользования [5]. Он также использовал эту концепцию для

Сельские округа на юго-востоке, юге и западе Павлодара в большей степени используются в качестве площадки для захоронения промышленных отходов и ТБО, а также для проживания рабочих, которые работают в городе. При этом, в рамках государственных программ «Нурлы жол» и «Нурлы жер» в этих округах и поселках наблюдается строительство дорожного полотна, инфраструктурных коммуникаций, развитие телекоммуникационных сетей связи и некоторых муниципальных объектов. Эти изменения в пригородной сельской местности привели к повсеместным изменениям демографических, социальных, экономических показателей. В связи с этим физическое развитие и рост насе-

Социальные проблемы села

ния в этих округах и поселках высок, также высоки показатели внутренней миграции.

В целом, улучшение жилищных условий в сельских районах на юго-востоке, юге и юго-западе Павлодара вызвало изменения в социальном, экономическом и физическом аспектах. Изменения в использовании сельскохозяйственных земель, загрязнение окружающей среды, повышение цен на землю и жилье, стагнация сельскохозяйственной и животноводческой деятельности, а также социальные и культурные противоречия в сельских округах являются негативными последствиями такой трансформации.

Сельские округа и поселки в пригороде Павлодара в связи с близостью к городу имеют множество пространственных особенностей. Эта особенность не только

отличает поселки и села от других сельских районов, но также и от поселений городских окраин. С другой стороны, они очень сильно отличаются от Павлодара и влияют на развитие города. Пространственные характеристики, влияющие на отдельные села и поселки, выглядят таким образом: численность населения, рост населения, расстояние до Павлодара, расстояние до магистральных трасс и главных дорог, доля жителей, доля использования несельскохозяйственных земель, происхождение иммигрантов.

Обзор пространственных факторов. Статус поселков с точки зрения пространственных факторов рассмотрим в таблице 1. На основе показателей, оценки каждого измерения определяются в каждом селе или поселке.

Таблица 1 – Пространственные особенности отдельных сел, поселков

Село, поселок	Пространственный фактор					
	численность населения, чел.	расстояние до Павлодара, км.	рост населения, %	для несельскохозяйственного землепользования	доля иммигрантов по отношению к общей численности населения, %	расстояние до главной дороги, км
Байдала	521	19	4,6	91,4	23,2	2
Павлодарское	5 319	10	7,9	66,9	71,1	2
Кенжеколь	3 978	15	8,5	89,8	52,8	1
Мойылды	810	17	6,6	94,2	28,2	2
Ленинский	9 786	12	8,2	77,4	67,4	1,5
Красноармейка	939	27	4,8	83,4	43,2	1,5
Шакат	774	24	1,8	95,3	15,3	2,5
Мичурино	1 204	26	5,7	88,9	66,9	2

После проведения соответствующего статистического анализа получены данные по среднему и стандартному отклоне-

ниям пригодности для жизни в выбранных селах и поселках с точки зрения трех параметров (таблица 2).

Таблица 2 – Среднее и стандартное отклонение пригодности для жизни в выбранных сельских округах с точки зрения трех параметров

Показатель	Значение	Среднеквадратичное отклонение
Экономический	2/64	1/13
Социальный	2/45	1/24
Экологический	1/65	1/14

Изучив взаимосвязь между пространственными факторами и пригодностью для жизни, сделаем вывод, что наблюдается значительная связь между всеми пространственными факторами и условиями для жизни. Только два фактора «Расстояние до Павлодара» и «Доля иммигрантов по отношению к общей численности населения» оказывают негативное влияние на жизнедеятельность. Это означает, что увеличе-

ние этих двух факторов снижает уровень жизни. Причиной этого является очень сильное влияние Павлодара на экономические показатели. Близость к Павлодару обуславливает увеличение возможностей трудоустройства и заработков, но неоднородность, обусловленная наличием иммигрантов в селах и поселках, приводит к снижению уровня жизни в пригороде.

Было выявлено, что одной из особенностей, которые могут повлиять на пригодность для жизни, является население сельской резиденции. По разным причинам население может повлиять на жизнь в сельской местности. Но в последние годы снижение числа поселков и сел в Казахстане по различным причинам, таким как экономическая зависимость страны от нефтяных доходов и низкий уровень сельской жизни, отсутствие профессионального разнообразия, увеличило темпы роста миграции в другие регионы.

В то же время пригородные поселки и села смогли предоставить жителям большие возможности с точки зрения социальных и экономических аспектов. Этот вопрос обеспечил благоприятные условия для принятия мигрантов и положительного роста населения. Также численность населения любого города влияет на пользование удобствами и различными услугами. Следовательно, близость к городам с разной численностью населения может по-разному влиять на жизнеспособность пригородных поселков. Другими словами, населенные пункты влияли друг на друга через фактор расстояния.

Павлодар, как промышленный центр Казахстана, оказывает широкое и глубокое влияние на окружающие его городские и сельские поселения. Одной из доступных возможностей для пригородных поселков и сел является близость к основным дорогам. Основные дороги связывают города с их непосредственными районами. Эти дороги также связывают города и поселки друг с другом.

В пригородных поселках и селах есть много привлекательных мест для рабочей силы, которая мигрирует, чтобы найти работу на большем рынке. Долю этих мигрантов (в общей численности населения сел) определяет возводимое жилье, имеющиеся общежития. Также в пригородных поселках и селах наблюдается быстрый рост темпов изменения структуры землепользования, т.е. сельскохозяйственные земли превращаются в несельскохозяйственные. С одной стороны, эта проблема приводит к разнообразию в экономике села и увеличивает возможности трудоустройства в несельскохозяйственных секторах. С другой стороны, эта проблема приводит к некоторым последствиям, таким как внезапный рост цен на недвижимость и повышение уровня загрязнения (вызванного промышленными объектами).

Происхождение иммигрантов является важным показателем, который влияет на взаимодействие с коренным населением и другими этническими группами, проживающими в поселке, селе. Следовательно, такие знания могут оказать существенное влияние на жизнеспособность этих поселков, сел. Пригородные поселки, села принимают большое количество иммигрантов, которые мигрировали издалека. Этническое, религиозное и культурное смешение может вызывать человеческие разногласия и конфликты. Поэтому органам государственной власти на местах необходимо создавать коммуникационные условия между людьми для предотвращения конфликтных ситуаций.

Выводы

1. Размещение сельских поселений в прилегающих городских районах Павлодара и доступ к городским объектам не могут гарантировать формирование пригодных для комфортной жизни населения условий. В частности, в пригородных поселках, селах, которые примыкают к городским районам, из-за покидания своего постоянного местожительства, мигранты, переселяющиеся в город, испытывают множество различных проблем и трудностей, которые неоспоримо влияют на качество их жизни. Соответственно, исследование факторов, влияющих на жизнедеятельность пригородных сел, имеет большое значение.

2. Ввиду близости городов, пригородные поселки, села имеют ряд пространственных особенностей, которые отличают их от других поселков и сел. Согласно исследованиям, учет влияния пространственных характеристик села и их влияние на жизнедеятельность является необходимой процедурой. Наиболее важные следствия этой модели включают следующее: ускорение изменений в сельскохозяйственном использовании, увеличение иммиграции, постепенная связь поселков и сел с городом.

3. Жизнеспособность пригородных поселков и сел включает доступность, распределение и дизайн общественного пространства, возможности для социального участия и отдыха, а также общее здоровье и экономическое благосостояние жителей поселка. Пригородные поселки сталкиваются с различными проблемами, такими как разрастание города, изменение климата, финансовые проблемы, нехватка воды/засуха, региональные точки роста. Эти проблемы сильно влияют на жизнеспособность в селах, особенно в пригородных,

она тесно связана с обществом внутри сельских округов.

4. Такие факторы, как разнообразие экономической активности, рост цен на землю в городских центрах и городских границах, расширение сетей связи, развитие общественного транспорта, широкое использование автомобилей, нехватка земли или запрет на использование земли в городских районах, порядок размещения крупных промышленных и сервисных подразделений приводит к неравномерному развитию городов. На этапе развития городов они приводят к тому, что значительная часть населения оказывается на окраине городов в дислокации пригородных сельских округов, поселков.

5. Пригородные сельские территории являются местом для формирования экономических возможностей и позволяют своим жителям и вновь прибывшим вступать в процесс медленного социально-экономического обновления. Социально-экономические возможности возникают из ряда пространственных, правовых, социально-культурных и экономических условий, которые отличают их от города и других сельских округов, районов, находящихся не в такой географической близости к городу.

Список литературы

1 Reeder, R. Recent changes advance new markets and livability initiatives /R. Reeder // Rural Conditions and Trends. – 2011.-№11 (1).- P. 48-53.

2 Vergunst, P. Liveability and ecological land use: monograph: Penguin Books, 2003.-214p.

3 Wang, X. The research on the evaluation index system of livable of rural areas in China-By the case of rural areas in Henan Province /X. Wang// Agriculture and Agricultural Science Procedia. – 2010. - № 1(1).-P. 456-461.

4 Султанов, Г.Т. Государственная поддержка АПК в зарубежных странах / Г.Т. Султанов // Проблемы Агрорынка. -2017.-№3.- С. 131-135.

5 Marcus, R. Defining the rural-urban fringe / R. Marcus // Social Forces. -2016.- № 4(2).-P. 202-215.

6 Бокенчина, Л.К. Социально-эколого-экономическое развитие аграрного сектора Казахстана / Л.К. Бокенчина // Проблемы Агрорынка. - 2016.- №1.- С. 150-156.

7 Гайнова, А.А. Устойчивое развитие территорий: основные факторы и проблемы регионов России / А.А. Гайнова // Социально-

экономические науки и гуманитарные исследования. - 2015. - №6. - С. 51-55.

8 Акимов, В.В. Управление устойчивым развитием сельских территорий / В.В. Акимов, С.К. Макенова, О.С. Музыка // Проблемы Агрорынка. -2018.-№3.- С. 61-65.

9 Жангирова, Р.Н. Проблемы устойчивого развития аграрной сферы Казахстана / Р.Н. Жангирова // Проблемы Агрорынка. -2015.- №4.- С. 59-64.

10 Беспалый, С.В. Устойчивое развитие региона на примере Баянаульского района Павлодарской области / С.В. Беспалый, Л.И. Кашук, М.К. Каримбергенова // Проблемы Агрорынка. -2019.-№2.- С. 61-68.

References

1 Reeder, R. Recent changes advance new markets and livability initiatives /R. Reeder // Rural Conditions and Trends. – 2011.-№11 (1).- P. 48-53.

2 Vergunst, P. Livability and ecological land use: monograph: Penguin Books, 2003. - 214 p.

3 Wang, X. The research on the evaluation index system of livable of rural areas in China-By the case of rural areas in Henan Province /X. Wang// Agriculture and Agricultural Science Procedia. – 2010. - № 1(1).-P. 456-461.

4 Sultanov, G.T. State support of AIC in foreign countries / G.T. Sultanov // Problems of AgriMarket. -2017.-No3.- P. 131-135.

5 Marcus, R. Defining the rural-urban fringe / R. Marcus // Social Forces. -2016.- № 4(2). - P. 202-215.

6 Bokenchina, L.K. Socio-ecological and economic development of agricultural sector of Kazakhstan / L.K. Bokenchina // Problems of AgriMarket. - 2016.-№1.- P. 150-156.

7 Gainova, A.A. Sustainable development of territories: main factors and problems of Russia regions /A.A. Gainova // Socio-economic sciences and humanitarian studies. - 2015. - № 6. - P. 51-55.

8 Akimov, V.V. Rural territories sustainable development management / V.V. Akimov, S.K. Makenova, O.S. Music // Problems of AgriMarket. -2018.- №3.- P. 61-65.

9 Zhangirova, R.N. Problems of sustainable development of the agricultural sector of Kazakhstan / R.N. Zhangirova // Problems of AgriMarket. -2015. -№4.- P. 59-64.

10 Bepalyy, S.V. Sustainable development of the region: an example of the Bayanaul district of the Pavlodar region / S.V. Bepalyy, L.I. Kashuk, M.K. Karimbergenova // Problems of AgriMarket. -2019.-№ 2.- P. 61-68.

МОЛОДЕЖНАЯ БЕЗРАБОТИЦА В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ

АУЫЛДЫҚ ЖЕРЛЕРДЕГІ ЖАСТАР ЖҰМЫССЫЗДЫҒЫ

YOUTH UNEMPLOYMENT IN RURAL AREAS

Ж.С. БУЛХАИРОВА^{*1}

доктор PhD, ассоциированный профессор

Г.А. САЙМАГАМБЕТОВА²

к.э.н., доцент

Ж. ТАСКИНБАЙКЫЗЫ²

магистр экономических наук

¹Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан

²Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова,

Актау, Казахстан

honeyzhu@mail.ru

Ж.С. БУЛХАИРОВА¹

PhD докторы, қауымдастырылған профессор

Г. А. САЙМАГАМБЕТОВА²

э.ғ.к., доцент

Ж. ТАСКИНБАЙКЫЗЫ²

экономика ғылымдарының магистрі

¹С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг универси-

теті, Актау, Қазақстан

ZH. BULKHAIROVA¹

PhD, Associated Professor

G.A. SAIMAGAMBETOVA²

C.E.Sc., Associated Professor

ZH. TASKINBAIKYZY²

Master of Economic Sciences

¹S.Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Nur-Sultan, Kazakhstan

²Sh.Esenov Caspian State University of Technology and Engineering, Aktau, Kazakhstan

Аннотация. Показано современное состояние молодежной безработицы в сельских территориях. В настоящее время во многих селах недостаточный уровень занятости среди молодежи, отсутствие возможностей трудоустройства и выбора карьеры для молодых специалистов рассматриваются как одна из важных проблем сельской местности, требующая скорейшего решения. В результате проведенного исследования установлено, что к основным факторам безработицы среди молодых кадров можно отнести следующие: статичность кадрового потенциала, возрастающие ожидания при получении образования, временные сроки контракта, сезонность работ в сельском хозяйстве, влияние семьи, нехватка рабочих мест, несоответствие навыков и компетенций, зачастую отсутствие или низкий уровень подготовки кадрового состава, непривлекательность деятельности в аграрном секторе в целом и сельских населенных пунктах для молодежи. Выявлено, что на современном этапе экономического развития именно молодые люди более уязвимые на рынке труда, особенно сельская молодежь, которая зачастую не обладает таким же преимуществом как городская, почти половина рабочей силы среди лиц возрастной группы до 30 лет является безработной. Поэтому наблюдается отток молодых рабочих кадров, низкий уровень их закрепленности в селах вследствие недостаточных доходов и неудовлетворительных социально-культурно-бытовых условий. Ощущается нехватка квалифицированных кадров агропромышленного производства и органов управления АПК районного звена, владеющих инновационными технологиями производства сельскохозяйственной продукции с учетом зарубежного опыта.

Также нередки ситуации, когда при наличии высокого уровня безработицы в сельской местности сельскохозяйственные предприятия испытывают дефицит квалифицированных кадров и острую потребность в специалистах. Во многих сельских территориях безработица и недостаточная занятость среди молодежи – особая причина для беспокойства. Одной из ключевых проблем в сельских общинах является отсутствие возможностей трудоустройства и выбора карьеры для молодых людей [2]. Многие исследователи считают, что именно представители возрастной группы от 16 до 24 лет наиболее уязвимы. Длительная безработица среди молодежи может приводить к социально-экономической маргинализации.

Материал и методы исследования.

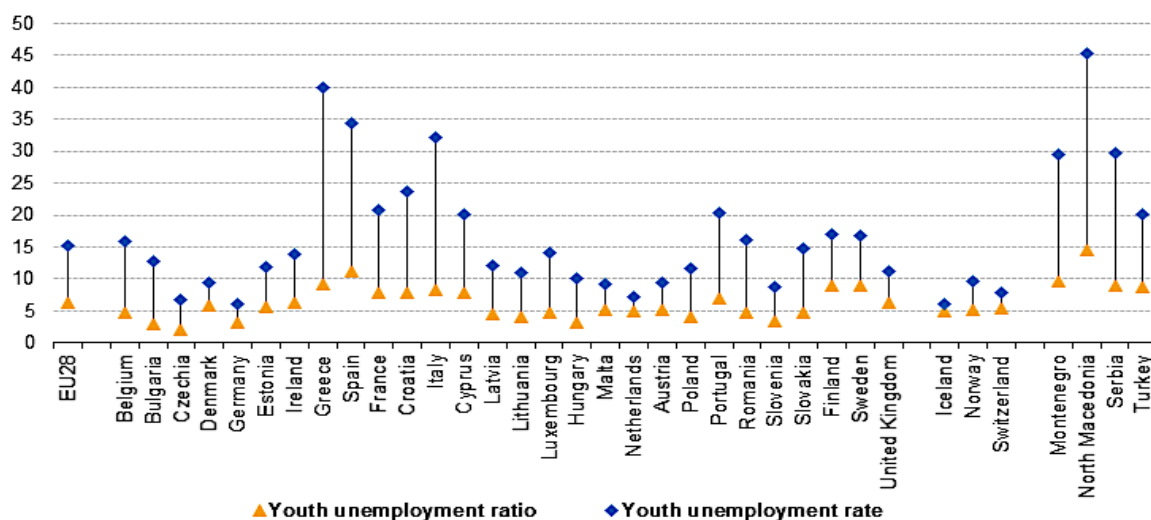
Методологическую базу в проведении исследования составили труды, научные идеи, концепции отечественных и зарубежных ученых в области управления человеческим капиталом. Для решения поставленных задач в качестве методического инструментария в работе использованы системный подход, методы количественного и качественного изучения реальности, экспертных оценок, статистического анализа.

Информационно-эмпирическая база исследования формировалась на основе официальных статистических и информационных материалов Комитета по статистике МНЭ РК, исследований и отчетов научных учреждений и международных организаций, научных публикаций, очерков зарубежных и отечественных авторов, интернет-ресурсов и других источников.

При изучении зарубежной и отечественной литературы было выявлено, что вопрос молодежной безработицы в сельских территориях пока исследован недостаточно хорошо, есть еще пробелы и существует потребность в данных разработках. Необходимо более детально изучить проблемы возникающий безработицы в сельской местности, выявить, какие факторы оказывают наиболее значительное воздействие, а какие нет.

Итак, на современном этапе развития следует принимать во внимание, что молодые специалисты являются одной из наиболее слабозащищенной в социальном отношении категорией населения страны. Поэтому сегодня весьма актуальным является решение проблем, связанных с молодежной безработицей в сельских территориях.

Результаты и их обсуждение. Сегодня примерно 43% молодежи в мире все еще остается безработной или, работая, все равно многие живут в бедности. Большое число молодых людей в развитых странах находит работу, но при этом качество этих рабочих мест не соответствует их ожиданиям. Доля молодежи, трудоустроенной или безработной, в общей численности рабочей силы в мире с течением времени снижается. Одна из причин состоит в том, что все больше молодых людей получают образование (хотя их число все еще недостаточно). Данные по безработице среди молодежи в мире за 2018 г. представлены на рисунке 1.

Примечание – составлен на основании данных Eurostat [3].

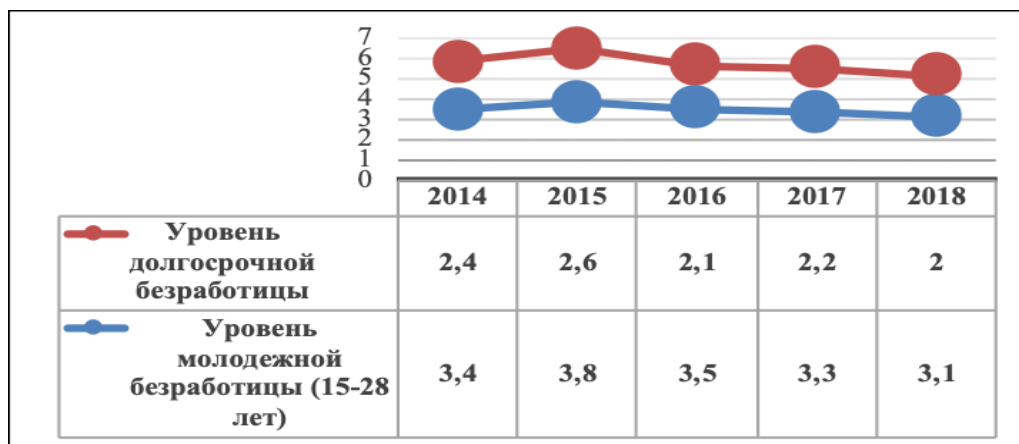
Рисунок 1 – Уровень безработицы среди молодежи в мире, 2018 г., %

Социальные проблемы села

Согласно данным рисунка 1, основным показателем безработицы среди молодежи является ее уровень среди молодых в возрасте 15-24 лет. В странах ЕС в 2018г. в среднем насчитывалось 3,4 млн безработных в возрасте 15-24 лет и 22,4 млн человек данной возрастной группы на рынке

труда, согласно данным обследования рабочей силы. В итоге уровень безработицы среди молодежи в 2018 г. равен 15,2%.

Молодежная и долгосрочная безработица в возрасте 15-28 лет в Казахстане отражена на рисунке 2.

Примечание – составлен автором на основании данных Комитета по статистике МНЭ РК [3].

Рисунок 2 – Молодежная и долгосрочная безработица в возрасте 15-28 лет в Казахстане (2014-2018), %

По данным рисунка 2, уровень молодежной безработицы в возрасте 15-28 лет в Республике Казахстан превышает долгосрочную безработицу. Например, в 2018 г. она составляла 2%, а уровень молодежной безработицы – 3,1%. Безработица среди молодежи обусловлена различными причинами, которые кроются в вопросах, связанных со структурой рабочих мест и рынков труда. Кроме того, наблюдается рост числа стажировок и других видов временной работы, что оказывает значительное влияние на уровень безработицы среди молодежи. К факторам безработицы среди молодежи относятся следующие:

- негибкость рынка труда;
- возросшие ожидания в области образования;

- временный контракт, сезонность работ в сельском хозяйстве;
- влияние семьи;
- нехватка рабочих мест;
- несоответствие навыков и компетенций;
- зачастую отсутствие или недостаток профессиональной подготовки для выполнения текущей работы;
- медленный рост экономики;
- непривлекательность сельскохозяйственного сектора и сельских территорий для молодежи в целом [5].

Теперь рассмотрим более подробно современное состояние рабочей силы и безработной молодежи в возрасте 15-28 лет в сельских территориях Республики Казахстан, данные которых представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Рабочая сила среди молодежи в возрасте 15-28 лет в сельских территориях.

Год	Рабочая сила, тыс. чел.	В том числе		Доля рабочей силы в численности населения, в %	Уровень, в процентах	
		занятое	безработное		занятости	безработицы
2014	1154,1	1115,1	39,0	66,2	96,6	3,4
2015	1039,7	999,9	39,8	63,2	96,2	3,8
2016	1016,5	981,3	35,2	64,6	96,5	3,5
2017	937,2	905,9	31,3	63,5	96,7	3,3
2018	914,0	885,6	28,4	64,4	96,9	3,1

Примечание – составлена авторами на основании данных Комитета по статистике МНЭ РК [3]

Согласно таблице 1, уровень безработной молодежи в сельских территориях в 2018 г. составил 3,1%, 2014 г. – 3,4%. На снижение безработицы влияет в первую очередь уменьшение рабочей силы среди молодежи в сельских территориях (таблица 1) в 2018 г. по сравнению с 2014г. уменьшилась на 240,1 тыс. человек. Отток молодых рабочих кадров, низкий уровень их закрепленности в селах в основном происходит из-за низких доходов и уровня обеспеченности социально-культурно-бытовыми условиями. Например, автомобильные дороги до районного центра в 1 500 сельских населенных пунктах находятся в неудовлетворительном состоянии; в среднем по республике сельские населенные пункты обеспечены стационарной почтовой связью на 38%; из 6 660 СНП, имеющих в Казахстане, только 80% сельских населенных пунктов обеспечены объектами здравоохранения [6].

Если сравнивать уровень безработицы в сельских территориях и городках, согласно данным Комитета по статистике МНЭ РК [7], то можно наблюдать следующую ситуацию:

- в 2014г. безработное население в городе составляло 5,2%, а в сельских территориях 4,9%. Если рассматривать молодежь, то в возрасте 16-19 лет уровень безработного населения в городе – 4,3%, селах – 3,8%; 20-24 года: в городе – 4,6%, селах – 3,1%; 25-29 лет: в городе – 6,3, сельской местности – 5,1%;

- в 2018г. уровень безработицы в городе был на уровне 4,9%, в селах 4,8%, в том числе в возрасте 16-19 лет в городах – 4,9%, сельских территориях – 4,1%; 20-24 года: в городах – 4,0%, селах – 3,2%; 25-29 лет: в городах – 5,5%, сельской местности – 4,3%.

Таким образом, в сельской местности уровень безработицы меньше чем в городах. Это связано с тем, что основная масса

молодежи в возрасте 16-24 лет уезжает в город с целью получения образования, потом многие после окончания остаются работать в городе. Также на снижение уровня безработицы в сельских территориях влияет и процесс оттока рабочей силы в возрасте 15-28 лет из сельской местности в город. Например, согласно данным таблицы 1 уровень рабочей силы молодых людей в сельской местности в 2014г. был равен 1 154,1 тыс. человек, в 2018 г. составил 914 тыс. человек.

Сегодня проблемы занятости и безработицы сельской молодежи обусловлены целым комплексом причин как на стороне спроса, так и предложения рабочей силы. Во-первых, ограничены возможности выбора рабочих мест с достойной оплатой труда, соответствующих полученной молодежи людьми специальности. Во-вторых, у большинства выпускников аграрных университетов и колледжей нет опыта работы. В-третьих, у пытающихся найти работу выпускников школ отсутствуют как опыт, так и необходимая квалификация и профессиональное образование. В-четвертых, молодежный сегмент рынка отличается завышенным уровнем притязаний выпускников, недавно получивших профессиональное образование и стремящихся к экономической независимости от родителей. Следствием дисбаланса спроса и предложения на рынке труда являются более низкий уровень занятости сельской молодежи, вынужденная трудовая миграция в город в поисках рабочих мест, низкий уровень оплаты труда при трудоустройстве не по специальности [8, 9].

Теперь рассмотрим количество безработного сельского населения среди молодежи по уровню образования, данные которых представлены в таблице 2.

Таблица 2 – Безработное население среди молодежи по уровню образования в сельских территориях Казахстана в 2018 г., тыс. человек.

Показатель	Всего	Из них имеющее образование				
		высшее	незаконченное высшее	среднее профессиональное (специальное)	начальное профессиональное	среднее общее
Безработное население - всего	183,9	28,2	2,5	74,0	11,7	62,2
в т.ч. в возрасте, лет:						
15	-	-	-	-	-	-
16-19	2,2	-	0,2	0,3	0,1	1,1
20-24	12,9	2,2	1,0	5,7	0,7	2,8
25-29	25,1	5,7	0,4	12,3	0,8	5,3
Примечание – составлена авторами по данным Комитета по статистике МНЭ РК [см. 7]						

Согласно данным таблицы 2, в 2018 г. самый высокий уровень безработицы наблюдается среди молодежи в возрасте 25-29 лет и составляет 25,1%. Одна из основных причин, как было выше описано, это нехватка опыта работы. В таблице 2 было рассмотрено безработное население среди молодежи в сельской местности в разрезе высшего, незаконченного высшего, среднего профессионального (специального), начального, профессионального и среднего общего образования. Самый высокий уровень безработицы был выявлен среди молодежи в возрасте 25-29 лет и 20-24 лет со средним профессиональным образованием и составляет 12,3 тыс. чел. и 5,7 тыс. чел.; в возрасте 16-19 лет со средним общим образованием и составило 1,1 тыс. человек.

В 2018 г., согласно данным Комитета по статистике МНЭ РК, основными причинами незанятости населения (безработные) в возрасте 16-24 лет являются следующие [см. 7]:

- отсутствие работы после окончания учебного заведения – 3,4%;
- нет возможности найти работу – 3,2%;
- учеба (дневная форма) – 2,8%;
- по семейным (личным) обстоятельствам – 2%;
- увольнения в связи с ликвидацией (банкротством) организации, сокращением штатов – 0,5%;
- увольнения по собственному желанию – 1,1%;
- увольнения в связи с окончанием срока договора – 0,7%;
- завершение предпринимательской деятельности – 0,1%;
- ведение домашнего хозяйства – 0,8%;
- по состоянию здоровья – 0,4%;
- работа носит сезонный характер – 0,1%;
- занятые в ЛПХ для собственного потребления – 0,2%.

Итак, несмотря на выше перечисленное, в настоящее время ощущается нехватка конкурентоспособных кадров аграрного производства и органов управления агропромышленным комплексом районного звена, хорошо знающих современную технологию производства сельскохозяйственной продукции с учетом зарубежного опыта.

Выводы

1. Анализ тенденций в области молодежной безработицы показывает, что стремительное развитие технологий, изменения в организации труда и трудовых отношениях, а также новые формы предпринима-

тельства требуют постоянно адаптироваться к новым условиям рынка труда и приводить профессиональные навыки в соответствие с потребностями рынка труда.

2. Молодые люди более уязвимые на рынке труда, особенно сельская молодежь, которая зачастую не обладает такими преимуществами как городская. На современном этапе развития в мире 43% рабочей силы среди молодежи являются безработными. Основные причины безработицы среди молодежи – это учеба, отсутствие работы после окончания учебы и просто нет найти возможности найти работу.

3. Для снижения уровня безработицы среди молодежи необходимо создать возможности для молодых людей с наиболее конкурентоспособными позициями. В этих целях необходимо:

- инвестировать в образование и обучение высокого качества, которое даст молодежи навыки и компетенции, отвечающие современным требованиям работодателей [10];

- обеспечивать доступ к социальной защите и необходимым услугам, независимо от их трудового договора, и формировать равные условия для всех, где каждый амбициозный молодой человек с учетом гендерного равенства, независимо от уровня его доходов и социально-экономического положения, мог продуктивно и эффективно трудиться;

- повысить инклюзивность рынков труда и общества в целом.

Список литературы

- 1 Zudina, A. The NEET youth in the Russian Labor Market / A. Zudina // Mir Rossii. – 2019. - 28(1). - P. 140-160.
- 2 Bauer, M.Sh. Professional focus of future specialists on work in agriculture/ M.Sh. Bauer, S.A.Mikhnova, R.A.Karabassov // Problems of AgriMarket. - 2016. - N 3. - P. 116-125.
- 3 Youth unemployment (2020) [Electronic resource] URL: <http://www.ec.europa.eu> (date of access: 10.01.2020).
- 4 Молодежь Казахстана: статистический сборник. - Нур-Султан: Комитет по статистике МНЭ РК, 2019. - 112 с.
- 5 Sourav, D. Youth Unemployment in Rural Areas: A Case Study of Jangipara C.D Block in Hugli District, West Bengal (India) / D. Sourav // IOSR Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS).-2018.-Vol. 23.- Issue 3.- P.33-38.
- 6 Ибришев, Н.Н. Анализ качества жизнедеятельности сельского населения Республики Казахстан / Н.Н. Ибришев, А.Б.Молда-

шев, С.Т.Жумашева, И.С. Таипова // Проблемы агрорынка. - 2018. - № 3. - С. 186-192.

7 Занятость в Казахстане: статистический сборник. - Нур-Султан: Комитет по статистике МНЭ РК, 2019. - 231 с.

8 Блинова, Т.В. Молодежь на аграрном рынке труда: проблемы занятости / Т.В. Блинова, А.А. Вяльшина // Аграрный научный журнал. - 2014. - № 12. - С. 71-75.

9 Мелешенко, Н.Н. Конометрическая оценка востребованности выпускников вузов на аграрном рынке труда казахстана (на примере Акмолинской области)/ Н.Н. Мелешенко, Д.Н. Шайкин, Н.В. Кишко // Проблемы агрорынка. - 2017. - № 2. - С. 163-169.

10 Мырзалиев, Б.С. Ауыл аумақтарында инфрақұрылымның әлеуметтік дамуы / Б.С. Мырзалиев, А.А. Айтманбетова // Проблемы агрорынка. - 2017. -№ 1. - Б. 117-124.

References

1 Zudina, A. The NEET youth in the Russian Labor Market / A. Zudina // Mir Rossii. – 2019. - 28(1). - P. 140-160.

2 Bauer, M.Sh. Professional focus of future specialists on work in agriculture/ M.Sh. Bauer, S.A.Mikhnova, R.A.Karabassov // Problems of AgriMarket. - 2016. - N 3. - P. 116-125.

3 Youth unemployment (2020) [Electronic resource] URL: <http://www.ec.europa.eu> (date of access: 10.01.2020).

4 Youth of Kazakhstan: statistical compendium. - Nur-Sultan: Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Statistics committee, 2019. - 112 p.

5 Sourav, D. Youth Unemployment in Rural Areas: A Case Study of Jangipara C.D Block in Hugli District, West Bengal (India) / D. Sourav // IOSR Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS).-2018.-Vol. 23.- Issue 3.- P.33-38.

6 Ibrashev, N.N. Analysis of the life quality of the rural population in the Republic of Kazakhstan // N.N. Ibrashev, A.B. Moldashev, S.T. Zhumasheva, I.S.Taipova // Problems of AgriMarket. – 2018. - № 3. - P. 186-192.

7 Employment in Kazakhstan: statistical compendium. - Nur-Sultan: Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Statistics committee, 2019. - 231 p.

8 Blinova, T.V. Youth in the agricultural labor market: employment problems / T.V. Blinova, A.A. Vyalshina // Agricultural scientific journal. - 2014. - № 12. - P. 71-75.

9 Meleshenko, N.N. Econometric assessment of demand for University graduates in the agricultural labor market of Kazakhstan (on the example of Akmola region)/ N.N. Meleshenko, D.N. Shaikin, N.V. Kishko // Problems of Agri Market. - 2017. - № 2. - P. 163-169.

10 Myrzaliev, B.S. Social infrastructure development in rural areas / B.S. Myrzaliev, A.A. Aitmanbetova // Problems of AgriMarket. - 2017. -№ 1. - P. 117-124.

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ШАҒЫН ҚАЛАЛАРЫНЫҢ
ӘЛЕУМЕТТІК ӘЛЕУЕТІНІҢ РЕЗЕРВТЕРІ

РЕЗЕРВЫ СОЦИАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА МАЛЫХ ГОРОДОВ
СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

RESERVES OF THE SOCIAL POTENTIAL OF SMALL CITIES
OF NORTH KAZAKHSTAN REGION

Д.Н. ШАЙКИН*

э.ғ.к., профессор

Ә.З. ТҰРАЛИН

э.ғ.к., доцент

М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,

Петропавл, Қазақстан

shaikindimash@mail.ru

Д.Н. ШАЙКИН

к.э.н., профессор

А.З. ТУРАЛИН

к.э.н., доцент

Северо-Казахстанский государственный университет им. М. Козыбаева,

Петропавловск, Казахстан

D.N. SHAIKIN

C.E.Sc., Professor

A.Z. TURALIN

C.E.Sc., Associated Professor

North Kazakhstan State University named after M. Kozybayev, Petropavlovsk, Kazakhstan

Аңдатпа. Солтүстік Қазақстан облысының шағын қалаларының әлеуметтік әлеуетін бағалауда әдістемелік тәсіл ұсынылған. Бұл мәселені отандық және шетелдік ғалымдармен зерттеудің түрлі аспектілері талданған. Талдау негізінде «шағын қаланың әлеуеті» әлеуметтік-экономикалық категориясының мәні нақтыланған және толықтырылған. Практикалық зерттеулер мен әзірлемелерде пайдаланылатын шағын қоныстардың резервтерін анықтаудың кейбір статистикалық әдістері келтірілген. Солтүстік Қазақстан облысының аудан орталықтарының әлеуметтік мүмкіндіктерін сипаттайтын 2013-2018 жж. статистикалық деректерді қолдана отырып, олардың көрсеткіштерінің эконометриялық корреляциялық-регрессиялық моделі құрылған. Факторлық схеманы әзірлеу кезінде әлеуметтік әлеуетті анықтайтын мынадай бес фактор бөлінген: тұрғын үй-жайлардың жалпы ауданы; мектепке дейінгі білім беру мекемелеріндегі балалар саны; білім алушылар саны; ақылы қызметкер көлемі; жұмыссыздар саны. Алынған көпфакторлық корреляциялық-регрессиялық модель оны қолданбалы экономикалық зерттеулерде пайдалану үшін қолайлы болып табылады, себебі коэффициенттердің алдындағы белгілер қазіргі қоғамдағы әлеуметтік процестердің нақты дамуына сәйкес келеді. Икемділік коэффициенттері әртүрлі белгілерге ие, бұл эндогенді және экзогенді факторлық белгілер арасындағы тікелей және кері байланыстардың болуын сипаттайды. Икемділік коэффициенттерін есептеу негізінде Солтүстік Қазақстан облысының ауылдық агломерацияларының әлеуметтік ресурстарының өсу резервтері анықталған. Оларды имплементациялау қарастырылып отырған өсу нүктелерінің тұрақты дамуын қамтамасыз етуге, сондай-ақ оларда тұратын халықтың әлеуметтік мәртебесі мен өмір сүру сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Аннотация. Представлен методический подход к оценке социального потенциала малых городов Северо-Казахстанской области. Проанализированы различные аспекты исследования этой проблемы отечественными и зарубежными учеными. На основе анализа уточнена и дополнена сущность социально-экономической категории «потенциал малого горо-

да». Приведены некоторые статистические методы определения резервов небольших поселений, используемые в практических исследованиях и разработках. С применением статистических данных за 2013-2018 гг., характеризующих социальные возможности районных центров Северо-Казахстанской области, построена эконометрическая корреляционно-регрессионная модель их показателей. При разработке факторной схемы выделены следующие пять факторов, определяющие социальный потенциал: общая площадь жилых помещений; численность детей в дошкольных образовательных учреждениях; количество обучающихся; объем платных услуг; число безработных. Полученная многофакторная корреляционно-регрессионная модель является приемлемой для ее использования в прикладных экономических исследованиях, поскольку обозначения перед коэффициентами соответствуют реальному развитию социальных процессов в современном обществе. Коэффициенты эластичности имеют разные знаки, что характеризует наличие прямых и обратных связей между эндогенными и экзогенными факторными признаками. На основе расчета коэффициентов эластичности были определены резервы роста социальных ресурсов сельских агломераций Северо-Казахстанской области. Их имплементация позволит обеспечить устойчивое развитие рассматриваемых точек роста, а также повысить социальный статус и качество жизни проживающего в них населения.

Abstract. A methodological approach to assessing the social potential of small cities in the North Kazakhstan region is presented. Various aspects of the study of this problem by domestic and foreign scientists are analyzed. Based on the analysis, the essence of the socio-economic category "potential of a small city" has been clarified and supplemented. Some statistical methods for determining the reserves of small settlements used in practical research and development are presented. Using statistical data for 2013-2018 characterizing the social capabilities of the regional centers of the North Kazakhstan region, an econometric correlation-regression model of their indicators is built. When developing a factorial scheme, the following five factors were determined that determine social potential: the total area of residential premises; the number of children in preschool educational institutions; number of students; volume of paid services; number of unemployed. The obtained multivariate correlation-regression model is acceptable for its use in applied economic research, since the notation in front of the coefficients corresponds to the real development of social processes in modern society. The elasticity coefficients have different signs, which characterizes the presence of direct and inverse relationships between endogenous and exogenous factor signs. Based on the calculation of elasticity coefficients, reserves of growth of social resources of rural agglomerations of the North Kazakhstan region were determined. Their implementation will ensure the sustainable development of the considered growth points, as well as improve the social status and quality of life of the population living in them.

Түйінді сөздер: шағын қалалар, әлеуметтік әлеует, резервтер, өсу нүктелері, икемділік коэффициенті, тұрғын үй-жайлар, мектепке дейінгі білім беру мекемелері.

Ключевые слова: малые города, социальный потенциал, резервы, точки роста, коэффициент эластичности, жилые помещения, дошкольные образовательные учреждения.

Key words: small cities, social potential, reserves, growth points, coefficient of elasticity, living quarters, preschool educational institutions.

Кіріспе. Қазіргі ғылыми әдебиетте ауыл аумақтарының мәселелеріне үлкен мән беріледі. Олардың бірі қазіргі ауылдың әлеуметтік-экономикалық әлеуетін тұрақты дамыту болып табылады.

Қ.А. Ахметов, Г.Р. Мәдиев және А.Б. Бекбосынова ауыл шаруашылығының ресурстық әлеуетін жүйелі бағалауды қарастыра отырып, Алматы облысының өндірістік әлеуетін басқару тиімділігін бағалауды жүйелі талдаудың теориялық және практикалық қағидаларын ашады [1].

А.О. Базарбаев пен Б.К. Көпешова әлеуметтік әлеуеттің аспектілерін зерттей оты-

рып, АӨК-тің өндірістік, нарықтық және әлеуметтік инфрақұрылымын жетілдіру мақсатында кәсіпорындар мен шаруашылықтарға инфрақұрылымдық қызмет көрсетудің тұтас жүйесін қалыптастыру, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілердің, сервистік қызметтер мен кәсіпорындар кооперациясын дамытуды ынталандыру қажеттігін атап өтті [2].

Д.А. Қалдияров, А.Д. Қалдияров, О.В. Лемещенко ауылдың тұрақты дамуының түрлі аспектілерін зерттеумен айналыса отырып, бүгінгі таңда адамдардың өмір сүру деңгейін арттыруға бағытталған ауылдық жерлердегі әлеуметтік-экономикалық

прогрестің басымдықтарына жеткіліксіз назар аударылуда екендігін атап өтті [3].

А.О. Мұхаммедов, Ж. Атаниязов пен А.Б. Тасмағанбетов республикадағы ауыл халқының жұмыспен қамтылуының қазіргі жай-күйі еңбек ету саласының қысқаруымен және экономиканың аграрлық секторында еңбек әлеуетінің едәуір бөлігі шоғырланатындығымен сипатталатындығын атап өтті [4].

А.Ж. Нүкешева, Ш.И. Қосымбаева мен С.Р. Әбдиева ауылдың әлеуметтік әлеуетінің аспектілерін дамыту туралы пайымдай отырып, мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру кезінде қолданылатын шаралар әлеуметтік инфрақұрылым объектілерін салуға, қайта жаңартуға, күрделі және ағымдағы жөндеуге, ТКШ жаңғыртуға және т.б. бағытталуы тиіс екендігін атап өтеді [5].

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Т.Г. Гурнович пен Е.А. Остапенко сәйкесіздіктің болуына және ауылдық аумақтардың әркелкі дамуына назар аудара отырып, дамудың әлеуметтік және экономикалық деңгейлерінде бар айырмашылықтардың шекараларын анықтау қажеттігі және теңдестірудің мүмкін болатын қағидалары туралы айтады. Сонымен қатар, авторлардың пікірінше, талдау жүргізіп, жалпы аумақтың экономикасына баға беру керек, сондай-ақ оның мамандануын сипаттайтын экономикалық қызмет түрлеріне назар аудару керек [6].

М.Е. Анохина когнитивті технологияларды пайдалана отырып, Ресей ауыл шаруашылығының экономикалық өсуін басқару стратегиясын әзірлеу механизмін ашумен айналыса отырып, статикалық және динамикалық талдау әр түрлі басқарушылық ықпалдары кезінде аграрлық сектор динамикасының болжамдарын жасауға мүмкіндік берген экономикалық өсу факторларының картасын ұсынады [7].

Е.В. Стомба, М.Т. Лукьянова, В.А. Ковшов Ресей Федерациясының субъектілері деңгейінде ауылдық аудан әкімшіліктерінің тұрақты дамуының стратегиялық жоспарларын әзірлеу кезінде форсайт-технологияларды пайдалану қажеттігін өзектендіреді. Авторлардың пікірінше, форсайт-технологиялар ауылдың әлеуметтік-экономикалық әлеуетін дамытудағы шешуші детерминанттардың бірі болып табылады [8].

Нәтижелер және оларды талқылау.

Әлеует терминінің сипаттамасына келтірілген пәнаралық тәсілдемелерді сомдай оты-

рып, біз «шағын қаланың әлеуеті» терминін нақтылауды ұсынамыз.

Негізінен, «әлеует» санаты философия, демография, әлеуметтану, медицина, экономика және т.б. сияқты білімнің түрлі салаларында пайдаланылады.

Біздің түсінігімізде ол сәйкес ресурстар мен жағдайларға сүйенетін әлеуеттер (табиғи-климаттық, демографиялық, әлеуметтік және т.б.) жиынтығымен қалыптасқан жүйені білдіреді. Бұл әлеуеттер тұрақты экзогендік және эндогендік әрекеттестікте болады, оның сипаты мен дәрежесі, бір жағынан, қоғамның жалпы даму деңгейімен, екінші жағынан, шағын қалада тұратын халықтың әлеуметтік-экономикалық жай-күйімен және тіршілік ету өрістерінің дамуымен айқындалады.

Н. Яковчик, Т. Иванова және Н. Жилинская Беларусьтегі ауылдың әлеуметтік әлеуетін дамытуды жетілдіруін қарастыра отырып, ауыл шаруашылығындағы кадрлық әлеуетті жаңғыртудың қазіргі әдіснамалық базасының жеткіліксіз тиімділігі мәселесін атап өтеді.

Осы мәселені шешу үшін «Аймақтың ауыл шаруашылығында кадрлық әлеуетті жаңғыртуды басқару жүйесін қалыптастыру және іске асыру» тұжырымдамалық үлгісін, тұжырымдамасын, механизмі мен мақсатты бағдарламасын әзірлеуді қамтитын осы процесті жүйелі басқару бойынша ұсынымдар тұжырымдалды [9].

О. Пашкевич, В. Левкина Беларусьтің ауылдық жерлеріндегі демографиялық процестерді зерттей отырып, қазіргі жағдайда күтілетін қолайсыз салдарды жеңілдететін және Беларусьтің ауылдық аумақтарындағы әлеуметтік әлеует пен демографиялық ахуалды жақсарту үшін алғышарттарды қалыптастыратын шараларды әзірлеу және іске асыру қажеттігі туындағанын мәлімдейді [10].

Бүгінде Қазақстан Республикасында 61 шағын қала бар. Олардың ішінде халық саны 50 мың адамнан аспайтын қалалар. 41 шағын қала тиісті ауылдық аудандардың әкімшілік орталығы болып табылады, бұл шағын қалалар санының 67,2%-н және ауылдық аудандар санының 27%-н құрайды.

Шағын қалалардың бір бөлігі облыстық маңызы бар қалалар болып табылады, кейбір бөлігі аудандардың бірігуі нәтижесінде аудан орталықтары мәртебесінен айырылды.

Солтүстік Қазақстан облысында 4 шағын қала бар – Булаево, Мамлютка, Серге-

1 кесте – 2013-2018 жж. Солтүстік Қазақстан облысы шағын қалаларының әлеуметтік әлеуетін сипаттайтын үлгіні (1) есептеу үшін қажетті деректер

Жыл	Жыл-дар	Тұрғын үй-жайлардың жалпы ауданы, мың м2	Мектепке дейінгі білім беру мекемелеріндегі балалар саны, адам	Білім алушылар саны, адам	Ақылы қызметтер көлемі, мың теңге	Жұмыссыздар саны, адам	Халықтың орташа жылдық саны, мың адам
		x1	x2	x3	x4	x5	y
1	2013	160	138	1 497,0	48,4	460	8,0
2	2014	159	142	1 442,8	43,2	462	8,0
3	2015	163	141	1 436,2	44,9	453	7,9
...	...	...	...	...	...	...	...
6	2018	152	524	1 414,0	71,8	437	7,4
Барлығы:		944	1 986	8 641,6	345,2	2 674	48,3
2013-2018 жж. Солтүстік Қазақстан облысының әлеуметтік-экономикалық дамуы туралы деректер базасы. Солтүстік Қазақстан облысы бойынша Статистика департаменті.							

1 кестенің деректерін қолданумен (2) сызықтық теңдеулер жүйесін математикалық өңдеуді жүзеге асырғаннан кейін a_0 , a_1 , a_2 , a_3 , a_4 және a_5 параметрлерінің келесі мәндеріне ие боламыз:

$$\begin{cases} a_0 = -39,47 \\ a_1 = 0,2006 \\ a_2 = 0,0008 \\ a_3 = 0,0201 \\ a_4 = 0,0198 \\ a_5 = -0,0302 \end{cases} \quad (5)$$

Көпше регрессия моделі (1) оған a_0 , a_1 , a_2 , a_3 , a_4 және a_5 мәндерін қойғаннан кейін келесі түрді қабылдайды:

$$\hat{y} = -39,47 + 0,2006 \cdot x_1 + 0,0008 \cdot x_2 + 0,0201 \cdot x_3 + 0,0198 \cdot x_4 - 0,0302 \cdot x_5 \quad (6)$$

x_i факторлық белгінің (белгілердің) 1%-ға өзгеруі кезінде (3 формула) $\hat{y}$ нәтижелік белгінің орташа өзгеруін көрсететін икемділік коэффициенттерін есептеу негізінде үлгінің экономикалық интерпретациясын орындаймыз.

Сөйтіп

$$\Theta_1 = 3,9206; \Theta_2 = 0,0329; \Theta_3 = 3,5962; \Theta_4 = 0,1415; \Theta_5 = -1,6719.$$

Тұжырымдар.

Тұтастай алғанда, алынған көп факторлы корреляциялы-регрессиялық үлгі оны пайдалану үшін қолайлы болып табылады (коэффициенттердің алдындағы белгілер әлеуметтік-экономикалық процестердің нақты дамуына сәйкес келеді).

Икемділік коэффициенттерін талдау негізінде біз былай деп есептейміз:

1. Тұрғын үй-жайлар жалпы алаңының бір пайыздық өсуі кезінде Солтүстік Қазақстан облысы шағын қалаларының әлеуметтік әлеуеті 3,9206%-ға ұлғаятын болады.

2. Мектепке дейінгі білім беру мекемелеріндегі балалар санының бір пайыздық өсуі кезінде әлеуметтік әлеует 0,0329%-ға ұлғаятын болады.

3. Білім алушылар санының бір пайыздық өсуі кезінде әлеуметтік әлеует 3,5962%-ға ұлғаятын болады.

4. Ақылы қызметтер көлемінің бір пайыздық өсуі кезінде әлеуметтік әлеует 0,1415%-ға ұлғаятын болады.

5. Жұмыссыздар жалпы санының бір пайыздық төмендеуі кезінде әлеуметтік әлеует 1,6719%-ға ұлғаятын болады.

Авторлар Солтүстік Қазақстан облысы шағын қалаларының әлеуметтік-экономикалық даму серпініне мониторинг жүргізу, анықталған резервтерге сәйкес шағын қаланың әлеуметтік әлеуетінің өсуіне бағытталған іс-шараларды әзірлеу және енгізу қажет деп санайды. Бұл Солтүстік Қазақстан облысының шағын қалаларында тұратын адамдардың өмір сүру сапасы мен деңгейінің өсуіне едәуір ықпал етеді.

Әдебиеттер тізімі

1 Ахметов, К.А. Системная оценка ресурсного потенциала сельского хозяйства на основе корреляционно-регрессионного анализа и моделирования производственными функциями / К.А. Ахметов, Г.Р. Мадиев., А.Б. Бекбосынова // Проблемы агрорынка. – 2019. – №3. – С. 58-67.

2 Базарбаев, А.О. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамыту мәселелері және оларды шешу жолдары / А.О. Базарбаев, Б.К. Купешова // Проблемы агрорынка. – 2019. – №3. – С. 42-48.

3 Калдияров, Д.А. Socio-economic aspects of rural development / Д.А. Калдияров, А.Д. Калдияров, О.В. Лемещенко // Проблемы агрорынка. – 2019. – №2. – С. 167-171.

4 Мухаммедов, А.О. Employment issues of the rural population of Kazakhstan and their solutions / А.О. Мухаммедов, Ж. Атаниязов, А.Б. Тасмаганбетов // Проблемы агрорынка. – 2019. – №1. – С. 150-156.

5 Нукешева, А.Ж. Social infrastructure of rural areas: status and problems / А.Ж. Нукешева, Ш.И. Косымбаева, С.Р. Абдиева // Проблемы агрорынка. – 2019. – №1. – С. 179-185.

6 Гурнович, Т.В. Особенности социально-экономического развития территорий южного макрорегиона в условиях пространственной конкуренции / Т.В. Гурнович, Е.А. Остапенко // Аграрный вестник Урала. – 2019. – №12(191). – С. 73-83.

7 Анохина, М. Е. Экономическая динамика сельского хозяйства: факторы, управление, стратегия / М.Е. Анохина // Аграрный вестник Урала. – 2019. – №11(190). – С. 71-79.

8 Стомба, Е. В. Форсайт как инструмент стратегического планирования и прогнозирования устойчивого развития сельских территорий / Е.В. Стомба, М.Т. Лукьянова, В.А. Ковшов // Аграрный вестник Урала. – 2019. – №11(190). – С. 92-100.

9 Яковчик, Н. Совершенствование системы управления воспроизводством кадрового потенциала в сельском хозяйстве / Н. Яковчик, Т. Иванова, Н. Жилинская // Аграрная экономика. – 2019. – №6(289). – С. 41-47.

10 Пашкевич, О. Демографические процессы в сельской местности Беларуси: новые тенденции, проблемы, последствия, оптимизация / О. Пашкевич, В. Левкина // Аграрная экономика. – 2018. – №8(279). – С. 19-30.

References

1 Ahmetov, K.A. System assessment of the resource potential of agriculture based on

correlation and regression analysis and modeling by production functions / K.A. Ahmetov, G.R. Madiev, A.B. Bekbosynova // Problems of AgriMarket. – 2019. – №3. – P. 58-67.

2 Bazarbaev, A.O. Problems of the Republic of Kazakhstan agro-industrial complex development and ways to solve them / A.O. Bazarbaev, B.K. Kupeshova // Problems of AgriMarket. – 2019. – №3. – P. 42-48.

3 Kaldiyarov, D.A. Socio-economic aspects of rural development / D.A. Kaldiyarov, A.D. Kaldiyarov, O.V. Lemetschenko // Problems of AgriMarket. – 2019. – №2. – P. 167-171.

4 Muhammedov, A.O. Employment issues of the rural population of Kazakhstan and their solutions / A.O. Muhammedov, Zh. Ataniyazov, A.B. Tasmaganbetov // Problems of AgriMarket. – 2019. – №1. – P. 150-156.

5 Nukesheva, A.Zh. Social infrastructure of rural areas: status and problems / A.Zh. Nukesheva, Sh.I. Kosymbaeva, S.R. Abdieva // Problems of AgriMarket. – 2019. – №1. – P. 179-185.

6 Gurnovich, T.V. Features of socio-economic development of the territories of the southern macroregion under conditions of spatial competition / T.V. Gurnovich, E.A. Ostapenko // Agrarian Bulletin of the Urals. – 2019. – №12(191). – P. 73-83.

7 Anohina, M.E. Economic dynamics of agriculture: factors, management, strategy / M.E. Anohina // Agrarian Bulletin of the Urals. – 2019. – №11(190). – P. 71-79.

8 Stovba, E.B. Foresight as a tool for strategic planning and forecasting of sustainable rural development / E.B. Stovba, M.T. Lukyanova, V.A. Kovshov // Agrarian Bulletin of the Urals. – 2019. – №11(190). – P. 92-100.

9 Yakovchik, N. Improving the management system of the human resources reproduction in agriculture / N. Yakovchik, T. Ivanova, N. Zhilinskaya // Agrarian economics. – 2019. – №6(289). – P. 41-47.

10 Pashkevich O., Levkina V. Demographic processes in rural areas in Belarus: new trends, problems, consequences, optimization // Agrarian economics. – 2018. – №8(279). – P. 19-30.

ҒТАХР 06.01.11
ӨОЖ 631:316.48

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫ ЖАЛАҒАШ АУДАНЫ МЫСАЛЫНДА
АУЫЛДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ СЕЛА НА ПРИМЕРЕ
ЖАЛАГАШСКОГО РАЙОНА КЫЗЫЛОРДИНСКОЙ ОБЛАСТИ КАЗАХСТАНА

SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE VILLAGE BASED ON THE EXAMPLE
OF ZHALAGASH DISTRICT OF KYZYLORDA REGION OF KAZAKHSTAN

А. МҰХАНОВА^{*1}

Ә.Ғ.К.

Ж.Б. СМАҒУЛОВА¹

экономика магистрі

Ж.Ш. АБДЫҚАЛИЕВА²

PhD докторанты

¹Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, Қызылорда, Қазақстан
²І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған, Қазақстан
aia_mukanova@mail.ru

А. МУХАНОВА¹

К.Ә.Н.

Ж.Б. СМАҒУЛОВА¹

магистр экономики

Ж.Ш. АБДЫҚАЛИЕВА²

докторант PhD

¹Қызылординский государственный университет им. КоркытАта,
Қызылорда, Казахстан

²Жетісуский государственный университет им. И.Жансүгулова,
Талдықорған, Казахстан

А. MUKHANOVA¹

C.E.Sc.

ZH.B. SMAGULOVA¹

Master of Economics

ZH.SH. ABDYKALIYEVA

PhD student

¹Korkyt Ata KyzylordaStateUniversity, Kyzylorda, Kazakhtan

²Zhetysu State University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstann

Аңдатпа. Еліміздің әлеуметтік-экономикалық саясатының басым бағыты ретінде ауылдық аумақтарды дамытуға ықпал ететін негізгі бағыттар мен факторлар қарастырылған. Авторлар аталған мәселелерді шешуде сараланған тәсілдің болмауы көбінесе өндірістік күштерді тиімсіз орналастыруға, әлеуметтік-тұрмыстық инфрақұрылымның дамымауына әкеп соқтыратынын атап өтті. Ауылдық жер зерттеу объектісі ретінде экономикалық, әлеуметтік, мәдени, демографиялық, экологиялық және басқа да индикаторларды қамтитын аумақтық аспект пен қоғамдық қатынастардың жиынтығын ескеретін кешенді бағалауды талап етеді. Ауыл тұрғындарының өсуін тежейтін мәселелер көрсетілген. Маркетингтік зерттеулер негізінде Қызылорда облысы Жалағаш ауданының ауылдық жерлерінде экономикалық және әлеуметтік өзгерістер талданған. Тұрғындар арасында сауалнама жүргізу ішкі және сыртқы факторларды, сондай-ақ Аққұм ауылының өндірістік және инженерлік инфрақұрылымының жай – күйін бағалайтын жалпы әдістердің бірі - SWOT-талдау жүргізуге мүмкіндік берді. Ауылдық агломерациялардағы өмір сүру деңгейі мен сапасы – республиканың тұрақты экономикасының, оның қоғамдық және рухани өмірінің

белсенділігін арттырудың маңызды көрсеткіштері. Ауылдық аудандардың өндірістік, демографиялық, еңбек, кеңістіктік-коммуникациялық әлеуетін пайдалану өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиялық мүдделеріне жауап береді. Авторлар осыған байланысты әлеуметтік және инженерлік объектілердің қызметін реттеу тетіктерін өзірлеу, олардың сапалы өзгерістерін жеделдету, әлеуметтік қызметтердің қол жетімділік деңгейін арттыру қажеттігі туындайды деп санайды. Ауыл шаруашылығы шикізатын өндіру көлемін ұлғайту, кәсіпкерлік қызметті кеңейту, әлеуметтік инфрақұрылымды жетілдіру, басқару нысандары, білікті мамандардан ауылдың кадрлық әлеуетін құру, ауыл тұрғындарының өмір сүру сапасын арттыру бағыттары ұсынылған. Ауыл аумақтарындағы экономикалық және әлеуметтік жағдайдың жақсаруына ықпал ететін Қызылорда облысы ауылдарының проблемаларын шешу жолдары белгіленген.

Аннотация. Рассмотрены основные направления и факторы, способствующие развитию сельских территорий как приоритетному направлению социально-экономической политики страны. Авторы отмечают, что отсутствие дифференцированного подхода к решению данных вопросов приводит зачастую к нерациональному размещению производительных сил, неразвитости социально-бытовой инфраструктуры. Сельская местность как объект изучения требует комплексной оценки, учитывающей одновременно территориальный аспект и совокупность общественных отношений, включающих экономические, социальные, культурные, демографические, экологические и другие индикаторы. Показаны проблемы, сдерживающие рост сельского населения. На основе маркетинговых исследований анализируются экономические и социальные преобразования в сельской местности Жалагашского района Кызылординской области. Опрос жителей позволил провести SWOT-анализ – одного из распространенных методов, оценивающих в комплексе внутренние и внешние факторы, а также состояние производственной и инженерной инфраструктуры села Аккумуля. Уровень и качество жизни в сельских агломерациях – важные показатели стабильной экономики республики, активизации ее общественной и духовной жизни. Использование производственного, демографического, трудового, пространственно-коммуникационного потенциала сельских районов отвечает стратегическим интересам социально-экономического развития регионов. Авторы считают, что в связи с этим, возникает необходимость разработки механизмов регулирования деятельности социальных и инженерных объектов, ускорения их качественных изменений, повышения уровня доступности социальных услуг. Представлены направления увеличения объемов производства сельскохозяйственного сырья, расширения предпринимательской деятельности, совершенствования социальной инфраструктуры, форм управления, создания кадрового потенциала села из квалифицированных специалистов, роста качества жизни сельских жителей. Обозначены пути решения проблем сел Кызылординской области, способствующие улучшению в перспективе экономической и социальной ситуации в сельских территориях.

Abstract. The main directions and factors contributing to the development of rural areas as a priority area of socio-economic policy of the country are considered. The authors note that the lack of a differentiated approach to solving these issues often leads to the irrational distribution of productive forces and the underdevelopment of social infrastructure. The countryside as an object of study requires a comprehensive assessment, taking into account both the territorial aspect and the totality of social relations, including economic, social, cultural, demographic, environmental and other indicators. The problems restraining the growth of the rural population are shown. Based on marketing research, economic and social transformations in the rural areas of Zhala-gash district of Kyzylorda region are analyzed. A survey of residents made it possible to conduct a SWOT analysis, one of the most common methods that assess the complex internal and external factors, as well as the state of the production and engineering infrastructure of the village Ak-kum. The level and quality of life in rural agglomerations are important indicators of a stable economy of the republic, the revitalization of its social and spiritual life. The use of production, demographic, labor, spatial and communication potential of rural areas meets the strategic inter-ests of the socio-economic development of the regions. The authors believe that in connection with this, there is needed to develop mechanisms for regulating the activities of social and engi-neering facilities, accelerate their qualitative changes, and increase the level of accessibility of social services. The directions of increasing the volume of agricultural raw materials production, expanding entrepreneurial activity, improving social infrastructure, forms of management, devel-op the human resources of villages from qualified specialists, and increasing the quality of life of rural residents are presented. The ways of solving the problems of villages of Kyzylorda region, contributing to the improvement of the economic and social situation in rural areas in the future, are outlined.

Түйінді сөздер: әлеуметтік-экономикалық даму, ауылдық жер, SWOT-талдау, ауыл халқы, тұрмыс деңгейі, шағын, орта бизнес, әлеуметтік инфрақұрылым.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, сельская местность, SWOT-анализ, сельское население, уровень жизни, малый, средний бизнес, социальная инфраструктура.

Key words: socio-economic development, rural area, SWOT analysis, rural population, standard of living, small, medium business, social infrastructure.

Кіріспе. Ауылдық аумақтарды тұрақты дамыту деп әлеуметтік, моральдық-адамгершілік, экономикалық және экологиялық дағдарыстарды болдырмауға мүмкіндік бере отырып, халықтың қолайлы өмір сүру деңгейін қамтамасыз ететін аумақтың әлеуметтік-экономикалық кешенінің тиімді жұмыс істеуін түсіну керек [1]. Ауыл аумақтарын дамытудың мемлекеттік саясатының тұжырымдамалық негізі оның ауыл экономикасын дамыту перспективаларымен байланысты.

Ауыл тұрғындарына мәдени және тұрмыстық қызмет көрсететін, жеке адамдардың жан-жақты дамуына жағдай туғызатын, соның арқасында еңбек өнімділігін арттырып, қоғамдық өндірістің тиімділігін жоғарылататын өзекті проблемалар болып саналатын әлеуметтік саланы дамыту басты назардағы мәселелер. Ауылды дамыту және ауыл тұрғындарының жағдайын жақсарту мәселелерін шешуде ауыл тұрғындарын жұмыспен қамту, кәсіби дайындық деңгейін көтеру, экономикалық белсенділігін көтеру механизмін жетілдіру және ауыл тұрғындарының әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымын дамыту басты мәселелердің бірі [2].

Әлеуметтік саланы қалпына келтіру және дамыту жұмыстарының негізгі факторы оның әлеуметтік-экономикалық құрылымын жетілдіру болып табылады. Бұл жұмыстың негізгі міндеті – ауыл халқының мұқтажын қанағаттандыра алатын өндіріс саласындағы меншіктік қатынастардың өзгерісін ескере алатын жаңа әлеуметтік-тұрмыстық қызмет көрсетудің ұйымдық-құқықтық формаларын, сонымен қатар әр түрлі меншік формалары бойынша әлеуметтік саланың қуаттылық құрылымдарын қалыптастыру болып табылады. Ауылдың тұрмыс деңгейін көтеру, тұрғындардың әлауқаты мен өмір сүру жағдайын ұдайы жақсарту түсу мемлекетіміздің әлеуметтік экономикалық саясатының басым бағыты.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеудің теориялық, методологиялық және ақпараттық базасын отандық және шетелдік ғалымдардың ауылдағы әлеуметтік және экономикалық қатынастарды дамытудың түрлі аспектілеріне, тиімділікті

анықтауға, сондай-ақ олардың өзара іс-қимыл механизмдерін құрудың ұйымдық-экономикалық аспектілеріне арналған жұмыстары құрады. Авторлармен Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері, Ауыл шаруашылығы министрлігі мен Қызылорда облысының материалдары, ҚР және Қызылорда облысының ауылдық аумақтарын тұрақты дамыту Бағдарламалары және т.б. зерттелді.

Зерттеу материалы әлеуметтік және экономикалық қатынастардың негізгі нысандарын көрсете отырып, ауылдық аумақтардың әлеуметтік экономикалық дамуының қазіргі жағдайын, өзекті мәселелерін және негізгі үрдістерін анықтауға негізделген. Ауылдағы әлеуметтік және экономикалық қатынастардың тиімді нысандары механизмдерінің анықтамасы мен құрылымын анықтауға мүмкіндік беретін әлеуметтік және экономикалық қатынастарды қалыптастырудың теориялық ережелері жинақталып, жүйелендірілді.

Зерттеу келесі ғылыми әдістердің қолданылуына негізделеді: талдау, сауалнама, экономикалық бағалау. Мақала жазу барысында әр түрлі әдебиет көздері қолданылды: ғылыми әдебиет, статистикалық мәліметтер және т.б.

Нәтижелер және оларды талқылау. Бүгінгі таңда ауылды жандандыру ауылдағы саяси, әлеуметтік әрі экономикалық байланыстарды қалпына келтірудің біртұтас құрамдас бөлігі ретінде қарастыруымыз керек. Ауылдық аумақтарды дамыту азық-түлік қауіпсіздігін, агроөнеркәсіптік кешен өнімі нарықтарының тұрақтылығын қамтамасыз ететін, кәсіпкерліктің тиімді жүйесін құруға, отандық өнімнің бәсекелестік артықшылығын қолдауға, ауыл халқының тұрмыс деңгейін көтеруге, ауылдық аумақтардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымын дамытуға бағытталады.

Қазіргі кезде еліміздің азық-түлікпен қауіпсіздігін сақтау және оны нығайтумен қатар, ауылдық аумақтарды әлеуметтік-экономикалық даму механизмін жетілдіру, дәлірек айтқанда, елді мекендер тұрғындары-

ның табыс деңгейін көтеру, экономикалық қызмет салаларын кеңейту, ауыл халқының кәсіпкерлік белсендігін арттыру өзекті экономикалық мәселелердің біріне айналып отыр. Еліміздегі 7,5 млн. ауыл тұрғынының әл-ауқатын жақсарту мақсатында перспективалы ауылдарды іріктеп, сол ауылдарда әлеуметтік саланы дамытуды, тұрғын үйлер мен жолдар салып, коммуникациялар жүргізуді қарастыратын «Ауыл – Ел бесігі» жобасын жүзеге асыру қолға алынды.

Жобаның басты мақсаты – ауыл тұрғындарының өмір сүру сапасы мен әл-ауқатын жақсарту, ауылдарды тұрақты дамыту. Жоба шеңберінде ауылдық елді мекендерде әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымдарды дамыту, ауыл халқының әлеуметтік игіліктер мен мемлекеттік қызметтерге қолжетімділігін қамтамасыз ету және жалпы жайлы өмір сүру ортасын қалыптастыру бойынша бірқатар міндеттерді шешу көзделген.

Сондай-ақ, «Ауыл – Ел бесігі» жобасы бойынша жұмыс орнын құру, мектеп пен аурухана, жол салу, ауылдық елді мекендерді газбен, сумен қамту, жоба аясында ауыл шаруашылығы саласында орта және шағын бизнесті дамыту шаралары қарастырылады [3]. «Ауыл – Ел бесігі» жобасы аясында бірінші кезекте іріктелген ауылдық елді мекендердің мамандандырылуы және олардың қолда бар ресурстары: егістіктерінің, жайылымдарының, инфрақұрылымдарының болуы есепке алынады.

Ол үшін Қазақстан Республикасының Агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының және оны іске асыру үшін әзірленген ұзақ мерзімді салалық бағдарламалардың жүзеге асырылуы жалғастырылады.

Ауылдық және аудандық деңгейінде экономиканы тұрақтандыру және дамыту мәселелерінің теориялық негізін және даму үлгісін құрмай аймақтық деңгейлерде экономикалық дамуды қалыптастыру мүмкін емес [4]. Осы айтылғандарға орай, Қызылорда облысы Жалағаш ауданына қарасты Аққұм ауылының әлеуметтік-экономикалық даму жағдайына талдау жасадық.

2018 жылы ауыл тұрғындарының саны 2 125 адамды құрады, оның ішінде ерлер – 1 065, әйелдер – 1 060 адам. Зейнеткерлер – 207 адам, мектеп жасындағы оқушылар саны – 406 бала. Бір жасқа дейінгі балалар саны – 37,5 жасқа дейінгісі – 203. Ауылда 14 жасқа дейінгі мүгедек балалар – 15. Соңғы жылы ауыл халқының саны 2014

жылмен салыстырғанда 40 адамға артып, 0,2%-ға көбейгені байқалады.

Аққұм ауылы бойынша әлеуметтік даму көрсеткіштері: ауылдық округ бойынша «БАТЫР АНАЛАР» саны - 45, «КҮМІС АЛҚА» иегерлері – 39. Қазіргі таңда 4 және одан да көп балалары бар, көп балалы 1960 жылдан кейін туылған әйелдер саны 87, оның ішінде балалары 18-ге дейінгілер саны – 24.

Жастар саясаты бойынша. Ауылда 29 жасқа дейінгі тұрғындардың жалпы саны – 304. 25 адам өзін-өзі жұмыспен қамтылғандар қатарында, 21 адам жоғары немесе арнаулы білімі жоқ. 89 адам ауылдық округте және әр түрлі вахталық қызметтер бойынша еңбек етуде. Сонымен қатар, ауылдың 29 жасқа дейінгі 32 тұрғыны Астана, Алматы, Ақтөбе және Қызылорда қаласында әр түрлі салада еңбек етеді.

Қазақстан Республикасы қарулы күштері қатарында 11 тұрғын әскери борышын атқаруда. Жоғары және орта кәсіби білім беру орындарында 126 жас білім алуда. Ауыл жастарының арасында маскүнемдік, нашақорлық бойынша тіркелген азаматтар және діни экстремистік ағымдағы топтарға қатысушылар жоқ, дегенмен, түрлі тәртіп бұзушылық бойынша 2 тұрғын соттың шешімімен жауапқа тартылған.

Аймақтық экономиканың негізгі және дәстүрлі әдістерінің бірі аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуын талдау болып табылады [5]. Ауыл тұрғындарына мәдени және тұрмыстық қызмет көрсететін, жеке адамдардың жан-жақты дамуына жағдай туғызатын, соның арқасында еңбек өнімділігін арттырып, қоғамдық өндірістің тиімділігін жоғарылататын өзекті проблемалардың бірі болып саналатын әлеуметтік саланы дамыту басты назардағы мәселелердің бірі болып отыр.

Ауылдың әлеуметтік-экономикалық дамуының ұзақ мерзімге арналған стратегиясы табиғи, әлеуметтік-экономикалық және тағы басқа аумақтық факторларды толықтай ескеріп, оларды мемлекеттік саясаттың барлық бағыттарын нақтылағанда ғана ғылыми тұрғыдан негізделген және жүзеге асу мүмкіндігі жоғары болады. Ауыл халқының әл-ауқатының даму динамикасы 1-ші кестеде көрсетілген [6].

Аққұм ауылдық округінде жұмысқа қабілетті халық саны 2018 жылы 1 005 адамды құрады. Қазіргі таңда жұмыс жасап жатқандар саны 1 041 адам, оның ішінде бюджеттік мекемелерде 212 адам жұмыс атқарады, шаруа қожалықтарында 614 адам қызмет етсе, 215 адам өзін-өзі жұмыспен қамтылғандар қатарында. Жұмыс

Социальные проблемы села

жасап жатқандар санының көбеюі жеке кәсіпкерлік секторы және отбасылық бизнеспен айналысуына байланысты болып отыр. Сонымен қатар, ауыл әкімдігінің мә-1 кесте – Еңбек нарығы деңгейіне талдау

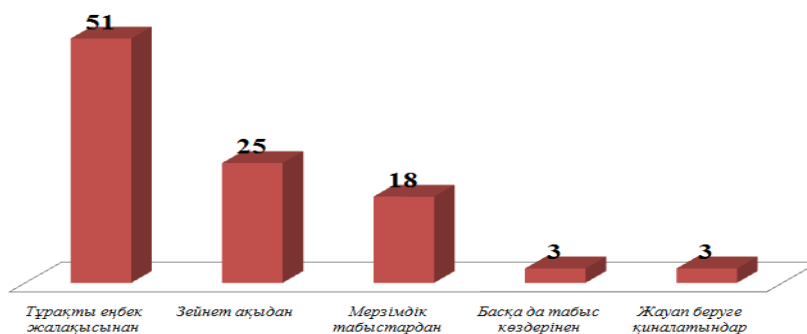
ліметі бойынша ауылдағы жұмыссыздар саны – 25 адам, жұмыспен қамту орталығына тіркелген жұмыссыздар саны – 7 адам.

Керсеткіштер	2014ж.	2015 ж.	2016ж.	2017ж.	2018ж.
Жұмысқа қабілетті халық саны, адам	1020	1029	1041	1005	1005
оның ішінде: ерлер	505	512	519	504	507
әйелдер	515	517	522	501	498
Жұмыссыздар саны, адам	32	25	30	29	25
Оның ішінде арнайы тіркелгендері	30	4	5	7	8
Жұмыспен қамтылғандар саны, адам	990	995	1011	1025	1041
Оның ішінде: бюджеттік мекемелерде	197	200	201	207	212
шаруа қожалықтарында	476	469	486	486	491
серіктестерде	125	125	120	123	123
жеке кәсіпкерлікте	19	33	43	48	52
өзін-өзі жұмыспен қамтығандар	173	168	161	161	163
Ескертпе – Аққұм ауылдық округінің мәліметтері негізінде					

Аққұм ауылының әлеуметтік-экономикалық жағдайына баға беру мақсатында «Еңбек нарығындағы жағдай мен жұмыссыздыққа, бизнестің ықпалын анықтау» бойынша сауалнама жұмыстары жүргізілді. Сауалнамаға ауылдық округ бойынша барлығы 347 отбасы қамтылды, оған қатысқан тұрғындардың 42%-ы 46-63 жастағы адамдар, оның ішінде ерлер – 47%, әйелдер – 53%. Сауалнамаға қатысқан отбасыларында жанұя мүшелерінің саны бойынша 40%-ға жуығында 5-тен жоғары, ал 5 мүшесі бар

отбасылар – 20%, 2 мүшесі барлар 9%-ын құрайды. Сауалнамаға қатысқан респонденттердің 26%-ы жоғары, 52%-ы арнайы орта және 22%-ы орта білімді.

Сауалнама бойынша «Отбасы табысы қандай табыс көздерінен құралады?» - деген сұраққа жауаптар төмендегідей болды: 51%-ы тұрақты еңбек жалақысынан, 25%-ы зейнетақыдан, 18%-ы мерзімдік және маусымдық табыстардан, 3%-ы басқа да табыс көздерінен, 3%-ы жауап беруге қиналатындығын көрсеткен (1 сурет).

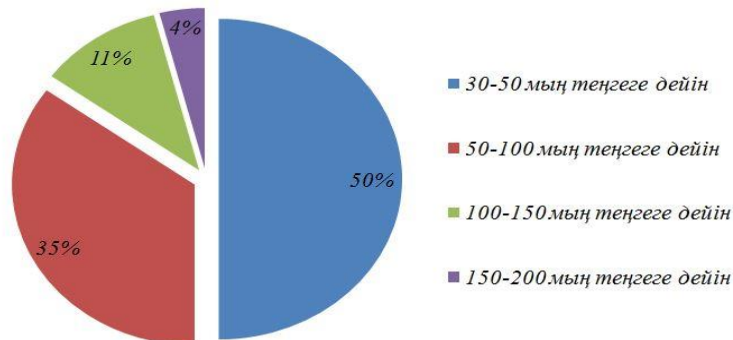

1 сурет – Отбасы табысының қалыптасу көздерінің деңгейі

«Отбасының 1 айлық табысының мөлшері қандай көлемде?» - деген сұраққа респонденттердің 50%-ы 30-50 мың теңге, 35%-ы 50-100 мың теңге, 11%-ы 100-150 мың теңге, 4%-ы 150-200 мың теңгеден

жоғары деп жауап берді (2 сурет). Демек, ауыл халқы отбасыларының 50%-ы 30-50 мың теңге аралығындағы табысқа күн көретіні анықталды.

Социальные проблемы села

2 сурет – Отбасының 1 айлық табысының мөлшері

«Сіз өз отбасыңыздың материалдық әл-ауқат деңгейін қалай бағалар едіңіз?»- деген сұраққа респонденттердің 7%-ы «Біз материалдық қиыншылық көрмейміз және қажет жағдайда несие арқылы автомобиль немесе пәтер сатып ала аламыз», 16%-ы «Кірісіміз автомобиль немесе пәтер сияқты аса қымбат дүниелерден басқаның бәріне жетеді», 37%-ы «Табысымыз азық-түлік пен киімге ғана жетеді, бірақ ұзақ мерзім пайдалану тауарларын сатып алу қиын», 28%-

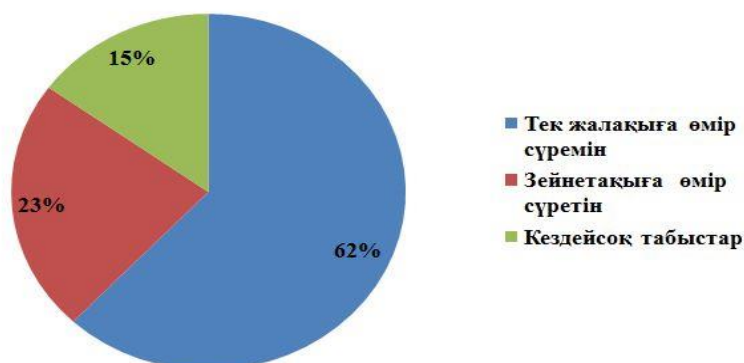
ы «Табысымыз азық-түлікке ғана жетеді, бірақ киім сатып алу қиындық тудырады», 5%-ы «Табыс азық-түлікке де жетпейді», ал 5%-ы жауап беруден бас тартқан. Сауалнамаға қатысушылардың жауаптарын талдау барысында, ауыл отбасыларының 37%-ының отбасылық табысы азық-түлік пен киімге ғана жететіні, алайда ұзақ мерзім пайдалану тауарларын сатып алуы мүмкіндігі шектеулі екендігі анықталды (3 сурет).

3 сурет – Отбасының материалдық әл-ауқат деңгейі

«Сіздің отбасыңыз қандай қаражат көздерін пайдаланып өмір сүреді?» - деген сұраққа жауап берген қатысушылардың 62%-ы

тек жалақыға, 23%-ы зейнетақыға, ал 15%-ы кездейсоқ табыстарға өмір сүретіндігі анықталды (4 сурет).

4 сурет – Отбасының негізгі қаражат көзі

«Сіз қазір қандай қызмет түрімен айналысасыз?»-деген сұраққа респонденттердің 21%-ы бюджеттік ұйымда, 21%-ы зейнеткер, 46%-ы жекеше салада жұмыс істейтіндігін (жалдамалы жұмысшы), сондай-ақ, 6%-ы үй шаруасындағы әйелдер, 6%-ы уақытша жұмыссыздар екендігін атап көрсетті.

«Жұмыссыздықтың негізгі себептері қандай?» - деген сұраққа қатысушылардың 41%-ы жұмыс орындарының жоқтығын, 23%-ы лайықты жұмыстың болмауымен сипаттаса, 20%-ы жалақы мөлшерінің төмендігін көрсеткен. Ауыл тұрғындарының 72%-ы осы ауылда 25 жылдан астам уақыт тұрады, яғни олар ауыл халқының тұрмыс жағдайын, округтің жер-су қорларын пайдалану тиімділігін және экономикалық даму мүмкіншіліктерін біледі.

«Сіздің ойыңызша, ауыл халқының өмірін жақсарту үшін не істеу қажет?» - деген сауалға респонденттердің 42%-ы жаңа жұмыс орындарын ашу, шағын және орта бизнесті дамыту қажет деп санаса, 58%-ы медициналық қызмет көрсетуді жақсарту керектігін алға тартады.

Ауылдағы әлеуметтік-инфрақұрылымдардың жағдайы бойынша «Сіз ауылдағы білім беру сапасына қаншалықты қанағаттанасыз?» - деген сауалға мектепке дейінгі білім мен тәрбие (балабақша), орта білім беретін (мектеп) қызметтеріне 70% тұрғындар толық қанағаттанамыз деген жауап берді, қалған 6%-ы жауап беруге қиналатындығын, 24%-ы қанағаттанбайтындығын білдірді.

Денсаулық сақтау саласын келесі критерийлер бойынша қалай бағалайсыз? - деген сауалға «Науқастарды қабылдау жүйесі (кезек, онлайн жазылу)» 34%-ы қанағаттанамын деген жауап берсе, 13%-ы қанағаттанбайтындығын алға тартады, 11%-ы жауап беруге қиналатындығын, 42% бұл сауал бойынша өз пікірлерінің жоқ екендігін білдірді. Дәрі-дәрмектің қолжетімділігі 20%-ы қанағаттанамын деген жауап берсе, 38%-ы қанағаттанбайтындығын көрсетеді. 12%-ы жауап беруге қиналатындығын, 30%-ы өз пікірлерінің жоқ екендігін көрсетеді.

Ауылдағы ауыз судың сапасына қатысушылардың 45%-ы толық қанағаттанатындығын білдірген, алайда ауылдағы су скважинасының түске дейін 2 сағат және түстен кейін 2 сағат қана жұмыс істейтіндігін айта келіп, ауыз су беру мерзімін 7-8 сағатқа ұзартуды сұрайды.

Көлік қатынасы бойынша ауылдан екі мезгіл «Аққұм-Жалағаш» және «Аққұм-Қызылорда» бағыттары бойынша көрсе-

тілген жолаушылар тасымалдау қызметіне толық қанағаттанамыз деп жауап берген.

Ауылдағы жасөспірімдердің бос уақытын тиімді ұйымдастыру үшін не жетіспейді?-деген сауалға тұрғындардың 45%-ы балаларға арналған ақысыз үйірмелер мен секциялар санын көбейту қажет деп жауап берсе, 36%-ы спорттық кешен, спорттық алаңдар, балалардың ойын алаңы керектігін алға тартады, ал қалған респонденттер бұл сауалға бей-жай екендігін білдірді.

Ауылдық жерлерде кәсіпкерлікті және агробизнесті дамыту ауыл инфрақұрылымына байланысты [7,8,9], ондағы өндірістік, инженерлік және әлеуметтік инфрақұрылымдар ауылдың географиялық орналасуына тікелей байланысты және оның маңызды элементінің бірі.

Ауылдың инженерлік инфрақұрылымының құрылымында халықты ауыз сумен қамтамыз ету өте маңызды. Жалпы сумен жабдықтау ауылдық мекендерде топтық су құбырларымен және жергілікті ауылыштық желілермен қамтамасыз етіледі. Аққұм ауылында арнайы екі су құбырлары бар. Осы құбырлар арқылы жергілікті халық пен ауыл шаруашылық өндірісіндегі құрылымдар мен бизнес құрылымдар су пайдаланады. Ауылды сумен қамтамасыз ету жағдайы және осы саланың проблемалары облыс елді мекендері жағдайына ұқсас. Аққұм ауылында ауыз су жергілікті ұңғымалардан беріледі. Ауыз су проблемасы сумен жабдықтау жүйесінің бұзылуынан және жер үсті және жер асты суларының ластануының жоғарылауынан туындайды.

Ауыл шаруашылық өндірісінде әр түрлі агроқұрылымдарды қажетті сумен қамтамасыз ету Сырдария өзенінің суы Шіркейлі каналы арқылы ауыларалық магистралды және ішкі шаруашылық арналары мен дренаж желілері арқылы беріледі. Күзгі-қысқы уақытында осы каналдар қамыстан тазартылады, су құрылыстары ағымдағы жөндеуден өткізіледі. Кейбір жылдары Сырдария өзенінің су көлемінің азаюына байланысты шаруашылықтар күріш және басқа ауыл шаруашылық дақылдарын өсіру кезінде судан тапшылық көреді. Сондықтан өсімдік шаруашылығы саласын дамыту жүйелі және бағытты түрде жүргізілу керек.

Сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету саласындағы проблемалармен қатар, ауылдық округтер мен елді мекендердің экономикасын көтеру үшін автокөлік қатынасы жолдары мен жол бойындағы инфрақұрылымның маңызы өте зор. Автокөлік жол байланысы негізінде келесі түрлеріне бөлінеді: респуб-

ликалық, жергілікті (облыстық) және ауылаларалық пен ішкі ауылдық жолдары.

Аққұм ауылы "Батыс Қытай – Батыс Еуропа" автокөлік жолының бойында орналасқандықтан, басқа ауылдық елді мекендермен тікелей байланыста, сондай-ақ Жалағаш ауданы орталығымен және Қызылорда облысы орталығымен автокөлік жолымен байланысуда. Аққұм ауылындағы ішкі жолдар толық асфальтталмаған, ол тұрғындарға қолайсыз жағдайлар тудырып отыр, сондықтан, ауылда көшелерді асфальттауға көңіл бөлу керек.

Газдандыру ауылдың инженерлік инфрақұрылымының негізгі элементі ретінде қарастырылады. Бүгінгі күні ауыл тұрғындарының үйлері пешпен жылытылады, қысқы кезеңде табыстарының аздығына сәйкес көмір мен отын сатып алуға мүмкіншіліктері болмайды. Жүргізілген сауалнама нәтижесі көрсеткендей, тұрғындар үйлерін үнемі жылы жағдайда ұстай алмайтындығын айтады, бұл ауыл халқының, әсіресе балалар мен жасөспірімдердің денсаулығына әсер етеді. Сондықтан ауыл үйлерін газдандыру жолдарын жеделдетіп қарастыру ұсынылып отыр, бұл ауылдың инженерлік инфрақұрылымы мәселелерін шешудің маңыздылығын анықтайды.

Электр энергиясымен және байланыс пен қамтамасыз ету ауылдың инженерлік инфрақұрылымының маңызды құрамдас бөлігі. Ауыл толық электрқуатымен қамтамасыз етілген, пошталық және телекоммуникациялар байланысы бар.

Ауылдың әлеуметтік инфрақұрылымының құрамдас бөлігі денсаулық сақтау болып табылады. Ауыл халқының денсаулық жағдайы мен медициналық қызмет көрсету

деңгейі айтарлықтай артта қалып отыр. Медициналық көмек көрсетудің көлемі мен САпасы халықтың өсіп келе жатқан қажеттіліктерін әрдайым қанағаттандырмайды. Халық денсаулығының нашарлауы қолайсыз экологиялық жағдаймен, таза ауыз сумен жабдықтаудың жеткіліксіздігімен күрделене түседі. Ауылдық учаскелік аурухананың материалдық-техникалық базасы белгілі бір деңгейде ауыл тұрғындарының талаптарына қажеттіліктеріне жауап береді.

Білім беру ауылдың әлеуметтік инфрақұрылымының құрамдас бөлігі болып табылады және еліміздің әлеуметтік саясаты бойынша жүргізілуде. Ауылда жалпы білім беретін мектеп пен балабақша қызмет көрсетеді. Әлеуметтік инфрақұрылымның келесі құрамдас элементтері мәдениет, спорт, қоғамдық қауіпсіздік және халыққа құқықтық қызмет көрсету болып табылады.

Ауылдың экология жағдайы айтарлық өзгертуді қажет етеді, ауыл ішін көгалдандыру керек, ол үшін аяқ су жолдары реттелуі тиіс. Егістік және жайылымдық жерлерден ұшқан тұз адамға да жан-жануарға да зиян.

Ауылдық округті дамыту үшін, оның экономикалық потенциалы аса маңызды, оған мыналарды жатқызуға болады: егістік жерлердің топырағының құнарлылығы, ауыл шаруашылық өнімдерін өткізу нарықтарынан орналасу қашықтығы, ауыл халқының кәсіпкерлік белсенділігі, ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеуді дамыту, ауыл шаруашылығы техникасымен қамтамасыз ету, ирригациялық жүйелерді, егістіктерді, жайылымдарды тиімді пайдалану.

Жүргізілген сауалнама нәтижелері бойынша ауылдың әлеуметтік-экономикалық жағдайына SWOT талдау жасалды (2 кесте).

2 кесте – Аққұм ауылының әлеуметтік-экономикалық жағдайына SWOT талдау

Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
Білім беру саласы	
Мектепке дейінгі балалар толықтай балабақшамен қамтамасыз етілген. Балабақша құны да төменгі деңгейде (құны 3500 тенге). Мектепте тегін би, ән үйірмелері жұмыс атқарады.	Ауылдың шет жақтарында орналасқан үйлердің балаларын балабақшаға апару қиындығы. Мектептегі үйірмелерде жетекші мамандардың жетіспеушілігі. Ағылшын тілін үйрету курстары жетіспейді. Мектепте шахмат, тоғыз құмалақ, робототехника және басқа да үйірме жұмыстары ұйымдастырылмаған. Стадион немесе ойын алаңдарының болмауы.
Денсаулық сақтау	
10 орынға арналған учаскелік аурухана жұмыс атқарады. Амбулаториялық орталық жұмыс жасайды	Ауруханада бөлмелерге су кіргізілмеген. Кәріз жүйелері іске қосылмаған. Дәретхана сыртта орналасқан.
Жастар саясаты	
Жастар практикасы бойынша жұмыспен қамтылуда	Жастар жұмыссыздығы кездеседі. Еңбек миграциясы да орын алған. Жастарда кәсіп-керлік білімнің жеткіліксіздігі байқалады

Социальные проблемы села

Инженерлік инфрақұрылымдар	
100% электр жарығымен қамтамасыз етілген. Батыс Қытай-Батыс Европа дәлізінің бойына орналасқан. Халықаралық транспорт жол қатынасы. Ауыл тұрғындарының 30%-ы жер телімдерін жалға беруі. Ауыл шаруашылық дақылдарының әр түрлі өнімдерін өндіруге мол мүмкіншілігі	Электр желілері 70%-ы тозығы жеткен. Көшелерді асфальттау өте қажет. Көшелерді жарықпен қамтамасыз ету. Аяқ суды кейбір үйлерге дейін жеткізу. Қоғамдық тәртіп немесе мал ұрлау фактілерінің орын алуы.
Мүмкіндіктер	Қауіп қатар
Ауылдың шет жерлерінде орналасқан үйлердің балаларын тасымалдау жұмыстарын ұйымдастыру	Жастар арасында басқа қалаға барып жұмыс істеу көбейіп келеді
Ауыл тұрғындарын салауатты өмір салтын қалыптастыруға жағдай жасау	
Инженерлік желілер жұмысын жақсарту	Инженерлік желілердің тозығы жетуіне байланысты апаттық жағдайлардың орын алуы

Тұжырымдар.

Сонымен қорыта келе, ауылдың әлеуметтік-экономикалық дамуын жетілдірудің негізгі бағыттары ретінде:

1. Ауылдың әлеуметтік проблемаларын шешу және ауыл халқының тұрмыс деңгейін көтеру.
2. Ауыл шаруашылығы шикізатын өндіру.
3. Шағын және орта бизнес аясын бағынша кеңейту.
4. Әлеуметтік инфрақұрылымдарды дамыту.
5. Ауылдық кадр потенциалын жақсарту, басқаруды жетілдіру мәселелерін қарастырады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Мингалиева, Ж.А. Формирование методологии исследования устойчивого развития территорий / Ж.А. Мингалиева // Вестник Московского университета. Серия «Экономика». - 2017.-№3.- С. 10-12.
- 2 Фирсов, А.И. Совершенствование социальных и экономических отношений на селе / А.И. Фирсов, М.С. Юркова, А.А. Голубева // Научное обозрение: теория и практика.- 2018.-№1.- С. 118-128.
- 3 «Ауыл – Ел бесігі» жобасы: ауыл тұрғындарының өмір сүру сапасы мен әлауқатын жақсарту қалай жүзеге асырылады (2019) [Электрондық ресурс] URL: <http://www.primeminister.kz/kz/news/reviews/auyl-el-besg-jobasy-auyl-tryndaryny-mr-sru-sapasy-men-l-auatyn-jasartu-alai-jzege-asyrylady> (қаралған күні: 03.02.2020).
- 4 Трофимова, В.И. Актуальные проблемы развития сельских территорий на региональном уровне / В.И. Трофимова // Островские чтения. - 2017.-№1.- С. 551-556.
- 5 Фирсов, А.И. Совершенствование организационно-экономического механизма развития сельских территорий в регионе / А.И. Фирсов, М.С. Юркова, В.И. Трофимова

// Научное обозрение: теория и практика.- 2017.-№4.- С. 88-100.

6 Қызылорда облысының әкімдігінің ресми интернет сайты (2018) [Электрондық ресурс] URL: <http://www.gov.kz/kk/pages/arnaau/> (қаралған күні: 23.01.2020).

7 Стоянова, Т.А. (2016). Исследование социальной инфраструктуры сельских муниципальных районов: проблемы и методология // Научно-методический электронный журнал «Концент». [Электронный ресурс] URL: <http://www.e-koncept.ru/2016/86324.htm> (дата обращения: 23.01.2020).

8 Спанова, Б.К. Функционирование и развитие социальной инфраструктуры сельской местности / Б.К. Спанова // Вестник карагандинского университета. Серия «Эконом». - 2018.-№2.- С. 73-80.

9 Нукешева, А.Ж. Ауылдық аумақтардың әлеуметтік инфрақұрылымы: жағдай және мәселелері / А.Ж.Нукешева, Ш.И. Косымбаева, С.Р.Абдиева // Проблемы агрорынка.-2019.-№1.-Б. 179-183.

References

- 1 Mingaliyeva, Zh.A. Formation of research methodology for sustainable development of territories / Zh.A. Mingaliyeva // Bulletin of Moscow University. Series "Economics".- 2017.-№3.- P. 10-12.
- 2 Firsov, A.I. Improving social and economic relations in rural areas / A.I. Firsov, M.S. Yurkova, A.A. Golubeva // Scientific Review: Theory and Practice.- 2018.-№1.- P. 118-128.
- 3 The project "Aul – the cradle of the country": how to improve the quality of life and welfare of the rural population (2019) [Electronic resource] URL: <http://www.primeminister.kz/en/news/reviews/auyl-el-besg-jobasy-auyl-tryndaryny-mr-sru-sapasy-men-l-auatyn-jasartu-alai-jzege-asyrylady> (date of access: 03.02.2020).
- 4 Trofimova, V.I. Relevant issues of rural development at the regional level / V.I.

dological electronic journal "Concent". [Electronic resource] URL: [http:// www.e-koncept.ru/2016/86324.htm](http://www.e-koncept.ru/2016/86324.htm) (date of access: 01/23/2020).

8 Spanova, B.K. The functioning and development of social infrastructure of the rural area / B.K. Spanova // Bulletin of the University of Karaganda. Series "Economy".- 2018.-№2.- P. 73-80.

9 Nukesheva, A.Zh. Social infrastructure of rural areas: situation and problems] / A.Zh. Nukesheva, Sh.I. Kosymbaeva, S.R. Abdiyeva // Problems of AgriMarket.-2019.-№1.-P. 179-183.

ПРОБЛЕМЫ АГРОРЫНКА

Правила оформления статей для публикации в журнале
смотреть на сайте [http:// agroeconom.kz](http://agroeconom.kz)

Редакторы: И.С. ТАИПОВА, К.О. ОМИРГАЛИЕВА
Компьютерная верстка Ж.С. ДОСУМОВА

Подписано в печать 26.03.2020 г.
Формат 60х84 1/8. Бумага офсетная.
Объем 24,0 усл. п.л., 21,1 уч.изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ № 568.
Отпечатано в КазНИИ экономики АПК и РСТ

Адрес редакции:
Казахстан, 050057, г. Алматы, ул. Сатпаева 30 «б»
тел.: 245-35-87; 245-36-20, fax: 245-36-07
E-mail: kazniiapk@mail.ru